

Diak
Työelämä

13

Diak

HARRI KOSTILAINEN & ARI NIEMINEN (TOIM.)

Sosiaalisen kuntoutuksen näkökulmia ja mahdollisuuksia

Harri Kostilainen & Ari Nieminen (toim.)

SOSIAALISEN KUNTOUTUKSEN NÄKÖKULMIA JA MAHDOLLISUUKSIA

Vipuvoimaa
EU:lta
2014–2020

Di
ak DIAKONIA-
AMMATTIKORKEAKOULU
DIACONIA
UNIVERSITY OF
APPLIED SCIENCES

Helsinki 2018

Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja
DIAK **TYÖELÄMÄ** 13

Kannen kuva: Pixabay, Ralph Fierz
Taitto: Juvenes Print Oy

ISBN 978-952-493-306-3 (painettu)
ISBN 978-952-493-307-0 (verkkojulkaisu)
ISSN 2343-2187 (Diak Työelämä, painettu)
ISSN 2343-2195 (Diak Työelämä, verkkojulkaisu)

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-493-307-0>

Juvenes Print Oy
Tampere 2018

TIIVISTELMÄ

**Harri Kostilainen &
Ari Nieminen (toim.)**

Helsinki:

319 s.

**SOSIAALISEN KUNTOUTUKSEN NÄKÖKULMIA JA
MAHDOLLISUUKSIA**

Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2018

Diak Työelämä 13

Teos käsittelee sosiaalista kuntoutusta ja sen toteuttamisen ajankohtaisia muotoja. Sosiaalisella kuntoutuksella viitataan toimintaan, joka pyrkii vahvistamaan ihmisten sosiaalista toimintakykyä, ehkäisemään syrjäytymistä ja lisäämään osallisuutta yhteiskuntaan ja työelämään.

Sosiaalinen kuntoutus tuli sosiaalilainsäädäntöön vuonna 2014, ja se on nimikkeenä uusi toiminto sosiaalihuollon piirissä, vaikka sosiaalisesta kuntoutuksesta on puhuttu suomalaisessa kuntoutusjärjestelmässä jo vuosikymmeniä. Tosin sosiaalityössä ja sosiaaliohjauksessa on tehty pitkään työtä, joka voidaan tulkita kuntouttavaksi ilman, että sitä on nimetty sosiaaliseksi kuntoutukseksi. Joka tapauksessa sosiaalisen kuntoutuksen lainsäädäntö on antanut aiheen alkaa kehittämään sosiaalista kuntoutusta sosiaalitoimen osana. Tämän kirjan artikkelit käsittelevät sosiaalisen kuntoutuksen elementtejä ja lähestymistapoja tässä muutosvaiheessa.

Kirjan ensimmäisessä osassa sosiaalista kuntoutusta tarkastellaan palvelujärjestelmän osana. Anne Määttä käsittelee artikkelissaan sosiaalista kuntoutuksen ja muiden palvelujen integroimista yhteensovittavan johtamisen keinoilla. Keijo Piirainen pohtii sitä, missä määrin sosiaalisen kuntoutuksen palveluja tulisi yhdenmukaistaa valtakunnallisesti ja missä määrin sen toteutustapojen tulisi olla joustavia. Aija Kettunen, Marina Steffansson ja Tuula Pehkonen-Elmi selvittävät sosiaalisen kuntoutuksen taloudellisia perusteluja.

Toisessa osassa tuodaan esille erilaisia lähestymistapoja sosiaalisen kuntoutukseen. Elsa Keskitalo ja Päivi Vuokila-Oikkonen korostavat artikkelissaan kuntoutettavien omien voimavarojen löytämistä ja käyttämistä kuntoutumisen prosessissa. Helka Raivion artikkelissa painotetaan kuntoutujan kasvua ja kehittymistä kuntoutumisen oleellisina sisältöinä. Toivon ja muutoksen näkökulmat kuuluvat kasvun ja kehityksen lähestymistapaan. Outi Hietalalle palvelujen yhteiskehittäminen asiakkaiden ja työntekijöiden yhteisenä toimintana on tärkeä osa asiakkaiden kuntoutumisen prosessia. Johtajien rooli kuntoutuksen yhteiskehittämisessä tulee esille Reijo Kauppilán ja Outi Hietalan yhteisartikkelissa.

Kolmannessa osassa esitellään useita sosiaalisessa kuntoutuksessa käytettäviä menetelmiä ja toiminta-alueita, joilla sosiaalisen kuntoutuksen näkökulma on hyödyllinen. Päivi Vuokila-Oikkonen ja Elsa Keskitalo nostavat esille sosiaalisen kuntoutuksen voimavara- ja ratkaisukeskeiset menetelmät. Seija Kinnusen mukaan yhteisöjen yhteiskehittäminen on sosiaalisen kuntoutuksen tärkeä menetelmä. Sina Rasiainen nostaa artikkelissaan esille asunnottomuustyön ja kodin sosiaalisen kuntoutuksen toteuttamisen paikkana. Titi Gävert ja Päivi Thitz korostavat avoimen vuorovaikutuksen ja kohtaamisen merkitystä onnistuneen sosiaalisen kuntoutuksen elementteinä. Heidi Böckerman sijoittaa sosiaalisen kuntoutuksen osaksi palvelua, jossa lisätään osallistujien työelämävalmiuksia. Minna Kivipellon ja Helena Palojärven artikkelissa nostetaan esille naisten riippuvuuk-sien hallintaan keskittyvät vertaisryhmät sosiaalisen kuntoutumisen paikkoina. Piia-Elina Ikosen artikkelissa nuorten sosiaalinen kuntoutuminen tapahtuu teatterin ja sosiaalitoimen yhteistyön kautta. Suvi Hietasen artikkeli on esimerkki yksilöterapi-an käytöstä sosiaalisessa kuntoutuksessa. Suvi Hietanen, Laura Pönkänen ja Mikko Sipola kuvaavat, miten peruskoulussa on toteutettu sosiaalista vahvistamista koulun arkipäivän osana.

Asiasanat: sosiaalinen kuntoutus, sosiaalityö, moniammatillisuus, kehittäminen

Teemat: Hyvinvointi ja terveys

ABSTRACT

**Harri Kostilainen &
Ari Nieminen (ed.)**

Helsinki:

319 s.

**SOCIAL REHABILITATION: PERSPECTIVES
AND POSSIBILITIES**

Diaconia University of Applied Sciences, 2018

Diak Työelämä 13

[Diak and Working life 13]

This book discusses social rehabilitation and current social rehabilitation methods. By social rehabilitation, we refer to activities that aim to strengthen people's social functioning capabilities, prevent marginalisation, and increase participation in society and working life.

Social rehabilitation was included into Finland's legislation in 2014. The categorisation is still new in our social services even though social rehabilitation has been discussed within the Finnish rehabilitation system for decades. Social work and social guidance have long included activities that can be seen as rehabilitative even though this work has not been called social rehabilitation. Nevertheless, the social rehabilitation legislation has prompted the development of social rehabilitation as a part of social services. The articles in this book discuss the various elements of social rehabilitation as well as the various approaches to it in the current transition phase.

The first part of the book discusses social rehabilitation as a part of the service system. In her article, Anne Määttä examines how the integration of social rehabilitation activities and other services can be carried out through integrative management methods. Keijo Piirainen discusses the appropriate degree of harmonisation of social rehabilitation services at the national level and deliberates on the suitable level of flexibility for its implementation methods. Aija Kettunen, Marina Steffansson and Tuula Pehkonen-Elmi study economic justifications for social rehabilitation.

The second part of the book presents various approaches to social rehabilitation. In their article, Elsa Keskitalo and Päivi Vuokila-Oikkonen stress the importance of finding and applying rehabilitees' own resources in the rehabilitation process. Helka Raivio's article emphasises the key elements of the rehabilitation process: the rehabilitees' own growth and development. The concepts of hope and change are important in this approach. For Outi Hietanen, the collaborative development of services through customers' and workers' joint efforts forms an im-

portant part of the customers' rehabilitation process. The management's role in the collaborative development of rehabilitation is brought up in the joint article by Reijo Kauppila and Outi Hietala.

The third part of the book presents several methods applied in social rehabilitation as well as some operational areas where the social rehabilitation approach is seen as beneficial. Päivi Vuokila-Oikkonen and Elsa Keskitalo bring up resource-based and solutions-based methods of social rehabilitation. According to Seija Kinnunen, collaborative community development forms an important social rehabilitation method. In her article, Sina Rasilainen discusses homes and social work concerning homelessness as venues for social rehabilitation. Titi Gävert and Päivi Thitz highlight open interaction and encounters as the key success factors in social rehabilitation. Heidi Böckerman places social rehabilitation among services that increase the participants' working life competences. In their article, Minna Kivipelto and Helena Palojärvi discuss peer groups that focus on helping women control their addictions, introducing these groups as venues for social rehabilitation. In her article, Piia-Elina Ikonen shows how the social rehabilitation of young people can take place through the cooperation of parties in the theatre and the social services. Suvi Hietanen's article shows us an example of individual therapy as applied to social rehabilitation. Suvi Hietanen, Laura Pönkänen and Mikko Sipola describe how comprehensive schools have in their daily work strengthened students' social inclusion and social skills.

Key words: social rehabilitation, social work, social guidance, collaborative development

Themes: Wellbeing and health

SISÄLLYS

ESIPUHE	9
Ari Nieminen	
SOSIAALISEN KUNTOUTUKSEN MÄÄRITELMÄ, KENTÄT JA MAHDOLLISUUDET	10
I SOSIAALINEN KUNTOUTUS SOSIAALIPALVELUJEN KOKONAISUUDESSA	25
Anne Määttä Sosiaalinen kuntoutus ja yhteensovittavan johtamisen työskentelyprosessi	26
Keijo Piirainen Yhdenmukaisuutta ja tapauskohtaisuutta sosiaaliseen kuntoutukseen – palveluohjaus julkisen toimijan ratkaisuna	39
Aija Kettunen, Marina Steffansson & Tuula Pehkonen-Elmi Taloudellisia perusteluja sosiaaliselle kuntoutukselle	58
II LÄHESTYMISTAPOJA	83
Elsa Keskitalo & Päivi Vuokila-Oikkonen Voimavaralähtöisyys sosiaalisen kuntoutuksen viitekehyksenä	84
Helka Raivio Sosiaalinen kuntoutus voimavaraistamisena – toivon ja muutoksen näkökulma	97
Outi Hietala Sosiaalisen kuntoutuksen yhteiskehittämisessä osallisuus avautuu kaikille	118
Reijo Kauppila & Outi Hietala Johtajat osallistajista osallisiksi	139
III MENETELMIÄ	163
Päivi Vuokila-Oikkonen & Elsa Keskitalo Sosiaalisen kuntoutuksen voimavara- ja ratkaisukeskeiset menetelmät	164
Seija Kinnunen Osaksi yhteisöjä yhdessä kehittämällä – aikuisosiaalityön uusi suunta	177
Sina Rasilainen Sosiaalinen kuntoutus asunnottomuustyössä – tunnistetaanko asunnottomuuden ennaltaehkäisy osaksi sosiaalista kuntoutusta?	200

Titi Gävert & Päivi Thitz Nähdyksi ja kuulluksi tulemisen mahdollistaminen diakoniatyön kohtaamisissa	215
Heidi Böckerman Sosiaalinen kuntoutus työelämäosallisuuden vahvistajana	231
Minna Kivipelto & Helena Palojärvi NOVAT-ryhmät naisten valtaistumisen tukena	245
Piia-Elina Ikonen Oikeastaan ei ole kyse sosiaalisesta kuntoutuksesta - on kyse nuorista	261
Suvi Hietanen Terveisiä amiksesta! Kognitiivis-analyttinen työskentelyote nuoren sosiaalisessa kuntoutuksessa	281
Suvi Hietanen, Laura Pönkänen & Mikko Sipola Sosiaalinen vahvistaminen perusopetuksessa - vuosikello ja teematunnit yhteisöllisen hyvinvointityön välineinä	301

Harri Kostilainen & Ari Nieminen

ESIPUHE

Tämän kirjan toimitus ja julkaiseminen ovat osa valtakunnallisen sosiaalisen kuntoutuksen hankkeen, SOSKUN, toimintaa. Myös monet kirjan kirjoittajista ovat työskennelleet tässä hankkeessa. Kiitämme kaikkia kirjan tekemiseen osallistuneita.

Helsingissä 15.2.2018

Ari Nieminen

SOSIAALISEN KUNTOUTUKSEN MÄÄRITELMÄ, KENTÄT JA MAHDOLLISUUDET

Käsillä olevassa kirjassa käsitellään sosiaalista kuntoutusta ja erilaisia tapoja toteuttaa sitä. Olisimme voineet pyrkiä kirjoittamaan yhtenäisen oppikirjamaisen esityksen sosiaalisesta kuntoutuksesta, mutta koska sosiaalisen kuntoutuksen kenttä muuttuu jatkuvasti, tällaisen yleisesityksen tekeminen tuntui ylivoimaiselta tehtävältä. Toisaalta muuttuvalle toimintakentälle ei kannata kirjoittaa kattavaksi tarkoitettua yleisesitystä, sillä sellainen vanhentuisi kovin nopeasti.

Näistä syistä päädyimme artikkeleihin pohjautuvaan esitykseen. Toivottavasti tämän kirjan artikkelit pystyvät tuomaan rakentavan panoksen muotoutumassa olevaan sosiaalisen kuntoutuksen kenttään, sen teoreettiseen ja käytännölliseen jäsenyykseen. Teos soveltuu sosiaalisen kuntoutuksen opiskelijoille, toteuttajille, kehittäjille ja tutkijoille.

Tämän johdannon rakenne ja näkemykset perustuvat pääosin Sosiaalisen kuntoutuksen valtakunnallisessa kehittämishankkeessa (SOSKU) tehtyihin havaintoihin, hankkeen toimintaan ja sen piirissä käytyihin keskusteluihin. Kuntoutuskirjallisuudessa ainakin Kuntoutuksen perusteissa (Järvikoski & Härkäpää 2011) sekä Kuntoutus kanssamme -teoksessa (Karjalainen & Vilkkumaa 2004) käsitellään laajemmin sosiaalista kuntoutusta kuntoutuksen osa-alueena tai kaikkiin kuntoutuksen lajeihin kuuluvana lähestymistapana (sosiaalisen vuorovaikutuksen

merkityksestä kuntoutumisessa yleensä ks. Autti-Rämö ym. 2016). SOSKU on ollut vain yksi sosiaalista kuntoutusta käsitellyt hanke, mutta sen toiminta on kuitenkin ollut suhteellisen laajaa. Hankkeeseen on osallistunut kahdeksan kuntaa ja kuntayhtymää (Etelä-Savon sosiaali- ja terveystalvelujen kuntayhtymä (ESSOTE), Forssan seudun hyvinvointikuntayhtymä (FSHKY), Jyväskylän kaupunki, Järvenpään kaupunki, Laukaan kunta, Rovaniemen kaupunki, Seinäjoen kaupunki, Vantaan kaupunki), Metropolia Ammattikorkeakoulu, Kuntoutussäätiö, Diakonia-ammattikorkeakoulu sekä hankkeen hallinnoija Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Monet, joskaan eivät kaikki, artikkeleiden kirjoittajista ovat itse toimineet SOSKU-hankkeessa ja kirjoitukset kertovat myös hanketyöskentelyn tuloksista.

Sosiaalihuoltolain laaja määritelmä

Toisen maailmansodan jälkeen Suomessa on kehittynyt varsin laaja kuntoutusjärjestelmä, jonka osa-alueet on tavallisimmin jaettu lääkinälliseen, ammatilliseen, kasvatukselliseen sekä sosiaaliseen kuntoutukseen (nykyisistä kuntoutuksen osa-alueista ks. Sosiaali- ja terveysministeriö 2017). Sosiaalisen kuntoutuksen käsitettä on Suomessa käytetty ainakin 1950-luvulta lähtien, ja sen määrittelyn painopisteenä on ollut yksilön kuntoutuminen osaksi keskimääräistä elämäntapaa.

1970-luvulla yleistyi puhetapa, jossa huomiota ei kiinnitetä vain kuntoutettavaan yksilöön vaan myös hänen ympäristöönsä. Tämä on sikäli järkevä lähtökohta, että sosiaalinen toimintakyky, jonka kohentamiseen sosiaalinen kuntoutus pyrkii, ei riipu vain yksilöstä itsestään vaan yksilöstä ja hänen suhteistaan hänen sosiaaliseen ympäristöönsä. Esimerkiksi metallityömieh voi olla täysin toimintakykyinen telakalla, mutta hänen sosiaalinen toimintakykynsä voisi olla varsin rajoitettua feministisessä naisten tanssikerhossa. Sosiaalinen kuntoutus alettiin siis nähdä ympäristösidonnaisena prosessina. Myöhemmin 1990- ja 2000-luvuilla sosiaalisen kuntoutuksen määrittelyssä on lähdeetty varsin voimakkaasti sosiaalisen kuntoutuksen käytännöistä: sosiaalinen kuntoutus on yhtä kuin sen käytännön toteutukset. (Sosiaalisen kuntoutuksen käsitteen historiasta ks. Haimi & Kahilainen 2012.)

Vuonna 2014 sosiaalisen kuntoutuksen tehtävä lisättiin sosiaalihuoltolakiin. Sosiaalihuoltolain 17. pykälä (L 1301/2014) määrittelee sosiaalisen kuntoutuksen seuraavasti: ”Sosiaalisella kuntoutuksella tarkoitetaan sosiaalityön ja sosiaalihojauksen keinoin annettavaa tehostettua tukea sosiaalisen toimintakyvyn vahvistamiseksi, syrjäytymisen torjumiseksi ja osallisuuden edistämiseksi.”

Määritelmä on varsin laaja, sillä sosiaalityön ja sosiaalihojauksen yleisenä tavoitteena on tukea ihmisten sosiaalista toimintakykyä ja auttaa ihmisiä ongelmassa, jotka koskevat heidän suhteitaan muihin ihmisiin, yhteiskuntaan ja talouteen.

Myös syrjäytymisen torjuminen ja osallisuuden edistäminen ovat sosiaalialan yleisiä tavoitteita. Toisaalta pykälässä sanotaan myös, että kyse on ”tehostetusta tuesta”, mikä viittaa siihen, että sosiaalisella kuntoutuksella tarkoitetaan kuitenkin joitakin erityistoimenpiteitä. Tähän viittaa myös se, että 17. pykälässä sosiaaliseen kuntoutukseen kuuluvat seuraavat toimenpiteet:

1. sosiaalisen toimintakyvyn ja kuntoutustarpeen selvittäminen;
2. kuntoutusneuvonta ja -ohjaus sekä tarvittaessa kuntoutuspalvelujen yhteensovittaminen;
3. valmennus arkipäivän toiminnoista suoriutumiseen ja elämänhallintaan;
4. ryhmätoiminta ja tuki sosiaalisiin vuorovaikutussuhteisiin;
5. muut tarvittavat sosiaalista kuntoutumista edistävät toimenpiteet.

Nuorten sosiaalisella kuntoutuksella tuetaan nuorten sijoittumista työ-, työkokeilu-, opiskelu-, työpaja- tai kuntoutuspaikkaan sekä ehkäistään näiden keskeyttämistä. (L 1301/2014.)

Sosiaalisen kuntoutuksen tarpeen arviointi ja ainakin osa sen toteuttamisesta annetaan laissa sosiaalihuollon ja sosiaalityön tehtäväksi, mutta muuten lain kuvaus sosiaalisen kuntoutuksen toimenpiteistä pysyy yleisellä tasolla. Tätä havaintoa tukee vielä se, että hyvän hallinnollisen tavan mukaisesti laki sisältää myös yleisen kaatoluokan (kohta viisi edellä), johon voidaan sijoittaa tarpeen mukaisesti melkein mitä hyvänsä. Tällaisen kaatoluokan luominen antaa lain toteuttajille tarpeellisia toimintavapauksia, sillä lakia kirjoitettaessa on vaikeata tai mahdotonta tietää kaikkia mahdollisia käytännössä eteen tulevia tilanteita.

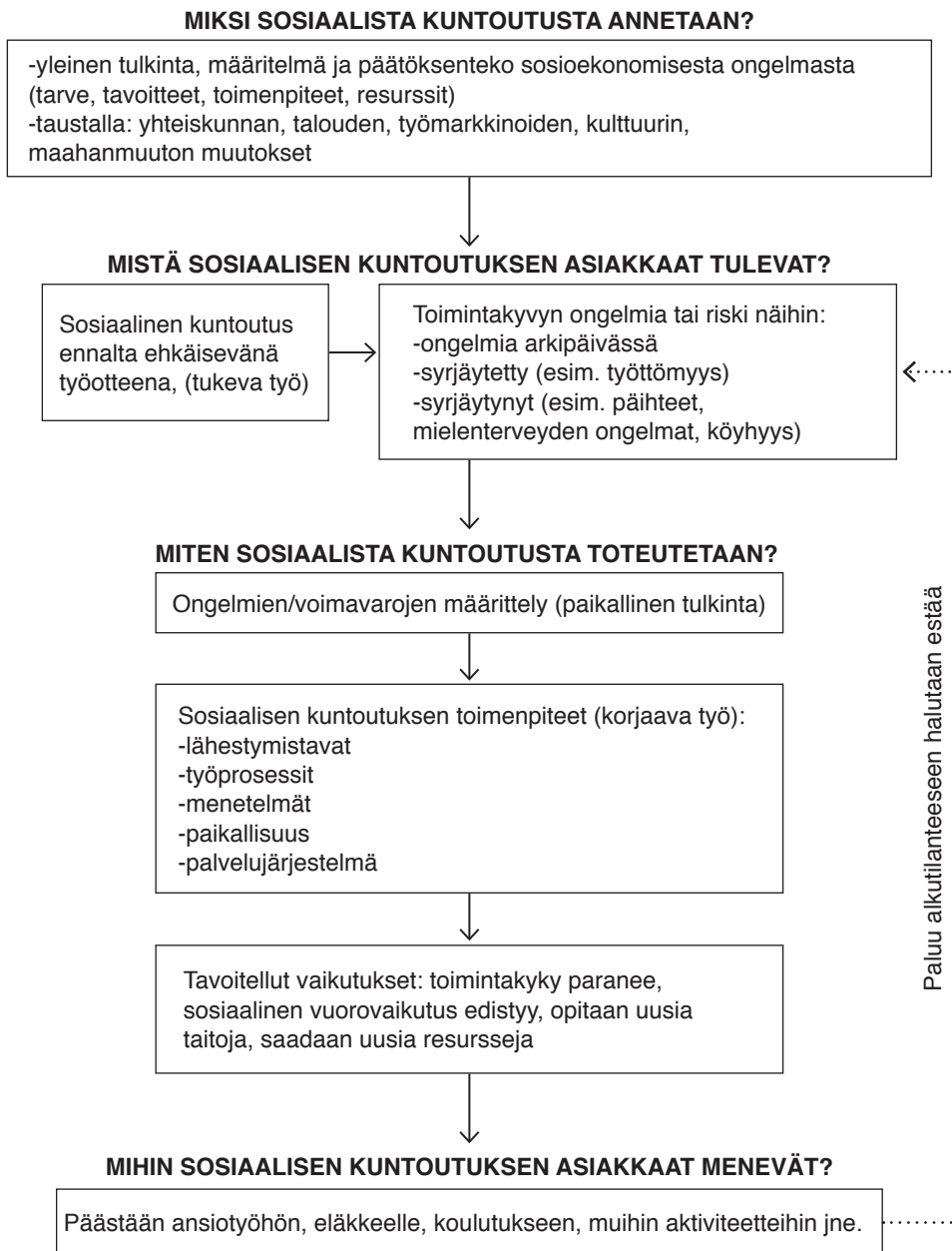
Huomionarvoista on, että laissa kiinnitetään erityistä huomiota nuorten kiinnittymiseen koulutukseen ja ansiotyöhön, mutta aikuisten työllistymistä ei erikseen mainita kuntoutuksen tavoitteena. Tämä on keskeinen rajanveto, koska kiinnittyminen ansiotyöhön on tärkeä tekijä, joka ehkäisee syrjäytymistä ja lisää osallisuutta yhteiskuntaan ja talouteen. Tämän rajanvedon taustalla voi hyvin olla ajatus siitä, että sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaiksi tulevien aikuisten sosiaalinen toimintakyky ja työllistymismahdollisuudet ovat niin huonot, ettei heidän työllistämisekseen kannata työskennellä. Nuorten sosiaalisen toimintakyvyn lisäämiseen taas halutaan investoida enemmän, todennäköisesti koska heillä on odotettavissa pitkä työura tai vaihtoehtoisesti pitkä ajanjakso, jolloin he voisivat olla riippuvaisia sosiaalihuollosta ja tulonsiirroista. Olisi kuitenkin tärkeää, että myös aikuisten kohdalla pidettäisiin mielessä työllistymisen mahdollisuus. Aina-kaan hyvinvointipalveluiden piirissä tehdyt rajanvedot eivät saisi johtaa syrjäytymiseen työmarkkinoilta.

On mielenkiintoista, että vaikka sosiaalisen kuntoutuksen käsite on ollut seuranamme jo ainakin 1950-luvulta lähtien, se on tullut lainsäädäntöön vasta 2010-luvulla. Tähän kehitykseen on varmaan joitakin kuntoutus- ja sosiaalipoliittisen järjestelmän sisäisiä syitä, mutta tämä kehitys vastaa myös yhteiskunnan ja työelämän dynamiikan ja rakenteiden muutosta. Aiempina vuosikymmeninä, kun suuri osa tehtävästä ansiotyöstä oli ruumiillista, kuntoutusjärjestelmäkkin keskittyi kuntouttamaan ruumista. Sitä mukaa kun työtehtävät ovat edellyttäneet yhä enemmän sosiaalista vuorovaikutusta ja henkistä työskentelyä, myös kuntoutuksen painopiste on siirtynyt psykososiaalisen työn ja sosiaalisen kuntoutuksen suuntaan. Tämäkin havainto sosiaalisen kuntoutuksen ja sosioekonomisen kehityksen välisistä suhteista painottaa sosiaalisen toimintakyvyn luonnetta yksilöiden, ryhmien ja heidän ympäristönsä välisinä suhteina eikä yksilön ominaisuuksina.

KUNTOUTUMISEN PROSESSI

Seuraavaksi hahmotan sosiaalisen kuntoutuksen prosessin etenemistä neljän kysymyksen kautta: Miksi sosiaalista kuntoutusta annetaan? Mistä sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaat tulevat? Miten sosiaalista kuntoutusta toteutetaan? Mihin sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaat menevät? Tämä prosessi on esitetty kuviossa 1.

Kysymystä sosiaalisen kuntoutuksen syistä ja perusteista on jo käsitelty tämän johdannon edellisessä osassa, jossa viitattiin siihen, että sosiaalisen kuntoutuksen sisällyttäminen sosiaalihuoltolakiin johtuu todennäköisesti yhteiskunnan ja talouden rakennemuutoksesta. Toki myös kuntoutus- ja sosiaalialan sisäisellä dynamiikalla on todennäköisesti ollut merkitystä. Joka tapauksessa sosiaalilainsäädännön ja sosiaalipolitiikan muutokset palautuvat siihen tapaan, jolla kulloisessakin historiallisessa tilanteessa politiikassa määritellään keskeiset sosioekonomiset kysymykset. Näkemys ihmisten sosiaalisen toimintakyvyn ongelmista ei siis palaudu pelkästään siihen, millaisia ominaisuuksia yksilöillä on (ks. kuvion 1 yläosa). Demokraattisessa yhteiskunnassa on tärkeää ylläpitää avointa keskustelua siitä, mitä keskeiset sosioekonomiset ongelmat ja kysymykset ovat, sillä politiikan sisällölle ovat ratkaisevia siinä käsiteltävien kysymysten määritelmät. Itseasiassa tämä keskustelu ulottuu myös sosiaalisen kuntoutuksen käytännön toteutuksiin, sillä jotta sosiaalinen kuntoutus voisi olla aidosti kuntouttavaa, sen on tavalla tai toisella vastattava kuntoutujan omia tavoitteita ja tarpeita. Lisäksi, jos kuntoutuksen tavoitteet eivät ole myös kuntoutujan omia tavoitteita, motivaatio kuntoutukseen osallistumiseen on tuskin kovin vahva.

KUVIO 1. Sosiaalisen kuntoutuksen prosessi

Tavallisesti kuntoutus määritellään toiminnaksi, jonka tarkoituksena on palauttaa henkilön toimintakyky sen jälkeen, kun jotakin toimintakykyä vaurioittavaa on tapahtunut (esim. onnettomuus, psyykkinen sairastuminen tai päihteiden käyttö), mutta sosiaalinen kuntoutus voidaan nähdä myös ennalta ehkäisevänä työotteena, jolloin ihmisen ongelmiin voidaan antaa apua ja tukea ennen kuin

ne ovat kasvaneet liian suuriksi (ks. Hietasen, Pönkäsen ja Sipolan artikkeli sosiaalisesta vahvistamisesta perusopetuksessa). Jos tällainen ennalta ehkäisevä työote pystyy esimerkiksi rajoittamaan koulukiusaamista, pystytään todennäköisesti välttämään monen henkilön päätyminen sosiaalisen kuntoutuksen korjaavan työn asiakkaaksi myöhemmin. Lainsäädäntö antaa kyllä mahdollisuuden tulkita sosiaalinen kuntoutus myös ennalta ehkäiseväksi työotteeksi liittäessään syrjäytymisen ehkäisyn ja osallisuuden edistämisen sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteisiin.

Jos elämänkulku on ollut ongelmallista eivätkä hyvinvointipalvelujen tukitoimet ole riittäneet ehkäisemään sosiaalisten ongelmien kasautumista, ihmiset voivat tavalla tai toisella tulla sosiaalipalvelujen piiriin. Taustalla olevat elämän ongelmat voivat liittyä esimerkiksi pitkittyvään työttömyyteen, koulutuksesta ulosjäämiseen tai asunnottomuuteen, eli henkilö on syrjäytetty. Toisaalta ongelmat voivat liittyä esimerkiksi päihteiden käyttöön, mielenterveyden ongelmiin, arkipäivän sujumattomuuteen ja muihin psykososiaalisiin pulmiin eli henkilö on syrjäytynyt tavallisesta elämänmenosta. Kaikki psykososiaaliset ongelmat eivät tietenkään aiheuta tarvetta sosiaaliseen kuntoutukseen ja kuntoutumiseen. Esimerkiksi pelkkä työttömyys tai yksinäisyys ei johda sosiaalisen kuntoutumisen tarpeeseen. Jollei työttömällä ole muita vakavia ongelmia, hän ei tarvitse kuntoutusta vaan työtä, eikä yksinäinen mutta muuten toimintakykyinen tarvitse kuntoutusta vaan ystäviä.

Sosiaalisen kuntoutuksen ongelmia korjaavan työskentelyn alussa tehdään arvio siitä, mitä henkilön ongelmat ovat. Tässä vaiheessa on myös syytä tarkastella tilannetta positiivisesta näkökulmasta: mitä voimavaroja ihmisellä on käytössään (ks. Keskitalon ja Vuokila-Oikkosen artikkeli voimavaralähtöisyydestä sosiaalisessa kuntoutuksessa)? Arvio tai tulkinta henkilön todellisista ongelmista on tärkeä ensimmäinen askel sosiaalisessa kuntoutuksessa, sillä vain oikeaan osunut analyysi ongelmista voi taata sen, että sosiaalisen kuntoutuksen toimenpiteet pystyvät pureutumaan niihin. Todennäköisesti syvällistä analyysia käsillä olevista ongelmista ei voida tehdä kokonaan aivan sosiaalisen kuntoutuksen alussa, vaan palvelun käyttäjän elämäntilanteen eri puolet paljastuvat vasta kuntoutuksen prosessin edetessä. Pulmien tulkinta ja uudelleen tulkinta yhdessä asiakkaan kanssa ovatkin ilmeisesti tärkeä osa koko sosiaalisen kuntoutuksen ja kuntoutumisen prosessia. On huomionarvoista, että asiakkailla on saattanut olla ennen sosiaalisen kuntoutuksen alkua paljon huonoja kokemuksia sosiaalisista suhteista yleensä ja sosiaalipalveluista erityisesti. Tästä syystä kuntoutusprosessin alkuvaihe ja luottamuksen rakentaminen voivat viedä huomattavan suuren osan koko kuntoutusprosessin kestosta.

Sosiaalisen kuntoutuksen toteutukseen on useita yleisiä lähestymistapoja, joista tässä kirjassa esitellään voimavaralähtöisyyttä (Keskitalon ja Vuokila-Oikkosen artikkeli), toivon ja vapautuksen pedagogiikkaa (Raivion artikkeli), yhteiskehittämistä (Hietalan artikkeli) sekä johtamisen merkitystä sosiaalisessa kuntoutuksessa (Kauppilan ja Hietalan artikkeli).

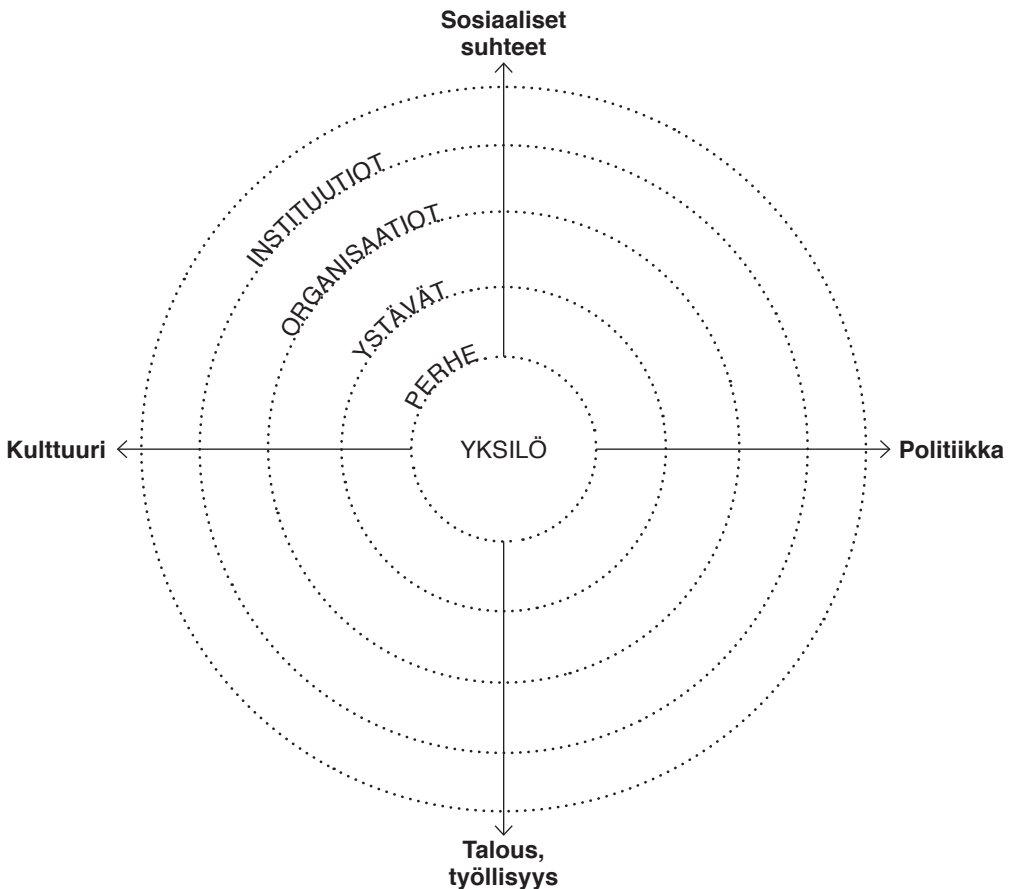
Yleisten lähestymistapojen lisäksi kuntouttamisen toteutukseen kuuluu oleellisesti siinä käytetyt menetelmät, joista tässä kirjassa käsitellään voimavara- ja ratkaisukeskeisiä menetelmiä (Keskitalon ja Vuokila-Oikkosen artikkeli), yhteiskehittämistä aikuissosiaalityön uutena suuntana (Kinnusen artikkeli), sosiaalista kuntoutusta asunnottomuustyössä (Rasilaisen artikkeli), kohtaamisen suurta merkitystä kuntoutumiselle (Gävertin ja Thitzin artikkeli), sosiaalista kuntoutumista työllisyyspalvelujen osana (Böckermanin artikkeli), naisten valtaistamista (Kivipellon ja Palojärven artikkeli), nuorten teatterissa tapahtuvaa avointa ryhmätoimintaa (Ikosen artikkeli), kognitiivis-analyyttistä työskentelyotetta (Hietasen artikkeli) sekä sosiaalista vahvistamista perusopetuksessa (Hietasen, Pönkäsen ja Sipilän artikkeli).

Kuntoutuksen toteutukseen vaikuttaa myös oleellisesti se tapa, jolla erilaiset hyvinvointipalvelut nivoutuvat toisiinsa ja tekevät yhteistyötä keskenään. Tästä syystä jotkin tämän kirjan artikkeleista käsittelevät sosiaalista kuntoutusta sosiaalipalvelujen kokonaisuudessa. Anne Määttä luonnostelee artikkelissaan sitä tapaa, jolla sosiaalisen kuntoutuksen eri toimijat saataisiin toimimaan paremmin yhdessä yhteen sovittavan johtamisen keinoin. Keijo Piirainen arvioi kirjoituksessaan sosiaalisen kuntoutuksen toteutuksen yhtenäisyyttä ja paikallista vaihtelua. Aija Kettunen, Marina Steffansson sekä Tuula Pehkonen-Elmi pureutuvat siihen, miten sosiaalisen kuntoutuksen hyödyllisyyttä voidaan perustella taloudellisesti. Tämä on tärkeä näkökulma sosiaalipoliittisessa keskustelussa, jossa usein kysytään tehtyjen toimenpiteiden hyötyjä ja kustannuksia.

Sosiaalisen kuntoutuksen tavoiteltavana vaikutuksena on toimintakyvyn paraneminen ja se, että henkilö pääsee elämässään eteenpäin (ks. kuvion 1 alaosa). Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi työllistymistä, koulutuksen aloittamista, erilaisia kansalaisaktiviteetteja tai eläkkeelle pääsyä. Sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaiden tilanteet ovat hyvin erilaisia, ja niin ovat mahdolliset jatkopolutkin. Joka tapauksessa kuntoutuksessa pyritään siihen, että asiakas ei joutuisi kuntoutuksen päätyttyä palaamaan lähtötilanteeseensa.

Sosiaalisten suhteiden ja ympäristön merkitys kuntoutuksessa: kohti osallisuuden tiloja?

Tämän johdantoartikkelin alussa lähdettiin siitä oletuksesta, että kuntoutus ei koske vain yksilöä vaan myös ryhmiä ja näiden suhteita ympäristöihinsä. Sosiaalisessa kuntoutuksessa järkevä lähtökohta on se, että sosiaalisen toimintakyvyn ja osallisuuden vahvistaminen voi tapahtua vain sosiaalisissa suhteissa. Kuntoutuminen on siis prosessi, joka liittyy henkilön sosiaalisiin suhteisiin sekä niihin paikkoihin ja tiloihin, joissa hän liikkuu arkipäivässään. Tätä sosiaalisen kuntoutuksen lähtökohtaa on havainnollistettu kuviossa 2.

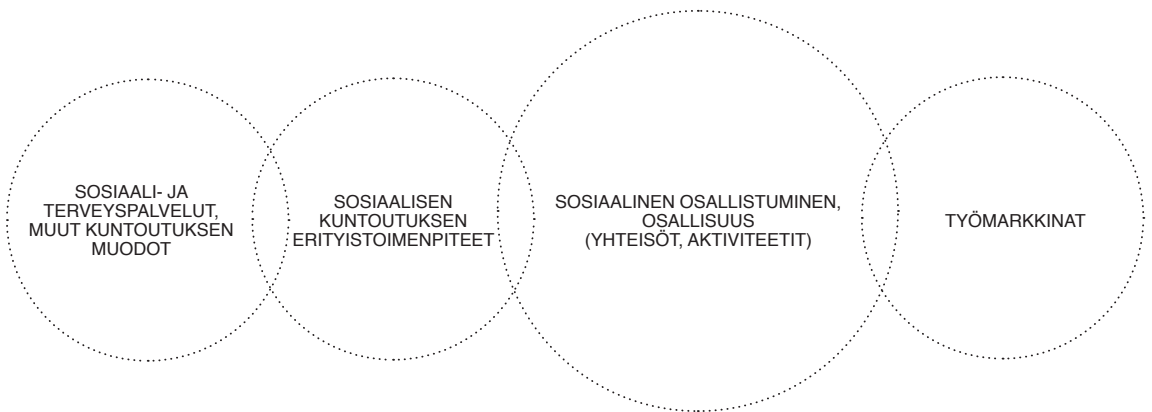
KUVIO 2. Sosiaalinen kuntoutus elämänpiiriin laajenemisena

Monien sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaiden tilannetta luonnehtivat rajoituneet tai huonosti toimivat sosiaaliset suhteet. Ihminen on voinut esimerkiksi eristäytyä sosiaalisista suhteista (kuvion 2 keskusta). Kuntoutuksen tarkoituksena on parantaa ihmisen sosiaalisia suhteita sekä laajentaa niitä (laajenevat ympyrät kuviossa 2). Asiakkaan kuntoutuessa hänen elämänpiirinsä ja aktiviteettinsa laajenevat. Tämä laajentuminen voi toteutua lisääntyvänä osallistumisena paikallisiin aktiviteetteihin (esimerkiksi urheilu, kulttuuriharrastukset, viljely, käsityöt ja työllistyminen), jolloin asiakas alkaa osallistua esimerkiksi paikallisten kulttuuri-, talous- ja politiikkaorganisaatioiden toimintaan. Toiminnan ja elämän paikkojen ja tilojen kohdalla tämä tarkoittaa sitä, että ihminen alkaa liikkua laajemmalla maantieteellisellä alueella. Esimerkiksi Ikosen artikkelissa kerrotaan, miten nuorten elämänpiiri laajenee teatteriryhmissä ammattiteatterin sisälle, ja Kivipellon ja Palojärven artikkelissa kuvataan, miten naisten sosiaaliset suhteet laajenevat internetissä tapahtuvan vuorovaikutuksen kautta. Hietalan artikkelissa kuvataan taas, miten sosiaalisen kuntoutuksen yhteiskehittäminen laajentaa siihen osallistuvien toimintamahdollisuuksia. Voimavaralähtöinen sosiaalisen kuntoutuksen viitekehys (ks. Keskitalon ja Vuokila-Oikkosen artikkeli) käyttää hyväkseen ihmisten jo olemassa olevia perhe- ja ystävyysuhteita.

Toimintakyvyn ja elämänpiirin laajeneminen voidaan toteuttaa eri yksilöiden ja ryhmien kohdalla eri tavalla, koska ihmisten elämäntavat, tottumukset, sosioekonomiset asemat ja asuinpaikkakunnat poikkeavat toisistaan. Sosiaalisen toimintakyvyn lisääntyminen sosiaalisen vuorovaikutuksen paranemisena ja suhteiden lisääntymisenä on sosiaalisen kuntoutuksen yleinen tavoite, mutta sen konkreettinen sisältö vaihtelee erilaisissa sosiaalisissa ja maantieteellisissä ympäristöissä. Esimerkiksi Helsingin keskustan ja Rovaniemen haja-asutusalueen sosiaalinen kuntoutus ja kuntoutuminen poikkeavat todennäköisesti toisistaan.

Kuntoutumisen etenemisen ja kuntoutujan motivaation kannalta on tärkeää, että tarjolla olevat toiminnalliset menetelmät sopivat kuntoutujille sisällöllisesti. Tämä asettaa erityisen haasteen kuntoutusta tekeville ammattilaisille: heidän tulisi pystyä unohtamaan omat mieltymyksensä ja elämänihanteensa ja tarjota kuntoutujille sellaisia aktiviteetteja, jotka ovat heille mielekkäitä. Tässä kohdin yhteistyö eri ammattialojen välillä olisi todennäköisesti hedelmällistä; sosiaalialan ei tarvitse tehdä kaikkea itse. Tällaista yhteistyötä voisi olla vaikkapa maaseudulla yhteistyö sosiaalitoimen ja paikallisen urheilu- ja metsästysseuran välillä. Kuntoutumisen tilanne- ja paikkasidonnaisuus nostaa esille kysymyksen siitä, missä määrin ja miten sosiaalisen kuntoutuksen toimintatapoja on mielekästä yhdenmukaistaa koko maan laajuisesti (ks. Piiraisen artikkeli).

Toinen tapa tarkastella sosiaalisen ja paikallisen ympäristön merkitystä ja roolia sosiaalisessa kuntoutuksessa on arvioida kuntoutuksen suhdetta ja rajoja toisiin palveluihin ja tiloihin. Kuviossa 3 on esitetty, miten sosiaalinen kuntoutus voi nivoutua osaksi muita palveluja ja toimintoja. Kuviossa eri toimijoiden ja toimintojen väliset rajat on esitetty huokoisina, jolloin asiakkaat voivat siirtyä suhteellisen vaivattomasti palvelusta ja aktiviteetista toiseen. Aktiviteetista ja palvelusta toiseen siirtyminen tarkoittaa myös mahdollisuutta osallistua samanaikaisesti useaan toimintoon. Lisäksi, vaikka sosiaalisen kuntoutuksen on tarkoitus johtaa lisääntyvään itsenäisyyteen ja tarkoituksena on välttää ihmisen joutuminen takaisin lähtökohtatilanteeseensa (ks. kuvio 1), kuvio 3:n mukainen toimintatapa mahdollistaa tarpeen vaatiessa myös paluun aikaisemmin käytettyihin palveluihin tai toimintoihin. Joskushan voi olla perusteltua aloittaa kuntoutumisen prosessi uudelleen alusta tai jostakin muusta prosessin vaiheesta.

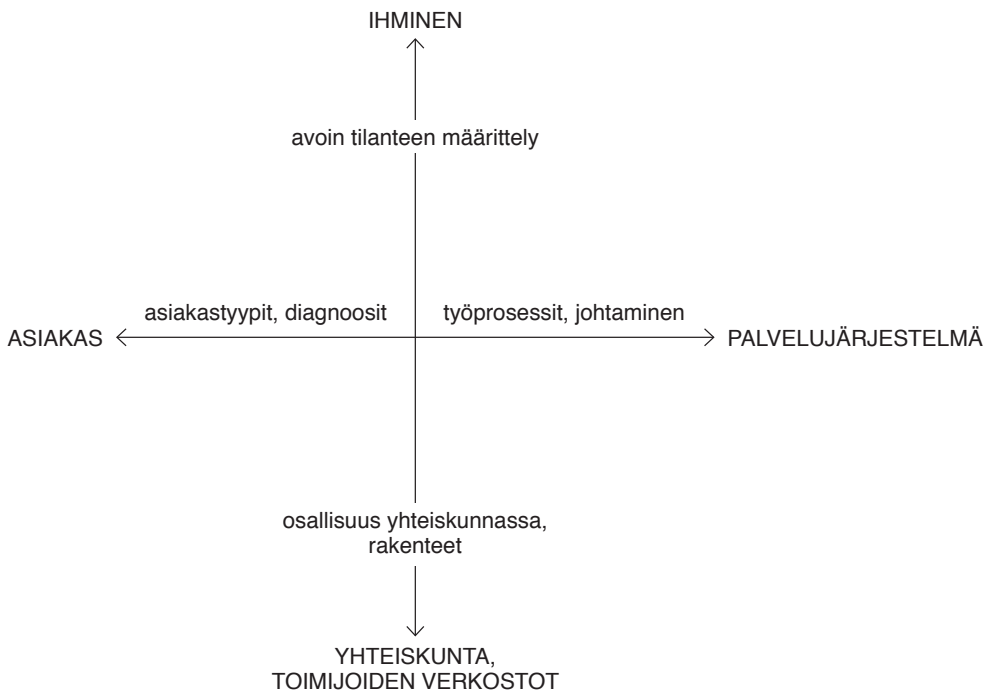
KUVIO 3. Sosiaalinen kuntoutuminen osallisuuden tilassa

Kuvion 3 lähtökohtana on, että sosiaalinen kuntoutuminen toteutuu todennäköisesti parhaiten niissä paikoissa, tiloissa ja toiminnoissa, joissa ihmiset paikallisesti liikkuvat ja toimivat muutenkin. Sosiaalisen kuntoutuksen ”tehostettu tuki” (ks. lainsäädäntö yllä) limittyisi ja toimisi siis yhteistyössä muiden sosiaali- ja terveystalveluiden sekä muiden kuntoutuksen muotojen kanssa. Osin tehostettu tuki voisi myös toteutua paikallisissa tiloissa ja aktiviteeteissa (ks. Hietasen, Pönkäsen ja Sippolan sekä Ikosen artikkelit). Tällaisia tiloja ja aktiviteetteja voivat olla esimerkiksi urheiluseurat, kirjastot, sosiaaliset yritykset, kansalaistilat, ostoskeskukset ja teatterit. Joissakin tapauksissa aktiviteetit voivat johtaa työllistymiseenkin, jos esimerkiksi yhdistystoiminnan kautta työntajat saavat näkyviinsä

hyviä potentiaalisia työntekijöitä. Tällaista eri toimintojen ja tilojen yhtymistä voi nimittää osallisuuden tilaksi, jossa ajatuksena on se, että jos yhteiskunnasta ja taloudesta halutaan osallistumista ja osallisuutta edistävää, niin erilaisia toimintoja, tiloja ja paikkoja olisi syytä muotoilla siten, että ne mahdollistavat mahdollisimman monen ihmisen osallistumisen (osallisuuden tilasta ks. myös Isola ym. 2017, 14, 19, 38–40). Osallisuuden tilan lähtökohta on myös perusteltu silloin, kun halutaan vaikuttaa yhteiskunnallisiin rakenteisiin tai kun sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaita on niin paljon, ettei heille voida tarjota yksilöllisiä palveluja. Nykyisin kiinnitetään uutta rakennettaessa huomiota siihen, että tilojen tulee olla fyysisesti esteettömiä, mutta jos yhteiskuntaa halutaan muuttaa osallisuutta edistävään ja avoimeen suuntaan, niin tulevaisuudessa olisi syytä kiinnittää huomiota myös tilojen ja toimintojen sosiaaliseen esteettömyyteen.

Lähestymistavat

Sosiaalista kuntoutusta voi luonnehtia sen menetelmien ja tilojen lisäksi myös sillä, mistä näkökulmasta sitä tarkastellaan ja miten sitä halutaan toteuttaa. Sosiaalista kuntoutusta koskevassa keskustelussa voidaan erottaa ainakin neljä eri painotusta (kuvio 4).

KUVIO 4. Sosiaalisen kuntoutuksen lähestymistavat

Joidenkin mielestä sosiaalisessa kuntoutuksessa on keskeistä avoin ihmisten välinen vuorovaikutus ja tuki: sosiaalisen kuntoutuksen tulee toteutua ”ihmiseltä ihmiselle”, kuntoutuksen vuorovaikutuksen tulee olla välitöntä ja rehellistä. Asiakkaiden ja kuntouttajien tulee määrittellä yhdessä kuntoutuksen toimenpiteet ja tavoitteet. Toisten mielestä on lähdettävä siitä, että kuntoutujan tilanteesta tehdään alussa arvio ja erityyppisille asiakkaille tarjotaan erilaisia kuntoutuksen toimintoja.

Näiden kahden lähestymistavan ero johtuu ”ihmisen” ja ”asiakkaan” käsitteiden välisistä eroista. Ihminen viittaa laajimmalla mahdollisella tavalla yksilöiden yhteisiin piirteisiin ilman, että näitä piirteitä rajoittavat jonkin sosiaaliluokan, yhteiskunnan tai historiallisen aikakauden ominaisuudet. Asiakas taas on henkilö, joka on jo määritelty jonkin palvelun tai markkinatapahtuman asiakkaaksi. Asiakas on tavalla tai toisella ihminen, jonka toimintaa määrittelevät tietyt markkinat tai toiminnot. Esimerkiksi, kun henkilö astuu urheiluvälinekauppaan, hän tulee samalla määriteltyksi ihmiseksi, joka on kiinnostunut ostamaan urheiluvälineitä. Asiakkaan käsite on siis huomattavasti suppeampi kuin ihmisen käsite.

Mielenkiintoista on se, ettei sosiaalisen kuntoutuksen keskustelussa, kuten ei sosiaalialalla yleensäkaan, juurikaan käytetä kansalaisen käsitettä. Tämä siitä huolimatta, että kansalaisen käsite viittaa itsenäiseen ja täysivaltaiseen toimijaan eli juuri siihen sosiaaliseen toimintakykyyn, jota sosiaalisessa kuntoutuksessa pyritään vahvistamaan (ks. kuitenkin Raivion artikkeli tässä kirjassa).

Sosiaalisen kuntoutuksen toteutuksessa voidaan myös korostaa palvelujärjestelmää ja sen toimintaa. Tällöin kiinnitetään huomiota esimerkiksi siihen, miten sosiaalisen kuntoutuksen työprosessit on organisoitu, miten sosiaalista kuntoutusta johdetaan tai miten sosiaalisen kuntoutuksen verkostot ja moniammatillinen yhteistyö toimivat (ks. Määtän artikkeli). Lopuksi sosiaaliseen kuntoutukseen voidaan myös ottaa yhteiskunnallinen ja rakenteellinen näkökulma, jossa kuntoutuksen tarkastelun ja toteutuksen painopisteenä on yhteiskunnallisen osallisuuden toteutuminen ja syrjäyttäviin sosiaalisiin ja taloudellisiin rakenteisiin vaikuttaminen (ks. Raivion artikkeli ja kuvion 3 ajatus osallisuuden tilasta).

Vaikka kuvion 4 lähestymistavat ovat osin toisensa poissulkevia, tuntuu järkevältä ajatella, että kaikkia niitä tarvitaan sosiaalisen kuntoutuksen käytännöissä. Toisaalta on mielekäästä, inhimillistä ja tehokasta kohdella ihmistä ihmisenä ilman tiukkoja etukäteismääritelmiä, toisaalta on myös välttämätöntä tehdä tulkinta ja diagnoosi siitä, mitä hänen ongelmansa ovat, ja siten nähdä hänet myös tietyn tyyppisenä asiakkaana. Muussa tapauksessa olisi vaikeaa määrittellä itse kullekin sopivia sosiaalisen kuntoutuksen toimintoja tai tavoitteita. On tärkeää nähdä ja ymmärtää sosiaalista kuntoutusta yhteiskunnan osana ja pyrkiä myös vaikuttamaan yhteis-

kunnan toimintatapoihin ja rakenteisiin, mutta on myös oleellista pyrkiä edistämään palvelujärjestelmän eri toimijoiden yhteistyötä ja asiakkaiden polkuja eri palveluissa. Useat käsillä olevan kirjan artikkeleista poikkeavat toisistaan siinä, mitä asioita ne painottavat lähestymistavassaan sosiaaliseen kuntoutukseen.

Tulevaisuuden mahdollisuudet ja toivo

Kuten tämän johdannon alussa sanottiin, sosiaalisen kuntoutuksen kenttä on muutoksen tilassa. Tämän kirjan artikkeleissa kuvatut toimintatavat ja kokeilut kuvaavat osaltaan tätä muuttuvaa kenttää. Kentän muutokseen vaikuttavat muun muassa yhteiskunnan, talouden, kulttuurin ja elämäntapojen muutokset, jotka muuttavat sitä sosiaalista kokonaisuutta, yhteiskuntaa, johon ihmisiä pyritään kuntouttamaan. Myös sosiaaliala suppeasti ymmärrettynä sekä kaikenlaiset hyvinvointipalvelut laajasti ymmärrettyinä ovat muuttumassa: kun uudet työntekijäskupolvet astuvat kentälle, ammatilliset menetelmät ja itseymmärrys muuttuvat.

Tätä kirjoitettaessa vuoden 2017 lopulla puhutaan myös paljon sosiaali- ja terveyspalveluiden uudistuksesta (sote) ja maakuntauudistuksesta, joka toteutuessaan vaikuttaa paljon sosiaali- ja terveyspalveluiden organisoimiseen. Tosin nähtäväksi jää, vaikuttavatko muut yhteiskunnan, kulttuurin ja talouden muutokset kuitenkin lopulta enemmän sosiaalisen kuntoutuksen kentän ja käytäntöjen muotoutumiseen kuin hallinnolliset ratkaisut.

Sosiaalisen kuntoutuksen kenttä ja määritelmä ovat siis varsin laajoja ja epämääräisiä. Kuten usein sosiaalipolitiikassa ja sosiaalialalla, tällaisesta tilanteesta on sekä etua että haittaa. Laaja määritelmä, esimerkiksi lainsäädännössä, mahdollistaa joustavan toiminnan erilaisissa tilanteissa ja ympäristöissä. Se mahdollistaa myös toimintatapojen muuttamisen, kun yhteiskunnat ja kulttuurit muuttuvat. Toisaalta laaja määritelmä voi aiheuttaa hämmennystä työorganisaatioissa sekä yhteistyösuhteissa, jos ei oikein tiedetä mitä ollaan tekemässä, mihin pyritään ja miten eri toimijoiden yhteistyön organisoidaan (ks. Määtän ja Piiraisen artikkelit).

Määritellään sosiaalisen kuntoutus sitten tulevaisuudessa esimerkiksi lainsäädännössä laajasti tai suppeasti, on hyvä kiinnittää huomiota siihen, että määritelmällä on käytännön seurauksia sosiaalisen kuntoutuksen työprosesseille ja näillä on taas seurauksia itse kuntoutumiselle. Ammattilaisten, poliitikkojen ja sosiaalipoliitikkojen pohtiessa näitä asioita etualalle nousevat usein hallinnon ja hallinnan, ammattikuntien ja eri organisaatioiden väliset valtasuhteet, intressit tai kiistely jostakin abstraktista periaatteesta. Sosiaalisen kuntoutuksen organisoimistavan ja käsitteellisen määritelmän lähtökohtana tulisivat kuitenkin olla kuntoutumista tarvitsevien ihmisten tarpeet ja itse kuntoutuminen. Esimerkiksi

kysymystä siitä, tulisiko sosiaalisen kuntoutus liittää olemassa olevaan kuntoutusjärjestelmään vai olisiko sen hyvä olla sosiaalitoimen osa tai peräti osa osallisuuden tiloja, tulisi tarkastella tästä näkökulmasta.

Sosiaalisen kuntoutuksen moninaisuus ja moniäänisyys voi olla ongelma, mutta ainakin se lisää kuntoutuksen toteutustapojen mahdollisuuksia. Tämän kirjan artikkeleissa on kuvattu monenlaisia kuntoutuksen toteuttamisen tapoja, menetelmiä ja yhteistyösuhteita, mutta silti artikkelit käsittelevät vain pientä osaa kaikista mahdollisuuksista. Sosiaalisen kuntoutuksen ydintoimijoiden lisäksi kuntouttajat voisivat etsiä mahdollisia yhteistyösuhteita muiden toimialojen ja toimijoiden suunnasta. Esimerkiksi teatterit, urheiluseurat, kirjastot, ostoskeskukset, järjestöt ja yritykset voisivat toimia kuntoutuksen yhteistyötahoina tai paikkoina, joissa kuntoutusta voisi ainakin osittain toteuttaa (ks. kuvio 3 osallisuuden tiloista). Voisi olla hyvä, jos sosiaalisen kuntoutuksen toiminnot siirtyisivät yhä enemmän pois sosiaalitoimen tilojen marginaalista kohti sosiaalisen elämän keskeisiä tiloja ja paikkoja. Todennäköisesti osallistuminen toimintaan korkean statuksen paikoissa ja tiloissa toimii osanottajien toimintakykyä vahvistavasti (ks. Ikosen artikkeli).

Toimintamahdollisuuksien näkeminen ja luominen ovat myös tarpeellisia toivon luomisen ja säilyttämisen kannalta. Toivo on kuntoutumisen keskeinen elementti, koska jos ihmisellä ei ole toivoa paremmasta, miksi hän ponnistelisi paremman tulevaisuuden hyväksi (ks. kuvio 1 sosiaalisen kuntoutuksen prosessista)? Toivon näkökulma on tärkeä sekä kuntouttajille että kuntoutettaville, sillä miten ammattilaiset, joilla ei itsellään ole toivoa, voisivat herättää sitä asiakkaisaansa? Toivon näkökulmasta on syytä erottaa pitkän ja lyhyen aikavälin sekä yksilön, yhteisön ja yhteiskunnan näkökulmat. Yksilön aikaperspektiivi on tavallisesti suhteellisen lyhyt, eli hänen toivonsa ylläpitäminen ja vahvistaminen edellyttävät ainakin joitakin myönteisiä tuloksia toiminnasta suhteellisen nopeasti. Yhteisöjä kehitettäessä, esimerkiksi rakennusprojektien kautta, aikaperspektiivi ulottuu useiden vuosien päähän, ja yhteiskunnalliset muutokset kestävät monia vuosia tai vuosikymmeniä. Nämä toivon eri aikaperspektiivit kannattaa pitää mielessä toteutettaessa ja kehitettäessä sosiaalista kuntoutusta.

Toivon näkökulma edellyttää sitä, että ollaan tietoisia tulevaisuuden mahdollisuuksista ja luodaan uusia mahdollisuuksia. On myös tunnettava sosiaalisen kuntoutuksen aukkopaikkoja, joita on syytä lähteä tukkimaan. Esimerkiksi nykyisten työmarkkinoiden syrjäytyvyys on kuntoutumisen ja sosioekonomisen järjestelmän aukkopaikka, mutta inklusiivisempien työmarkkinoiden aikaansaaminen saattaa viedä vuosikausia. Toivottavasti käsillä olevan kirjan artikkelit pystyvät omalta osaltaan luomaan toivoa ja näkemyksiä tulevaisuuden mahdollisuuksista.

LÄHTEET

- Autti-Rämö, I., Salminen, A.-L., Rajavaara, M. & Ylinen, A. (toim.) (2016). *Kuntoutuminen*. Helsinki: Duodecim.
- Haimi, T. & Kahilainen, J. (2012). Sosiaalisen kuntoutuksen käsitteen historia Suomessa. *Kuntoutus*, 4, 41–46.
- Isola, A.-M., Kaartinen, H., Leeman, L., Lääperi, R., Schneider, T., Valtari, S. & Keto-Tokoi, A. (2017). Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamassa. Työpaperi 33/2017. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Karjalainen, V. & Vilkkumaa, I. (toim.) (2004). *Kuntoutus kanssamme. Ihmisen toimijuuden tukeminen*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus.
- L 1301/2014. Sosiaalihuoltolaki. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2014/20141301>
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2017). Kuntoutus. Saatavilla 9.11.2017 <http://stm.fi/sotepalvelut/kuntoutus>

I

SOSIAALINEN KUNTOUTUS
SOSIAALIPALVELUJEN
KOKONAISUUDESSA

Anne Määttä

SOSIAALINEN KUNTOUTUS JA YHTEENSOVITTAVAN JOHTAMISEN TYÖSKENTELYPROSESSI

Johdanto

Sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaat tarvitsevat usein monia yhtäaikaista tai peräkkäisiä tuki- ja palvelumuotoja ja ovat siksi useiden eri toimijoiden yhteisiä asiakkaita. Palvelujärjestelmän kokonaisuuden hahmottaminen on tärkeää, jotta sosiaalisen kuntoutuksen asiakasta pystytään tavoitteellisesti tukemaan hänen omalla polullaan, joka yhdistää eri toimijoita.

Tämä artikkeli perustuu Diakonia-ammattikorkeakoulun SOSKU-hankkeen yhteydessä toteuttamaan sosiaalisen kuntoutuksen koulutukseen, jonka yksi koulutuksen opintojaksoista oli nimeltään Kuntoutus paikallisen ja alueellisen palvelujärjestelmän kokonaisuudessa. Opintojakson ydinsisältönä oli paikantaa sosiaalinen kuntoutus osaksi paikallista palvelurakennetta. Artikkelini aineistona on hyödynnetty koulutuksessa työstettyjä, paikallisesti rakentuneita asiakkaan palvelupolkukuvauksia sekä niiden pohjalle rakentunutta kehittämistyöskentelyä. Artikkelissa analysoidaan sosiaaliseen kuntoutukseen liittyvien palvelujärjestelmän toimijoiden välisiä yhdyspintoja ja moniammatillisen yhteistyön paikkoja sekä hahmotellaan mahdollisia kehittämistarpeita ja tuen aukkopaikkoja sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaan näkökulmasta. Johtopäätöksissä tuodaan esille mahdollisia tulevaisuuden tavoitteita tämän asiakasryhmän ja heidän kanssaan työskentelevien ammattilaisten näkökulmista.

Keskityn kuvaamaan työskentelyprosessia, jonka tavoitteena on juurruttaa sosiaalinen kuntoutus tiedostetuksi ja arvostetuksi osaksi paikallista palvelujärjestelmää. Kuvatus prosessin tavoitteena on antaa ideoita ja välineitä sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaiden kanssa työskentelevien toimijoiden roolien selkeyttämiseen ja yhteisen tavoitetilan aikaansaamiseen sekä hallinnonalojen välisen yhteistyön rakenteiden vahvistamiseen. Artikkelin ulkopuolelle jäävät moniammatillisen yhteistyön yksityiskohtaisemmat ja käytännöllisemmät kysymykset.

Ohjautuminen sosiaaliseen kuntoutukseen

Sosiaalihuoltolaissa (1301/2014) kirjattiin kuntien velvollisuudeksi tarjota sosiaalista kuntoutusta osana sosiaalipalveluja. Sosiaalisen kuntoutuksen kriteerit ja pyrkimykset sekä sen paikka palvelujärjestelmän kokonaisuudessa määrittelevät monia sosiaaliseen kuntoutukseen vaikuttavia tekijöitä asiakkuuden alkamisen ajankohdasta yhteistyön rakenteisiin. Sosiaalityön viimesijaisuus suhteessa muihin palveluihin kertoo siitä, että asiakkaaksi päätyneillä on yleensä takanaan kasautuneita haasteita, kuten erilaisia työllistymisen esteitä, pitkäaikaistyöttömyyttä ja toimeentulon hankintaan liittyviä vaikeuksia. Sosiaalisen kuntoutuksen asiakas voi esimerkiksi olla pitkäaikaistyötön, jolla työttömyyden ja toimeentulovaikeuksien lisäksi voi olla mielenterveys- tai päihdepalveluiden tarvetta.

Sosiaalihuoltolain mukaan sosiaalityöntekijä tekee palvelutarpeen arvion ja on siten avainasemassa päättämässä sosiaalisen kuntoutuksen tarpeesta. Sosiaalisen kuntoutuksen tarve voidaan huomata myös muissa peruspalveluissa, joten sosiaalityön lisäksi on tärkeää paikantaa ne peruspalvelut, joissa monialaista tukea tarvitseva asiakas asioi ennen kuntoutusta. Sosiaalityöllä on merkittävä rooli tämän verkoston näkyväksi tekemisessä, jotta voidaan luoda yhteistä näkemystä ja tavoitetilaa asiakkaiden ohjaamisen ajankohdasta ja kriteereistä.

Monialaisten palveluiden tarve

Sosiaalisen kuntoutuksen asiakas tarvitsee usein monia yhtäaikaisia tukitoimia. Asiakkaat, jotka käyttävät useita peräkkäisiä tai yhtäaikaisia etuisuuksia ja palveluita, kutsutaan monipalveluasiakkaiksi tai paljon palveluita käyttäviksi asiakkaiksi. On arvioitu, että paljon palveluita tarvitsevat asiakkaat käyttävät 80–90 % kaikista hyvinvointipalveluiden resursseista (esim. Salo 2016). Monipalveluasiakkaat eivät välttämättä näyttäyty yksiselitteisesti käytettyjen resurssien kautta, sillä heidän useat, peräkkäiset tai erilliset palvelunsa eivät rakennu tunnistettavaksi kokonaisuudeksi. Monipalveluasiakkaiden ongelmat ovat usein kumuloituneita, jolloin voi olla vaikea nimetä tahoja, jolle heidän asiansa kuuluvat ja miten heidän kanssaan tulisi toimia.

Syy- ja riskiperusteinen sosiaaliturva jakaa vastuut hallinnonaloittain, ja yhteisten tietojärjestelmien puute pirstoo tiedot eri tahoille. Tämän seurauksena asiakkaan kokonaistilanne näyttäytyy harvoin selkeänä häntä tapaaville työntekijöille. On riski, että kukin toimija tekee vain omaan toimenkuvaansa kuuluvan suorituksen, tietämättömänä muiden toimijoiden mahdollisista pyrkimyksistä ja toimista. Pahimmillaan useita yhtäaikaista tukitoimia tarvitsevan asiakkaan kuntoutumisen polkuun saattaa tulla aukkoja, ja asiakas tulee poiskäännytetyksi (Määttä 2012). Koordinoimaton toiminta voi myös aiheuttaa päällekkäistä työskentelyä, mikä kuormittaa sekä työntekijöitä että niukkoja taloudellisia resursseja. Eri toimijatahoille yhteisten asiakkaiden avun tarpeeseen vastaaminen vaatii useamman organisaation työtä sekä organisaatioiden välistä yhteistyötä (Kiuru & Metteri 2014).

Monipalveluasiakkuus kaipa erityishuomiota, sillä monipalveluasiakkaista saattaa tulla paljon palveluita käyttäviä asiakkaita, mikäli heidän palvelutarpeensa jäävät täyttämättä ja tilanteet pitkittyessään vaikeutuvat monimutkaisiksi ja vaikeasti autettaviksi kokonaisuuksiksi. Tämä aiheuttaa inhimillistä kärsimystä asiakkaille sekä heidän läheisilleen, minkä lisäksi auttamisen viivästyminen saattaa vaatia pitkäkestoista ja siten kallista tukea. Tavoitteellisessa sosiaalisessa kuntoutuksessa huomioidaan asiakkaan monialainen palvelutarve ja yhdessä asiakkaan kanssa asetetaan työskentelylle tavoitteet. Parhaimmillaan sosiaalinen kuntoutus vahvistaa asiakkaan omia voimavaroja ja rakentuu suunnitelmalliseksi osaksi asiakkaan elämän kokonaisuutta.

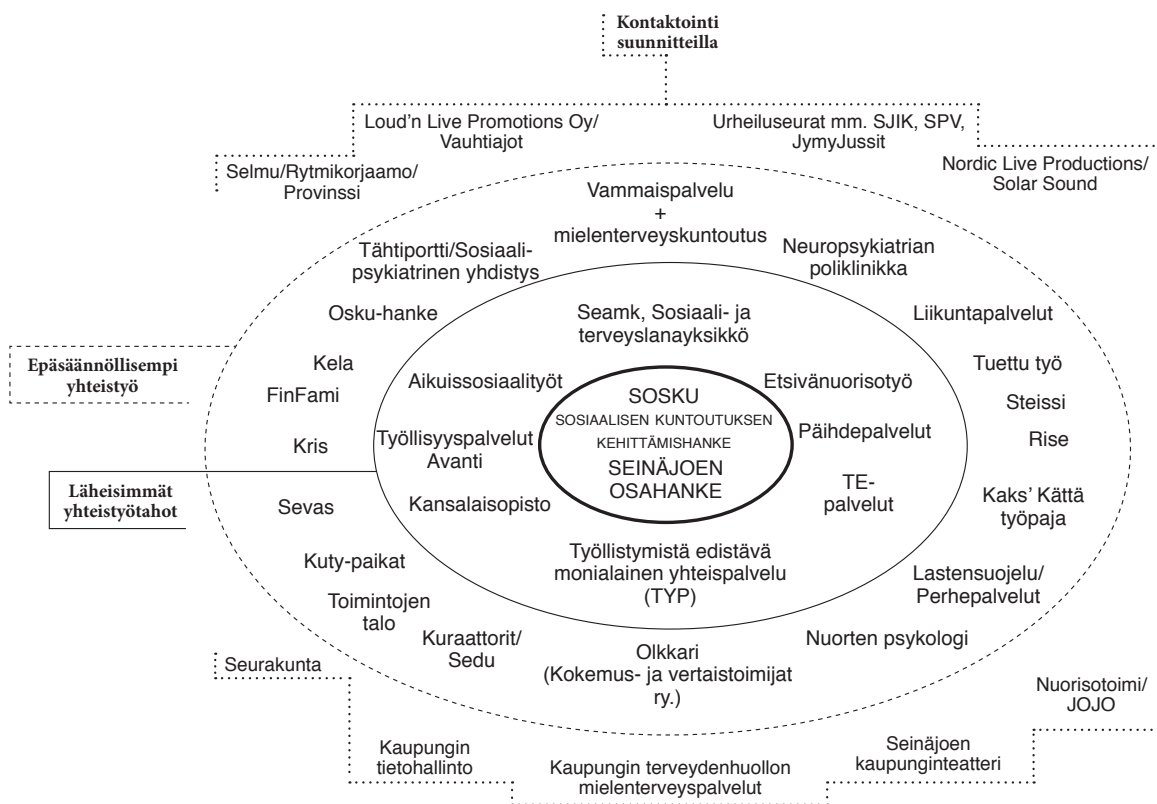
Sosiaalinen kuntoutus paikallisen palvelujärjestelmän kokonaisuudessa

SOSKU-hankkeessa sosiaalista kuntoutusta kehitettiin Laukaassa, Rovaniemellä, Jyväskylässä, Seinäjoella, Mikkelissä, Forssassa, Vantaalla ja Järvenpäässä. Jokainen kunta asetti paikalliset tavoitteet sosiaalisen kuntoutuksen kehittämiseksi sekä määritteli hankkeen kannalta keskeisen asiakasryhmän. Asiakasryhmiä olivat muun muassa yläkoulun oppilaat, opintojen ja työn ulkopuolella olevat nuoret sekä eläkeikä lähentyvät pitkäaikaistyöttömät.

Diakonia-ammattikorkeakoulun vastuulla olevan sosiaalisen kuntoutuksen koulutuksen yhtenä teemana oli analysoida sosiaalista kuntoutusta palvelujärjestelmän kokonaisuudessa ja paikantaa monialaiseen yhteistyöhön, palvelujärjestelmän rakenteisiin ja johtamiseen liittyviä aukkoja. Näitä kysymyksiä työstettiin koulutuksessa analysoimalla asiakkaiden palveluverkosta ja kuvaamalla asiakkaan palvelupolkua.

Koulutuksessa työskentely aloitettiin sillä, että koulutettavat kuvasivat asiakas-kunnan, jonka palveluita oli tarkoitus analysoida. Työskentely aloitettiin kuvaamalla asiakkaan elämään kuuluvat verkostot, palvelut ja tukitoimet. Seuraavassa vaiheessa tehtiin näkyväksi nykytilanne, jossa asiakas oli sosiaalisessa kuntoutuksessa. Tässä vaiheessa tunnistettiin kaikki toimijat, joiden kanssa asiakas on tekemisissä sosiaalisen kuntoutuksen aikana. Kolmannessa vaiheessa kuvattiin asiakkaan tavoittila eli odotettu siirtymä sosiaalisen kuntoutuksen jälkeen sekä se, minkä toimijoiden, palvelujen tai tukitoimien avustuksella tämän odotetaan tapahtuvan.

Työntekijät kuvasivat asiakkaan ympärille rakentuneen tuki- ja palvelujärjestelmän organisaatio- ja toimijatasolla. Tehtäväksi annon mukaisesti he piirsivät erilaisia verkostokarttoja, joissa lähimpänä sosiaalisen kuntoutuksen asiakasta olivat ne toimijat, joiden kanssa tehtiin eniten yhteistyötä tai joiden rooli tuen tarjoajana oli suurin. Näiden ympärille jäsentyivät satunnaisesti tavattavat yhteistyötahot ja kauimmaiseksi ne toimijat, joilla on rooli asiakkaan tukirakenteessa mutta vain harvoin. Kuvaukset tekivät näkyväksi sen, että erialaisia asiakkaan elämään liittyviä toimijoita on lukematon määrä. Työskentely auttoi paikantamaan asiakkaan kanalta keskeisimmät toimijat ja mahdollisti puuttuvien toimijoiden huomioimisen.

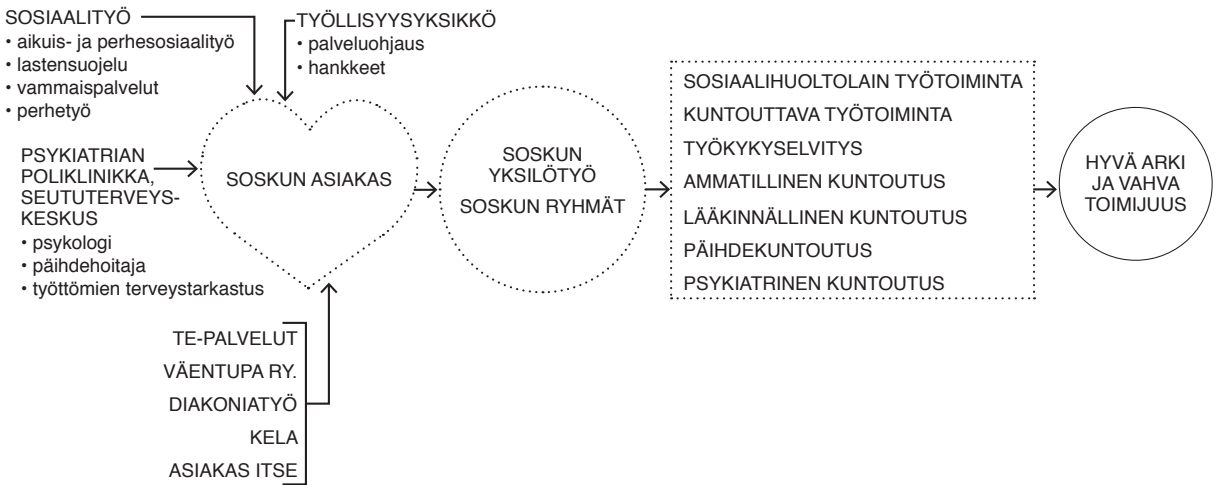
KUVIO 1. Seinäjoen SOSKU-hankkeen verkostokartta

Seinäjoen sosiaalisen kuntoutuksen työntekijöiden kuvaus tekee näkyväksi, että palveluita, toimijoita ja osaamista on paljon (ks. kuvio 1). Tehtäväksiannon mukaisesti siinä on myös tehty ensimmäinen jäsenitys: lähimmäksi sosiaalisen kuntoutuksen toimijoita on koottu ne yhteistyötahot, joiden kanssa tehdään usein tai tiiviisti yhteistyötä. Kauimmaisena taas ovat sellaiset toimijat, joiden rooli ja osallisuus tiedostetaan, mutta se ei jäsenny niin tiiviisti osaksi arjen yhteistyötä.

Palveluverkoston analyysi ja kehittäminen

Ryhmätyön tueksi palveluverkoston rakennetta ja toimintaa jäsenettiin koulutuksessa teoreettisesti. Esiteltyjen tutkimusten (mm. Määttä 2012; Määttä & Keskitalo 2014) avulla autettiin työntekijöitä tiedostamaan eri toimijoiden välisiä hierarkkisia ja toiminnallisia suhteita. Osa palveluista ja ammattilaisista oli helpommin tavoitettavia kuin toiset, ja eri toimijoiden välillä oli myös ajallisia ja toiminnallisia sidoksia. Tämä tarkoittaa sitä, että tuen ja avun saamiseen liittyy erilaisia kynnyksiä ja portinvartiointia (Määttä 2012). Joihinkin palveluihin pääsy edellyttää esimerkiksi lausuntoja, diagnooseja ja aikarajojen täyttymistä. Monet palvelut ovat sidoksissa toisiinsa, eivätkä ne toteudu ilman keskinäistä vuorovaikutusta. Näiden sidosten tiedostaminen on tärkeää, jotta asiakkaan polun rakennetta voidaan analysoida, rakentaa tavoitteellisesti sekä tarvittaessa myös muuttaa.

Palvelurakenteen kuvaamisen tarkoituksena oli tehdä näkyväksi mahdollisimman tarkasti koko monipuolisten palveluiden kirjo, paikantaa sosiaalinen kuntoutus ammatillisesti osaksi palvelujärjestelmää sekä kiinnittää huomiota toimijoihin, joiden kanssa tehdään yhteistyötä ja joiden kanssa yhteistyö on heikompa tai olematonta. Työntekijät pohtivat myös, onko toimijoita, joiden osaamista tai panosta voisi hyödyntää nykyistä laajemmin. Työskentelyn tavoitteena oli antaa työntekijöille välineitä analysoida eri toimijoiden rooleja suhteessa toisiinsa esimerkiksi hierarkkisina suhteina tai kumppanuuksina. Työntekijöiden kanssa nimettiin myös tekijöitä, kuten yhteistyörakenteita ja johtamista, jotka vaikuttavat asiakkaan ja työntekijöiden mahdollisuuksiin hyödyntää erilaisia tuen tai palvelujen muotoja.

KUVIO 2. Sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaan polku, Laukaa

Palveluverkoston rakenteen ja polun kuvaaminen tekivät näkyväksi olemassa olevat palvelurakenteet (ks. kuvio 2). Niiden analysoiminen asiakkaan polun eri vaiheissa osoitti myös olemassa olevan rakenteen vakiintuneet ja puuttuvat verkostot. Sosiaalisen kuntoutuksen aloittamisen ja toteuttamisen lisäksi on merkittävää valmistella siirtymää eteenpäin asiakkaan kanssa. Usein asiakkaat tarvitsivat tukea myös sosiaalisen kuntoutuksen jälkeen, joten siirtymävaiheen palveluiden tunnistaminen oli tärkeää. Toimivan verkoston ja toisaalta siinä havaittujen puutteiden ja tarpeiden kuvaamisen tuloksena oli helpompi nähdä kumppanit, joilla voisi olla nykytilaa vahvempi rooli tulevaisuudessa. Tällaisina näyttäytyivät esimerkiksi kolmannen sektorin, kuten järjestöjen ja seurakunnan, kanssa tehty nykyistä tavoitteellisempi yhteistyö tai läheisverkoston laajempi mukaan ottaminen.

Palveluverkoston analyysistä palveluiden kehittämiseen

SOSKU-koulutuksessa vahvistettiin työntekijöiden valmiuksia analysoida palvelujärjestelmää asiakkaan tarpeiden ja työntekijöiden verkostojen kautta. Verkostokartan rakentaminen on ensimmäinen askel kohti tavoitteellisempaa, moniammatillista yhteistyötä. Työntekijät tekivät näkyväksi paikalliset toimijaverkostot ja niiden läheisyyden tai etäisyyden suhteessa omaan työhönsä. Tämä on tärkeä askel, jotta pystyisi työssään räätälöimään asiakaslähtöistä tukea erilaisille asiakkaille.

Koulutuksessa työntekijöille syntyi tutkimuksiin pohjautuva ymmärrys eri toimijoiden välisistä toiminnallisista ja hierarkkisista suhteista. Nykytilan analyysi loi työväliteitä myös sen muuttamiselle. Osa olemassa olevasta yhteistyöstä on toimivaa, osa vaatii vahvistamista. Muutostyötä on monipalveluasiakkaiden kohdalla tehtävä monen toimijan kesken. Kun asiakasryhmä on yhteinen, eri toimijoiden on hyvä olla tietoisia toisistaan. Palvelujärjestelmän lainalaisuuksien tiedostaminen ja eri toimijoiden näkyväksi tekeminen vahvistivat työntekijöiden valmiuksia tukea tulevia asiakkaita tavoitteellisesti ja tehdä suunnitelmaa yhteistyön jatkokehittämisestä.

Asiakassegmentointi ja asiakaspolun kriittiset nivelvaiheet

Sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaat ovat usein hyvin eri-ikäisiä ja erilaisissa elämäntilanteissa, joten myös tarvittavat tukitoimet ovat erilaisia. Asiakaskohtaiset tavoitteet voivat olla elämönhallinnan lisääntyminen, rohkaistuminen itsenäisempien valintojen ja ratkaisujen tekemiseen, ehkä opiskelupaikan tai työn hakeminen. Palvelujärjestelmän monimutkaisuus on haaste hallinnonalat ylittävälle tavoitteelliselle työskentelylle. Toimijoiden rooleja selkeyttävän asiakaspolun aikaansaamiseksi voidaan hyödyntää asiakassegmentointia.

Asiakassegmentoinnin lähtökohtana on määritellä kyseessä oleva asiakasryhmä ja heidän tuen tarpeensa selkeästi. Asiakassegmentointi auttaa rajaamaan olemassa olevista palveluista ja tukimuodoista ne, joista asiakasryhmä voi hyötyä. Julkisten sosiaali-, terveys- ja sivistystoimen alaisien palveluiden lisäksi on hyvä tiedostaa paikalliset yksityiset ja kolmannen sektorin toimijat, mutta myös meilläkin olevat projektit, jotka koskettavat asiakasryhmää. Asiakassegmentointi on tärkeä tehdä moniammatillisena yhteistyönä, jotta kuva palvelurakenteesta on mahdollisimman monipuolinen. Asiakassegmentointi ja sen kautta syntynyt yhteinen ymmärrys auttaa tunnistamaan asiakasryhmän ja varmistaa paremmin asiakkaiden tasapuolisen kohtelun, minkä lisäksi yhteinen ohjeistus rakentaa myös perusteita tarjota kohdennettua palvelua asiakkaille, jotka sitä eniten tarvitsevat (Tuloksellisuustarkastuskertomus. Paljon palveluja tarvitsevat ja käyttävät asiakkaat perusterveydenhuollossa 2017, 15).

Sosiaalinen kuntoutus on yksilöllisesti räätälöityä ryhmä- tai yksilötyöskentelyä, jonka tavoitteet määritellään yhdessä asiakkaan kanssa. Sosiaalisen kuntoutuksen toteuttajatahoja on useita. Kuntoutuksen ei tule rakentua irralliseksi toiminnaksi, vaan sillä tulisi olla asiakkaan kanssa nimetty, selkeä tavoite. Sen tulisi myös rakentua eri osapuolten tiedostaman kokonaisuuden osaksi, mikä tarkoittaa sitä, että sosiaalisen kuntoutuksen työntekijöiden on tärkeä olla tietoisia

asiakkaan palvelukokonaisuudesta. Näistä toimijoista, joiden kanssa sosiaalisen kuntoutuksen asiakas asioi, rakentuu toinen verkosto, jonka kokonaisuuden tiedostaminen on tärkeä sekä asiakkaan että työntekijöiden kannalta. Sosiaalisen kuntoutuksen asiakas tarvitsee yleensä tukea saadakseen itsellensä välttämättömät etuudet ja palvelut. Siksi on tärkeää, että asiakkaan tuen tarpeen kokonaisuus on kuvattu ja että asiakkaan kanssa sovittu toimija voi erikseen sovittavalla laajuudella koordinoita tätä kokonaisuutta.

Asiakassegmentoinnin jälkeen tehtävää palvelu- ja toimijakartoitusta voidaan jäsentää paikantamalla asiakasryhmän tarvitsemat tukimuodot kriittisiin nivelvaiheisiin, eli palveluun tultaessa, palvelun aikana ja palvelusta eteenpäin siirryttäessä. Tämä tekee näkyväksi yhtäaikaiset toimijat ja mahdollistaa yhteistyörakenteiden ja niiden puuttumisen arvioinnin. Nivelvaiheita analysoitaessa on tärkeää huomioida, mihin palveluihin tai tukeen, joihin asiakkaalla on kynnyksetön pääsy, pääsee matalalla kynnyksellä ja miten palvelut rakentuvat suhteessa toisiinsa.

Palvelujärjestelmän hierarkkisia rakenteita ovat kuvanneet Määttä ja Keskitalo (2014), joiden tutkimuksessa on kuvattu opintojen ja työn ulkopuolella olevan nuoren palveluiden kokonaisuutta helpoimmin tavoitettavien kolmannen sektorin palveluista peruspalveluihin ja edelleen erityistason palveluihin. Rakenteiden lisäksi on analysoitu palveluissa työskentelevien työntekijöiden ammatillista orientaatiota suhteessa monipalveluasiakkaaseen tyypittelemällä heidät kopin ottajiksi, siirtäjiksi ja torjujiksi. Nämä roolit kuvaavat eri työntekijöiden erilaista tapaa toimia kyseisen asiakasryhmän kanssa. Erilaisten orientaatioiden tunnistaminen on tärkeää, kun tavoitteena on valita sopivin tuen tarjoaja erilaisiin tuen tarpeisiin. Nivelvaiheiden ja niissä toimivien työntekijöiden tunnistaminen mahdollistaa myös neuvottelun tuen käynnistymisen ajankohdasta. Yhteisillä päätöksillä voidaan tarttua asiakasryhmän tilanteisiin esimerkiksi nykyistä varhaisemmassa vaiheessa, nykyisestä poikkeavalla ammatillisella osaamisella. Pohdintaa on syytä tehdä yhdessä asiakkaiden kanssa, jotta tärkeä lähiverkosto ja muu julkisten palveluiden ulkopuolelle jäävä tukirakenne saadaan näkyväksi.

Toiminnalliset hierarkiat ja avaintoimijoiden koordinoitu yhteistyö

Sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaiden moninaisten palvelutarpeiden vuoksi voi olla perusteltua hahmottaa ja nimetä tietyt palvelujärjestelmän toimijat vastuuta-
hoiksi, joilla osaamisen ja verkostoroolin vuoksi olisi velvollisuutena jakaa tietoa ja osaamista organisaatioiden välillä, kommunikoida tehokkaasti sekä kohdentaa

resurssit tarkoituksenmukaisesti. Asiakassegmentoinnin, nivelvaiheanalyysin ja verkoston analyysin tuloksena voidaan paikantaa sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaan kannalta tärkeimmät avaintoimijat. Avaintoimijoiksi kutsutaan tässä työntekijöitä, joilla on merkittävää päätös- tai toimivaltaa eri hallinnonalojen sisällä ja hallinnonalojen välillä. Avaintoimijalla on usein viranomaisrooli tai muuten merkittävää päätös- tai tukivaltaa suhteessa määriteltyyn asiakasryhmään. Heillä on mahdollisuus toimia linkkinä eri organisaatioiden välillä. (Määttä 2016, 68–71.)

Hallinnonalojen rajapinnoilla toimiville avainhenkilöille kertyy tärkeää tietoa yhteistyön toimivuudesta tai toimimattomuudesta. Avaintoimijat pystyvät edustamaan omaa ammattikuntaansa ja analysoimaan sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaan palvelutarpeisiin liittyviä hyviä käytäntöjä ja ongelmakohtia eri toimijoiden roolien suhteen. Eri sektoreilla ja hallinnonaloilla toimivat avaintoimijat muodostavat verkoston, jotka yhteistyössä kykenevät paikantamaan muutostarpeet eli esimerkiksi toimijat, joiden yhteistyöllä sosiaalinen kuntoutus olisi voinut käynnistyä aikaisemmin tai kohdat, joissa asiakkaan onnistunut siirtyminen palvelusta toiseen on vaarassa epäonnistua. Avaintoimijoille kertyy korjaamista kaipaavista yhteistyön paikoista tärkeää tietoa, jota tulisi käsitellä yhdessä ja viedä esimiesten analysoitavaksi.

Avaintoimijoille voisi rakentua erityisrooli suhteessa organisaatioiden väliseen yhteistyöhön sekä asiakkaan palvelupolun kehittämiseen. Heillä voisi olla erityinen vastuu rakentaa pysyviä yhteistyöverkostoja ja toimintamalleja asiakkaan kannalta tärkeimpien toimijoiden välille. Tämä helpottaisi yhteisten asiakkaiden liikkumista horisontaalisesti tai vertikaalisesti, esimerkiksi terveystarpeista sosiaalipalveluihin tai peruspalveluista erityispalveluihin. Erityisrooliin vedoten olisi mahdollista sopia tavoitteellisesta monialaisesta yhteistyöstä, paikantaa toimivia ja toimimattomia rakenteita sekä muutosta vaativia kohtia palvelujärjestelmän kokonaisuudessa. Näin toimivista avaintoimijoista voi kehittyä eräänlaisia muutosagentteja, joille kertynyttä metatietoa on mahdollista käyttää tarvittavien muutosten fasilitaattoreina organisaatiossaan. Kehittääkseen rajapintayhteistyötä tavoitteellisesti, avaintoimijat tarvitsevat myös selkeän mandaatin omalle työlleen. Tämä mandaatti tulee saada asiakkailta ja työtovereilta, mutta erityisesti johdolta. Johdolla tarkoitetaan tässä niitä esimiehiä tai sektorijohtoa, joilla on valta päättää yhteistyön tavoitteista ja määritellä oman organisaation toimijoiden tehtävänkuvia. Tavoitteena on asiakkaan kokonaisvaltaisen tuen saumaton toiminta.

SOSKU-koulutuksessa rakensimme nykytilan kuvauksen sosiaalisen kuntoutuksen ammattilaisten kanssa. Tämän jälkeen tulisi analysoida onnistuneita ja kehittämistä kaipaavia kohtia tässä moniammatillisessa yhteistyössä sekä edetä kohti

tavoitetilan määrittelyä. Koska kyseessä on sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaan kannalta parhaan mahdollisen monialaisen yhteistyön kehittäminen, on oleellista, että kaikki asiakkaan tärkeissä nivelvaiheissa työskentelevät kokoontuvat luomaan yhteistä tavoitetilaa. Tämän lisäksi tulee työskentelyn kannalta sopivassa kohdassa kuulla asiakkaita.

Yhteiset käytännöt yhteensovittavalla johtamisella

Avainhenkilöt voivat omalta osaltaan arvioida, voidaanko yhdyspinnoille paikantuvat päällekkäisyydet, tuen aukkopaidat ja kehittämistarpeet ratkaista asiakkaan ja työntekijän välillä tehtävillä toimenpiteillä, työntekijöiden kesken tehdyillä sopimuksilla vai vaativatko ne johdon hyväksyntää tai yhteisiä päätöksiä. Moniammatillista yhteistyötä tehdään tällä hetkellä pitkälti työntekijöiden välisillä sopimuksilla. Sosiaalisen kuntoutuksen nivelvaiheiden yhteistyö koskettaa kuitenkin useiden hallinnonalojen toimijoita, joten yhteistyössä saattaa syntyä tilanteita, joissa yhdessä sopiminen ei riitä. Haasteita aiheuttavat esimerkiksi toisen työn tunteminen, verkostotyötaidot, tietosuojakysymykset ja toisistaan poikkeavat toimintakulttuurit (Määttä & Keskitalo 2014). Kun tarvitaan hallinnonalojen ja oman toimivallan ylittämistä yhdyspinnoille paikantuvien toimintamallien ja asiakasprosessien muuttamista, on yleensä tarvetta yhteensovittavalle johtamiselle (esim. Darlington ym. 2004, 2005; Perälä ym. 2012).

Yhteensovittava johtaminen tarkoittaa eri hallinnonalojen yhteistä tavoitteiden asettelua ja siitä seuraavia yhteisesti hyväksytyjä päätöksiä. Yhteensovittavan johtamisen tavoitteena on toimintakulttuurin muutos. Yhteensovittava johtaminen paikantuu horisontaalisesti esimerkiksi sosiaali-, terveys- ja työllisyyspalveluiden välimaastoon ja vertikaalisesti peruspalveluiden ja erityistason palveluiden yhteistyöhön. Monimutkaisissa asiakastilanteissa tavoitteena on sekä horisontaalisesti että vertikaalisesti rakentuvan yhteisen kokonaisuuden hahmottaminen ja siinä rakentuvan yhteisen tavoitteen nimeäminen. Yhteensovittava johtaminen perustuu asiakaslähtöiseen osallistavaan johtamiseen ja aitoon hallinnonalojen yhteistyöhön, jossa julkisten toimijoiden lisäksi mukana ovat yksityiset ja kolmannen sektorin toimijat. Yhteistoiminnan tavoitteena on vahvistaa edistävää ja ehkäisevää toimintaa, lisätä asiakkaiden ja työntekijöiden osallisuutta ja kumppanuutta sekä kehittää palveluprosessien toimivuutta ja mielekkäitä palvelukokonaisuuksia. Näiden tavoitteiden saavuttaminen on ensisijaisesti johtamisen vastuulla. (Halme, Perälä & Laaksonen 2010; Perälä, Halme & Nykänen 2012, 26, 29.) Johdolla on mandaatti tehdä toimenkuviin tai toimipisteiden toimintamalleihin liittyviä muutoksia, selkeyttää eri toimijoiden roolit, määritellä ylisektorisen yhteistyön

toimintamallit ja huolehtia, että yhteistyöprosessin vaiheet ovat näkyviä, seurattavia ja arvioitavia (Määttä 2015, 31).

Yhteiskehittämisellä kohti tavoitteita

Yhteensovittavaa johtamista vaativien päätösten taustalle tarvitaan asiakkaan ja työntekijän kohtaamisista kertynyttä tietoa, tutkimustietoa monialaisessa yhteistyössä esiin nousseista hyvistä käytännöistä ja muutostarpeista. Yhteensovittavan johtamisen perusteiden tulee rakentua vahvalle hallinnonalat ylittävälle tietoperustalle ja yhteiselle tahtotilalle. Tällaista tiedon yhteiskäsittelyä voidaan tehdä niin kutsutulla Bikva-menetelmällä (esim. Krogstrup 2004).

Konkreettinen työskentely lähtee liikkeelle siitä, että asiakassegmentoinnin tuloksena kutsutaan koolle ne sosiaalisen kuntoutuksen prosessiin kuuluvat toimijat, joilla on avainrooli asiakkaan polun nivelvaiheissa. Nämä avaintoimijat muodostavat kehittämistyön ydinryhmän, sillä he pystyvät nimeämään sekä oman hallinnonalansa että hallinnonalojen rajapinnoille paikantuvat hyvät käytännöt, moniammatillisen yhteistyön hyvät käytännöt sekä haasteet, joita asiakasryhmän kanssa työskenneltäessä kohdataan. Yhteisessä kehittämistyössä on mukana myös asiakasryhmän edustajia. Avaintoimijoiden kohtaamisesta käynnistyvää yhteiskehittämisen menetelmää on hyvä vahvistaa ammattitaitoisella fasilitoinnilla (ks. Hietalan ja Kauppilan artikkeli).

Avaintoimijoiden työskentelyn tulokset ja kehittämis ehdotukset tuodaan taustaorganisaatioiden esimiesten analysoitavaksi. Tavoitteena on kattava, yhteinen ja mahdollisuuksien mukaan tutkimustiedolla perusteltu esitys. Eri hallinnonaloille paikantuvien työntekijöiden esiin nostamat epäkohdat ja hyvät käytännöt käsitellään esimiesten kohtaamisessa. Asiakkaan kannalta keskeisimmät yhteiset toimintamallit ja kehittämistarpeet arvioidaan kokonaisuutena, määritellään asiakaslähtöinen tavoitetila ja tehdään päätökset tarvittavista muutoksista. Asiakkaat ovat mukana tässä arvioimisvaiheessa.

Tämän jälkeen esimiehet arvioivat yhdessä tavoitetilan vaatimia muutoksia, sopivat rooleista, resursseista ja ottavat kantaa, miten olemassa olevaa palvelurakennetta voidaan täydentää esimerkiksi paikallisten projektien tai kolmannen sektorin osallisuutta kasvattamalla. Lopputuloksena syntyy näkemys yhteisestä tavoitetilasta, konkreettisista kehittämiskohteista ja toimijakohtaisista vastuista. Näillä edellytyksillä yhteensovittava johtaminen on tiedolla johtamista. Parhaimmillaan yhteistyön tuloksena tuen aukkopaikat tai päällekkäisyydet vähenevät, ja tuloksena on nopeampia palvelupolkuja ja taloudellisia säästöjä.

Lopuksi

Tässä artikkelissa on esitetty työskentelymalli sosiaalisen kuntoutuksen juurruttamiseksi osaksi paikallista palvelurakennetta. Tavoitteena on ollut jäsentää palvelujärjestelmän kokonaisuutta niin, että sosiaalisen kuntoutuksen kannalta tärkeimmät verkostot saadaan näkyväksi yhteistyöhön ja kehittämään toimintamallia tavoitteellisesti. Tarkastelun kohteena on ollut erityisesti työskentelyn prosessi.

Sosiaalinen kuntoutus on lakisääteistä toimintaa, jota toteutetaan hyvin eri tavoin eri puolilla Suomea. Kuvattu malli kehottaa tulemaan tietoiseksi paikallisista toimijaverkostoista ja hyödyntämään monimuotoisuutta. Mallin tarkoitus on ollut kuvata rakenne ja prosessi, jonka kautta yhteistyöstä tehdään tietoista ja tavoitteellista. Työskentelyn keskiössä on yhteiskehittäminen, joka mahdollistuu yhteensovittavalla johtamisella.

Kuvattu malli on rakennettu sosiaalisen kuntoutuksen näkökulmasta, mutta keskittyessään hallinnonalat ylittävän työskentelyn kysymyksiin se tarjoaa tukea myös muiden monipalveluasiakkaiden palveluprosessien kehittämiseen.

LÄHTEET

- Darlington, Y., Feeney, J. A. & Rixon, K. (2004). Complexity, Conflict and Uncertainty: Issues in Collaboration Between Child Protection and Mental Health Services. *Children and Youth Services Review* 26 (12), 1175–1192.
- Darlington, Y., Feeney, J. A. & Rixon, K. (2005). Interagency Collaboration Between Child Protection and Mental Health Services: Agency Practices and Perceived Barriers. *Child Abuse and Neglect* 29 (10), 1085–1098.
- Halme, N., Perälä, M.-L. & Laaksonen, C. (2010). *Yhteistyöinterventioiden vaikuttavuus lapsiperhepalveluissa. Järjestelmällinen katsaus.* (Raportti 10/2010). Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kiuru, K.-E. & Metteri, A. (2014). Lastensuojelun ja nuorisopsykiatrian yhteisasiakkuus potilaskertomusaineistossa. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti* 51 (3), 146–160.
- Krogstrup, H. K. (2004). Asiakaslähtöinen arviointi. Bikva malli. Helsinki: Stakes.
- Määttä, A. (2012). Perusturva ja poiskäännyttäminen. (Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja, A Tutkimuksia 36). Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Määttä, A. & Keskitalo, E. (2014). Ulkoringiltä sisärinkiin. Kumuloituneista ongelmista kärsivät nuoret aikuiset pirstaleisessa palvelujärjestelmässä. *Yhteiskuntapolitiikka* 79 (2), 197–207.
- Määttä, A. (2015). Yksittäisistä toimenpiteistä hyvin johdetuksi kokonaisuudeksi. Teoksessa Määttä, M. & Määttä, A. (toim.), *Parempia ratkaisuja työn ja opintojen ulkopuolella olevien nuorten tukemiseen* (s. 27–31). (Valtion selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 16/2015). Helsinki: Valtioneuvosto.
- Määttä, A. (2016). Palveluintegraatio ja moniasiakkaat sote-uudistuksessa. Teoksessa Niemelä, J. (toim.), *Sote sosiaalisen kestävyuden vahvistajana* (s. 51–76). (Diak Puheenvuoro 2). Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Perälä, M.-L., Halme, N. & Nykänen, S. (2012). *Lasten, nuorten ja perheiden palveluja yhteensovittava johtaminen.* Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- L 1301/2014. Sosiaalihuoltolaki. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141301>
- Tuloksellisuustarkastuskertomus. Paljon palveluja tarvitsevat ja käyttävät asiakkaat perusterveydenhuollossa (2017). Valtiontalouden tarkastusviraston tuloksellisuustarkastuskertomus. (Valtiontalouden tarkastusviraston tarkastuskertomukset 11/2017). Helsinki: Valtiontalouden tarkastusvirasto.

Keijo Piirainen

YHDENMUKAISUUTTA JA TAPAUSKOHTAISUUTTA SOSIAALISEEN KUNTOUTUKSEEN – PALVELUOHJAUS JULKISEN TOIMIJAN RATKAISUNA

Johdanto

Teetuessaan sosiaali- ja terveystalvelujen järjestämistä vastuun siirtymisen maakuntatasolle merkitsee isoa muutosta. Yhtenä muutoksen haasteena on valinnanvapauden tukeminen vaikeimmassa tilanteessa olevien asiakasryhmien osalta (HE 52/2017; HE 47/2017; HE 15/2017; Brommels ym. 2016). Jo itse vapauden käsite on vaativa. Amartya Sen (2004, 9) sisällyttää siihen mahdollisuus- ja prosessinäkökohdan. Arvioitaessa mahdollisuuksia täytyy ottaa huomioon henkilön tosiasialliset mahdollisuudet saavuttaa ne asiat, joita hän tavoittelee. Tässä erityisessä kontekstissa fokuksena ei ole suoraan se, mitä prosessissa tulee tapahtumaan, vaan mihin saavutuksiin henkilö kykenee. Prosessinäkökohdalla tarkoitetaan puolestaan prosessiin itseensä liittyvää vapautta toimia. Tällöin kysymys on esimerkiksi siitä, onko henkilö vapaa valitsemaan vai tuppautuuko joku toinen tukemaan valintoja tai estämään niitä.

Kreikan kielessä on aikaa tarkoittava sana kairos. Uuden testamentin kielessä ja teologiassa kairos tarkoittaa Jumalalle otollista ajankohtaa ja hetkeä eli tilannet-

ta, jolloin tapahtuu jotain merkityksellistä (”Jumala toimii”) (Suomen evankelis-luterilainen kirkko. Aamenesta öylättiin – kirkon sanasto). Jääkiekkovalmentajat puhuisivat ehkä ”momentumista”. Suden hetkeksi sanotaan taas ajankohtaa, jolloin ihmiset usein kuolevat eli jotain hyvin merkityksellistä menetetään.

Artikkelissa pohditaan niitä haasteita ja mahdollisuuksia, joita on sosiaalisen kuntoutuksen organisoitumisessa tukea asiakkaiden valintoja. Organisoitumisen osalta olemme tilanteessa, jossa palvelujen järjestäjien, tilaajien ja tuottajien eriytyminen vahvistuu sosiaali- ja terveystalouden rakenteita uudistettaessa. Tarkastelun painopiste on erityisesti sosiaalisessa ja ammatillisessa kuntoutuksessa ja sosiaalisen kuntoutuksen palveluohjaukseen liittyvässä yhteiskunnallisessa hetkessä ja tilaisuudessa. Sanottakoon sitä tässä artikkelissa kairoiseksi.

Kuntoutuksen järjestäminen ja tavoitteiden selkeys

Keskityn artikkelini alussa tavoitteiden selkeyden tarpeeseen ja investointiajatteluun tarkasteltaessa kuntoutusta systeemisenä kokonaisuutena, minkä jälkeen artikkeli etenee julkisen toimijan ohjauksen, valvonnan ja palvelujen koordinaation tarpeeseen. Lopuksi kiinnitetään huomiota sosiaali- ja terveydenhuollon kokonaisuudistukseen ja palvelujen yhdenmukaistumisen ja räätälöintimahdollisuuksien näkymiin sosiaalisessa kuntoutuksessa.

Palveluohjauksessa (case management) on kysymys kuntoutusprosessin hallinnasta ja sen ohjauksesta, joka sisältää ymmärryksen asiakkaiden kuntoutumisesta, asiantuntijatyöstä ja prosessin hallinnoimisesta. Tarkastelen siis tehostettuun tukeen liitettyä palveluohjauksen (case management) tarvetta, merkitystä ja roolia sosiaalisen kuntoutuksen organisoitumisessa eli tilanteessa, jossa sitä ei käytännössä vielä ole (ex-ante -asetelma).

Perinteisesti suomalainen kuntoutusjärjestelmä on kiinnittynyt vahvasti sosiaalivakuutusjärjestelmään. Lakisääteisen sosiaalivakuutuksen avulla kansalaiset on vakuutettu erilaisten yhteiskunnallisten riskien varalta kuten sairauden, vammautumisen ja työttömyyden varalta. Riskitapahtumissa kansalaisia on tuettu tulonsiirtojen ja palvelujen avulla päivittäisessä selviytymisessä ja yksilöllisessä muutostilanteessa. Kuntoutuksen avulla yksilöitä on pyritty palauttamaan mahdollisimman lähelle ennen riskitapahtumaa vallinneisiin elämäntilanteisiin tai tukemaan muutosta, jolla ehkäistään heikkoihin elämäntilanteisiin jäämistä. Työllistyminen on ollut niin ammatillisen kuin lääkinnällisenkin kuntoutuksen tavoitteena. Kuntoutus on verraten pitkään ymmärretty investointina yksilöiden tulevaisuuteen, mistä hyötyvät niin tulonsiirtojen ja palvelujen saaja kuin kuntoutusjärjestelmä (etuus- ja palvelujärjestelmä asiakkaineen ja asiantuntijoineen) sekä

elinkeinoelämä. Saavutettaessa tavoitteet sekä asiakas että järjestelmä hyötyvät, kun muun muassa yksilöllinen elämä järjestyy ja korvausmeno pienenee.

Kuntoutuksen järjestäjinä ovat toimineet ensinnäkin lakisääteistä vakuutus-toimintaa harjoittavat yksityiset työeläke- ja tapaturmavakuutusyhtiöt (työssä aktualisoituva työkyvyttömyys, työtapaturmat ja ammattitaudit sekä liikennetapaturmat), joiden kuntoutusta Vakuutuskuntoutus r.y. on keskeiseltä osin koordinoi-nut. Kansaneläkelaitos on puolestaan keskittynyt sellaisten nuorten ammatilliseen kuntoutukseen, joilla ei juuri ole työhistoriaa, ja vaikeammin vammaisten lää-kinnälliseen kuntoutukseen. Työvoimahallinnolla on myös ollut ammatillisen kuntoutuksen nimikkeen alla toimintaa, mutta käytännössä terminologia on vii-meikaisten muutosten myötä siltä poistettu.

Kuntoutusjärjestelmä on sisältänyt sekä yksilöllisyyttä että yhdenmukaisuutta. Tavoitteiden saavuttaminen on edellyttänyt yksilöllisten kuntoutussuunnitelmien rakentamista, mutta kuntoutusjärjestelmä on pyrkinyt yhdenmukaiseen asiakas-valikointiin (portinvartiointi) oman kuntoutusmuotonsa sisällä. Myös palveluvalikoima ja saatavissa olevat tulonsiirrot on selkeästi määritelty. Tulonsiirrot ovat tarjonneet yksilöille vahvan kannustimen kuntoutuksen aloittamiselle ja loppuun viemiselle, mutta myös sanktiot ovat olleet mahdollisia. Näiltä osin järjestelmän on pitänyt olla varsin läpinäkyvä. Asiakkailta on ollut käsitys, mitä kuntoutukselta on ollut odotettavissa, mitkä heidän oikeutensa ja velvollisuutensa ovat ja miten järjestelmä seuraa ja tukee tavoitteiden toteutumista.

Suomalainen sosiaalinen kuntoutus on löytänyt vasta äskettäin hallinnollisen paikkansa sosiaalityön, sosiaalipalvelujen ja sosiaalihuollon kokonaisuudesta (L 1301/2014). Siihen liittyvä menetelmä- ja keinovalikoima voi viritä muutenkin kuin yksinomaan sosiaalisen kuntoutuksen lähtökohdista esimerkiksi silloin, kun sosiaalivakuutukseen liittyvässä kuntoutuksessa tarvitaan erityistä tukea (esim. nuorten kuntoutusrahaa saavien koulunkäynnin tukeminen). Lainsäädäntötasolla ensimmäiset suomalaiset viittaukset sosiaaliseen kuntoutukseen ovat mielen-terveyslaissa (L 1116/1990) ja vankeuslaissa (L 767/2005). Edellisessä sosiaalinen kuntoutus liittyy erityisesti asumisen tukeen, jälkimmäisessä taas laaja-alaisem-paan tukeen.

Sosiaalinen kuntoutus on vielä jäsentymättömyyden tilassa (Piirainen ym. 2017). Tilanne on hankala, kun järjestelmätasolla ja sosiaalisen kuntoutuksen rajapinnoilla mahdollisuuksia voivat tarjota sosiaalivakuutus, sosiaali- ja terveyspalvelut ja niihin kytkeytyvät huoltopainotteiset toimenpiteet, työvoimapalvelut sekä järjestöjen ja tilapäisen hanketoiminnan antama tuki. Saatavissa olevan tuen käyt-tönotossa, kuntoutuksen prosessimaisessa etenemisessä ja asiakasyhteistyössä on

ollut haasteita: palvelut ovat usein hajallaan, tarvittavan viranomaisyhteistyön kokonaisvastuu puuttuu, tavoitteenasettelu ontuu, eivätkä palvelujen vaikutukset sosiaalisen kuntoutuksen osalta avaudu.

Käytännössä kuntoutuksen toimeenpanoa systemisenä kokonaisuutena on vaikeuttanut se, että sosiaaliselta kuntoutukselta on pitkään puuttunut selvästi määritelty paikka kuntoutuksen kokonaisuudessa (Piirainen ym. 2017). Eri puolilla Suomea kuntoutusta järjestetään varsin eri kohderyhmille ja erilaisin tavoittein. Myös sosiaalisen kuntoutuksen keinovalikoima on varsin vaihteleva. Muuhun kuntoutukseen verrattuna keinovalikoimiin sisältyy myös enemmän niin sanottuja toiminnallisia ja osallistavia menetelmiä. Suomalaisen sosiaalityön näkökulmasta sosiaalipedagogisille menetelmille ja elämän pieniä siirtymiä koskevalle osallistamiselle näyttää löytyvän selvästi selkeämpi tarve ja paikka kuin tähän saakka. Sosiaaliseen kuntoutukseen sisältyy myös muuta kuntoutusta selkeämmin elämäntapaajattelua.

Sosiaalisen kuntoutuksen suomalaisissa perusteluissa työllisyyteen liittyvät lähtökohdat ovat olleet vahvoja (HE 164/2014). Tavoitteena on ollut saada aikaan pieniä yksilöllisiä siirtymiä yksilöiden elämäntilanteessa heidän siirtyessään kohti työmarkkinoita. Kuntoutuksen viriäminen ei kuitenkaan tarvitse perustua aiemmasta poiketen vikaan, vammaan eikä sairauteen, vaan sosiaaliset perustelut ovat keskeisiä (esim. pitkäaikainen toimeentulotukiasiakkuus, pitkäaikainen työttömyys). Sosiaalisen kuntoutuksen perusteluissa korostetaan kuitenkin myös kokonaisvaltaisen toimintakyvyn arviointia, toisin sanoen fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen toimintakyvyn huomioon ottamista. Mitä ilmeisimmin sosiaalisen kuntoutuksen asiakkailla onkin usein myös erilaisia sairauksia ja muita toimintakyvyn rajoituksia. Siksi on ymmärrettävää, että hallituksen perusteluissa tuodaan esiin myös eri kuntoutusmuotojen yhteistyön tarve (HE 164/2014). Tässä mielessä tilanne on hyvin samaan tyyppinen kuin 1990-luvun vaihteessa tehdyssä kuntoutuksen kokonaisuudistuksessa (ks. Kuntoutus uudistuu 1992).

Kansalaisten yhdenvertaisen kohtelun näkökulmasta myös sosiaaliseen kuntoutukseen tarvitaan yhdenmukaisuutta (yhdenvertaista kohtelua), mutta myös tapauskohtaisuutta. Sosiaalisen kuntoutuksen jäsentymättömyys ja suhde muuhun kuntoutuksen järjestelmään on erityinen haaste tässä yhteiskunnallisessa tilanteessa, jossa etenkin palvelujärjestelmä on muutoksen tilassa. Onkin syytä kysyä, missä määrin uusi palvelujen järjestämisen tapa toteutuessaan pakottaa myös sosiaalista kuntoutusta selkeisiin mallinnuksiin, tavoitteen asettelujen läpinäkyvyyteen, yhdenmukaiseen palvelujen tuottamiseen tapaan (palvelujen läpinäkyvyys) ja tavoitteiden saavuttamisen arviointiin. Myös hankkeissa tällä hetkellä

kehittävän sosiaaliseen kuntoutukseen liittyvän toiminnan organisointi ja mallintaminen pitäisi kyetä kääntämään kansalliseen järjestelmätason muutokseen.

Sosiaali- ja terveydenhuollon eri toimijat ja julkisen toimijan toteuttaman ohjauksen ja valvonnan tarve

Palvelujen järjestämisessä (tuottamisessa, rahoituksessa, valvonnassa, ohjauksessa) on ollut trendinä se, että kvasimarkkinat (näennäismarkkinat) ovat vahvistuneet palvelujen hankinnassa ja tuottamisessa, ja myös asiantuntijatyö tehdään tässä kontekstissa. Markkinoiden käsite viittaa tilanteeseen, jossa markkinamekanismiin (kysynnän ja tarjonnan mekanismi) ei julkinen toimija sekaannu ja täydellisten markkinoiden ehdot toteutuvat. Näennäismarkkinat tarkoittavat tilannetta, jossa markkinoiden vapaaseen toimintaan puututaan. Kehitys on ollut viemässä osaltaan palvelujen sekä niiden vaikutusten arvioinnin ja läpinäkyväksi tekemisen suuntaan. (Ks. Kettusen, Steffansonin ja Pehkonen-Elmin artikkeli; L 1301/2014; HE 52/2017; HE 47/2017; HE 15/2017; Brommels ym. 2016.)

Taustalla on perinteisen taloustieteen teoria tehokkaista markkinoista ja niiden ehdoista: markkinamekanismin ansiosta yhteiskunnan rajalliset resurssit kohdentuvat hyvinvoinnin kannalta tehokkaimmalla tavalla ja käytetyillä resursseilla saadaan aikaan tavoiteltuja hyvinvointivaikutuksia, kun tietyt ehdot täyttyvät. Näihin niin sanottuihin täydellisten markkinoiden ehtoihin kuuluu ensinnäkin se, että kuluttajat tai asiakkaat käyttäytyvät niin, että he ovat kykeneviä itse määrittelemään tilanteensa ja palvelutarpeensa (taidot, kyvyt, riittävä informaatio, tietämys ja heillä on edellytykset tehdä valintoja) sekä he ovat ensisijaisesti omaa etuaan ja oikeuksiaan ajavia kuluttajia (rationaalinen homo economicus). Toiseksi tarjottavien palvelujen osalta teoria tekee seuraavia odotuksia: kuluttajan valittavana on useita toimijoita, jotka kilpailevat keskenään sekä palvelutapahtumaan ja sen seurauksiin ei liity kolmannen osapuolen intressejä.

Käytännössä ehdot eivät täyty kunnolla sosiaali- ja terveystaloudissa, ja muun muassa tämän takia tarvitaan julkisen toimijan osallistumista palvelujen järjestämiseen (tuotantoon, rahoitukseen, valvontaan, ohjaukseen), vaikka osa palveluista tuotettaisiinkin yksityisesti markkinamekanismin varassa. Erityisesti toiminnassa, jossa on luonteeltaan vahvoja huollollisia elementtejä sekä kaikkein haavoittuvimmassa asemassa olevien palveluissa, ehdot eivät täyty. Palvelutarpeen arviointiin ja valintojen tekemiseen ei ole edellytyksiä, eivätkä asiakkaat pysty pitämään puoliaan. Huollollinen toiminta on luonteeltaan erityisesti julkista, kontrollia sisältävään toimintaan ei ole maksavia asiakkaita, ja palvelutapahtumaan liittyy vahvasti muiden kuin palvelun tuottajan ja palvelun käyttäjäasiakkaan intressejä.

Julkista toimijaa tarvitaan määrittämään ja arvioimaan palvelutarvetta ja huolehtimaan oikeudenmukaisuudesta. Tarpeen arvioinnin ohessa pitäisi tietää mahdollisuuksista, eli olisi tiedettävä, mitä vaikutuksia palveluilta on odotettavissa. Asiakas tarvitsee palveluohjausta ja tukea valintojen tekemiseen.

Lisäksi julkisen toimijan osallistuminen on perusteltua positiivisten ulkoisvaikutusten aikaansaamisen ja negatiivisten ulkoisvaikutusten ehkäisyä takia. Kuntoutuksen perusteluissa on ollut aina mukana yksilön ja yhteiskunnan hyötynäkökohdat ja järjestelmän intressinäkökohdat: yksilö kuntoutuu, järjestelmä säästää korvausmenossa, ja työnantajat saavat työvoimaa. Ulkoisvaikutukset ovat olleet keskeisiä myös sosiaali- ja terveystalouden perustelun ja legitimitetin kannalta. Esimerkiksi päivähoitoon perustelut eivät alkujaan liittyneet vain lasten ja perheiden hyvinvointiin vaan ratkaisevalta osaltaan siihen, että näin saatiin myös naiset palkkatyöhön ja että ratkaisusta hyötyivät työnantajat ja elinkeinoelämä. Tasa-arvolähtökohdat, elinkeinoelämän edut ja yhteiskunnallinen kokonaisuhyöty olivat selkeitä. Vaikka vanhustenkin palvelujen osalta heidän hyvä hoitonsa ja ihmisarvoinen kohtelunsa ovat ratkaisevia, palvelujen ansiosta ei omaisten tarvitse irrottautua ydinperheidensä huolenpidosta, koulutuksesta eikä palkkatyöstä.

Asiakkaiden omien valintojen tekemisen näkökulmasta palvelujen läpinäkyvyys on erityinen haaste. Sosiaalihuollon henkilöstön on selvitettävä asiakkaalle hänen oikeutensa ja velvollisuutensa sekä erilaiset vaihtoehdot ja niiden vaikutukset samoin kuin muut seikat, joilla on merkitystä hänen asiassaan (L 812/2000). Läpinäkyvyyden aikaansaaminen on osaltaan rakenteellisen sosiaalityön tehtävä. Käytännössä se tarkoittaa sosiaalihuollon asiakastyöhön perustuvan tiedon tuottamista asiakkaiden tarpeista ja niiden yhteiskunnallisista yhteyksistä sekä tarpeisiin vastaavien sosiaalipalvelujen ja muun sosiaalihuollon vaikutuksista. (L 1301/2014.)

Sosiaaliseen kuntoutukseen liittyvä palvelu- ja tulonsiirtojärjestelmän toiminta on siis keskeiseltä osalta julkisen sektorin alueella tapahtuvaa toimintaa, vaikka osa palveluista tuotettaisiinkin yksityisesti (näennäis)markkinoilla.

Palvelujen koordinoinnin tarve

Suomalaisessa kuntoutusjärjestelmässä asiakkaiden kuntoutusprosessin kokonaisuuden hallinnasta on pyritty huolehtimaan niin, että kuntoutusprosessiin yhdistyy luontevasti asiakkaiden kuntoutuminen, kuntoutustyöntekijöiden toiminta ja kokonaisuuden byrokraattis-organisatorinen hallinta. Malliesimerkki löytyy ammatillisesta kuntoutuksesta (ks. Piirainen 1995).

Esimerkiksi työeläkelainsäädännön, lakisääteisen ammattitaiti- ja työtapatu- malainsäädännön ja liikennevakuutuksen puitteissa tapahtuva kuntoutuminen

etenee asiakkaiden oman toiminnan varassa sen jälkeen, kun kuntoutustarve ja lähtökohtaedellytykset (asiakkaiden kyvyt, taidot, muut yksilölliset ominaisuudet, toimintaympäristöön liittyvät tekijät) on arvioitu. Kannuste kuntoutumiseen on vahva sosiaalivakuutukseen ja liikennevakuutukseen sisältyvien taloudellisten kannustimien vuoksi. Järjestelmä luo kuntoutumiselle edellytykset tulonsiirtoineen ja tarvittavine palveluineen. Kuntoutuksen järjestäjä ei tuota itse varsinaisia kuntoutuspalveluja vakuutusyhtiöiltä toimeksiantona saadun kuntoutusprosessin ohjauksen, neuvonnan ja seurannan lisäksi. Edellinen sisältää kuntoutustarpeen ja mahdollisuuksien arviointia, tavoitteiden asettamista yhdessä asiakkaan kanssa, kuntoutussuunnitelman teon edistämistä, palveluihin ohjaamista sekä tavoitteiden saavuttamisen arvioinnin, prosessin päättämisen ja toimeksiantajan informoinnin. Kuntoutumiseen liittyvän koulutuksen ja työllistämistä tukevat muut toimenpiteet hoitavat muut palveluntuottajat. Asiakkaiden kuntoutumista koskeva ydininformaatio palautuu kuntoutusta koordinoiville Vakuutuskuntoutus r.y.:n kuntoutussuunnittelijoille ja kuntoutusta järjestämisvelvoitteesta vastaaville yksityisille vakuutusyhtiöille. (Ks. Piirainen 1997.)

Sosiaalivakuutusetuuksien tulonsiirtoihin liittyvät sellaiset yksityisvakuutuksesta keskeiset käsitteet kuin vapaamatkustaminen ja moraalikato (moral hazard), jotka olisi voitava jotenkin torjua. Vapaamatkustaminen ja moraalikato tarkoittavat sitä, että etuuksien ja palvelun käyttäjät eivät toimi sen mukaisesti kuin järjestelmä heiltä edellyttää. He pitävät tarkoitushakuisesti ja omista itsekkäistä hyötynäkökohdistaan yllä sellaista tilannetta, että pääsevät nauttimaan järjestelmän luomista eduista ilman tosiasiallista kuntoutumishalua ja -tarkoitusta. Jälkimmäinen tarkoittaa tilannetta, jossa etuuksien saaminen ja palvelut johtavat tilanteeseen, jossa ihmisten on tarkoituksenmukaista toimia niin, että kuntoutumistarpeeseen johtava riskikäyttäytyminen lisääntyy. Näin voi esimerkiksi käydä, jos vakuutus pystyy takaamaan kestävän toimeentulon ilman etuuksien väärinkäytön valvontaa ja omia ponnistuksia. Erityisesti kriminaalihuollon, sosiaalihuollon, sosiaalipalvelujen ja sosiaalityön toimintakontekstiin sijoitetun sosiaalisen kuntoutuksen osalta jälkimmäinen tilanne voisi olla esimerkiksi sellainen, jossa nuorille rikoksentekeijöille suunnatun yhteisöllisen kuntoutusohjelman seurauksena kolttosia tekevät nuoret lopulta vähät välittävät saamastaan ohjeista ja valistuksesta, oppivat tuntemaan toisensa hyvin, solahtavat omaan alakulttuuriinsa ja alkavat tehdä rikoksia entiseen malliin tai pahimmillaan jopa aiempaa taitavammin. Muun muassa edellä mainittuihin riskeihin liittyen tarvitaan ohjausta ja valvontaa. Sosiaalityöhön tuki ja kontrolli ovat sisältyneet aina.

Sosiaaliseen kuntoutukseen verrattuna etenkin ammatillisen kuntoutuksen osalta sanktiot ovat vahvempia houkutteena toimivien insentiivien ohessa. Sosiaalisessa kuntoutuksessa edellytykset ”porkkana ja keppi” -linjaan ovat huomattavasti heikommat insentiivien ja sanktioiden vaatimattomuuden vuoksi. ”Porkkana ja keppi” -linja on muutenkin osoittautunut toimimattomaksi kaikkein heikoimmassa asemassa olevien osalta (ks. Malmberg-Heimonen 2005). Sosiaalisen kuntoutuksen heikot taloudelliset insentiivit ja sanktioiden puute ovat tässä mielessä perusteltuja. Kun kuntouttavan työtoiminnan palvelut luetaan sosiaalisen kuntoutuksen prosessiin, siirtymiin ja keinovalikoimaan kuuluviksi, lievä sanktio- ja kannustemahdollisuus on käytössä.

Voidaan kysyä, miten palveluohjaus ja tehostettu tuki tulisi sosiaalihuollon, sosiaalipalvelujen ja sosiaalityön osalta järjestää. Onko edellytyksiä järjestää sitä Vakuutuskuntoutus VKK ry:n toteuttaman ammatillisen kuntoutuksen tyypillisesti palveluohjauksen (case management) osalta?

Sosiaalihuoltolain (L 1301/2014) mukaan juuri sosiaalityöntekijöille kuuluu luontevasti palvelutarpeen arviointi, suunnitelman tekeminen ja valtaa palveluvalikoimasta päättämisen suhteen. Asiakkaan oikeudesta saada selvitys eri vaihtoehtoista säädetään sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetussa laissa (L 812/2000).

Sosiaalihuollon ja sosiaalipalvelujen asiakasprosessi voidaan jakaa kuuteen osaan: 1) asian vireille tulo, 2) palvelutarpeen arviointi (sosiaalityöntekijä), 3) palvelusuunnitelman tekeminen, 4) asiakaskohtaisten päätösten tekeminen, 5) toimenpiteiden ja palveluiden toteuttaminen (myös ns. toiminnalliset menetelmät), 6) vaikutusten arviointi ja 7) asiakkuuden päättäminen (vrt. Sarvimäki & Silta-niemi 2007, 23).

Hallituksen esityksessä uudeksi sosiaalihuoltolaiksi todettiin, että koko prosessin vastuuhenkilön on oltava saumattomassa yhteistyössä ja kommunikaatiossa prosessiin osallistuvien työntekijöiden kanssa (HE 164/2014). Vastuutyöntekijöihin liittyvää erityissäädöstöä on vanhuspalvelulaissa ja lastensuojelulaissa. Vastuutyöntekijästä säädetään vanhuspalvelulain 17. pykälässä ja lastensuojelulain 13. b -pykälässä. Lastensuojelulain mukaista vastuutyöntekijää nimitetään lain mukaan lapsen asioista vastaavaksi sosiaalityöntekijäksi. Sosiaalihuoltolaissa puhutaan omatyöntekijästä (L 1301/2014).

Palvelutarpeen arviointi, palvelusuunnitelman laatiminen sekä huollon ja palvelujen vaikutusten arviointi ovat selkeästi sosiaalityön tehtäviä. Kun sosiaalityössä voidaan käyttää määräysvaltaa yksilöiden käyttäytymisen suhteen eli silloin kun kysymys on julkisen vallan käyttöön liittyvästä työstä, ei työtä voida ul-

koistaa yksityisille palveluntuottajille. Tyypillisesti lastensuojelussa sekä mielen-terveys- ja päihdetyössä käytetään tällaista valtaa. Siksi sosiaalityöntekijöiden ja sosiaalityön johdon osaaminen soveltuu hyvin myös yksityisten palvelujen ostoon ja käyttöön liittyvien sopimusten tekemiseen.

Miten maakuntaorganisaatioiden johtamisen ajatellaan toimivan sosiaalisessa kuntoutuksessa?

Tilaaaja- tuottajamallin vahvistunut käyttöönotto on tarkoittanut, että palvelujen tilaajaorganisaatio ja tuottajaorganisaatio erotetaan toisistaan. Sosiaali- ja terveyspalvelujen osalta on mahdollista, että niin tilaaja kuin tuottajakin ovat julkisia, mutta myös yksityinen palvelutuotanto on tavallista. Yksityinen palvelutuotanto onkin lisääntynyt huomattavasti 1990-luvulta nykyhetkeen tultaessa.

Tulevassa sosiaali- ja terveydenhuollon kokonaisuudistuksessa maakuntien toiminnassa palvelujen järjestäminen ja tuottaminen erotetaan yhä vahvemmin toisistaan. Ajatuksena on, että palvelujen tuottamiseksi jokaiseen maakuntaan perustetaan julkisoikeudellinen maakunnan palvelulaitos, jolla on merkittävä julkista valtaa sisältävien palvelujen sekä sosiaali- ja terveydenhuollon erityispalvelujen tuottaminen. Terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen on erityisesti kuntien vastuulla. Idealistisesti ajatellaan, että maakunnan omilla sekä yksityisillä ja kolmannen sektorin palvelun tuottajilla on tasapuoliset toimintaedellytykset tuottaa kaikkia (näennäis)markkinoilla olevia palveluja.

Maakuntauudistuksessa tilaaja–tuottaja-malli tarkoittaa sitä, että kukin tilaaja (maakuntaorganisaatio) johtaa lukuisaa määrää tuottajia, jotka tuottavat valinnanvapauden piirissä olevia palveluita. Tällä hetkellä ajatuksena on, että kaikkien tuottajien osalta tehdään sopimukset. Vaikeimmassa asemassa olevien palvelujen järjestäminen ja toteutus, sopimusten valvominen, johtaminen ja palvelujen vaikutusten mittaaminen luovat vahvan tarpeen julkiselle palveluohjaukselle ja palvelujohtamiselle. (Vrt. Taponen 2017, 42.)

Palveluohjausta tarvitaan asiakkaiden palveluprosessien toteutumisen varmistamisen ja seurannan vuoksi. Sitä tarvitaan myös siitä syystä, että tilaaja–tuottaja-malliin on sisäänrakennettuna kaksi ristiriitatilanteita synnyttävää tekijää tai ominaisuutta. Ne ovat tavoiteristiriita ja tiedon epätasapaino. Ensimmäisellä tarkoitetaan sitä, että tuottaja pyrkii tuottamaan määrällisesti mahdollisimman paljon palvelua, ja tilaaja taas pyrkii mahdollisimman vähäiseen palvelutarpeeseen. Jos tuottaja voi myös valita asiakkaansa, sen kannattaa pyrkiä niin sanottuun kermankuorintaan eli valita sellaiset asiakkaat, joista sille itselle syntyy mahdollisimman vähän kustannuksia ja vaivaa. Tiedon epätasapaino eli epäsymmetrinen

informaatio palvelun tilaajan ja tuottajan osalta tarkoittaa puolestaan sitä, että joko tilaajalla tai tuottajalla on enemmän tietoa tarvittavasta palvelusta, sen tosiasiallisesta sisällöstä ja sen toteuttamisesta.

Tavoiteristiriidan ja epäsymmetrisen informaation ongelmaa voidaan yrittää ehkäistä sopimusehdoin. Käytännössä tilanne on kuitenkin sopimisen ja sopimusten käytön osalta usein epätydyttävä (Taponen 2015, 41). Palvelutuottajien tehtävänä ei ole palvelupolitiikan itsenäinen muotoilu, mikä voi tapahtua, jos esimerkiksi tavoitteet ovat monitulkintaiset, asiakasryhmiä ei kyetä rajaamaan ja palvelun ajallisen keston määrittäminen on epäselvä (vrt. Lipsky 1980). Esimerkiksi kuntoutusprosessin kokonaisuuden ymmärtämisen ja hallinnan kannalta palvelujen tilaajan (julkisen vallan edustaja) on tarkoituksenmukaista päättää jatkotoimista.

Valmisteilla on muun muassa maakuntauudistus, sosiaali- ja terveydenhuoltojärjestelmän muutos ja asiakkaan valinnanvapautta koskeva lainsäädäntö. Suunnitelman mukaan valinnanvapaus on sillä tavoin rajoitettu, että lähtökohtana on palvelutarpeiden kokonaisarviointi, jonka pohjalta palveluvalikoima rakentuu. Tavoitteena on samalla varmistaa tarvittavien palvelujen joustava ja oikea-aikainen saatavuus ja toteutuminen. Maakuntien tehtävänä olisi edistää asukkaiden osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksia.

Palvelujen yhdenmukaistumisen ja räätälöinnin näkymät sosiaalisessa kuntoutuksessa

Sosiaalisen kuntoutuksen palveluohjaus ja toteutus eivät ole jäsentyneet niin, että kuntoutumisen prosesseihin ja palveluvalikoiman koordinointiin olisi kiinnitetty riittävästi huomiota. Tulossa oleva maakuntauudistus, sosiaali- ja terveydenhuoltojärjestelmän muutos ja valinnanvapautta koskeva lainsäädäntö merkitsevät tilaaja–tuottaja-mallien vahvistumista ja näin ollen myös sosiaalisen kuntoutuksen järjestämis- ja tuottamistavan yhdenmukaistumista.

Sosiaalisen kuntoutuksen kohderyhmä huomioiden on odotettavissa, että myös palveluohjauksen rooli vahvistuu ja yhdenmukaistuu. Itse asiassa sosiaaliseen kuntoutuksen määrittelyyn sisällytetty tehostetun tuen käsite sisältää teoreettisesti palveluohjauksen idean tai samaistuu siihen (Piirainen 2015, 245–252; Piirainen ym. 2017.) Erilaiset palvelu- ja hoitoketjut, palveluiden ohjaaminen, asiantuntemuksen käytön parempi käyttö ja palvelukehien kertaantumisen välttäminen toistuvat aihetta käsittelevissä teksteissä. Palveluohjauksen periaatteisiin kuuluu muun muassa systeemiymmärrys, pyrkimys asiakkaiden suurimpaan mahdolliseen henkiseen kasvuun, autonomiaan ja sosiaaliseen menestykseen, paikallisen

asiantuntemuksen ja palveluiden käyttö, eri toimijoiden vastuunkannon varmistaminen ja tulorientoituneisuus (Miller 1983, 8–12).

On odotettavissa, että osa sosiaalihuollon ja sosiaalipalvelujen palveluista standardisoidaan palvelujen yhdenmukaistamiseksi ja laadukkaiden tilaajan edellyttämien sisältöjen takaamiseksi. Näin on esimerkiksi Kansaneläkelaitos toiminut tilaamiensa kuntoutuspalveluiden osalta (Ihalainen ym. 2010; Piirainen 2011, 259). Palvelujen vaikutusnäytön vaade, mittareiden vertailukelpoisuuden vaade sekä tietotekniset ratkaisut- ja rekisteröintijärjestelmien virtaviivaistaminen yhdenmukaistavat käytäntöjä.

Sosiaalisessa kuntoutuksessa tarvitaan kuitenkin myös toimintaa, joka edellyttää räätälöintiä ja asiantuntijapohjaista kriittistä reflektiota. Räätälöinti liittyy erityisesti mielekkäiden, asiakkaiden tarpeiden ja toimintaedellytysten mukaisen palvelukokonaisuuksien rakentamiseen ja niiden ketjuttamiseen. Palveluiden tuottajillakin on oltava uudistuskykyä ja edellytyksiä, joita ei saisi pilata liian nopeatempoisella palveluntuottajien kilpailuttamisella.

Voidaan kysyä, miksi sosiaalisen kuntoutuksen palveluprosessit eivät ole Suomessa vielä juurikaan jäsentyneet luvussa edellä esitetyn kokonaisuuden ja prosessin mukaisesti, jossa sosiaalityöllä ja palvelujen ja toiminnan tarpeenmukaisella ja suunnitelmallisella kohdentamisella on keskeinen merkitys. Ensinnäkin aiemmin luodun kuntoutusjärjestelmän toimintaperiaatteiden ymmärrys sosiaalihuollon, sosiaalipalvelujen ja sosiaalityön toimintakontekstissa ei ole ollut erityisen vahvaa. Sosiaalisesta kuntoutuksesta on puuttunut selkeä prosessinäkökulma. Sosiaalinen kuntoutus on pahimmillaan ymmärretty yhdeksi tarkkarajaiseksi, muuhun tukeen linkittymättömäksi ja vain palveluntuottajan tuottamaksi palveluksi aivan kuten esimerkiksi sosiaalipalvelujen kokonaisuuteen kuuluva kotipalvelu.

Toiseksi sosiaalityössä on harjoitettu aina paljon byrokratian kritiikkiä (Sipilä 1989, 214). Viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana sosiaalityölle on annettu sisältöä työnä, jossa erityisesti asiakkaiden kanssa tehtävä kasvokkainisiin asiakassuhteisiin perustuva työ nähdään pääsääntöisenä sosiaalityön toimintamallina ja yksipuolisesti psykososiaalisen sosiaalityön kehyksessä. Tässä virityksessä esimerkiksi muiden palvelujen hankinta, niistä sopiminen, asiakkaiden ohjaaminen niihin ja vaikutusten arviointi nähdään hallinnollisena työnä, joka ei sosiaalityön ytimeen kuulu.

Kolmanneksi sosiaalityö on määritelty työksi, jota sosiaalityöntekijät tekevät. Näin esimerkiksi yksityisiltä palvelujen tuottajilta tilatut palvelut, joissa etenkin sosiaaliohjaajien työpanoksella ja erilaisilla toiminnallisilla menetelmillä toteutetut osallistumisen muodot on nähty varsinaisen sosiaalityön ulkopuolelle menevinä. Käytännössä suomalaisessa sosiaalityössä ei ole ollut juuri tilaa sosionomien

toteuttamalle sosiaalipedagogisille lähestymistavoille, joiden juuret voidaan sijoittaa suomalaisen sosiaalityön vierastamiin niin sanottuihin kasvatustieteellisiin ajattelu- ja toimintatapoihin (esim. yliopistoprofessorista huolimatta). Samalla voimavaroja on tuhlatu professio- tai semiprofessiokiistelyyn siitä, mikä on oikeaa sosiaalityötä ja mikä ei.

Neljänneksi sosiaalityön pulmana on ollut käytännön todellisuuden ja sosiaalityön opin välinen ristiriita. Käytännössä asiakasmäärät ja työote on ollut tyyppisesti sellainen, että on nopeasti pyritty puuttumaan akuutteihin kriiseihin ja tilanteen heikkenemisen ehkäisyyn ilman yksilöllisten tavoitteiden asettamista ja keinojen harkintaa. Viidenneksi sosiaalitoimistojen sosiaalityö on lisäksi ollut viime vuosiin saakka erityisesti toimeentulotuen kohdentamisen ja siihen liittyvien ehtojen varaan rakentunutta ja lastensuojelukeskeistä. Myös esimerkiksi päihde- ja mielenterveyspalveluihin keskittyvä sosiaalityö on ollut organisaatiokeskeistä, mutta se on sijoittunut ytimeltään muualle kuin sosiaalitoimistokontekstiin. Yksittäisten palveluntuottajien rooli on ollut toiminnassa keskeistä.

Mielenterveyspalveluissa sosiaalityöntekijät ovat mieltäneet toimenkuvansa hyvin vahvassa terapeutisessa kehyksessä, jossa asiakkaan elämäntilanteeseen liittyvien muiden palvelujen kohdentamiseen ja palveluyhteistyöhön ei välttämättä ole tunnettu erityistä kiinnostusta. Kuntoutustarpeen ja mahdollisuuksien arviointi on nähty pitkälti lääketieteen kehyksessä lääkäreiden ammatillisen vastuun alaan kuuluvana asiana. Etenkin laitoskontekstissa ammatillinen kiinnostus ja ymmärrys muuhun elämäntilanteeseen ja tarvittavaan tukeen on edellisistä syistäkin johtuen ollut melko heikkoa. Erikoissairaanhoidossa nuorten koulutukseen ja työelämään suuntaavan kuntoutuksen kuntoutustarpeen ja mahdollisuuksien arvioinnin käynnistäminen, muihin palveluihin ohjaaminen tehtäväksi antoineen ja Kela-yhteistyö on ollut sattumanvaraista. Keskittynyttä palveluohjausta ei ole ollut olemassa, vaan pikemminkin eri palvelumuodot, kuten mielenterveyspalvelut, päihdepalvelut ja lastensuojelupalvelut, ovat tehneet omaa ”palveluohjailua”, jossa kokonaisvastuu asiakkaan tilanteesta ja prosessin hallinnasta on puuttunut.

Voidaan sanoa, että sosiaalisessa kuntoutuksessa, sen rajapinnat sisältäen, tarvitaan palveluohjausta, jossa ainakin palvelutarpeen arviointi, tavoitteiden asettaminen ja suunnitelmien laadinta, palveluihin ohjaus ja niihin liittyvien sopimusten teko on keskitettyä (vrt. Määttä artikkeli). Koska tässä tilanteessa voidaan tarvita ihmisen sosiaalisen tilanteen lisäksi myös julkisen toimijan järjestelmiin tallennettua lääketieteellistä tietoa, joka on erityisen herkkää asiakkaan tietosuojan näkökulmasta, ei tätä lähtökohtatilannetta ole perusteltua luovuttaa yksityiselle toimijalle. Näin voidaan vähentää myös palveluntuottajan kuormitusta, joka voi

keskittyä täsmällisemmin tehtäväksi antoon sen puitteissa, mitä asiakas haluaa palvelutuottajalle kertoa. Myös sosiaalihuoltolain mukainen vaikutusten arviointi edellyttää arvioinnin keskittämistä sosiaalityöhön ihmisten elämäntilanteissa ja erilaisten palvelujen käytössä (L 1301/2014).

Se millaisia mittareita yksittäisten palvelutuottajien tasolla edellytetään käytettävän, on toinen kysymys. Kuitenkin vaikutuksia ja asiakasta koskeva tieto tulisi palautua palveluohjausta harjoittavalle sosiaalityöntekijälle palvelun tuottajalta hankitun palvelun tai osallistavan toiminnan jälkeen asiakkaan suostumuksella. Tämä edellyttäne sähköisiä järjestelmiä, jossa yksityinen palveluntuottaja ei enää pääse asiakkaan tietoihin käsiksi palvelun käytön päättymisen jälkeen. Omaa organisaatiotaan koskeviin kvantitatiivisiin asiakastason vaikutuksia koskeviin tietoihin palvelutuottajan on sen sijaan päästävä.

Yksi sosiaalipalveluissa pulmia aiheuttanut kysymys on ollut, pitäisikö kaikki sosiaalipalvelut nähdä ikään kuin sosiaalisen kuntoutuksen sateenvarjon alla. Sosiaalihuoltolain (L 1301/2014) mukaan ”sosiaaliseen kuntoutukseen kuuluu

1. sosiaalisen toimintakyvyn ja kuntoutustarpeen selvittäminen;
2. kuntoutusneuvonta ja -ohjaus sekä tarvittaessa kuntoutuspalvelujen yhteensovittaminen;
3. valmennus arkipäivän toiminnoista suoriutumiseen ja elämänhallintaan;
4. ryhmätoiminta ja tuki sosiaalisiin vuorovaikutussuhteisiin (mm. toiminnallisten menetelmien käyttö kuten sosiaalipedagogisten menetelmien hyödyntäminen);
5. muut tarvittavat sosiaalista kuntoutumista edistävät toimenpiteet.”

Lisäksi mainitaan erikseen nuorten sosiaalinen kuntoutus. Sen erityisinä tavoitteina on tukea nuorten sijoittumista työ-, työkokeilu-, opiskelu-, työpaja- tai kuntoutuspaikkaan.

Olemassa olevan järjestelmän toimintaperiaatteiden ja ydintehtävien näkökulmasta sekä ”poissulkemisen” logiikan mukaisesti voidaan todeta, mitä sosiaalinen kuntoutus ei ole (vrt. Kananoja 2012, 35). Edellä mainittu huomioiden sosiaalisen kuntoutuksen käsitteen sisällä ei ensinnäkään ole tarkoituksenmukaista jäsentää toimintaa ja toimenpiteitä, joilla ei ole mitään liittymäkohtaa kuntoutusjärjestelmän kokonaisuuteen ja kuntoutuksen toimintatapaan (ammattillinen, lääkinnällinen, kasvatuksellinen, sosiaalinen). Yksittäiset irralliset tukitoimet, joissa kokonaistavoite ja välitavoitteet muutoksen mahdollisuuksineen ovat ratkaisemattomia, rakentuvat sosiaalisen kuntoutuksen ulkopuolelle. Yksilöllisiä tavoitteita asettamaton kriisiapu ja pelkkä huollollinen ja ylläpitävä toiminta, kuten

ruoka-apu, kotihoito ja toimeentulossa tukeminen, eivät ole sosiaalista kuntoutusta. Niin ikään yksittäiset toimenpiteet ilman sosiaalisen toimintakyvyn ja kuntoutustarpeen kokonaisvaltaista selvittämistä eivät ole sosiaalista kuntoutusta, kuten ei ennaltaehkäisevä työkään. Kuntoutus on perinteisesti nähty rehabilitaationa tai habilitaationa. Poissulkemisen periaatteen mukaisesti sosiaalinen kuntoutus ei ytimeltään ole ammatillista, lääkinnällistä eikä kasvatuksellista kuntoutusta. (Kananaja 2012, 35.)

Edellä oleva huomioon otettuna sosiaalinen kuntoutus edistää työelämävalmiuksia ja itsenäistä selviytymistä (osallisuus, elämänhallinta). Se on ytimeltään ja tavoitteiden vaatimattomimmalla asteella vapaaehtoisuuteen perustuvaa, tavoitteellista ja lähtökohdiltaan yksilöllistä, eli toimintakyvyn sekä kuntoutustarpeen ja -mahdollisuuksien arviointi on yksilöllisen arvioinnin asia eikä asiakasryhmuotoisesti toteutettavaa. Sosiaalinen kuntoutus on prosessimaista, taloudellisten tukien mielessä kokonaan tai lähes kannustimetonta, keinovalikoimaltaan suurelta osin yhteisöllistä ja pakotonta. Tosin toimeentulotuen saamiseen sisältyy sanktiomahdollisuus. Kuntoutumisen edistyessä myös sanktioiden ja kannusteiden käyttö lisääntyy. Esimerkiksi siirryttäessä kuntouttavaan työtoimintaan, myös sanktiot ja pieni taloudellinen kannuste ovat mahdollisia. Ammatillisen kuntoutuksen tasolla kannusteet ja sanktiot ovat selvästi vahvemmat ja selkeämmät. Asia ei ole sosiaalisen kuntoutuksenkaan osalta yhdentekevä, sillä liittymät kuntoutukseen, jossa tuetaan lakisääteisin tulonsiirtoin opinnoissa suoriutumista ja työelämään kiinnittymistä, ovat periaatteessa myös mahdollisia.

Johtopäätökset

Kuntoutusjärjestelmä tarvitsee sekä tapauskohtaisuutta (räätälöintiä) että yhdenmukaisuutta. Tapauskohtaisuus on välttämätöntä, jotta käytettävissä olevaa toimintaa ja palveluja voidaan suunnata yksilöllisten tarpeiden mukaisesti. Yhdenmukaisuus on välttämätöntä, jotta palvelujen kokonaisuus on palvelujen käyttäjien, järjestäjien, tilaajien ja tuottajien näkökulmasta hallittavissa ja jotta palveluihin liittyvät oikeudenmukaisuus- ja tasa-arvoisen kohtelun vaateet toteutuvat. Jälkimmäinen tarkoittaa muun muassa sitä, että samanlaisessa tilanteessa (elämäntilanteensa ja yksilöllisten ominaisuuksiensa osalta samankaltaisuus) olevien ihmisten tulisi saada samanlaista palvelua (ks. Piirainen 1999). Toisin sanoen palvelutarpeen arviointiin olisi kiinnitettävä erityistä huomiota, eikä tarjottavien palvelujen sisällöt ja laatu saisi vaihdella huomattavasti maan eri osissa.

Mikäli palvelujen järjestämisen mallit ja käytettävissä olevat palveluvalikoimat olisivat yksinomaan paikallisia, tavoiteltujen hyötyjen saavuttaminen olisi haas-

teellista ja jäisi osoittamatta, koska muun muassa paikallinen ja alueellinen vertailu olisi mahdotonta. Lisäksi palveluiden käyttäjien oikeuksien toteutumisessa olisi suuria haasteita. Myös rationaalinen yhteisymmärrys palveluiden kansallisesta kehittämisestä olisi hankala saavuttaa, ja myös asiantuntija–asiakas-tasoisten neuvottelujen käymisen edellytykset olisivat epäselvät.

Palveluohjauksen näkökulmasta mahdollisimman yhdenmukainen sosiaalisen kuntoutuksen toimintamalli olisi nykytilanteessa oikea suunta, vaikka palvelutuotannon maakunnallisella ja paikallisella tasolla, eli palveluvalikoiman sisällä, ja järjestöjen tarjoamissa mahdollisuuksissa olisikin eroja. Paikallisten yhteistyöverkostojen hyödyntämiselle on myös jätävä tilaa. Asiakkaiden tasa-arvoisen kohtelun ja mahdollisuuksien näkökulmasta vahva paikallinen eriytyminen (divergoituminen) sosiaalisen kuntoutuksen kohderyhmien, palvelutuotannon, osallistamisen ja sisällön osalta olisi kuitenkin pulmallista.

Voidaan oikeastaan kysyä, mihin muuhun rationaaliseen ja toimivaan ratkaisuun nykyisten sosiaaliturvaa koskevien lakien voimassa olessa voidaan päätyä kuin että sosiaalinen kuntoutus tarvitsee toimivaa palveluohjausta ja ettei palvelutuotanto voi olla palveluvalikoimaltaan ja sisällöllisesti mitä tahansa? Sosiaali- ja terveystieteiden odotettavissa olevat rakenteelliset ratkaisut, muutossosiaalityön ideat, palveluprosessin tunnustetut vaiheet, sosiaalityöntekijöiden positio sosiaalihuoltolaissa ja muiden työntekijöiden roolit (kuten sosionomit ja sosiaalipedagogisen taustan omaavat työntekijät, psykologit, toimintaterapeutit sekä osallistavan toiminnan asiantuntijat) itse palvelutuotannossa ovat vahvoja tekijöitä tehostetun palvelun eli palveluohjaustyyppisen palveluprosessin aikaansaamiseksi. Muussakin kuntoutuksessa näihin malleihin on päädytty ja myös kansainvälisesti (esim. Akabas ym. 1992, 124–162; ks. myös Piirainen 1995). On myös huomionarvoista, että Kuntoutuksen uudistamiskomitea päätyi samanlaiseen ehdotukseen. Tosin se käytti case managementista käsitettä vastuullinen asiakasohjaus (Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö 2017, 43).

Seuraavat kriteerit ovat tunnettuja politiikan, instituutioiden ja menettelytapojen arviointiin käytettyjä kriteerejä, jotka kytkeytyvät yhteiskunnan toimintaan ja kansalaisten käyttäytymiseen:

- Hyöty (Hyödyn maksimointi: esim. tulonsiirrot: kokonaishyöty kasvaa, kun rahaa siirretään rikkailta köyhille; palvelut: yhteiskunnan koheesio ja kiinteys lisääntyvät, kun kaikki pysyvät mukana; kokonaishyödyn kannalta perusteltujen erojen ylläpitäminen).
- Rationaalinen yhteisymmärrys, jonka saavuttaminen edellyttää dialogia.

- Oikeudet, jotka ovat välttämättömiä tasa-arvon toteuttamiseksi ja yksilöiden lannistamista vastaan (mm. L 731/1999; L 812/2000; L 785/1992; kansainväliset sopimukset). (Vrt. Alberoni & Veca 1990.)

Edellä mainittuja kriteereitä vasten voidaan asettaa myös julkisen toimijan toteuttaman palveluohjauksen tarve ja ideat. Kriteereiden lähtökohtana on se, että politiikka on väline muun muassa yleisten tavoitteiden asettamiseen ja instituutiot ovat palvelijoita. Instituutiot (esim. sosiaaliturvajärjestelmä) muodostavat sosiaalisten tekniikoiden ja menettelytapojen kokonaisuuden, jonka päämääränä on mukautuminen kansalaisten etuihin ja oikeuksiin, niiden puolustamiseen ja suojeluun. (Alberoni & Veca 1990, 83.) Määritelmällisestihän instituutiot ovat normien ja roolien säätelemiä käyttäytymiskokonaisuuksia, jotka ovat jokseenkin pysyviä ja jotka täyttävät yhteiskuntaelämän kannalta tärkeitä tehtäviä (Jary & Jary 1991, 314). Kysymys on myös ammattieteen (International Federation of Social Workers 2012). Implisiittisesti julkisen politiikan tekemisessä on kysymys politiikan toteutuksesta ja toimeenpanosta ikään kuin päämies-agentti-ongelman kehyksessä. Julkisten instituutioiden ydinajatuksiin kuuluu, että poliitikot, byrokraatit ja ammattilaiset ovat agentteja, jotka toimivat päämiehenä olevien kansalaisten intresseissä olevien sopimusten mukaisesti. Tässä kehyksessä päämiesten edellytykset saada muun muassa tietoa agenttien toiminnasta ja niiden vaikutuksista on keskeistä. (Lane 1993, 7.) Aika näyttää, miten sosiaali- ja terveystalvelujärjestelmän muutoksessa julkista valtaa käyttävät palveluohjaajat onnistuvat toimimaan aiempaa vahvemmin päämiehinä tai päämiesten edustajina suhteessa agentteina toimiviin yksityisiin palvelutuottajiin silloin, kun asiakkailta itsellään ei ole riittävästi tietoa eikä edellytyksiä tehdä yksin päätöksiä eikä valintoja palvelujen sisällä ja niiden välillä. Jotta edellä mainittu voi onnistua, ovat palveluohjauksen mallit saatava vakiinnutettua.

Nykyisestä sosiaalisen kuntoutuksen hajanaisuuden tilasta palvelurakenteet tulevat mitä ilmeisimmin yhdenmukaistumaan. Myös tehostettuun tukeen liittyvän palveluohjauksen rakenteet ja käytettävien palvelujen sisällöt kehittyvät kuntoutusprosessin toteutuksessa. Palvelujen räätälöinti koskee erityisesti palveluvalikoiman räätälöintiä asiakkaille sopivaksi kuntoutussuunnitelmaa rakennettaessa. Palvelujen sisällä räätälöintimahdollisuudet ovat tähän saakka eri kuntoutusmuodoissa olleet rajalliset, eikä sosiaalinen kuntoutus muodostane näiltä osin poikkeusta palvelujen tilaajien kohdistamien tavoite- ja laatu-kriteereiden vuoksi. Näin lienee erityisesti yksityisen palvelutuotannon räätälöintimahdollisuuksien osalta. Järjestöjen asiakkaille tarjoamien toimintamahdollisuuksien osalta vapausas-

teet lienevät suuremmat niissä tapauksissa, että toiminta ei ole yhtiöitettyä eli kysymys ei ole kilpailullisilla näennäismarkkinoilla tapahtuvasta palvelutuotannosta. Vapaaseen kansalaistoimintaan liittyvät ratkaisut ovat kuitenkin ihmisten itsensä varassa. Niin on myös viime kädessä kuntoutusprosessin etenemisen laita. Asiakkaille itsellensä sosiaalisen kuntoutuksen tapahtumakulkujen toivoisi paljastuvan ainakin jälkikäteen arvioituna kairokseksi. Suomalainen sosiaaliturvajärjestelmä on suuren muutoksen edessä, ja tulevat sukupolvet tulevat lopulta arvioimaan, olemmeko elämässä suomalaisen sosiaaliturvajärjestelmän kairosta vai suden hetkeä.

LÄHTEET

- Akabas, S. H. & Gates, L. B. & Galvin, D. E. (1992) Disability Management. A Complete System to Reduce Costs, Increase Productivity, Meet Employee Needs, and Ensure Legal Compliance. Amacom. American Management Association: New York.
- Alberoni, F. & Veca, S. (1990). *Hyvä ja paha*. Keuruu: Otava.
- Brommels, M.; Arokytö, T., Kananoja, A., Lillrank, P. & Reijula, K. (2016). *Valinnanvapaus ja monikanavarahoituksen yksinkertaistaminen sosiaali- ja terveydenhuollossa. Selvityshenkilöryhmän loppuraportti*. (Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 37). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3821-2>
- HE 15/2017. Hallituksen esitys eduskunnalle maakuntien perustamista ja sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisen uudistusta koskevaksi lainsäädännöksi sekä Euroopan paikallisen itsehallinnon peruskirjan 12 ja 13 artiklan mukaisen ilmoituksen antamiseksi. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2017/20170015>
- HE 47/2017. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi asiakkaan valinnanvapaudesta sosiaali- ja terveydenhuollossa sekä valtiontalouden tarkastusvirastosta annetun lain 2 §:n muuttamisesta. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2017/20170047>
- HE 52/2017. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sosiaali- ja terveystalouden tuottamisesta. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2017/20170052>
- HE 164/2014. Hallituksen esitys eduskunnalle sosiaalihuoltolaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2014/20140164>
- Ihalainen, R. & Rissanen, P. (2010). *Kuntoutuslaitosselvitys 2009. Kuntoutuslaitosten tila ja selvitysmiesten ehdotukset kuntoutuslaitostoiminnan kehittämiseksi*. (Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2009:61). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- International Federation of Social Workers (2012). *Statement of Ethical Principles*. Saatavilla <http://ifsw.org/policies/statement-of-ethical-principles/>
- Jary, D. & Jary, J. (1991). *Collins Dictionary on Sociology*. Glasgow: Harper Collins Publisher.
- Kananoja, A. (2012). Sosiaalinen kuntoutus ja sosiaalihuollon uudistuksen suunta. *Kuntoutus* 4 (Sosiaalisen kuntoutuksen teemanumero), 35–40.
- Kuntoutus uudistuu (1992). Kuntoutusasiain neuvottelukunta. (Oppaita 11). Helsinki: Sosiaali- ja terveystalouden tuottamisesta.
- L 731/1999. Suomen perustuslaki. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>
- L 767/2005. Vankeuslaki. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2005/20050767>
- L 785/1992. Laki potilaan asemasta ja oikeuksista. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1992/19920785>
- L 812/2000. Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2000/20000812>
- L 1116/1990. Mielenterveyslaki. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1990/19901116>
- L 1301/2014. Sosiaalihuoltolaki. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141301>
- Lane, J.-E. (1993). *The Public Sector. Concepts, Models and Approaches*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage.
- Lipsky, M. (1980). *Street Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in the Public Sector*. New York: Russell Sage.
- Malmberg-Heimonen, I. (2005). *Public welfare policies and private responses. Studies on European labour market policies in transition*. (People and Work Research Reports). Helsinki: Finnish Institution of Occupational Health, University of Helsinki.
- Miller, G. (1983). Case Management: The Essential Service. Teoksessa Sanborn, C. J. (ed.) *Case Mana-*

- gement in Mental Health Services.* (p. 3–15). New York: The Haworth Press.
- Piirainen, K. (1995). *Kuntoutussopimus. Tutkimus asiantuntija–asiakas-subteen sosiaalisesta ylläpidosta.* (Acta Universitatis Lapponiensis 7). Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Piirainen, K. (1997). Ammatillisen kuntoutuksen laatu case managementin systeemissä. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* (Journal of Social Medicine) 3, 108–118.
- Piirainen, K. (1999). Asiakaslähtöisyys kuntoutuksessa: myytti vai todellisuus? *Kuntoutus* 4, 3–12.
- Piirainen, K. (2011). Vammaiset markkinoituissa palveluissa. Tehokkuuden ja oikeuksien arvioinnin näkökulma. Teoksessa A. Järvikoski, J. Lindh & A. Suikkanen (toim.), *Kuntoutus muutoksessa* (s. 249–263). Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Piirainen, K., Linnakangas, R. & Suikkanen, A. (2017). *Palkkatyötavoitteista sosiaaliseen kuntoutukseen – Tehostetun tuen keinoin yksilöllisiin muutoksiin.* Julkaisematon käsikirjoitus.
- Sarvimäki, P. & Siltaniemi, A. (toim.) 2007. *Sosiaalihuollon henkilöstön tehtävärakennesuositus.* (Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 14). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. Saatavana https://www.thl.fi/documents/10542/471223/Sosiaalihuollon_ammattillisen_henkiloston_tehtavarakennesuositus_fi.pdf
- Sen, A. (2004). *Rationality and Freedom.* Cambridge, Massachusetts, London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Sipilä, J. (1989). *Sosiaalityön jäljillä.* Helsinki: Tammi.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2017). *Kuntoutuksen uudistamiskomitean ehdotukset kuntoutusjärjestelmän uudistamiseksi.* (Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2017:41). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3891-5>
- Suomen evankelisluterilainen kirkko. Aamenesta öylättiin – kirkon sanasto. Saatavilla 20.8.2017 <https://evl.fi/sanasto/-/glossary/word/Kairos>
- Taponen, S. (2017). Mitä maakuntaorganisaatioiden vaikuttavalta johtamiselta vaaditaan? *Kunnallistieteellinen Aikakauskirja* 2, 41–48.

Aija Kettunen, Marina Steffansson & Tuula Pehkonen-Elmi

TALOUDELLISIA PERUSTELUJA SOSIAALISELLE KUNTOUTUKSELLE

Johdanto

Miksi voimavaroja tulisi suunnata juuri sosiaaliseen kuntoutukseen, kun monia muitakin tarpeita on? Kysymykseen vastaaminen vaatii taloudellista analyysiä. Tieto sosiaalisen kuntoutuksen kustannuksista on välttämätöntä, koska kustannukset on varauduttava maksamaan. Keskeisin tavoite on kuitenkin tuottaa tietoa siitä, miten voimavarat käytettäisiin niin, että saataisiin mahdollisimman paljon tavoiteltua vastinetta. Sosiaali- ja terveystaloustieteessä ensimmäinen ja tärkein tavoiteltava vastine on kansalaisten tai palvelunkäyttäjien hyvinvoinnin, elämänlaadun ja terveyden ylläpitäminen ja kohentaminen sekä sairauden parantaminen ja oireiden lievittäminen.

Sosiaalisessa kuntoutuksessa vastine on kuntoutuksen tarpeessa olevan henkilön kuntoutuminen, toisin sanoen sosiaalisen toimintakyvyn vahvistuminen, syrjäytymisen torjuminen ja osallisuuden edistyminen. Tämän vuoksi ensimmäinen kysymys myös taloudellisessa arvioinnissa koskee tarkasteltavan toiminnan vaikutuksia ihmisiin tai asiakkaisiin: vaikuttaako palvelu tai hoito kohderyhmään siten kuin on odotettu, esimerkiksi kuntoutuvatko sosiaaliseen kuntoutukseen osallistuvat. Tämä edellyttää sosiaalihuoltolakiin (L 1301/2014) kirjoitettujen tavoitteiden konkretisointia: millaisia muutoksia kuntoutujien elämässä odotetaan saatavan aikaan. Vaikuttaa siltä, että sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteet eivät ole vielä konkretisoituneet siten, että ne tukisivat arvioinnin toteuttamista (ks. Piiraisen artikkeli; Piirainen ym. 2017).

Vasta sen jälkeen, kun tiedetään, saadaanko toiminnalla tavoiteltuja vaikutuksia asiakkaille, on järkevää kysyä kustannuksista, ja voidaan pohtia, halutaanko kuntoutukseen ohjata tarvittavat voimavarat. Tarkastelua voidaan jatkaa kysymällä, onko varaa jättää kuntouttamatta eli vaikka saavutettavaa kuntoutumista ja hyvinvointia ei arvostettaisi sinänsä, mikä olisi kuntouttamatta jättämisen kustannus. Näin etenee taloudellinen arviointi, jota nimitetään myös kustannus-vaikuttavuusarviointiksi.

Käytännössä taloudellinen arviointi eli sekä kustannukset että tavoiteltavat asiakasvaikutukset huomioon ottava kustannus-vaikuttavuusarviointi on usein vaikea toteuttaa. Luotettavien tietojen saaminen sekä kustannuksista, tavoiteltavista asiakasvaikutuksista että vaikutusten taloudellisista seurauksista on haasteellista ja edellyttää tiivistä yhteistyötä niin toimintaa suunnittelevien, sitä toteuttavien kuin arvioijienkin välillä.

Esimerkkejä sosiaalista kuntoutusta ja sen lähialueita tarkastelevasta taloudellisesta arvioinnista, jossa ovat mukana sekä kustannukset että kuntoutumista kuvaavat vaikutukset, löytyy vähän. Enemmän esimerkkejä löytyy tarkasteluista, joissa kohteena ovat pelkät kustannukset tai säästöt.

Artikkelin alussa luodaan katsaus syrjäytymisen eli ongelman kokonaiskustannusten arviointiin ja siihen liittyviin haasteisiin. Syrjäytymisen torjuminen on yksi sosiaalihuoltolaissa mainituista sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteista. Seuraavaksi tarkastellaan sitä, miten uuden toimintatavan kustannuksia voidaan verrata kustannuksiin, joita syntyisi samana aikana, jos asiakkaat eivät olisi kyseisessä palvelussa. Näin saadaan näkyville säästö, tai jos uuden toimintatavan kustannukset osoittautuvat suuremmiksi, tarvittava lisäpanostus. Kolmantena esitellään analyysi, jossa etsitään edullisinta toimintatapaa vertaamalla samaan tavoitteeseen pyrkivien toimintojen kustannuksia toisiinsa. Lopuksi palataan taloudelliseen arviointiin, joka ottaa huomioon kustannukset ja tavoiteltavat vaikutukset asiakkaille sekä niiden taloudelliset seuraukset.

Ongelmasta aiheutuvien kustannusten tarkastelu

Sosiaalisella kuntoutuksella halutaan ehkäistä syrjäytymistä. Usein keskustelu aloitetaan nostamalla esille syrjäytymisen kustannukset. Syrjäytyminen on monitahoinen ilmiö, joka liittyy työttömyyteen, huono-osaisuuteen, köyhyyteen sekä muun muassa sosiaalisten siteiden heikkenemiseen ja vieraantumiseen yleisesti hyväksytyistä oikeuksista ja velvollisuuksista (ks. esim. Notkola ym. 2013, 55).

Kustannustarkasteluissa syrjäytyminen nähdään useimmiten joko pelkästään tai pääasiassa työmarkkinoilta syrjäytymisenä. Syrjäytymisen, samoin kuin mui-

denkin ongelmien, vaikkapa sairauksista aiheutuvien kustannusten esille nostaminen on tapa korostaa asian merkityksellisuyttä. Esimerkiksi diabeteksen suuret kustannukset perustelevat ennaltaehkäisyyn panostamista, ja mielenterveyshäiriöiden valtaiset kustannukset yhteiskunnalle ovat vankka tuki mielenterveyttä edistävälle toiminnalle.

Ongelmasta aiheutuvien kustannusten tarkastelu antaakin päätöksentekijöille tietoa siitä, miten merkittävä kyseinen asia on taloudellisesta näkökulmasta. Ongelma sekä sen ehkäisemiseen tarvittavat voimavarat saavat mittakaavan. Haasteen hoitamattomuudesta aiheutuvien kustannusten esille tuomista käytetäänkin lobattaessa asioiden puolesta. Mitä suurempia, pitkäaikaisempia ja laajemmin kohdistuvia kustannukset ovat, sitä enemmän saadaan huomiota ja sitä helpompi resurssitarpeita on saada läpi poliittisessa päätöksenteossa. Jos tiedetään syrjäytymisestä aiheutuvat kustannukset ja jos käytössä on todistetuksi syrjäytymistä ehkäisevä toimenpide, esimerkiksi sosiaalinen kuntoutus, on toimenpide kannattava niin kauan, kun siitä aiheutuvat kustannukset alittavat syrjäytymisen kustannukset. Jäljempänä taulukossa 1 tiivistetään ongelman kustannuksiin keskittyvien analyysien hyödyntämistä.

Syrjäytymisongelmasta aiheutuvia kustannuksia meillä ja muualla

Syrjäytymisen kustannuksista, joita sosiaalisella kuntoutuksella halutaan välttää, annetaan löyhässä suomalaisessa keskustelussa sellainen kuva, että ”kaikkihan sen tietävät, että kustannukset ovat valtavat”. Konkreettisia laskelmia ja tutkittua kustannustietoa ei kuitenkaan löydy kovin runsaasti, ja arviot vaihtelevat suuresti sen mukaan, mitä kustannuksiin sisällytetään ja millä tavoin taloudellista kehitystä ennustetaan.

Yleisimmin suomalaisessa keskustelussa viitataan Jouko Kajanojan (2000; kts. myös 1999) laskelmiin, jotka perustuvat vuoden 1996 tietoihin. Yli kahdenkymmenen vuoden takaisia arvioita käytetään edelleenkin huomioimatta taloudessa ja järjestelmissä tapahtuneita muutoksia sekä nostamatta esille laskelmien yhteydessä kuvattuja kriittisiä kysymyksiä. Tuon aikainen arvio koko työuran (n. 40 vuotta) kestävästä syrjäytymisestä oli noin kolme miljoonaa markkaa kansantulon menetyksenä ja noin kaksi miljoonaa markkaa julkisen talouden menetyksenä. Laskelmat on tehty palkkahaitarin alimmalla palkalla, viiden prosentin diskonttorokolla ja oletuksella kahden prosentin työntuottavuuden kasvusta. Summia on muunnettu euroiksi, mutta euromäärään vaikuttaa se, minkä vuoden tasoon summa muunnetaan, minkä vuoksi tässä viitataan alkuperäisiin markkamääräisiin summiin (ks. myös Valtiontalouden tarkastusvirasto 2011).

Kajanoja nostaa artikkelissaan esille myös työn arvoon perustuvien kansantuloaikutuslaskelmien kriittisiä kohtia, joita useinkaan ei artikkeliin viitattaessa mainita. Laskelmat ottavat huomioon vain kansantalouden tilinpitoon sisältyvän menetetyt työn arvon ja sen heijastumat julkiselle taloudelle olettaen, että työvoiman kysyntä sopeutuu työvoiman tarjontaan. Tämä oletus on jossain määrin kiistanalainen (Kajanoja 1999, 238). Laskelmissa jää huomiotta myös työelämän ulkopuolisten sosiaalisten ongelmien lisäkustannukset, esimerkiksi rikollisuuden kustannukset ja kansalaisyhteiskunnasta syrjäytymisen sekä sosiaalisen pääoman menetyksen kustannukset. Jos nämä otettaisiin tai kyettäisiin ottamaan huomioon laskelmissa, syrjäytyminen osoittautuisi vielä ”kalliimmaksi”. Jos uskomme – kuten monet näyttävät uskovat – että vuonna 2000 tehdyt ja vuoden 1996 tietoihin perustuvat laskelmat ovat sovellettavissa nykypäivään ja tulevaisuuteen, seuraava johtopäätös on mahdollinen: Kansantulooperusteiden yhden syrjäytymisen ehkäisemiseen kannattaisi käyttää varoja euromäärään saakka, joka vastaa kolmea miljoonaa markkaa vuonna 1996, ja vastaavasti julkisen talouden näkökulmasta euromäärään saakka, joka vastaisi kahta miljoonaa markkaa. 1990-luvun lopun laskelmien soveltamiseen nykypäivään tulee kuitenkin suhtautua kriittisesti.

Kajanoja (2000, 237; ks. myös 1999) pohti myös työn arvoon perustuvaa lähestymistapaa moraalista näkökulmasta ja kirjoitti: ”Eikö tällainen tarkastelu johda päätelmään, että kannattavinta on kuolla ensimmäisenä eläkepäivänä? Mikä on työkyvyttömän vammaisen ihmisarvo?” Hän päätyi kuitenkin toteamukseen, joka on tyypillinen esimerkki ongelman kustannustietojen hyödyntämisestä: ”Taloudellisessa mielessä syrjäytymisen ehkäisemiseen kannattaa sijoittaa paljon.” (Kajanoja 2000, 247; ks. myös 1999).

Tuomas Leinonen (i.a.) arvioi koulun keskeyttämisen ja syrjäytymisen kustannuksia osana Opit käyttöön hanketta ja päätyi Kajanojaa suurempiin kustannuksiin: Kun toimeentulokustannus ja saamatta jäänyt kansantalouden osuus (metalliteollisuuden alimman palkkaryhmän mukaan vuoden 2010 luvuilla) huomioidaan, työuran (40 vuotta) aikainen kustannus on 2,1–2,4 miljoonaa euroa. Tässä tarkastelussa työmarkkinatuesta ja asumistuesta muodostuvat toimeentulokustannukset ovat 10 000 euroa ja menetetyt työpanoksen arvon 33 000 euroa henkilöä kohden vuodessa.

Myös Jukka Ohtonen (2016) arvioi syrjäytymisen kustannuksia tarkastellessaan starttivalmennusta ja työpajatoimintaa taloudellisesta näkökulmasta. Työuran aikainen menetys ansaitsemattomina palkkoina ja maksamatta jääneinä eläkemaksuina on arvion mukaan noin 1,4 miljoonaa euroa. Työpanoksen menetyksen lisäksi arvioitiin erikseen tulonsiirroista aiheutuvia kustannuksia. Ohtonen

(2016, 28) suhteuttaa työpajatoiminnan kustannuksia syrjäytymisen kustannuksiin seuraavasti: ”Koko työpajatoiminnan piirissä oli vuonna 2015 yhteensä 14 700 nuorta, ja yhteenlasketut toimintamenot olivat noin 150 miljoonaa euroa. Näin laskien jo noin 110 nuoren onnistunut ohjaus kattaa toimintaan kohdistetut panokset.” Lisäksi hän toteaa: ”Jo tällä tavoin hahmoteltuna ja kohtalaisen leveällä virhemarginaalilla arvioituna voidaan kiistattomasti osoittaa, kuinka vähäisillä panoksilla haasteellisessa elämäntilanteessa eläviä nuoria tuetaan ja kuinka merkittävistä hyödyistä on kyse, kun nuoren ulkopuolistuminen voidaan ehkäistä.”

Syrjäytymisen kustannuksia on arvioitu suomalaisia esimerkkejä systemaattisemmin Iso-Britanniassa. Yorkin yliopistossa laskettiin Audit Commission UK:n toimeksiannosta NEET-nuorten (Not in Employment, Education or Training) pitkäaikaisia kustannuksia vuonna 2002 ja arvio päivitettiin vuonna 2009 (Godfrey ym. 2002; Coles ym. 2010). Tavoitteena oli tuottaa kansallinen yksikkökustannus NEET-nuorelle.

Konkreettiset julkiset menot (56 300 puntaa) ja menetettyyn työpanokseen perustuvat laajemmat yhteiskunnalliset kustannukset (104 300 puntaa) arvioitiin erikseen. Julkisilla menoilla tarkoitetaan menetettyjä verotuloja, maksettuja tukia, sosiaali- ja terveydenhuollon kustannuksia ja rikoksiin liittyviä oikeuslaitoksen kustannuksia. Arvio työpanoksen menetykseen perustuvista kustannuksista on selvästi pienempi kuin edellä kuvatuissa suomalaisissa esimerkeissä. Ero johtuu muun muassa siitä, että laskelmat eivät olettaneet täydellistä työpanoksen menetystä, kuten suomalaisissa esimerkeissä, vaan perustuivat malliin, joka olettaa todennäköisyyksiä työttömyysjaksoille tai alityöllisyydelle. Suomalaisista tutkijoista samaan suuruusluokkaan brittien kanssa päätyi Eila Kankaanpää (Notkola ym. 2013, 239), jonka mukaan menetetyn työpanoksen keksimääräinen arvo nuorta kohden vaihteli 42 500–85 000 euroa koko potentiaalisen työuran aikana (n. 40 vuotta). Kankaanpään arviot menetetyn työpanoksen arvosta ovat keskiarvoja syrjäytyneeksi vuonna 2010 luokiteltua nuorta kohden, ja laskettu erilaisilla kouluttautumiseen liittyvillä skenaarioilla käyttäen vuoden 2011 palkkatasoa. Myös Petri Hilli ja työryhmä (2017) tarkastelivat koulutustasojen työllisyys- ja työttömyysodotteita mallintaessaan syrjäytymisen kustannuksia eri syrjäytymisen riskiluokkiin sijoittuville lapsille. Julkishallinnon keräämien tuloverojen ja maksamien tulonsiirtojen erotus peruskoulun varaan jäävien suurimpaan riskiluokkaan kuuluvien ja jatkokoulutettujen pienimpään riskiluokkaan (ei riskitekijöitä) kuuluvien välillä on keskimäärin 680 000 euroa koko työuran aikana.

Yorkin yliopiston tutkijat (Godfrey ym. 2002; Coles ym. 2010) korostavat, että menetettyyn työpanokseen perustuvat kustannukset ja arviot julkiselle sektorille

aiheutuvista kustannuksista on syytä pitää erillisinä, koska ne sisältävät osittain samoja kustannuseriä. Epävarmuutta kauas tulevaisuuteen tehtäviin ennusteisiin lisää kaksi vastakkaista vaikeasti arvioitavaa asiaa. Ensinnäkin, vaikeus ennustaa talouden ja työmarkkinoiden yleistä kehitystä eli oletetaanko ja miten paljon tuotannon arvon (ja palkkojen) kasvavan. Kasvua yleensä tapahtuu, mutta notkahduksiakin on nähty. Toisaalta, tulevaisuudessa syntyvät kustannukset ja säästöt pitäisi muuttaa nykyarvoon diskonttaamalla: Mitä kauempana tulevaisuudessa hyödyt ovat, sitä vähemmän niitä arvostetaan suhteessa välittömästi saataviin hyötyihin. Mitä suurempi diskonttokorko on ja mitä kauempana tulevaisuudessa kustannukset tai säästöt muodostuvat, sitä pienempi niiden nykyarvo on. Brittien vuonna 2009 tekemässä NEET-nuorten pitkäaikaisia kustannuksia koskeneessa arviossa diskonttausprosenttina käytettiin 3,5:ttä ja aiemmassa vuonna 2002 tehdystä arviossa 6:ttä. Uudempi arvio tuotti huomattavasti aikaisempia suuremmat kustannukset, ja yksi merkittävä syy on erilainen diskonttauskorko. Suomessa sosiaali- ja terveysministeriö on asetuksella määrittänyt 3 % diskonttokoron lääkkeitä koskevien terveystaloudellisten selvitysten laatimiseen (A 360/2011).

Kuten esimerkit osoittavat, syrjäytymisen kustannukset muodostuvat erilaisiksi riippuen siitä, mitä arvioinnissa otetaan huomioon, kenen näkökulmasta arviointi tehdään ja miten arvotetaan kaukana tulevaisuudessa toteutuvia kustannuksia. Epävarmuuksista huolimatta huomion kiinnittäminen ongelman kustannuksiin voi olla hyödyllistä ja lisätä ymmärrystä haasteen taloudellisesta merkityksestä. Ongelmasta aiheutuvien kustannusten arvioiminen ei kuitenkaan auta kohdentamaan resursseja eikä ymmärtämään ja päättämään, miten voimavarat pitäisi käyttää, jotta ongelmalta ja kustannuksilta vältyttäisiin. Nämä päätökset edellyttävät tietoa myös toimenpiteiden kyvystä ehkäistä tai korjata ongelmia sekä toimenpiteiden toteuttamisen kustannuksista.

Toiminnan kustannukset ja kustannukset ilman toimintaa

Toinen kohtalaisen suoraviivainen, ymmärrettävä ja paljon käytetty kustannusanalyysi perustuu kustannusten tarkastelemiseen toimenpiteen aikana ja vertaamiseen niihin kustannuksiin, joita olisi syntynyt samana aikana, jos henkilö ei olisi osallistunut kyseiseen toimenpiteeseen. Näin voidaan arvioida toimenpiteen aikaista nettosäästöä tai tarvittavaa lisäpanostusta.

Tuomas Leinosen kehittämä SYTA-malli perustuu toteutuneen ja vaihtoehdoisen tilanteen vertaamiseen. SYTA-mallilla on arvioitu lukuisia sosiaalista työllistämistä toteuttavia organisaatioita Suomessa. (Leinonen 2012.) Tarkastelu on organisaatiokohtainen, ja toteutuneiden kustannusten arviointi perustuu tuloslas-

kelmaan. Organisaation kustannuksia – toteutumalaskentaa – verrataan toimintaan osallistuvista henkilöistä aiheutuviin kustannuksiin – vaihtoehtolaskentaaan – jos he eivät osallistuisi arvioitavan organisaation toimintaan. Tällöin suurimman osan toimeentulo koostuisi tulonsiirroista. Arvio tuottaa tietoa tarvittavasta taloudellisesta lisäpanostuksesta, jota voidaan verrata muiden mahdollisten toimintatapojen vaatimiin lisäpanostuksiin. Mallin kehittäjä suosittelee, että lisäpanostusta tarkastellaan myös yhdessä ei-rahallisten tuotosten ja vaikutusten kanssa.

Esimerkkinä toteutuneen ja vaihtoehtoisen tilanteen vertaamisesta voidaan pitää myös Esko Mustosen ja Heikki Viitamäen (2004) tarkastelua. He vertasivat työttömyydestä aiheutuvia välittömiä kustannuksia valtiolle, kunnille ja sosiaalivakuutusinstituutioille sekä työllistymisestä aiheutuvaa nettohyötyä samoille tahoille. Arvion mukaan pääkaupunkiseudulla yksin asuvan työllistymisestä (bruttopalkka 1 680 euroa kuukaudessa) aiheutuva nettohyöty vuoden aikana verrattuna työttömyyteen ja työmarkkinatuella elämiseen oli vuonna 2004 noin 20 300 euroa. Valtiolle hyödystä kohdistui laskelmien mukaan noin 57 %, kunnalle noin 12 % ja sosiaalivakuutukseen noin 30 %.

Tällaiset vertailut auttavat ymmärtämään kustannuksia eri tahoille sekä toimenpiteiden todellista ”hintaa” eli nettokustannusta, kun sekä toiminnan kustannukset että toiminnan aikaiset säästöt tehdään näkyviksi. Tarkastelut eivät ole erityisen vaikeita toteuttaa. Tärkeää on kuvata selkeästi, mitkä ja kenelle kohden-
tuvat kustannukset ja säästöt tarkastelussa otetaan huomioon. Suoraviivaiset kustannustarkastelut ovat hyödyllisiä käytännön toiminnassa, koska joka tapauksessa jonkun tahon on pystyttävä kattamaan kustannukset.

Tiivistys hyödyntämisestä on taulukossa 1. Jos – kuten syrjäytymisen ehkäisyssä – tavoitteena on vaikuttaa tulevaisuuteen, korostuu lähestymistavan rajallisuus. Toimenpiteen jälkeen toteutuvat vaikutukset jäävät usein huomiotta tai vähälle huomiolle.

TAULUKKO 1. Kustannusanalyysit ja niiden hyödyntäminen

Kustannus-analyysi	Mitä kertoo?	Mitä ei kerro	Kenelle hyödyllistä?	Mihin tarkoitukseen?
Hoitamattoman ongelman kustannukset	Kustannukset, joita pitkällä aikavälillä aiheutuu, jos ongelmaa ei ennalta-ehkäistä tai hoideta	Ei kerro, miten ongelma ehkäistään tai hoidetaan eikä sitä mikä on paras/tehokas tapa	Kohderyhmän tai asian puolesta-puhujat Ongelmaa ehkäisevän tai hoitavan palvelun tuottajat ja markkinoijat	Huomion kiinnittäminen ongelmaan Perusteluja resurssien käytölle, toimenpiteille ja palvelujen hankkimiselle
Ongelman ehkäisemisen tai hoitamisen kustannukset vrt. kustannuksiin ilman toimintaa	Toiminnan nettosäästö tai tarvittava lisäpanostus eri tahojen näkökulmasta	Ei yleensä kerro tavoitelluista vaikutuksista kohderyhmälle/asiakkaille	Taloudellisista toiminta-edellytyksistä päättävät tahot	Resurssien kohdentamis-päätösten tueksi Talouden suunnitteluun lyhyehköllä aikajänteellä
Ongelman ehkäisemiseen tai hoitamiseen pyrkivien vaihtoehtoisten toimintatapojen kustannusten vertailu; ei tietoa vaikutuksista	Kummasta/mistä toimintatavasta tai palvelusta aiheutuu vähiten kustannuksia?	Ei kerro saadaanko tavoiteltuja vaikutuksia kohderyhmälle/asiakkaille eikä heijastus-vaikutuksista	Taloudellisista toiminta-edellytyksistä päättävät tahot	Resurssien kohdentamis-päätösten tueksi Talouden suunnitteluun lyhyehköllä aikajänteellä
Ongelman ehkäisemiseen tai hoitamiseen pyrkivien vaihtoehtoisten toimintatapojen kustannusten vertailu; vaikutukset asiakkaisiin/kohderyhmään tiedetään varmuudella samoiksi	Kumpi/mikä toimintatapa tai palvelu tuottaa kohderyhmälle pienimmillä kustannuksilla saman verran tavoiteltuja vaikutuksia?	Ei kerro heijastus-vaikutuksista	Kohderyhmästä ja/tai ongelmasta ja taloudellisista toiminta-edellytyksistä päättävät tahot	Päätöksenteko kohderyhmän tai ongelman hoitamisesta

Vaihtoehtoisten toimintatapojen kustannukset

Edellä kuvatuissa lähestymistavoissa ja esimerkeissä arvioitavan toiminnan kustannuksia verrattiin pääsääntöisesti tilanteeseen, jossa ei tehdä mitään. Kustannusten vertailu voidaan tehdä myös kahden tai useamman samaan tavoitteeseen pyrkivän mutta erilaisen toimintatavan välillä. Silloin tavoitteena on selvittää, kumpi tai mikä toimintatapa voidaan toteuttaa pienemmillä kustannuksilla. Kun vertailtavien toimintatapojen tiedetään tuottavan yhtä paljon tavoiteltuja vaikutuksia asiakkaille, analyysiä kutsutaan myös kustannusten minimointianalyysiksi. Vertailukelpoisten kustannusten laskeminen aloitetaan selvittämällä, mitä voimavaroja toiminnan toteuttamiseen tarvitaan, minkä jälkeen voimavaroille määritellään rahallinen arvo. Tämä tarkoittaa sitä, että laskelmiin sisältyy myös muita kuin mahdollisesti kirjanpidossa näkyviä kustannuksia.

Jos samanaikaisesti ei ole käytettävissä tietoa tavoiteltujen, henkilön hyvinvointiin liittyvien vaikutusten toteutumisesta, johtopäätösten tekemiseen pelkkien kustannusten perusteella on syytä suhtautua erityisen kriittisesti. Mikäli kuitenkin tiedetään tai on perusteltua syytä olettaa, että toinen, vaikkapa uusi, juuri kehitetty toimintatapa tuottaa enemmän toivottuja vaikutuksia kuin esimerkiksi perinteinen toimintatapa, pelkkien kustannusten tarkastelu voi tarjota hyödyllistä tietoa. Tärkeää on myös olla tietoinen siitä, kenelle kustannuksia aiheutuu. Pelkkien julkisen sektorin kustannusten tarkastelu antaa rajoittuneen kuvan todellisuudesta. Se, että eri toimintatavoissa kustannusrasitus jakautuu eri tavoin, on – tai pitäisi olla – poliittisesti kiinnostavaa, koska sekä kustannusten että vaikutusten jakautumisessa on kysymys oikeudenmukaisuudesta. Voi olla, että julkisen sektorin kustannukset pienenevät, mutta kustannuksia siirtyy jo ennestään vaikeassa tilanteessa olevien asiakkaiden maksettavaksi. Näin voi tapahtua esimerkiksi palveluja keskitettäessä, omavastuuosuuksia tai asiakasmaksuja korotettaessa.

Pelkkien kustannusten arvioiminen on tärkeää myös siksi, että toiminnasta vastuussa olevat tietävät kyseisen toiminnan kustannukset ja pystyvät varautumaan niihin. Esimerkkinä tästä on Olavi Kallion ja kumppaneiden tekemä arvio kuntouttavan työtoiminnan taloudellisista vaikutuksista kunnille (Kallio, Meklin & Tammi 2008). Tietojen saanti kunnista oli haasteellista, avoimia kysymyksiä jäi, ja erot kuntien välillä olivat suuria. Keskimääräiset kuntouttavan työtoiminnan nettokulut kunnille olivat vuonna 2006 noin 21 euroa toimintapäivää kohti. Tarkastelutavan hyötyjä ja rajoituksia on tiivistetty taulukossa 1.

Taloudellinen arviointi: kustannukset, vaikutukset ja vaikutusten arvo

Taloudellisen arvioinnin suurin ero ja lisähaaste edellä kuvattuihin kustannusanalyysiin ovat se, että taloudellisessa arvioinnissa tarkastellaan aina myös toiminnalla tavoiteltavia ja aikaansaatuja ihmisten tai asiakkaiden hyvinvointiin liittyviä vaikutuksia, joita nimitetään myös vaikuttavuudeksi. Taloudellisen arvioinnin tavoitteena on löytää kustannus-vaikuttavia toimintatapoja eli sellaisia, jotka tuottavat käytettävissä olevilla (usein tarpeisiin nähden niukoilla) resursseilla mahdollisimman paljon tavoiteltua hyvää. Koska kustannus-vaikuttava tarkoittaa sekä kustannukset että tavoitellut hyvinvointiin liittyvät vaikutukset huomioon ottaen parempaa toimintatapaa, päätelmien tekemiseen kustannus-vaikuttavuudesta tarvitaan aina toimintatapojen kustannusten ja vaikutusten vertailua. Toisin sanoen, taloudellisen arvioinnin yhteydessä kustannus-vaikuttavuus ei tarkoita vaikutuksia kustannuksiin, johon arkisessa kielenkäytössä käsitteellä usein viitataan, vaan se tarkoittaa sitä, että kustannuksia vastaan saadaan mahdollisimman paljon haluttua hyvinvointia.

Taloudellinen arviointi edellyttää, että arvioitava toiminta, tässä tapauksessa sosiaalinen kuntoutus, ymmärretään tavoitteelliseksi, ja tiedetään, mitä mitattavissa olevaa hyvää muutosta – vaikutusta – asiakkaalle halutaan saada aikaan. Tällä hetkellä vaikuttaa siltä, että sosiaalisen kuntoutuksen kohderyhmän, kuntoutustarpeen, mahdollisuuksien ja keinojen määrittely on jäsentymätöntä ja tavoitteet ovat siinä määrin yleisellä tasolla, että niitä on haasteellista konkretisoida mitattaviksi ja arvioitaviksi (Piirainen, Linnakangas & Suikkanen 2017). Selkiytymättömyys on haaste myös sosiaalisen kuntoutuksen taloudelliselle arvioinnille. Kehittyäkseen sosiaalisen kuntoutuksen taloudellinen arviointi edellyttää joka tapauksessa tiivistä yhteistyötä toimintaa suunnittelevien, sitä toteuttavien ja arvioivien välillä. Yhteistyö on edellytys sille, että arviointi kohdentuu oikein, kustannukset kuvaavat käytettyjä resursseja ja mitattavat vaikutukset kuvaavat toiminnan tavoitteita.

Kun tiedetään, mitä arvioitavalta toiminnalta odotetaan, taloudellinen arviointi etenee yksinkertaistettuna seuraavien kysymysten ohjaamana:

- Toimiiko palvelu tai menetelmä – saadaanko arvioitavalla toiminnalla tavoiteltuja vaikutuksia kohderyhmälle ja kuinka paljon (ottaen huomioon haittavaikutukset)?
- Kuinka paljon tavoiteltuja vaikutuksia saadaan vaihtoehdoisella tai vaihtoehdoisilla palvelulla tai menetelmällä?

- Paljonko palvelun tai menetelmän toteuttamisesta aiheutuu kustannuksia ja kenelle?
- Paljonko vaihtoehtoisista palveluista tai menetelmistä aiheutuu kustannuksia ja kenelle?
- Ovatko aikaansaavat vaikutukset kustannustensa arvoisia – onko kustannuksille saatava vastine riittävä, kun otetaan huomioon vaihtoehtoisten palveluiden tai menetelmien kustannukset ja vaikutukset?

Arviointiin voidaan valita tietty näkökulma, esimerkiksi julkisen sektorin näkökulma, sen mukaan, kenen resurssienkäyttöpäätöstä arvioinnin on tarkoitus tukea. Näkökulma vaikuttaa rajauksiin siinä, mitä kustannuksia ja vaikutuksia arvioinnissa otetaan huomioon. Koska esimerkiksi syrjäytyminen vaikuttaa laajasti yhteiskunnassa eri toimintoihin, hyödyllisintä on valita aluksi mahdollisimman laaja näkökulma ja tehdä rajaus vasta myöhemmin. Tällöin esille voi tulla esimerkiksi oikeidenmukaisuuden näkökulmasta kiinnostavia asioita siitä, kuka maksaa ja kuka saa hyötyä.

Taloudellista arviointia voidaan tehdä erilaisilla analyysimenetelmillä. Yhteistä niille kaikille on kolme elementtiä: kustannukset, vaikutukset ja vertailu. Yhteistä analyysimenetelmille on myös se, miten kustannukset arvioidaan. Eniten eroja on siinä, miten vaikutukset määritellään ja mitataan sekä siinä, mitä päätöksentekotasoa tulokset parhaiten palvelevat. Eri analyysimenetelmillä saatavien tulosten hyödyntämistä on tiivistetty taulukossa 2. Käytännössä erilaisia analyysejä usein yhdistellään.

Kustannus-vaikuttavuusanalyysi vertaa palveluja tai toimintatapoja, jotka pyrkivät vaikuttamaan kohderyhmän tarkasti määriteltyyn ongelmaan tai tarpeeseen, ja siihen liittyvään hyvinvoinnin osa-alueeseen. Muutosta pitäisi pystyä arvioimaan yhdellä mittarilla tai, jos useiden osa-alueiden odotetaan muuttuvan, kustannus-vaikuttavuusanalyysejä voidaan toteuttaa useampia. Kustannus-vaikuttavuusanalyysi edellyttää selkeää käsitystä toiminnan tavoitteesta. Voidaan kysyä, missä osallistujien elämään liittyvässä asiassa tai asioissa sosiaalinen kuntoutus tavoittelee myönteistä muutosta, ja miten muutos tai muutokset näkyvät ja voidaan arvioida. Etenkin kansainvälisessä kirjallisuudessa kustannus-vaikuttavuusarviointia (cost-effectiveness evaluation) käytetään myös yleisnimityksenä taloudellisesta arvioinnista, mikä aiheuttaa sekaannusta.

TAULUKKO 2. Taloudellinen arviointi ja sen hyödyntäminen

Taloudellisen arvioinnin analyysi-menetelmät (Mallintaminen voi noudattaa mitä tahansa seuraavassa mainittavaa taloudellisen arvioinnin analyysi-menetelmää)	Mitä kertoo?	Mitä ei kerro?	Kenelle hyödyllistä?	Mihin tarkoitukseen?
Kaikki taloudellisen arvioinnit	Kumpi/mikä toimintatapa tai palvelu tuottaa eniten tavoiteltuja vaikutuksia pienimmillä kustannuksilla ...	Ei välttämättä kerro muista kuin kustannuksiin ja tavoiteltuihin vaikutuksiin liittyvistä tavoitteista, esim. oikeudenmukaisuus, solidaarisuus, kunnioitus	Päätöksen tekijät, johto, suunnittelu	Resurssien tehokas käyttö siten, että tavoiteltua vaikutusta ihmisille saadaan mahdollisimman paljon
Kustannusvaikuttavuus-analyysi	... tietyn kohderyhmän ja ongelman hoitamisessa tai lievittämisessä	Ei kerro toiminnan kustannusvaikutavuudesta verrattuna muihin kohderyhmiin tai ongelmiin kohdistuviin toimiin	Palveluista päättävät ja suunnittelijat	Tietyille kohderyhmälle tai ongelmaan järjestettävistä palveluista ja toimenpiteistä ja resurssien kohdentamisesta päättäminen
Kustannusutiliteetti-analyysi	... sektorin sisällä eri kohderyhmien ja ongelmien hoitamisessa tai lievittämisessä	Ei kerro toiminnan kustannusvaikutavuudesta verrattuna muiden sektoreiden toimintaan	Edellisten lisäksi toimintasektorin päätöksen tekijät	Edellisten lisäksi resurssien käytöstä päättäminen sektorin sisällä
Kustannushyötyanalyysi	... ja ylittääkö vaikutusten rahamääräinen arvo toiminnan kustannukset		Edellisten lisäksi sektorijohtoa yleisemmän tason päätöksen tekijät	Edellisten lisäksi päätöksen teko resurssien käytöstä toimintasektoreiden välillä

Kustannus-utiliteettianalyysiä käytetään tilanteissa, joissa halutaan verrata laajempien kohderyhmien hieman erilaisia, mutta yleisemmällä tasolla samaan tavoitteeseen pyrkiviä toimintoja. Kiinnostus voi kohdistua esimerkiksi saman sektorin, vaikkapa terveydenhuollon erilaisiin hoitoihin tai vanhustenhuollon erilaisiin palveluihin. Myös hyöty on tällöin mitattava yleisemmillä (geneerisillä) mittareilla, koska yksi tai muutama vaikuttavuusmittari ei mahdollista erilaisten toimintojen vertailua. Tällaisia mittareita on kehitetty erityisesti terveyspalvelujen vaikutusten mittaamiseen. Mittarit yhdistävät väestön arvostuksien avulla terveyteen liittyvän elämänlaadun osa-alueita sekä elämän pituutta ja laatua yhdeksi lukuarvoksi (utiliteettimittari). Kehitetyt mittarit mahdollistavat esimerkiksi eri sairauksien hoidon keskinäisen vertailun. Yleisesti käytettyjä utiliteettimittareita terveydenhuollossa ovat esimerkiksi EQ5D (The 5-dimensional health-related quality of life measure developed by the EuroQol Group, ks. esim. EuroQol Research Foundation 2017; Rabin 2014) sekä 15D (The 15-dimensional health-related quality of life measure, Sintonen 1994). Sosiaalisen hyvinvoinnin alueella utiliteettimittareiden kehitystyö on alkuvaiheessa. Esimerkkinä voidaan mainita arjessa selviytymisessä apua ja tukea tarvitsevien aikuisten elämänlaadun ja sen muutosten mittaamiseen Englannissa kehitetty ASCOT-mittari (The Adult Social Care Outcomes Toolkit, ks. esim. Netten ym. 2012; Personal Social Services Research Unit i.a.). Osa ASCOT-mittarin välineistä on käännetty suomeksi ja käytettävissä myös Suomessa.

Kustannus-hyötyanalyysissä myös vaikutukset muutetaan rahamääräisiksi. Se mahdollistaa täysin erilaisten toimintojen, esimerkiksi sosiaalipalvelujen ja ympäristönsuojelun vertaamisen keskenään. Kustannus-hyötyanalyysiin ei riitä, että rahassa mitataan vain säästöt, vaan rahamääräisten hyötyjen on kuvattava tavoiteltuja (hyvinvointi)vaikutuksia: jos tavoitteena on elämänlaadun tai sosiaalisen toimintakyvyn paraneminen, kustannus-hyötyanalyysi edellyttää juuri elämänlaadun tai sosiaalisen toimintakyvyn arvottamista rahaksi. Rahamääräistämiseen on olemassa erilaisia menetelmiä, mutta menetelmiin liittyy haasteita ja monet ovat kiistanalaisia. Kustannus-hyötyanalyysin muunnelmana voidaan pitää Social Return on Investment -analyysiä (SROI, ks. esim. Klemelä 2016), joka korostaa käytännönläheisiä tapoja arvottaa vaikutuksia rahassa. SROI korostaa muun muassa sidosryhmien roolia ja hyväksyy analyysin tarkkuustason vaihtelun sen mukaan, mihin tarkoitukseen tietoa käytetään.

Yhtenä vastauksena vaikutusten mittaamista koskevaan haasteeseen taloudellisessa arvioinnissa ja rahamääräistämisen haasteeseen kustannus-hyötyanalyysissä on kehitetty pelkistettyä koetun hyvinvoinnin arviointia (subjective wellbeing, ks. esim. Layard 2016; Office for National Statistics i.a.). Koettu hyvinvointi perus-

tuu ihmisten omaan arvioon neljästä hyvinvoinnin osa-alueesta: tyytyväisyys elämään (life satisfaction), merkityksellisyys (worthwhile), onnellisuus (happiness) ja ahdistuneisuus (anxiety). Tärkeimmäksi näistä on nostettu tyytyväisyys elämään. Sen lisäksi, että esimerkiksi tyytyväisyys elämään toimii vaikuttavuusmittarina kustannus-vaikuttavuusanalyysissä, se voidaan myös rahamääräistä selvittämällä, kuinka paljon tulojen pitäisi kasvaa, jotta tyytyväisyydessä elämään saavutetaisiin sama lisäys (ks. esim. Fujiiwara & Campbell 2011).

Myös positiivisen mielenterveyden arviointiin kehitettyä SWEMWB-mittaria (The Warwick-Edinburgh Mental Well-being scale) pidetään subjektiivisen hyvinvoinnin tai elämänlaadun mittarina. (Warwick Medical School 2015; Stewart-Brown ym. 2009) SWEMWB-mittarin lyhyt versio on käännetty suomeksi (Appelqvist-Schmidlechner 2015). Englannissa kehitetty aikuisten, ikääntyneiden, omaishoitajien ja saattohoidossa olevien hyvinvointivaikutuksia taloudelliseen arviointiin mittaava ICECAP-mittariperhe (ICEpop CAPability measure) korostaa henkilöiden mahdollisuutta toteuttaa itselleen tärkeitä asioita. (Ks. esim. Al-Janabi ym. 2012; University of Birmingham 2017.) Mittaria ei ole suomennettu.

Mittareista keskustellaan ja niitä kehitellään myös Suomessa, ja sote-uudistus lisää tarvetta arvioida sekä sosiaali- ja terveydenhuollon vaikutuksia että kustannus-vaikuttavuutta. Lähinnä aikuissosiaalityön vaikutusten mittaamiseen on Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksella kehitetty AVAIN-mittari (aikuissosiaalityön vaikuttavuuden arvioinnin mittari, Kivipelto ym. 2013) ja Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskuksessa Aikuisväestön hyvinvoinnin kokonaisuuden mittari (Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus i.a.). Osallisuutta vahvistavien Euroopan sosiaalirahaston toimintalinjan 5 hankkeiden vaikutusten arviointiin kehitetään Työterveyslaitoksella Kykyviisarimittaria (Työterveyslaitos i.a.). Näiden käyttämisestä taloudellisessa arvioinnissa ei meillä ole tietoa.

Sekä kustannusten että asiakasvaikutusten mittaaminen ja vertailu on usein työlästä ja vaatii aikaa. Jos vertailuasetelmaan ei päästäisikään, jo yhden palvelun tai menetelmän kustannusten ja tavoiteltujen vaikutusten samanaikainen arviointi voi olla hyödyllistä, ja tuloksia voidaan verrata aikaisempiin tutkimuksiin. Tällaisesta sosiaalisesta kuntoutukseen liittyvästä tarkastelusta esimerkkinä voidaan mainita Anne Surakan, Virpi Kuvaja-Köllnerin ja Reija Paanasen (2017) Muhoksellalla toimivan valmennuspaja Mahiksen vaikutusten ja kustannusten tarkastelu.

Myös sen toteen näyttäminen, että asiakasvaikutus on arvioitavan toiminnan ansiota, voi olla käytännössä hankalaa. Henkilön omaa arviota siitä, mikä muutoksen on saanut aikaan, pidetään harvoin riittävän luotettavana syy-seuraussuhteen osoittajana. Yksi tapa pyrkiä ratkaisemaan tämä haaste, on aikaisempia tutkimuksia ja käytännön työssä kertyviä rekisteri- ja muita aineistoja hyödyntävä mallintaminen.

Mallintaminen ja taloudellisten seurausten arviointi taloudellisessa arvioinnissa

Sosiaalisen kuntoutuksen toivotaan ennalta ehkäisevän syrjäytymistä tai pienentävän syrjäytymisriskiä. Mallintamisessa kootaan yhteen erilaisista lähteistä hankittua tietoa, jonka avulla simuloidaan toimenpiteen seurauksena toteutuviin vaihtoehtoisten polkujen vaikutuksia ja kustannuksia. Mallit ovat joustavia ja tuottavat näyttöä toimenpiteiden vaikutuksista ja kustannuksista nopeasti, mutta ovat pelkistettyjä kuvauksia todellisuudesta ja ainoastaan niin hyviä kuin niissä käytetty tieto (ks. esim. Knapp 2013). Yksinkertaista mallintamista on käytetty esimerkiksi Britanniassa mielenterveyttä edistävän toiminnan ja paikallisten hyvinvointihankkeitten sekä sosiaalipalvelujen arvioinnissa (ks. esim. Knapp ym. 2013; Knapp, McDaid & Parsonage 2011; Knapp, Bauer, Perkins & Snell 2013). Koska tulosten luotettavuus riippuu malleissa käytettävän tiedon luotettavuudesta, brittiläiset tutkijat ovat tarkastelleet toimintoja, joiden vaikutuksista on ollut saatavana tutkittua tietoa (ks. esim. Knapp ym. 2011, 2; Knapp & McDaid 2009; McDaid 2014, 294). Esimerkiksi 15 mielenterveyden edistämistoimenpiteen taloudellisten seurausten mallintaminen toi esille merkittäviä ja yllättäviäkin säästöjä eikä ainoastaan kansalliselle terveydenhuolto-organisaatiolle (NHS) vaan myös muille julkisille ja yksityisille toimijoille (Knapp ym. 2011).

Suomessa sosiaaliseen kuntoutukseen liittyvä mallintaminen on haasteellista, koska sosiaalista kuntoutusta ja sen vaikutuksia on tutkittu rajallisesti ja tietoa on saatavana vähän. Myöskään muiden sosiaalista osallisuutta tai työllistymisen edellytyksiä edistävien toimenpiteiden ja palveluiden vaikutuksista ei systemaattisesti koota yksilöiden tilanteen muutosta kuvaavaa tietoa. Tämän seurauksena, vaikka työllisyyteen ja koulutukseen siirtymisestä kootaan yksilötasoista tietoa, sosiaalisen osallisuuden vahvistumisesta ja työllistymisen edellytysten parantumisesta palvelujen seurauksena ei kerää rekistereihin tietoa vaikutusten arvioinnissa ja tutkimuksessa käytettäväksi. Jos tietoa yksilöiden tilanteen muutoksista eli toiminnan vaikutuksista kerättäisiin systemaattisesti ja sitä olisi saatavana, vaikutustietoa voisi verrata palveluista aiheutuviin kustannuksiin. Työllistymisen hyöty voidaan muuttaa rahamääräiseksi, mutta sosiaalisen osallisuuden vahvistumisen ja syrjäytymisriskin vähenemisen taloudellisia seurauksia on haasteellisempi arvioida.

Esimerkki mallintamisesta: palkkatukityö ja kuntouttava työtoiminta

Esimerkki yrityksestä mallintaa syrjäytymisen ehkäisemiseen liittyvän toiminnan vaikutuksia ja kustannuksia on Diakonia-ammattikorkeakoulussa toteutettu työl-

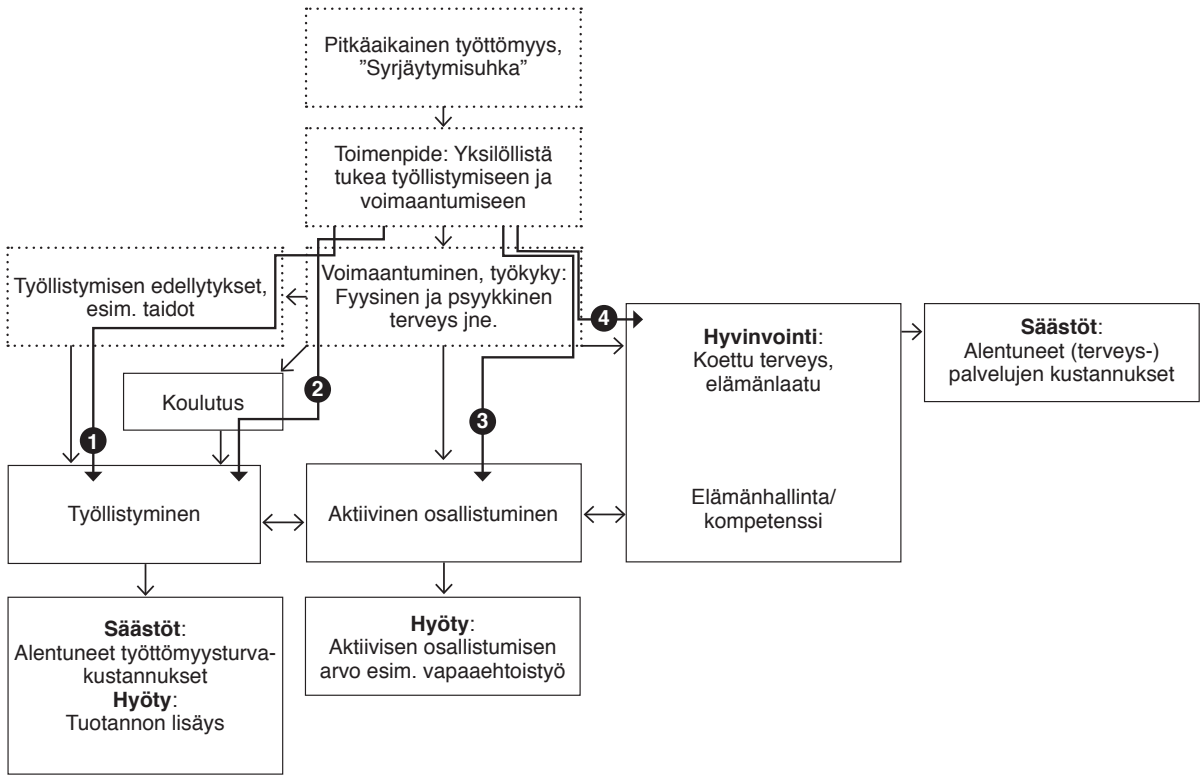
listymistä tukevien palvelujen ja toimenpiteiden analyysi (Pehkonen-Elmi, Kettunen, Surakka & Piirainen 2015). Työssä tarkasteltiin korkeimman korotetun palkkatuen ja kuntouttavan työtoiminnan kustannuksia ja taloudellisia seurauksia tukijakson ja yhden vuoden aikana tukijakson päättymisestä.

Tutkimuksessa määriteltiin kirjallisuuden ja asiantuntijayhteistyön avulla neljä taloudellisia seurauksia tuottavaa polkua (kuvio 1):

1. Työllistyminen ja sitä seuraava työttömyysetuuksien korvautuminen palkalla
2. Pitkään työttömänä olleen henkilön tulevaisuudensuunnitelmien selkiytyminen ja esimerkiksi ammatillisen koulutuksen aloittaminen
3. Arjen hallinnan ja osallisuuden vahvistuminen ja aktiivinen kansalaisuus, josta seuraa hyvinvointia ja hyötyä lähiyhteisölle
4. Sosiaali- ja terveyspalvelujen tarpeen ja kustannusten väheneminen hyvinvoinnin ja terveyden lisääntymisen seurauksena.

Tietoja työllistymisen todennäköisyyksistä palkkatukijakson ja kuntouttavan työtoiminnan jälkeen sekä kustannuksista ja muista vaikutuksista hankittiin aikaisemmasta tutkimuskirjallisuudesta, tilastoista sekä työvoimahallinnon asiantuntijoilta. Myös terveyspalvelujen käyttöä ja sen muutoksia selvitettiin Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) keräämän Terveys 2011 -tutkimusaineiston avulla. Kaikkien neljän polun mallintamiseen ei löytynyt tarvittavia eikä riittävän luotettavia tietoja. Työllistymis- ja osittain hyvinvointipolun osalta malli pystyttiin ”miehittämään” ja laskelmat toteuttamaan. Lisäksi työssä tarkasteltiin erikseen kuntouttavan työtoiminnan ja korkeimman korotetun palkkatuen vaikutusta henkilön toimeentuloon liittyvien tulonsiirto- ja palkkakustannusten kohdistumiseen kotitalouksille, työnantajasektorille, kunnille ja valtiolle.

Tarkastelu osoitti, että tarkasteltaessa palkkatukijaksoa ja yhtä vuotta sen jälkeen ja otettaessa huomioon palkkatuen kustannukset, säästöt työttömyyskorvauksissa sekä työpanoksen arvo, (korkeimman korotetun) palkkatuen hyödyt ovat suurempia kuin kustannukset. Siihen, miten paljon hyödyt ovat kustannuksia suurempia, vaikuttaa työpanoksen arvo ja sen arviointitapa, joka palkkatukityön osalta ei ole yksiselitteinen. Kuntouttavan työtoiminnan kustannukset olivat tarkastelujaksolla hyötyjä suuremmat. Nettokustannukseksi muodostui noin 7 000 euroa yhtä kuntouttavaan työtoimintaan osallistujaa kohden tukijakson ja sen jälkeisen yhden vuoden aikana. Summaa voisi pitää pienenä, jos sillä onnistuttaisiin ehkäisemään syrjäytymistä.

kuvio 1. Aktiivintoitimenpiteiden potentiaaliset taloudellisia seurauksia tuottavat polut (Pehkonen-Elmi ym. 2015, 29; mukailtu Kauppi 2006, 89)

Esimerkki mallintamisesta: liikunta-aktiivointi

Yksinkertaista päätösmallia käytettiin myös liikunta-aktiivointimallin taloudellisten seurausten arvioinnissa. Pieksämäellä Diakonia-ammattikorkeakoulun tuella toteutetussa Hoitava liikunta-aktiivointi -hankkeessa arvioitiin sosiaali- ja terveydenhuoltoon integroidun ja liikuntaneuvonnassa toteuttavan liikunta-aktiivointimallin vaikutuksia sekä kustannuksia verrattuna nykyiseen toimintatapaan (Steffansson 2017). Kohderyhmänä olivat fyysisesti inaktiivit työkäiset, ja suurin osa osallistuneista oli kuntouttavan työtoiminnan ja päihde- ja mielenterveyspalvelujen asiakkaita. Liikunta-aktiivoinnin vaikutustietoa kerättiin liikuntaneuvontaan osallistuneilta 6–12 kuukauden ajalta sekä objektiivisilla että subjektiivisilla mittareilla.

Kustannusmallissa käytettiin liikuntaneuvontaan osallistuneiden seurantatietoja vaikutuksista, aikaisempia tutkimustuloksia sekä tilastoista saatuja tietoja pieksämäkeläisten sairastavuudesta kolmessa eri sairausryhmässä. Tarkastelussa mukana

olivat masennus, selkä- ja niskasairaudet ja tyyppin 2 diabetes. Terveydenhuollon kustannuksia tarkasteltiin ensin Pieksämäen kaupungin näkökulmasta määrittelemällä esimerkiksi masentuneen asiakkaan ”tyypillinen” hoitoketju Pieksämäellä. Hoitoketjun jokaiselle vaiheelle määriteltiin kustannus Terveydenhuollon yksikkökustannusten (Kapiainen, Väisänen & Haula 2014) avulla, ja arvioitiin näiden sairauksien hoitoketjujen terveydenhuollon kustannukset. Saatuja kustannuksia verrattiin tilanteeseen, jossa liikuntaneuvonta on osa hoitoa, jolloin mukaan otettiin myös liikuntaneuvonnan kustannukset. Liikuntaneuvonnan kustannukset laskettiin käyttämällä Pieksämäen kaupungin liikuntatoimen kustannustietoja. Liikuntaneuvonnan kustannukset ovat 1 232 euroa asiakasta kohden.

Saatujen tulosten mukaan liikuntaneuvontaan osallistuneiden subjektiivinen hyvinvointi lisääntyi. Seuranta-aika oli maksimissaan vain vuoden, jonka aikana muutoksia palvelujen käytössä ei ehtinyt tapahtua, ja liikuntaneuvonta oli lisäkustannus. Tietoa hyvinvoinnin lisääntymisestä käytettiin hyväksi kolmen eri sairausryhmään pidemmän aikavälin kustannusten mallintamisessa. Mallit perustuivat tutkimuskirjallisuuden avulla tehtyihin oletuksiin liikunnan sairastavuutta vähentävästä vaikutuksesta ja siihen liittyvästä palvelujen käytön vähenemisestä. Liikunnan tuottamia hyvinvointivaikutuksia ei sellaisenaan muutettu rahamääräiseksi, vaan arvioitiin liikuntaneuvontaan osallistuneiden hyvinvoinnin lisääntymisestä johtuvia terveydenhuollon palvelujen käytön muutoksia ja niiden vaikutuksia kustannuksiin. Tulokset antoivat viitteitä siitä, että kustannussäästöjä voidaan saada jo liikuntaneuvonnan aloittamista seuraavana vuonna kaikissa kolmessa tarkastellussa sairausryhmässä. Jos liikuntaneuvontaan osallistuneiden liikunta-aktiivisuus säilyy samalla tasolla kauemmin, säästöt kertautuvat.

Seuraavassa esimerkkilaskelmassa verrataan nykyisen hoitoketjun ja liikuntaneuvontaa sisältävän hoitoketun kustannuksia masennuksen hoidossa. Päihde- ja mielenterveyspalveluissa masennusta sairastavan ”tyypillisen” hoitopolun kustannukset ovat 3 489 euroa kahden vuoden aikana (vuoden 2015 kustannustaso). Kun hoitopolkuun lisätään liikuntaneuvonta, kustannukset ovat 4 721 euroa. Jos liikuntaneuvonnan myötä asiakas aktivoituu liikkumaan ja sen avulla vointi paranee, lyhenee myös päihde- ja mielenterveyshuollon hoitopolku. Tämän seurauksena käyntimäärät päihde- ja mielenterveyshuollossa vähenevät ja hoitopolun kustannukset pienenevät.

Kolmeen tutkimuskirjallisuuden avulla tehtyyn oletukseen perustuvat laskelmat on esitetty taulukossa 3. Jos hoitopolku lyhenee puolella vuodella, liikuntaneuvonnasta jää lisäkustannuksia noin 400 euroa/asiakas. Jos asiakkaan hoitopolku saadaan päihde- ja mielenterveyspalveluissa lyhennettyä liikunnan harrastamisen

avulla kahdesta vuodesta yhteen vuoteen, liikuntaneuvonta tuo säästöä jo noin 450 euroa. Jos hoitopolku saadaan lyhennettyä vain puoleen vuoteen, säästöä tulee 1 124 euroa asiakasta kohden. Jos asiakas ohjataan liikuntaneuvontaan ensimmäisellä työterveyskäynnillä ja hän aktivoituu liikkumaan, ja masennus saadaan heti hallintaan (malli 4), säästöä syntyy 2 205 euroa.

TAULUKKO 3. Liikuntaneuvonnan potentiaaliset vaikutukset kustannuksiin masennuksen hoidossa

Hoitopolku	Kustannukset hoitopoluille €			
Nykyinen hoitopolku (2 v.)	3489			
Hoitojaksot liikunta-neuvonnan kanssa	1,5 v. Tyypillinen hoitopolku lyhenee puolella vuodella. Kaksi käyntiä työterveyslääkärillä, asiakkaan hoitoketju mielenterveyspoliklinikalla: neljä käyntiä mielenterveyspoliklinikan lääkäriä, 37 käyntiä hoitajan luona ja liikunta-neuvonta	1 v. Tyypillinen hoitopolku lyhenee vuodella. Kaksi käyntiä työterveyslääkärillä, asiakkaan hoitoketju mielenterveyspoliklinikalla: kaksi käyntiä mielenterveyspoliklinikan lääkäriä, 25 käyntiä hoitajan luona ja liikunta-neuvonta	0,5 v. Hoitopolku on vain puoli vuotta. Kaksi käyntiä työterveyslääkärillä, asiakkaan hoitoketju mielenterveyspoliklinikalla: kaksi käyntiä mielenterveyspoliklinikan lääkäriä, 12 käyntiä hoitajan luona ja liikunta-neuvonta	0 v. Yksi käynti työterveyslääkärillä ja liikunta-neuvonta
Liikunta-neuvonta	1232	1232	1232	1232
Uusi hoitopolku	2686	1800	1133	52
Hoitojakso liikunta-neuvonnan kanssa, yhteensä	3918	3032	2365	1284
Nykyinen hoitopolku - hoitopolku liikunta-neuvonnan kanssa	- 429	457	1124	2205

Oletusten tekemistä ja laskelmien toteuttamista auttoi se, että toiminnan tavoitteet oli määritelty, osallistuvien hyvinvoinnin vaikutuksista kerättiin tietoa, liikuntaneuvonnan kustannukset pystyttiin arvioimaan ja masennuksesta kärsivän hoitopolun kustannukset voitiin laskea.

Mallintaminen on hyödyllistä, vaikka se jäisikin yleiselle tasolle ja siinä joudutaisiin tutkimustietojen puuttuessa tekemään oletuksia. Mallintaminen vaatii toiminnan vaikutusketjujen pohtimista ja kuvaamista. Ymmärrys sekä toiminnasta että kustannusten, vaikutusten sekä taloudellisten seurausten muodostumisesta ja suuruusluokasta lisääntyy.

Taloudellinen arviointi edellyttää sosiaalisen kuntoutuksen prosessin ymmärtämistä tavoitteellisena toimintana

Sosiaaliseen kuntoutukseen liittyvää taloudellista tietoa voidaan tuottaa monella tavalla. Syrjäytymisen kustannusten arvioiminen antaa mittakaavaa syrjäytymisongelmalle taloudellisesta näkökulmasta ja auttaa suhteuttamaan syrjäytymisen ehkäisyä, esimerkiksi sosiaalisen kuntoutuksen, kustannuksia mahdollisesti vältettäviin kustannuksiin. Sosiaalisen kuntoutuksen toteuttamisesta aiheutuvia kustannuksia voidaan verrata myös kustannuksiin, joita aiheutuu vaihtotehoisesta toiminnasta samoille asiakkaille. Tällöin nähdään, tarvitaanko lisäpanostusta vai saadaanko säästöä. Tässä artikkelissa käsitellyt erilaisiin tarkoituksiin soveltuvat taloudellisen tiedon tuottamisen tavat on tiivistetty taulukoissa 1 ja 2.

Jos halutaan tietoa siitä, saadaanko sosiaaliseen kuntoutukseen käytettävillä voimavaroilla mahdollisimman paljon asiakastason vaikutuksia – onko sosiaalinen kuntoutus kustannus-vaikuttavaa – tarvitaan taloudellista arviointia. Tämä tarkoittaa vaihtoehtoisten toimintatapojen kustannusten ja vaikutusten arviointia ja vertaamista. Taloudellinen arviointi edellyttää kuitenkin, että sosiaalinen kuntoutus ymmärretään tavoitteelliseksi, nykyistä konkreettisemmin asiakkaan tilanteen muuttamiseen tähtääväksi työksi, joka etenee kuntoutustarpeen arvioinnista tavoitteiden ja mahdollisuuksien määrittelyyn sekä asiakkaalle eniten muutosta – kuntoutumista – aikaan saavien keinojen valintaan ja yhteensovittamiseen. Kun sosiaalinen kuntoutus ymmärretään muutoksen tavoitteluksi, tavoiteltava asia määritellään ja muutos operationalisoidaan mittariksi, tietoa muutoksesta voidaan kerätä systemaattisesti. Kuntoutustarpeen arviointimenetelmät, tavoitteiden asettaminen, tavoiteltujen vaikutusten operationalisointi ja arviointi liittyvät kiinteästi toisiinsa, ja vaikutusten arviointimenetelmät voidaan määritellä vastan jälkeen, kun ymmärrys kuntoutustarpeen määrittämisestä ja konkreettisten tavoitteen asettamisesta on olemassa. Koska kohderyhmä, kuntoutustarpeen ja

keinojen määrittely ovat edelleen jäsentymättömiä ja tavoitteet ilmaistaan yleisellä tasolla, eivät myöskään vaikutusten arviointi ja taloudellinen arviointi ole voineet kehittyä.

Sekä vaikutusten arviointi että taloudellinen arviointi edellyttävät myös, että tietoja niin kustannuksista kuin vaikutuksista kerätään ja on saatavana. Tämä vaatii rekisterikäytäntöjen ja muiden, muutoksen havaitsemista tukevien käytäntöjen sekä myös kustannusten seurannan kehittämistä. Kun taloudellinen arviointi erityisesti perinteisillä arviointiasetelmilla voi olla haasteellista, systemaattisesti kerätyt riittävän laajat rekisteriaineistot mahdollistavat arvioinnin toteuttamisen tilastollisia menetelmiä hyväksi käyttäen.

Lopuksi on syytä korostaa, että taloudellisen arvioinnin lähestymistapa on hyödyllinen myös ajattelutapana. Pelkkiä kustannuksia on harvoin hyödyllistä pohtia edes arkisessa työssä ja päätöksenteossa ajattelematta samalla myös asiakasvaikutuksia. Vastaavasti, kun huomio kiinnitetään vaikutuksiin, on syytä tiedostaa, että vaikutusten aikaan saaminen vaatii resursseja, jotka jonkun on maksettava.

LÄHTEET

- Al-Janabi, H., Flynn, T., & Coast, J. (2012). Development of a Self-report Measure of Capability Wellbeing for Adults: the ICECAP-A. *Quality of Life Research* 21, 167–176.
- Appelqvist-Schmidlechner, K. (2015). *Positiivisen mielenterveyden mittari: Warwick-Edinburgh Mental Well-being Scale (WEMWBS)*. Esitys 8.6.2015. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Saatavilla 31.8.2017 <https://www.thl.fi/documents/974282/1449788/WEMWBS+-+Kaijan+esitys.pdf/2c8632cc-b6b6-4cbc-af08-c72f6e834dd6>
- A 360/2011. Sosiaali- ja terveysministeriön asetus lääkkeiden hintalautakunnalle tehtävästä hakemuksesta ja hintailmoituksesta annetun sosiaali- ja terveysministeriön asetuksen liitteen muuttamisesta. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2009/20090201>
- Coles, B., Godfrey, C., Keung, A., Parrott, S. & Bradshaw, J. (2010). *Estimating the Life-time Cost of NEET: 16–18 Year Olds not in Education, Employment or Training*. York: University of York. Saatavilla 23.3.2017 <https://www.york.ac.uk/inst/spru/research/pdf/NEET.pdf>
- EuroQol Research Foundation (2017). *EQ-5D Instruments*. Saatavilla 29.9.2017 <https://euroqol.org/eq-5d-instruments/>
- Fujiwara, D. & Campbell, R. (2011). *Valuation Techniques for Social Cost-benefit Analysis: Stated Preference, Revealed Preference and Subjective Well-being Approaches: a Discussion of the Current Issues*. HM Treasury.
- Godfrey, C., Hutton, S., Bradshaw, J., Coles, B., Craig, G. & Johnson, J. (2002). *Estimating the Cost of Being 'not in Education, Employment or Training' at Age 16–18*. Great Britain, Department for Education and Skills. (Research Report RR346). Saatavilla 23.3.2017 <https://core.ac.uk/download/pdf/4154405.pdf>
- Hilli, P., Ståhl, T., Merikukka, M., & Ristikari, T. (2017). Syrjäytymisen hinta – case investoinnin kannattavuuslaskemasta. *Yhteiskuntapolitiikka* 82 (6), 663–675.
- Kajanoja, J. (1999). *Syrjäytyminen, työvoiman tarjonta ja työllisyys*. VATT-keskustelualoitteita. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus
- Kajanoja, J. (2000). Syrjäytymisen hinta. The Cost of Exclusion. Teoksessa M. Heikkilä & J. Karjalainen (toim.), *Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros*. Gaudeamus.
- Kallio, O., Meklin, P., & Tammi, J. (2008). *Kuntouttavan työtoiminnan taloudelliset vaikutukset kunnille vuonna 2006*. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.
- Kivipelto, M., Blomgren, S., Karjalainen, P. & Saikkonen, P. (toim.) (2013). *Vaikuttavaa aikuissosiaalityötä – arviointimalleista mittareihin*. Tutkimus- ja kehittämishankkeen loppuraportti. (Raportti 8/2013). Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Klemelä, J. (2016). *Järjestöt, vaikuttavuus & raha – SROI-arviointimenetelmä*. (SOSTEn julkaisuja 1/2016). Helsinki: SOSTE Suomen sosiaali- ja terveys ry. Saatavilla 29.9.2017 <http://www.soste.fi/ajankohtaista/julkaisut/sroi-opas.html>
- Knapp, M. (2013). *Prevention: Wrestling with New Economic Realities*. LSE Research Online. The London School of Economics and Political Science, 1–8. Saatavilla 23.3.2017 http://eprints.lse.ac.uk/54592/1/Knapp_Prevention_economic_realities_2013.pdf
- Knapp, M. & McDaid, D. (2009). Making Economic Case for Prevention and Promotion. *International Journal of Mental Health Promotion*, 11 (3), 49–56.
- Knapp, M., McDaid, D. & Parsonage, M. (toim.) (2011). *Mental Health Promotion and Mental Illness Prevention. The Economic Case*. London: Department of Health. Saatavilla 23.3.2017 <http://eprints.lse.ac.uk/32311/>
- Knapp, M., Bauer, A., Perkins, M. & Snell, T. (2013). Building Community Capital in Social Care: is there an Economic Case? *Community Development Journal* 48 (2), 313–331. Saatavilla 23.3.2017 <https://academic.oup.com/cdj/article/48/2/313/267425/> Building-community-capital-in-social-care-is-there

- L 1301/2014. Sosiaalihuoltolaki Saatavilla <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2014/20141301>
- Layard, R. (2016). *Measuring Wellbeing and Cost Effectiveness: Using Subjective Wellbeing. Measuring Wellbeing Series*. December 2016. Saatavilla 29.10.2017 <https://whatworkswellbeing.files.wordpress.com/2016/08/common-currency-measuring-wellbeing-series-1-dec-2016v2.pdf>
- Leinonen, T. (2012). *Sosiaalisen työllistämisen kustannukset ja toiminnan arviointi*. Powerpoint-esitys, Rovaniemi 27.3.2012. Saatavilla 23.3.2017 <http://www.ely-keskus.fi/documents/10191/119088/LEINONEN.pdf/0aa3be63-444c-43a3-b40e-7984365bf6d9>
- Leinonen, T. (i.a.) *Nuorten koulutuksen keskeyttäminen ja sen hinta*. Sosiaalikehitys Oy, Opit käyttöön –hanke. Saatavilla 23.3.2017 <http://www.koordinaatti.fi/sites/default/files/nuorten-koulutuksen-keskeyttaminen.pdf>
- McDaid, D. (2014). Making Use of Evidence from Wellbeing Research in Policy and Practice. Teoksessa D. McDaid & C. L. Cooper (toim.), *Wellbeing: A Complete Reference Guide. Volume V. The Economics of Wellbeing* (s. 285–297). Willey Blackwell. West Sussex.
- Mustonen, E. & Viitamäki, H. (2004). *Työmarkkinatueltua ansiotyöhön: vaikutukset valtion ja kuntien tuloihin ja menoihin*. (VATT- muistioita 65). Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. Saatavilla 23.3.2017 https://www.vatt.fi/file/vatt_publication_pdf/m65.pdf
- Netten, A., Burge, P., Malley, J., Potoglou, D., Towers, A., Brazier, J., Flynn, T., Forder, J. & Wall, B. (2012). Outcomes of Social Care for Adults: Developing a Preference-Weighted Measure. *Health Technology Assessment*, 16, 1–165 Saatavilla 29.10.2017 <http://dx.doi.org/10.3310/hra16160>
- Notkola, V., Pitkänen, S., Tuusa, M., Ala-Kauhahuoma, M., Harkko, J., Korkeamäki, J., Lehikoinen, T., Lehtoranta, P., Puumalainen, J., Ehrling, L., Hämäläinen, J., Kankaanpää, E., Rimpelä, M. & Vornanen, R. (2013). *Nuorten syrjäytyminen. Tietoa, toimintaa ja tuloksia*. (Eduskunnan tarkastusvaliokunnan julkaisu 1/2013). Helsinki: Eduskunta. Saatavilla 23.3.2017 https://www.eduskunta.fi/FI/tietoeduskunnasta/julkaisut/Documents/trvj_1+2013.pdf
- Office for National Statistics. How to Implement Personal Wellbeing Questions in your Survey. Saatavilla 29.9.2017 <https://whatworkswellbeing.files.wordpress.com/2016/08/how-to-implement-the-ons4final.pdf>
- Ohtonen, J. (2016). *Starttivalmennus ja työpajatoiminta – taloudellisia näkökulmia*. Valtakunnallinen työpajajyhdistys. Saatavilla 23.3.2017 http://www.tpy.fi/site/assets/files/1372/startti2016_verkkojulkaisu_sivuittain.pdf
- Pehkonen-Elmi, T. Kettunen, A., Surakka, A. & Piirainen, K. (2015). *Vaikeasti työllistyville suunnattujen aktivointitoimenpiteiden taloudellinen analyysi: esimerkkeinä korkein korotettu palkkatuki ja kuntouttava työtoiminta*. (Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja, A Tutkimuksia 42). Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Personal social service research unit. ASCOT Adult Social Care Outcomes Toolkit. Saatavilla 29.9.2017 <http://www.pssru.ac.uk/ascot/index.php>
- Piirainen, K., Linnakangas, R. & Suikkanen, A. (2017). *Palkkatyöväoiteista sosiaaliseen kuntoutukseen – tehostetun tuen keinoin yksilöllisiin muutoksiin?* Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskuksessa (i.a.). *Aikuisväestön hyvinvoinnin kokonaisuu-den mittari*. Saatavilla 31.8.2017 http://www.socca.fi/kehittaminen/sosiaalialan_vaikuttavuus/aikuisvaeston_kokonaishyvinvoinnin_mittari
- Rabin, R., Gudex, C., Selai, C. & Herdman, M. (2014). From Translation to Version Management: a History and Review of Methods for the Cultural Adaptation of the EuroQol Five-dimensional Questionnaire. *Value Health*, 17 (1), 70–76.
- Sintonen, H. (1994). *The 15-D Measure of Health Related Quality of Life: Reliability, Validity and Sensitivity of its Health State Descriptive System*. Melbourne: National Centre for Health Program Evaluation.
- Stewart-Brown, S., Tennant, A., Tennant, R., Platt, S., Parkinson, J. & Weich, S. (2009). Internal Construct Validity of the Warwick-Edinburgh Mental Well-being Scale (WEMWBS): a Rasch Analysis Using Data from the Scottish Health Education Population Survey. *Health and Quality of Life Outcomes* (7) 15.

- Steffansson, M. (2017). *Hoitavaa liikuntaa sosiaali- ja terveydenhuoltoon. Liikunta-aktiivisuusmallin vaikutusten ja kustannusten arviointi.* (Diak Työelämä 11). Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Surakka, A., Kuvaja-Köllner, V. & Paananen, R. (2017). *Valmennuspaja Mahiksen vaikutusten ja kustannusten tarkastelua ”Aina saa tulla ja voi puhua mistä vaan – luottamuksella”.* (Diak Puheenvuoro 10). Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Työterveyslaitos (i.a.) *Kykyviisari – arvioi työ ja toimintakykyä.* Saatavilla 29.8.2017. <https://www.ttl.fi/tutkimushanke/kykyviisari-arvioi-tyo-toimintakyky/>
- University of Birmingham (2017). *ICECAP Capability Measure.* Saatavilla 29.9.2017 <http://www.birmingham.ac.uk/research/activity/mds/projects/HaPS/HE/ICECAP/index.aspx>
- Warwick Medical School (2015). *Warwick-Edinburgh Mental Wellbeing Scale (WEMWBS).* Saatavilla 31.8.2017 <http://www2.warwick.ac.uk/fac/med/research/platform/wemwbs/>

Dick

LÄHESTYMISTAPOJA

Elsa Keskitalo & Päivi Vuokila-Oikkonen

VOIMAVARALÄHTÖISYYS SOSIAALISEN KUNTOUTUKSEN VIITEKEHYKSENÄ

Johdanto

Sosiaalinen kuntoutuksen tavoitteena on ihmisen sosiaalisen toimintakyvyn parantuminen, mikä tarkoittaa selviytymistä arkipäivän toiminnoista, vuorovaikutussuhteista ja oman toimintaympäristön edellyttämistä rooleista (Järvikoski & Härkäpää 2011, 229). Artikkelimme lähtökohtana on, että voimavaralähtöisyydellä voidaan edistää sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteita ja myönteistä muutosta. Voimavaralähtöisyydessä huomioidaan yksilölliset tavoitteet, sosiaaliset vuorovaikutussuhteet ja arkielämän roolit sekä laajempi yhteisö, jotka ovat tärkeitä sosiaalisen toimintakyvyn näkökulmasta. Artikkelissa haemme vastausta kysymykseen: miten voimavaralähtöisyys on ymmärretty suomalaisessa ja kansainvälisessä sosiaali- ja terveysalan käytäntöä kuvaavassa kirjallisuudessa?

Artikkelissa kuvataan voimavaralähtöisyyden juuria, lähtökohtia, sisältöä ja suhdetta ratkaisukeskeisyyteen. Lisäksi pohditaan, miten voimavaralähtöisyyttä ja ratkaisukeskeisyyttä voitaisiin käyttää sosiaalisen kuntoutuksen viitekehyksenä. Tarkastelemme myös sosiaalista kuntoutumista voimaantumisen prosessina, joka rakentuu resilienssille.

Voimavaralähtöisyys - käsitteen juuret

Voimavaralähtöisen lähestymistavan juuret tulevat 1980-luvun lopulta Yhdysvalloista. Lähestymistapa syntyi kritiikkinä erityisesti yhdysvaltalaisessa mielen-terveystyössä yleistä diagnostista perinnettä kohtaan, joka perustui ongelmiin, poikkeavuuksiin ja epänormaalisuuteen. Keskeisiä toiminnan kehittäjiä olivat Dennis Saleebey, Charles Rapp ja Ann Weick Kansasin yliopistosta. (Healy 2005, 151.) Voimavaralähtöistä lähestymistapaa kehitettiin aluksi mielen-terveystyössä, myöhemmin myös päihdetyössä ja yleensä sosiaali- ja terveysalalla. (Rapp & Sul-livan 2014; Healy 2005, 151.)

Voimavaralähtöisen lähestymistavan varhaisempia juuria voidaan löytää setle-menttiliikkeestä 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa ja muun muassa Paulo Freiren (2004) 1970-luvulla tunnetuksi tekemästä sorrettujen pedagogiikasta. (Rapp ym. 2005, 79–81.) Myös Erving Goffmanin (1991) tutkimuksilla sosiaalisesta leima-utumisesta, stigmasta ja marginalisaatiosta on ollut keskeinen vaikutus voimava-ralähtöiseen lähestymistapaan. Goffmanin (1991) tutkimukset toivat esille, että monet hyvinvointipalvelujen instituutioiden ja ammattilaisten käytännöt pikem-minkin edistivät ongelmien jatkumista kuin ongelmista selviytymistä. Ammatti-laisten antamat määrittelyt ja kieli saattoivat jopa vahvistaa asiakkaan negatiivista kuvaa itsestä ja epäonnistumisen kokemusta.

Voimavaralähtöisen lähestymistavan kehittäjät toivat esille, kuinka ammatti-laiset käyttävät kielen kautta valtaa ja korostivat sensitiivisyyttä asiakkaiden tilan-teen kuvauksessa. (Saleebey 1997; Healy 2005, 152, 155.). Samoin he katsoivat, että huolimatta siitä, että sosiaalityö on virallisesti sitoutunut asiakkaiden itsemää-räämisoikeuteen ja kunnioitukseen, käytäntöä hallitsee vajavuuksille perustuva kielenkäyttö. Taustalla voidaan nähdä sosiaalityön hyväntekeväisyystyön perinne ja näkemys, että asiakkaiden ongelmat olivat itse aiheutettuja ja voitiin liittää mo-raaliin epäonnistumisiin. (Healy 2005, 154, Saleebey 1992.)

Viime aikoina voimavaralähtöisen lähestymistavan yleistymiseen on vaikut-tanut myös asiakaslähtöisyyden korostuminen ja kuluttujalähtöinen ajattelu so-siaali- ja terveysalalla (Healy 2005, 151). Voimavaralähtöinen lähestymistapa on kehittynyt yksilötyöstä, mutta sitä voidaan soveltaa myös ryhmien kanssa työs-kentelyssä ja yhteistyössä. Voimavaralähtöisessä yhteisöjen kehittämisessä kes-kitytään yhteisöjen voimavaroihin ja kehitysmahdollisuuksiin. (Kretzmann & McKnight 1993; Green & Haines 2016).

Voimavaralähtöisyys-käsitteen ala

Voimavaralähtöisellä lähestymistavalla tarkoitetaan menneisyyden vajeiden sijasta keskittymistä positiivisiin voimavaroihin ja ratkaisujen mahdollisuuksiin. Lähestymistapa korostaa ihmisen ja ympäristön voimavaroja muutoksen aikaansaamisessa. (Rapp & Sullivan 2014). Työskentely suuntautuu tulevaisuuden tavoitteiden saavuttamiseen, ei menneiden ja nykyisten ongelmien korjaamiseen. Työntekijöiltä voimavaralähtöisyys edellyttää myönteistä asennetta asiakkaiden ja yhteisöjen mahdollisuuksiin. Lähtökohtana on, että ihmisten toiveet ja unelmat ovat tärkeitä, vaikka ne vaikuttaisivat epärealistisiltakin. (Saleebey 2013; Healy 2005, 95–104, 154). Voimavaralähtöisyys tarjoaa vaihtoehdon ongelmalähtöisille lähestymistavoille, joissa keskitytään asiakkaiden ongelmien tunnistamiseen.

Voimavaralähtöisen lähestymistavan kehittäjät jakavat lähestymistavan neljään käytäntöön: voimavarakeskeinen palveluohjaus, ratkaisukeskeinen terapia, työllistymisen yksilöllinen tukimalli ja voimavarakeskeisen yhteisökehittämisen malli (Rapp ym. 2005, 81). Lähestymistavassa korostuvat seuraavat periaatteet: tavoitelähtöisyys, vahvuuksien systemaattinen arviointi, asiakkaan ja ympäristön resursien huomioiminen ja käyttöönotto tavoitteiden saavuttamiseksi, asiakkaan toivon löytäminen, mielekkäiden valintojen tarjoaminen ja asiakkaan valinnanmahdollisuus (Rapp ym. 2005, 81–82).

Voimavaralähtöisessä yhteisökehittämisessä ihmisten ongelmat nähdään laajemmassa perheen, yhteisön ja yhteiskunnan kontekstissa (Saleebey 1992). Siinä huomioidaan, mitä resursseja, inhimillistä ja fyysistä pääomaa ja kompetensseja yhteisössä asuvilla ja työskentelevillä ihmisillä on, ja millainen rooli organisaatioilla ja yhdistyksillä yhteisössä on. Voimavaralähtöisen yhteisökehittämisen (Kretzmann & McKnight 1993) lähtökohtana on, että muutoksen tulee lähteä yhteisöstä sisältäpäin. Voimavaroja voi olla yksilöissä, verkostoissa, kuten naapurustoissa, järjestöissä, kuten urheiluseuroissa, oma-apuryhmissä, virallisissa instituutioissa, kuten kouluissa, uskonnollisissa yhteisöissä, yrityksissä ja julkisissa organisaatioissa. Muutos perustuu eri toimijoiden väliselle yhteistyölle. (Healy 2005, 165–166.)

Sosiaalisen kuntoutumisen kokonaistavoitteena voidaan pitää asiakkaan voimaantumista omassa arjessaan, jota voidaan tukea voimavaralähtöisellä työotteella. Keskeistä on asiakkaan kuuleminen ja dialogisuus sekä asiakkaan omista tavoitteista lähteminen. Asiakkaan tulisi voida kuvata omin sanoin tilanteensa ja tavoitteensa. Voimavaralähtöisessä asiakkaan kohtaamisessa häntä pyritään tukemaan luomalla sellaiset olosuhteet ja puitteet, että asiakas voi löytää ongelmiensa ratkaisemisessa tarvittavat voimavaransa ja vahvuutensa.

Taipuu, muttei taitu - resilienssi voimavaralähtöisyyden osana

Voimavaralähtöisyys nojaa tutkimuksiin psykologisesta pärjäämisestä, resilienssistä (resilience). Zautra, Hall ja Murray (2010, 4) määrittelevät resilienssin tulokseksi onnistuneesta pärjäämisestä. Resilienssillä viitataan siihen, että vastoinkäymiset eivät vahvasti ennusta tulevaa selviytymistä (Saleebey 1997). Tutkimusten mukaan suuri osa ihmisistä ei toista menneisyyden vaikeita kokemuksia, vaan he voivat jopa hyötyä vaikeista kokemuksista. Näin on erityisesti silloin, kun on kyse vaikeista sairauksista ja luonnonkatastrofeista. (McMillen 1999; Cowger 1992, 60–61.) Sanakirjan mukaan resilienssi tarkoittaa joustavuutta, sitkeyttä, vastustuskykyä ja kestävyyttä.

Holingin (1973) mukaan resilienssi on järjestelmän kykyä säilyttää ja uudistaa niitä toimintoja, jotka edesauttavat sitä palautumaan häiriöistä. Resilienssi on kykyä sietää epävarmuutta. Se on palautumiskykyä vastoinkäymisistä, stressistä ja häiriöistä ja oppia niistä – nopeasti ja mahdollisimman pienin kustannuksin (Holing 1973, Adgerin 2010). Häiriöitä ovat esimerkiksi poliittiset, sosiaaliset ja elinympäristöön liittyvät muutokset. Resilienssi voidaan ymmärtää toipumisena (recovery), joka tarkoittaa aikaisemman hyvinvoinnin tason palautumista esimerkiksi kriisin jälkeen. Resilienssillä voidaan myös tarkoittaa kasvua, jolloin vastoinkäymisten jälkeen tilanne on parempi kuin aikaisemmin, jolloin on ylitetty aikaisempi taso.

Vuokila-Oikkonen (2014) kehitti prosessien etenemistä kuvaamaan käsitteen ”tokkeentuminen”, jolla on juuret resilienssi-käsitteessä. Tokkeentuminen tarkoittaa sitä, että on siedetty epävarmuutta. Tarvittavat voimavarat ja ratkaisuvaihtoehdot prosessin tai muutoksen eteenpäin viemiseksi ovat löytyneet ja voidaan edetä kohti päämäärää. Voidaan ajatella, että palautumiskyky ja niistä oppiminen ovat voimavaroja myöhempään elämään. Yksi näkökulma on se, että vastoinkäymiseen johtanut tilanne muodostuu tulevaisuuden voimavaraksi.

Cyrulnik (2012) on psykiatri ja tutkija, joka menetti keskitysleirillä perheensä. Hänen mukaansa resilienssi on teoria aivojen, mielen ja sielun joustavuudesta. Miten ihminen selviytyy traumasta tai vastoinkäymisestä on riippuvainen siitä, millainen suhde hänellä on ollut hänelle tärkeisiin ihmisiin ennen traumaa. Oleellista on myös se, millaisia voimavaroja ihmisellä on. Tärkeitä voimavaroja ovat muun muassa perhe, ystävät, organisaatiot, kulttuuri, uskonto, yhteisöt ja julkinen valta. Oleellista on, että edelliset voivat olla voimavaroja, mutta yhtä tuhoavia voimia (Southwick & Charney 2012). Tärkeää on kysyä, onko henkilöllä ollut turvallinen suhde ennen traumaa ja onko hänellä mahdollisuus tukeutua siihen trauman jälkeen. Tärkeää on kysyä myös sitä, saako henkilö puhua traumastaan ja pys-

tyykö hän löytämään mielen kokemuksilleen. Edellä olevat tekijät voivat aloittaa resilienssi-prosessin. Turvallinen suhde ennen traumaa ja trauman jälkeen ovat henkilön voimavaroja. Samoin puhuminen ja järjen saaminen omille kokemuksille auttavat prosessia eteenpäin ja syntyvät parhaimmillaan ihmisen voimavarojen esiin kutsumisesta.

Poijulan (2012) mukaan resilienssin kolme lähdettä ovat kokemus rakastetuksi tulemisesta, sisäinen vahvuus sekä sosiaaliset ja ihmissuhdetaidot. Resilienssi on palautumiskykyä ja palautumista kohti ratkaisua ja mielekkyyden löytämistä. Sosiaali- ja terveystyön kannalta kiinnostavaa on se, mikä ja miten sosiaalinen tuki ja sosiaalinen ympäristö voivat edistää positiivista muutosta ja kasvua. (Helgeson & Lopez 2010, 309–310.)

Resilienteillä ihmisillä on kyky toipua nopeasti ja saavuttaa tasapaino stressaavien tapahtumien jälkeen. Tärkeää on myös kestävyys, kyky jatkaa eteenpäin vastoinkäymisten jälkeen. Kyse on yksilöllisestä ja yhteisöllisestä prosessista; yksilöt, yhteisöt ja kaupungit toipuvat onnettomuuksista. (Zautra ym. 2010, 4-7; Cyrulnik 2012). Tärkeää on ottaa huomioon yksilö-, perhe- ja yhteisötason resurssit (Bonanno 2004; Zautra ym. 2010, 18).

Resilienssiä voidaan soveltaa myös sosiaalisiin ja yhteisötason interventioihin. Silloin tarkoitetaan sosiaalisen pääoman (Coleman 1990) laajentamista, sosiaalisten yhteyksien vahvistamista vaikuttamalla sosiaalisiin suhteisiin. Yhteisöpsykologian pioneeri Julian Rappaport (1977) korosti narratiivien merkitystä voimaantumisen (Aber, Maton & Seidman 2011). Resilienssin tutkimus on myös siirtänyt painopistettä terapeutisista menetelmistä laajempiin interventioihin, joista esimerkkinä on coaching, valmennus. Myös toivon merkitys on tärkeää. (Zautra ym. 2010, 20.)

Voimaantuminen tavoitteena ja prosessina

Voimavaralähtöisyys ja voimaantuminen (empowerment) voidaan nähdä läheisesti toisiinsa liittyvinä käsitteinä ja lähestymistapoina (Saleebey 1992; Cowger 1992, ks. Raivion artikkeli). Empowerment-käsite on käännetty valtaistumiseksi, valtaistamiseksi, voimaantumiseksi, voimavaraistumiseksi ja toimintavoiman lisäämiseksi riippuen erilaisista teoreettisista ja ideologisista lähtökohdista ja tavoitteista. (Kuronen 2004, 277–278.) Hokkanen (2014, 21, 43, 331) on määritellyt empowermentin sekä voimaantumisen että valtaistumisen. Nämä suomen-nokset pyrkivät erottamaan kansainvälisen kirjallisuuden (Adams 2008) tapaan yksilöllisen, henkilökohtaisen voimaantumisen ja sosiaalisen, yhteisöllisen voimaantumisen. Hokkanen (2009; 2014) liittyy voimaantumisen yksilön sisäiseen

voimaantumisen prosessiin ja valtaistuminen yksilön ja ympäristön väliseen valtaistumiseen. Voimaantuminen voidaan löytää voimavarakeskeisyyden ja ratkaisukeskeisyyden taustalta, ja se on liitoskohta voimavara- ja ratkaisukeskeisyydelle.

Yksilöllinen tai henkilökohtainen voimaantuminen liittyy läheisesti itsemääräämisoikeuteen, jolloin asiakkaat antavat suunnan auttamisprosessille. Lähtökohtana on jokaisen asiakkaan ainutlaatuisuus. Sosiaalisessa voimaantumisessa yksilöllisiä tilanteita ei voi erottaa kontekstista; yksilöllinen voimaantuminen on aina sidoksissa (ulkoiisiin) mahdollisuuksiin. Jotta yksilö voi voimaantua, hänellä tulee olla yhteisöllisiä ja yhteiskunnallisia resursseja ja mahdollisuuksia käytettävissä. (Cowger 1992, 60–61.)

Voimaantuminen voidaan ymmärtää sekä prosessina että päämääränä. (Adams 2008; Hokkanen 2009, 317–319; 2014, 21). Voimaantumisen tavoite on lisätä yksilön voimavaroja toimia eri elämänalueilla, yhteisöissä ja yhteiskunnassa. Voimaantumisen avulla yksilöiden, ryhmien ja yhteisöjen on mahdollista vaikuttaa elinolosuhteisiinsa ja muuttaa niitä, saavuttaa haluamiaan asioita, kohentaa elämänsä laatua sekä auttaa myös toisia näissä pyrkimyksissä. Lisäksi voimaantumisen prosessissa tavoitellaan asiakkaan elämänhallinnan parantumista ja omaa kontrollia elämän eri alueilla. (Adams 2008; Kuronen 2004, 279.) Voimaantuminen tavoitteena tarkoittaa sitä, että uskotaan ihmisten olevan kykeneviä tekemään omat valintansa ja päätöksensä. Lisäksi ajatellaan, että ihmisillä on voimavaroja ja potentiaalia ratkaista vaikeita elämäntilanteita ja että heidän voimavaransa lisääntyvät, kun he tekevät niin. Työntekijän tehtävä on rohkaista, avustaa, mahdollistaa ja tukea asiakkaiden voimavaroja, tehdä näkyväksi asiakkaiden ympäristössä olevia voimavaroja ja edistää yhdenvertaisuutta ja oikeudenmukaisuutta eri tasoilla. (Cowger 1992, 62.)

Saleebeyn (1992) mukaan voimavara- ja lähtöisessä sosiaalityössä asiakkaan ongelmia, traumaa tai sairauksia ei kielletä, mutta uhrilähtöisyydestä (Seligman 2004) pyritään eroon. Usein juuri ongelmista lähdetään liikkeelle, koska ne vievät asiakkaan voimavaroja aloitushetkellä eniten. Työntekijän tehtävä on kiinnittää huomio siihen, miten asiakas on selvinnyt traumaattisesta tilanteesta.

Ratkaisukeskeisyys sosiaalisessa kuntoutuksessa

Ratkaisukeskeisyys ja voimavarakeskeisyys liitetään usein toisiinsa. Ratkaisukeskeisyyden juuret ovat sosiaalisessa konstruktionismissa, systeemiteoriassa ja perheterapiassa. Yksi merkittävimmistä vaikuttajista oli psykiatri Milton H. Erickson (1901–1980), jonka mukaan jokainen asiakas on ainutkertainen. Ratkaisukeskeisyyttä kehittivät systemaattisemmin Steve De Shazer ja Insoo Kim Berg 1970- ja

1980-luvuilla. He saivat vaikutteita muun muassa Milton H. Ericksonin ajattelutavasta: tärkeää oli keskittyä ratkaisuihin ja kohdistaa kiinnostus tapahtuneeseen edistykseen. (Malinen 2001.)

Suomessa ratkaisukeskeisyyden kehittymiseen ovat eniten vaikuttaneet psykiatri Ben Furman ja sosiaalipsykologi Tapani Ahola. Aluksi ratkaisukeskeisyyttä kehitettiin terapiassa, ja nykyisin sitä käytetään työyhteisöjen kehittämässä, henkilöstöhallinnossa, muutosprosesseissa ja työnohjauksessa (Furman & Ahola 1993, Furman & Ahola 2007, Vuokila-Oikkonen 2014; Vuokila-Oikkonen & Pätynen 2017; Hyväri ym. 2017). Ratkaisukeskeisyys kehittyi edelleen 1990-luvulla, kun alettiin korostaa ilmiöiden, sanojen ja puheen monimerkityksellisyyttä.

Ratkaisukeskeisyys voidaan nähdä toimintamallina, tapana ajatella ja katsoa ja elää maailmassa. Se on tapa olla suhteessa ja vuorovaikutuksessa toisen ihmisten kanssa. Ratkaisukeskeisyydessä kuullaan ongelmat, mutta ne nimetään uudelleen tavoitteiksi. Olennaista on ajatella muutoksen olevan välttämätöntä, jolloin tärkeitä ovat pienet askeleet kohti tavoitetta ja poikkeukset, jolloin ongelmaa ei esiinny. Ajattelutaitoja ja reflektiivisyyttä vaaditaan siihen, että ratkaisu ei välttämättä ole suorassa kytkennässä ongelmaan. Siksi kysymys ”mistä ongelma johtuu?” ei välttämättä auta ongelman ratkaisussa. (Furman & Ahola 1993; Riikonen & Smith 1998; Malinen 2001; Furman & Ahola 2007.)

Perinteisessä ajattelussa asiantuntija tietää hiukan enemmän kuin asiakas siitä, mikä on asiakkaalle hyväksi. Erityisesti auttamisammattissa toimivat kokevat olevansa vastuussa asiakkaan ongelman helpottamisesta mahdollisimman nopeasti. Ratkaisukeskeisyydessä lähtökohta on kuitenkin asiakkaan voimavaroissa ja hyvissä ominaisuuksissa, jolloin asiakkaat löytävät omat ratkaisunsa. Ratkaisukeskeisyydessä korostuu siten asiakaslähtöisyys, yhteistyö ja asiakkaan näkökulman painottaminen. Asiantuntijalta edellytetään sellaisten kysymysten tekemistä, joiden avulla asiakas löytää voimavaroja ja saa välineitä ratkaisun tekemiseen. Konstruktionismin lähtökohdista ajatellaan, että sekä ongelmat että ratkaisut ovat vuorovaikutuksella muutettavissa olevia rakennelmia, konstruktioita. Se, miten asioista puhutaan, muokkaa mielen sisältöä, mikä taas ohjaa käyttäytymistä. Tärkeää on kunnioittaa jokaisen itse luomaa todellisuutta. Se on lähtökohtana, kun keskustellaan, miten saadaan aikaan nykyistä tyydyttävämpi tilanne. (Furman & Ahola 1993; Riikonen & Smith 1998; Malinen 2001; Furman & Ahola 2007.)

Voimavara- ja ratkaisukeskeisyys lähestymistavoiksi sosiaaliseen kuntoutukseen

Voimavara- ja ratkaisukeskeisyys sosiaalisessa kuntoutuksessa tarkoittavat orientaatiota, jonka lähtökohtana on asiakkaan kyky tehdä asioita itse. Se tarkoittaa myös tavoitetietoisuutta ja työntekijän ja asiakkaan suhteen yhteistoiminnallista rakentumista. Voimavaralähtöisen ajattelun mukaan yhteistoiminnallinen asenne työntekijöiden ja asiakkaiden välillä vahvistaa asiakkaiden kapasiteettia. (Healy 2005, 157–158; Saleebey 1992). Voimavara- ja ratkaisulähtöisen työn periaate on, että kaikilla ihmisillä on vahvuuksia, kykyjä ja resursseja. Ihmiset yleensä osoittavat kestävyyttä, kun kohtaavat vastoinkäymisiä; ihmisillä on pyrkimys selviytyä.

Voimavara- ja ratkaisukeskeisen lähestymistavan mukaisesti rakennetaan yhteistyösuhde, määritellään tarkoitus, arvioidaan tilanteita sekä suunnitellaan ja toteutetaan muutoksia. Lisäksi perinteinen ongelmanratkaisu muutetaan ratkaisujen etsimiseksi, käytetään kieltä ja käsitteitä, jotka korostavat vahvuuksia, voimaantumista, asiakkaan kanssa kumppanina toimimista kaikilla tasoilla tavoitteena edistää kyvykkyyttä ja laajempia muutoksia. (Miley & Melia & DuBois 2013, 110.)

Tärkeää on myös perhe- ja verkostokeskeinen työote. Kun työskennellään perheen ja verkoston kanssa, vahvistetaan perhesuhteita ja läheisten merkitystä ratkaisujen syntymisessä. Yhteisöllinen orientaatio tarkoittaa tietoisuutta yhteisön resursseista ja niiden hyödyntämistä (Cowger 1992). Sosiaalinen kuntoutus on moniulotteinen kokonaisuus, jossa huomioidaan asiakas, perhe ja laajempi yhteisö. Sen tavoite on mahdollistaa muutos, kasvu ja toipuminen. (Shreedevi & Ross & Kalyanasundaram 2014).

Sosiaaliseen kuntoutukseen soveltuvat mielestämme seuraavat Karen Healyn (2005, 157–165) voimavaralähtöistä sosiaalityötä jäsentävät käytännön periaatteet:

1. Omaksu optimistinen asenne palvelun käyttäjiä kohtaan, vältä leimoja ja kiinnitä huomiota kielenkäyttöösi. Optimismi auttaa näkemään ja tunnistamaan asiakkaan voimavaroja ja resursseja. Näe asiakas ihmisenä, jolla on ongelma, ei ongelmaisena ihmisenä.
2. Tunnista asiakkaan voimavarat, koska voimme rakentaa vain voimavarojen, ei puutteiden varaan. Ongelmia ei tarvitse kieltää, mutta älä tee niistä arvioinnin tai intervention kohdetta. Kuuntele asiakkaan kertomusta ja etsi voimavaroja sekä ihmisestä itsestään että hänen sosiaalisista verkostoistaan.
3. Toimi yhteistyössä asiakkaan kanssa. Kumppanuuden kautta syntyneet ratkaisut ovat todennäköisesti hyödyllisempiä kuin asiantuntijoiden sanelemat ratkaisut, ja ne voimaannuttavat asiakasta. Kiinnitä huomioita siihen, kuinka asiakas havainnoi tilannettaan ja millaisia ratkaisumahdollisuuksia hän näkee.

4. Työskentele asiakkaan pitkän tähtäimen voimaantumiseksi. Tunnista asiakkaan resilienssi ja kapasiteetti vaikeuksien kohdatessa. Edistä käytännön ratkaisuja ja vahvista asiakkaan kestävyyttä ja kyvykkyyttä sen sijaan, että pidät häntä tilanteen ja rakenteiden uhrina.
5. Luo ja edistä yhteisöllisyyttä. Yhteisöön kuuluminen voimaannuttaa. Tunnista palvelun käyttäjien sosiaaliset verkostot ja häntä tukevat suhteet sekä myös hänen roolinsa ja kyvykkyytensä olla muille avuksi. Jos verkostot puuttuvat, edistä asiakkaan liittymistä yhteisöllisiin verkostoihin. (Healy 2005, 157–165.)

Voimaannuttavan työtteen peruslähtökohtana on keskittyä siihen, mitä mahdollisuuksia on itsellä ja ympäristössä, eikä siihen, mikä on pielessä tai huonosti. Keskitytään siihen, mitä olisi hyödyllistä tehdä, jotta asiat olisivat paremmin tulevaisuudessa. Tavoitteena on huomioida vahvuuksia ja mahdollisuuksia yksilön, perheen ja yhteisön tasoilla. Lähestymistapa toimii erityisesti sosiaalisesti ja taloudellisesti vaakaassa ympäristössä, jossa mahdollisuuksia on olemassa. (Miley, ym. 2013.)

Voimavaralähtöinen prosessin eteneminen voidaan hahmottaa seuraavan taulukon 1 kuvaamina vaiheina. Prosessikuvausta voidaan soveltaa myös sosiaalisen kuntoutuksen asiakasprosessiin. Tärkeää on kuitenkin huomioida prosessin yksilöllisyys ja luontevuus asiakkaan näkökulmasta (Rapp & Goscha 2012).

Voimavara- ja ratkaisukeskeisyys – kriittisiä näkökulmia

Voimavara- ja ratkaisukeskeisyyden vahvuus on, että siinä tunnistetaan optimismin ja mahdollisuuksien, myös piilossa olevien, voimat niin työntekijöissä kuin asiakkaissa. Tavoitteena on saada aikaan myönteisiä muutoksia asiakkaan elämässä. Lähestymistapa haastaa tunnistamaan työntekijöiden asenteen ja kielen, joilla voidaan edistää tai vaihtoehtoisesti vaikeuttaa asiakkaan tilannetta. Voimavara- ja ratkaisukeskeisyys myös edistää yhteistoimintaa palvelun tarjoajien ja käyttäjien välillä. Se kiinnittää huomion yksilön lisäksi myös hänen virallisiin ja epävirallisiin sosiaalisiin verkostoihin, siis asiakkaalle tärkeisiin ihmisiin.

Lähestymistapaa voidaan myös kritisoida sen naiiviudesta suhteessa rakenteellisiin esteisiin. Voimavaralähtöisyydessä keskitytään yksilöön ja yhteisöön, jolloin laajemmat yhteiskunnalliset ja rakenteelliset tekijät ja esteet voivat jäädä vähälle huomiolle. Huolena on myös se, että voimavara- ja ratkaisukeskeinen lähestymistapa antavat liikaa vastuuta yksilölle ja yhteisölle. Lähestymistapaan liittyvä tutkimus ja kirjallisuus eivät myöskään riittävästi huomioi työntekijän ja asiakkaan suhteen epätasa-arvoa ja valta-asetelmaa. (Healy 2005.)

TAULUKKO 1. Voimavaralähtöisen prosessin käytännön eteneminen (soveltaen Miley ym. 2013, 103-108; ks. myös Rapp & Goscha 2012; 2005)

Vaihe	Prosessi	Toiminta
Dialogi, käynnistyminen	Luodaan kumppanuus	Luodaan voimaannuttava työntekijä-asiakas-suhde, lähtökohtana asiakkaan tavoitteet
	Luodaan tilannekuva	Käydään läpi ja arvioidaan asiakkaan kokemuksia ja tulevaisuuden tavoitteita
		Määritellään ensisijainen tavoite, vahvistetaan motivaatiota ja kartoitetaan resursseja
Kartoitus ja arviointi	Tunnistetaan vahvuudet	Kartoitetaan asiakkaan toiminnalliset vahvuudet, toiminta haastavissa tilanteissa, kulttuurinen identiteetti ja vastoinkäymisten voittaminen
	Arvioidaan resurssit ja kyvyt	Kartoitetaan asiakkaan resurssit suhteessa ympäristöön: perhe, sosiaaliset ryhmät, organisaatiot ja yhteisöt
	Kehystetään ratkaisut	Rakennetaan saavutettavissa oleva toimintasuunnitelma, jossa hyödynnetään ympäristössä olevia resursseja ja, joka johtaa haluttuihin tavoitteisiin
Interventio ja arviointi	Otetaan resurssit käyttöön	Toteutetaan toimintasuunnitelma hyödyntämällä olemassa olevia resursseja
	Luodaan yhteistyösuhteita	Luodaan voimaannuttava suhde asiakkaaseen, tukiverkostoihin ja palvelujärjestelmään
	Panostetaan uusiin mahdollisuuksiin	Käytetään hyväksi uusia toimintamahdollisuuksia
	Tunnistetaan onnistuminen	Arvioidaan, miten muutospyrkimykset ovat onnistuneet ja mitä on saavutettu, arvioidaan, mitä kannattaa tehdä jatkossa
	Vakiinnutetaan tulokset	Käydään läpi muutokset ja onnistumiset ja vakiinnutetaan myönteiset muutokset

Voimavaralähtöisyys ei myöskään sovellu kaikkiin sosiaalityön alueisiin eikä konteksteihin, esimerkiksi lakisääteisiin tehtäviin, kuten lastensuojeluun. Kuitenkin myös lastensuojelussa voidaan ja tulee huomioida perheen ja lapsen voimavarat ja ratkaisuun pyrkiminen. Kaiken kaikkiaan voimavaralähtöisyydestä ja resilienssistä tarvitaan lisää tutkimustietoa. Tähän mennessä on havaittu, että ihmiset ovat taipuvaisia olemaan kestävämpiä (resilientimpiä) akuuteissa kriiseissä kuin kroonisissa vastoinkäymisissä ja että sosiaalityön asiakkaiden ongelmat ovat useammin kroonisia kuin akuutteja. (McMillen 1999; ks. Healy 2005, 167–169.)

Huolimatta kriittisistä näkökulmista voimavara- ja ratkaisukeskeisyydellä on paljon annettavaa sosiaaliseen kuntoutukseen. Se lisää asiakaslähtöisyyttä, auttaa hahmottamaan palvelun käyttäjien tilanteita mahdollisuuksien näkökulmasta ja kääntää katseen ongelmista voimavaroihin ja ratkaisuihin. Se myös ottaa huomioon sosiaalisen verkoston ja yhteisön voimavarat, jotka voivat jäädä liian vähälle huomiolle. Voimavaralähtöinen työskentely jo sellaisenaan tukee sosiaalisen kuntoutuksen tavoitetta ja tehtävää – sosiaalisen toimintakyvyn vahvistamista ja vahvistumista. Tarvitaan lisää tutkimusta ja voimavaralähtöisen asiakastyön menetelmien kehittämistä osana sosiaalista kuntoutusta.

LÄHTEET

- Adams, R. (2008). *Empowerment, Participation and Social Work*. Houndmills: Palgrave, Macmillan.
- Aber, M. S., Maton, K. I. & Seidman, E. (2011). *Empowering Settings and Voices for Social Change*. Oxford: Oxford University Press.
- Adger, W. N. (2010). Social and Ecological Resilience: are They Related? *Progress in Human Geography* 24 (3), 347–364.
- Bonanno G. A. (2004). Loss, Trauma, and Human Resilience. Have We Underestimated the Human Capacity to Thrive After Extremely Aversive Events? *American Psychologist* 59 (1), 20–28.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cyrulnik B. (2012). *Ihmeellinen kurjuus*. Helsinki: Rasalas Kustannus.
- Cogwer, C. (1992). Assessing Client Strengths: Assessment for Client Empowerment. Teoksessa D. Saleebey (toim.), *The Strengths Perspective in Social Work Practice* (s. 59–73). New York: Longman.
- Freire, P. (2004). *Sorrettujen pedagogiikka*. Tampere: Vastapaino.
- Furman, B. & Ahola, T. (1993). Muuttuset-terapiasta ratkaisuihin. Helsinki: Lyhytterapiainstituutti Oy.
- Furman, B. & Ahola, T. (2007). *Onnistuminen on joukkuelaji. Reteaming-valmentajan käsikirja*. Helsinki: Lyhytterapiainstituutti Oy
- Green, C. P. & Haines, A. (2016). *Asset-building & Community Development*. Thousand Oaks: Sage.
- Goffman, E. (1991). *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Harmondsworth: Penguin.
- Healy, K. (2005). *Social Work in the Context*. Houndmills; Basigstoke: Palgrave, Macmillan.
- Helgeson, V. S. & Lopez, L. C. (2010). Social Support and Growth Following Adversity. Teoksessa J. W. Reich, A. J. Zautra, & J. S. Hall (toim.), *Handbook of Adult Resilience* (s. 309–330). New York: Guilford Publications.
- Holling, C. S. (1973). Resilience and Stability of Ecological Systems. *American Review of Ecology and Systematics* 4, 1–23.
- Hokkanen, L. (2009): Empowerment valtaistumisen ja voimaantumisen dialogina. Teoksessa M. Mäntysaari, A. Pohjola & T. Pösö (toim.), *Sosiaalityö ja teoria*. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Hokkanen, L. (2014). *Autetuksi tuleminen. Valtaistavan sosiaalisen asianajon edellyttämät toimijuudet*. Rovaniemi: Lapin yliopisto (Väitöskirja, Lapin yliopisto).
- Hyväri, S., Pulkkinen, P. & Vuokila-Oikkonen, P. (2017). Voimavaralähtöinen työhyvinvointi vanhuspalveluissa – Muhoksen asumispalveluyksikön voimavaravalmennus. *RATKES. Ratkaisu- ja voimavarakeskeisen kulttuurin lehti* 2/2017, 18–24. Saatavilla 22.1.2018 <http://www.e-julkaisu.fi/ratkes/2-2017/#pid=1>
- Järvikoski, A. & Härkäpää, K. (2011). *Kuntoutuksen perusteet: näkökulmia kuntoutukseen ja kuntoutustieteeseen*. Helsinki; WSOYPro.
- Kananoja, A. (2012). Sosiaalinen kuntoutus ja sosiaalihuollon uudistuksen suunta. *Kuntoutus* 4/2012, 35–40. Helsinki: Kuntoutussäätiö
- Kretzmann, J. P. & McKnight, J. L. (1993). *Building Communities from the Inside Out. A Path Toward Finding and Mobilizing a Community's Assets*. Chicago: Acta Publications.
- Kretzmann, J. P. (2010). Asset-based Strategies for Building Resilient Communities. Teoksessa J. Reich, A. Zautra, J. S. Hall (toim.), *Handbook of Adult Resilience*. New York: Guilford Press.
- Kuronen, M. (2014). Valtaistumista vai voimavaraistumista: Feministisia näkökulmia empowermentin sosiaalityön käsitteenä ja käytäntönä. Teoksessa M. Kuronen, R. Granfelt, L. Nyqvist, M. Kivipelto & P. Petrelius (toim.), *Sukupuoli ja sosiaalityö*. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Malinen, T. (2001). Ajattelutankista uuteen terapiaan – ratkaisukeskeisen työtavan ja teorian kehityksestä. *Ratkes* 2-3/2001, 28–37.

- McMillen, J. C. (1999). Better for It. How People Benefit for Adversity. *Social Work* 44 (5), 455–468.
- Miley, K. K., O'Melia, M. & DuBois, B. (2013). *Generalist Social Work Practice*. Boston: Pearson.
- Poijula, S. (2012). Ajattelun apukäsi. Ongelmanratkaisumalli lapsille ja nuorille. Luentomateriaali. Saatavilla 3.3.2013 <http://www.vanhempienakatemia.fi/file.php?fid=3330>
- Rapp, C. A., Saleebey, D. & Sullivan P. W. (2005). The Future of Strengths-based Social Work. *Advances in Social Work* 6 (1), 79–90.
- Rapp, C. A. & P.W. Sullivan (2014). *Advances in Social Work* 15 (1), 129–142.
- Rapp, C. A. & Goscha, R. J. (2012). *The Strength Model. A Recovery-oriented Approach to Mental Services*. NY: Oxford university press.
- Reich, J. W., Zautra, A.J. & Mill J. S. (toim.) (2010). *Handbook of Adult Resilience*. NY: The Guilford Press.
- Rappaport, J. (1977). *Community Psychology: Values, Research and Action*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Riikonen, E. & Smith, G. M. (1998). *Inspiraatio ja asiakastyö*. Tampere: Vastapaino.
- Saleebey, D. (1992). Community Development, Group Empowerment and Individual Resilience. Teoksessa D. Saleebey (toim.), *The Strengths Perspective in Social Work Practice* (s. 199–216). New York: Longman.
- Saleebey, D. (toim.) (1992). *The Strengths Perspective in Social Work Practice*. New York: Longman.
- Saleebey, D. (1997). Introduction: Power in the People. Teoksessa D. Saleebey (toim.), *The Strengths Perspective in Social Work Practice* (s. 3–19). 2. painos. New York: Longman.
- Saleebey, D. (2013). *The Strengths Perspective in Social Work Practice*. 6. painos. Boston: Pierson.
- Southwick S. M. & Charney M. D. (2012). *Resilience. The Science of Mastering life's Greatest Challenge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seligman, M. E. P. (2004). *Authentic Happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment*. New York: Free Press.
- Shreedevi U. A., Rosso, D. & Kalyanasundaram, S. (2014). Application of the Strengths-based Approach in the Process of psychosocial Rehabilitation. Teoksessa A. P. Francis, V. Pulla, M. Clark, E. S. Mariscal & I. Ponnuswami (toim.), *Advancing Social Work in Mental Health through Strengths-Based Practice* (s. 177–204). Brisbane, Australia: Primrose Hall Publishing.
- Vuokila-Oikkonen, P. (2014). Ratkaisukeskeisyys, narratiivisuus ja dialogisuus työnohjauksessa kohtaavat toivon näyttämöllä. Teoksessa T. Heroja, A. Koski, P. Seppälä, P. Säntti & A. Wallin (toim.), *Parempaa työelämää tekemässä – tutkiva ote työnohjaukseen* (s. 93–108). Tallinna: United Press Global.
- Vuokila-Oikkonen, P. & Pätynen, P. (2017). Osallistavan yhteiskehittämisen prosessi. Esimerkkinä osallisuutta ja uusia palvelumalleja moniammatillisen palveluohjauksen keinoin (OSUMA) -projekti. (Diak Puheenvuoro 8). Saatavilla http://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/132919/Diak_puheenvuoro_8_978-952-493-296-7.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Zautra, A., Stuart, J. S. & Murray, K. E. (2010). *A New Definition of Health for People and Communities*. Teoksessa J. W. Reich, A. J. Zautra & J. S. Mill (toim.). *Handbook of Adult Resilience*. NY: The Guilford Press.

Helka Raivio

SOSIAALINEN KUNTOUTUS VOIMAVARAISTAMISENA – TOIVON JA MUUTOKSEN NÄKÖKULMA

Johdanto

Sosiaalisen kuntoutuksen toimenpiteiden ja palveluiden yleisinä tavoitteina ovat asiakkaan sosiaalisen toimintakyvyn vahvistaminen, syrjäytymisen torjuminen sekä osallisuuden edistäminen. Tavoitteet ovat monitulkintaisia ja esimerkiksi Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen (myöhemmin THL) keväällä 2016 toteuttama kuntakysely (Puromäki ym. 2016) osoitti, ettei sosiaalinen kuntoutus kunnallisina käytäntöinä ole vielä riittävästi jäsentynyt. Myös valtakunnallisen sosiaalisen kuntoutuksen kehittämishankkeen (myöhemmin SOSKU-hanke) osahankkeiden välillä on selviä eroja sen suhteen, ketkä esimerkiksi hahmottuvat sosiaalisen kuntoutuksen kohderyhmään, minkälaisin menetelmin sosiaalista kuntoutusta käytännön työssä toteutetaan, ja mihin palvelulla pyritään.

Sosiaalisen kuntoutuksen jäsentymättömyys juontuu osin palvelun hyvin väljästä määritelmästä itse sosiaalihuoltolaissa (L 1301/2014). Laaja-alaisuutensa ja yleisluontoisuutensa vuoksi sosiaalinen kuntoutus voidaan jopa helposti sivuuttaa. Toisaalta lain väljä määritelmä jättää kunnille tilaa suunnitella ja toteuttaa sosiaalisen kuntoutuksen palvelut tarvelähtöisesti. Näkemuseroja esiintyy muun muassa sen suhteen, mihin palveluprosessin vaiheeseen sosiaalinen kuntoutus sijoittuu. Osalle THL:n kuntakyselyn vastaajista sosiaalinen kuntoutus näyttäytyy ennal-

taehkäisevänä toimintana, osalla painotus on selvästi enemmän kuntoutuksessa ja ongelmien ratkomisessa. Useimmissa kunnissa sosiaalisen kuntoutuksen palveluita on kyselyn mukaan ollut jo ennen nykyisen sosiaalihuoltolain voimaantuloa esimerkiksi päihde- ja mielenterveyspalveluissa, kehitysvammaisten palveluissa ja sosiaalityössä. Yleisimpinä sosiaalisen kuntoutuksen työmenetelminä kuntakyselyssä mainittiin sosiaalialan ammattilaisten tarjoama tehostettu tuki ja ohjaus, ryhmätoiminta, sosiaalisten vuorovaikutussuhteiden ja elämänhallinnan edistäminen sekä tuki arkipäivän toiminnoista suoriutumiseksi. Myös kuntouttava työtoiminta, työkokeilut, työpajat, vertaistuki sekä niin sanotut kotiin vietävät palvelut nousivat työmenetelminä kuntakyselyssä esiin.

Kun kyseessä on sosiaalihuoltolain mukainen sosiaalipalvelu, on tällainen kuntakohtainen vaihtelu ongelmallista sen asettaessa kuntalaiset eriarvoiseen asemaan suhteessa tarjolla oleviin palveluihin. Kuntalaisten yhdenvertaisuuden turvaamiseksi on tavoiteltava yhdenmukaisempaa näkemystä siitä, ketkä sosiaalista kuntoutusta tarvitsevat ja miksi, miten ja keiden toimesta palvelua toteutetaan ja missä vaiheessa kuntoutumisprosessi voidaan arvioida päättyneeksi. Esimerkiksi pelkkä työttömyys, työn puute, ei laukaise sosiaalisen kuntoutuksen tarvetta. Kunnissa toteutettavaan kuntouttavaan työtoimintaan ohjataan asiakkaita kuitenkin myös puhtaasti päivämääräisen työttömyyden keston perusteella, siis ilman varsinaista kuntoutuksellista tarvetta. Palveluun ohjaaminen saattaakin osasta asiakkaita tuntua leimaavalta, jopa loukkaavalta. Ongelma on osin yhteinen sosiaalisen kuntoutuksen palvelun kanssa, sillä THL:n kuntakyselyyn vastanneista jopa 53 prosenttia näki sosiaalisen kuntoutuksen tärkeimmäksi toteuttamismuodoksi juuri kuntouttavan työtoiminnan.

Sosiaalisella kuntoutuksella todetaan edistettävän ”kaikkien yhteiskunnan jäsenten yhtäläisiä mahdollisuuksia päästä niihin vuorovaikutussuhteisiin, toimintoihin ja rakenteisiin, jotka muodostavat jokapäiväisen elämän perustan” (Sosiaali- ja terveysministeriö. Sosiaalihuoltolain soveltamisopas 2017, 57). Palvelun periaatteena sekä tavoitteena on soveltamisoppaan määritelmän mukaan ”yksilön integroituminen yhteiskuntaan kykyjään ja suoriutumistaan vastaavalla tavalla”. Tällainen määritelmä ei rajaa sosiaalisen kuntoutuksen asiakkuudesta ketään ulos, ja palvelua on siten mahdollisuus tarjota laajasti ”vauvasta vaariin”.

Sosiaali- ja terveysministeriö kuitenkin rajaa kuntoutusjärjestelmää ja sen rakenteita esittävillä verkkosivuillaan sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaat vaikeasti syrjäytyneihin henkilöihin (Sosiaali- ja terveysministeriö. Sosiaali- ja terveyspalvelut. Kuntoutus 2017). THL:n toteuttaman kuntakyselyn perusteella sekä SOS-KU-kehittämishankkeen osahankkeiden omien rajausten mukaan sosiaalisen

kuntoutuksen kohderyhmäksi tunnustetaan ensisijaisesti työikäiset sosiaalihuollon asiakkaat, toisin sanoen aikuiset.

Hallituksen esityksessä uudeksi sosiaalihuoltolaiksi sosiaalisen kuntoutuksen avulla vahvistettavasta sosiaalisesta toimintakyvystä todetaan, että se voidaan määritellä ”yksilölliseen ja yhteisölliseen kasvuun ja kehitykseen pyrkiväksi sosiaalista toimintaa ohjaavaksi ja tulevaisuuteen orientoituneeksi asenteeksi itseä ja muita kohtaan” (HE 164/2014). Ani harvoin kasvua ja kehittymistä tapahtuu aivan itsestään, kuin tyhjiössä. Kasvamme ihmisinä vuorovaikutuksessa toistemme kanssa, ja useimmiten kasvuprosesseistamme on tunnistettavissa jokin kasvattava toimija tai taho. Tässä artikkelissa sosiaalinen kuntoutus ymmärretään aikuisten parissa toteutettavana sosiaalipalveluna, jota tarkastellaan aikuiskasvatuksellisesti viitekehyksessä.

Aila Järvikoski (2013, 48) on todennut kuntoutuksen olevan aina luonteeltaan oppimis- ja kehitysprosessi. Kasvatukselliset elementit ovat aina mukana ihmisen pyrkiessä sopeutumaan uuteen elämäntilanteeseen ja oppimaan sen edellyttämät tiedot, taidot ja valmiudet. Sosiaalista kuntoutusta peilataan artikkelissa aikuiskasvatukseen tiedostaen, että aikuisiin suuntautuneena kasvatus on käsitteenä latautunut. Aikuisten kasvatukseen liittyviä epäilyjä ja ennakoasenteita pyritään artikkelissa purkamaan liittämällä keskustelu emansipatorisen ja erityisesti brasilialaisen kasvatustieteilijän Paulo Freiren (1921-1997) vapautuksen pedagogiikan kehykseen (läheisinä käsitteinä myös vapauttava tai uudistava pedagogiikka, kriittinen pedagogiikka, feministinen pedagogiikka, sosiaalipedagogiikka sekä sosiokulttuurinen innostaminen). Kasvu ja kehittyminen ymmärretään näin jokaiselle ihmiselle ominaisena, elinikäisenä pyrkimyksenä sekä lähtökohtaisesti vuorovaikutteisena prosessina. Sosiaalista kuntoutusta hahmotetaan artikkelissa tätä prosessia tukevana toimintana, jossa toivon ja muutoksen perspektiivi on keskeinen. Raija Väisänen (2011, 172) on todennut toivon ylläpitämisen olevan sosiaalisyössä perusedellytys, muuten se kadottaa osan tulevaisuusulottuvuudestaan.

Syrjäytymisestä - vai sittenkin sorrosta?

Sosiaalinen syrjäytyminen voidaan Aila Järvikosken (2013, 40) mukaan tulkita prosessiksi tai tapahtumaketjuksi, jossa osa yhteiskunnan jäsenistä joutuu tahtomattaan sivuun työelämästä ja yhteiskunnallisista asemista. Puhumme esimerkiksi pitkäaikaistyöttömistä, päihdeongelmallisista, rikoksen tekijöistä – tai niistä nuorista, jotka puuttuvan koulutuksen, oppimisvaikeuksien ja muiden syiden takia ovat jääneet tai jäämässä työelämän ja yhteiskuntasidosten ulkopuolelle. Puhumme siis erilaisista elämäntilanteista, joissa ihmisten täysivaltainen toiminta on

vaikeutunut tai vaikeutumassa, ennen muuta ihmisistä asiakkaina kuntien sosiaalitoimistoissa, päihde- ja mielenterveys-, kuntoutus-, vammais-, vanhus- ja maahanmuuttajatyössä sekä terveys- ja kriminaalisosiaalityössä. (Järvikoski 2013, 40, 47, 63.) Usein näiden ihmisten asema yhteiskunnassa on jollakin tavalla alivaltainen ja alistainen, jolloin freireläisittäin ilmaistuna kyse on sorretuista ryhmistä.

Sorto ja sortaminen saattavat herättää miellelyhtymän väkivaltaisesti sorretuista kansanosista, ja heistä selkeästi erotettavissa olevista alistavista ja orjuuttavista sortajista. Sorto voi kuitenkin olla myös hyvin epäsuoraa ja monin tavoin piilotettua. 1960-luvulla Harvardin yliopistossa työskennellessään Paulo Freire havaitsi, ettei sorto – tukahduttaminen ja valtaa omaamattomien poissulkeminen taloudellisesta ja poliittisesta elämästä – kosketa vain kolmatta maailmaa (Kurki 2000, 37). Kolmas maailma -käsite ei olekaan maantieteellinen, vaan poliittinen ja ideologinen. Kaikkialta maailmasta, myös teollistuneista hyvinvointivaltioista, on löydettävissä tällainen kolmas, sorrettujen maailma. Freireä onkin Leena Kurjen (2006, 41) mukaan luettava uudelleen mahdollisista uuden sorron tilanteista käsin, jotta näitä tunnistettaisiin. Yhteiskuntamme marginaaleissa elää ”leimattuja” ihmisiä, joiden olosuhteet kuluttavat (disempower) heidän voimavarojaan (Puurunen & Roivainen 2011, 28). Olosuhteina köyhyys, yksinäisyys, turvattomuus sekä mielekkään tekemisen puute horjuttaisivat kenen tahansa hyvinvointia (Savolainen 2011, 148).

Syrjäytyminen yksilöllistetään usein ihmiseen ja hänen elämäntilanteeseensa. Kun syrjäytymisen riskiä käytetään sosiaalisen kuntoutuksen käynnistämisen perusteena, on samalla nähtävä, ettei kyseessä ole pelkästään yksilön ongelma, vaan syrjäytymisen syyt nousevat pitkälle yhteiskunnan käytännöistä. (Järvikoski 2013, 40.) Sosiaalipoliittisissa tai sosiaalisissa selitysmalleissa esimerkiksi vammaisuutta on tarkasteltu myös yhteiskunnan eriarvoistavista rakenteista johtuvana kansalaisoikeusasiana (Järvikoski 2013, 21). Toiminnanvajavuuden ja haitan syntymiseen ja merkitykseen on siten ymmärretty vaikuttavan myös sen toimintaympäristön ja olosuhteiden, joissa ihminen elää. Kuntoutus on ymmärrettävä myös näihin vaikuttamisena, sillä kuntoutuksen onnistuminen edellyttää muutoksia myös kuntoutujan fyysisessä ja sosiaalisessa ympäristössä, lähiyhteisöissä sekä yhteiskunnassa (Järvikoski 2013, 12–13, 21–28).

Kuntoutus-sana pohjautuu kuitenkin sanaan kunto, joka Järvikosken (2013, 10) mukaan rajautuu selvästi yksilölliseen ja yksilöön suuntautuvaan toimintaan. Kun suomalainen kuntoutustoiminta on ollut pääosin yksilöä hoitavaa, kasvattavaa ja sopeuttavaa, on sitä kritikoitu muun muassa vammaisliikkeen piirissä vammaisia henkilöitä alistavana ja syyllistävänä toimintamuotona. Sen on näh-

ty pyrkivän sopeuttamaan ja ”korjaamaan” heitä erityisesti lääketieteen keinoin, muttei parantamaan heidän olosuhteitaan ja toimintamahdollisuuksiaan. (Järvi-koski 2013, 12.)

Osallisuusouikeuksista ja hyvinvoinnista

Siinä missä syrjäytyminen, on osallisuuskin hahmotettavissa prosessina, syrjäyty-misen vastaparina (Raivio & Karjalainen 2013, 15). Osallisuus ei ole yksilön py-syvä ominaisuus tai staattinen tila, joka voidaan saavuttaa, vaan sen aste vaihtelee elämänvaiheiden ja -tilanteiden mukaan. Osallisuuden asteemme ja yhteiskun-nallinen toimintakykymme vaihtelevat jo elämänkaaremm mukaisesti. Joissakin ikä- tai elämänvaiheissamme olemme osallisempia ja yhteiskunnallisesti aktiivi-empia kuin joissakin toisissa. (Raivio & Karjalainen 2013.)

Yksilön tasolla osallisuus ilmenee kokemuksena, joka syntyy kun ihminen tuntee kuuluvansa itsellensä merkitykselliseen ryhmään tai yhteisöön. Yhteisöis-sä osallisuus ilmenee sen jäsenten keskinäisenä arvostuksena, luottamuksena sekä mahdollisuuksina vaikuttaa yhteisön toimintaan. Yhteiskunnan tasolla osallisuus tarkoittaa ennen kaikkea mahdollisuuksien ja oikeuksien toteutumista. Poliitiik-katason osallisuustavoitteiden taustalla vaikuttavat muun muassa kansainväliset ihmisoikeudet. Ensimmäisen sukupolven kansalais- ja poliittiset oikeudet tukevat ja varmistavat ihmisten yhteiskuntaan osallistumista. Toisen sukupolven ihmisoikeuksina tunnetaan taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet, jotka tu-kevat ja varmistavat ihmisten hyvinvointia ja osallisuutta yhteiskunnassa.

Hyvinvointia toteutetaan Katri Savolaisen mukaan erityisesti turvaamalla sosi-aaliset oikeudet. Niiden turvaaminen takaa kansalaisille ihmisarvoisen huolenpi-don ja turvan sekä yhdenvertaisen osallistumisen yhteiskunnan eri toimintoihin. Tämän lisäksi sosiaalisten oikeuksien tehtävänä on ohjata hyvinvointia koskevaa päätöksentekoa. (Savolainen 2011, 159.) Kansalaisten ihmisarvon turvaaminen, kykyjen kehittämisen mahdollistaminen ja yhteisöllisten siteiden vahvistaminen ovat hyvinvointipoliittisten toimijoiden vastuulla (Savolainen & Suonio 2011, 10). Kun edellä esitellyt lähtökohdat on tunnistettu, voidaan sosiaalisen kuntoutuksen yksilötason laajana päämääränä pitää ihmisten tukemista ja auttamista oikeuk-siinsa. Osana sosiaalityön laajempaa orientaatiota on sosiaalisen kuntoutuksen tehtävänä myös niiden voimavarojen tunnistaminen ja vahvistaminen, joilla ih-misten mahdollisuudet omaa elämää koskeviin päätöksiin vahvistuvat (Väisänen 2011, 178).

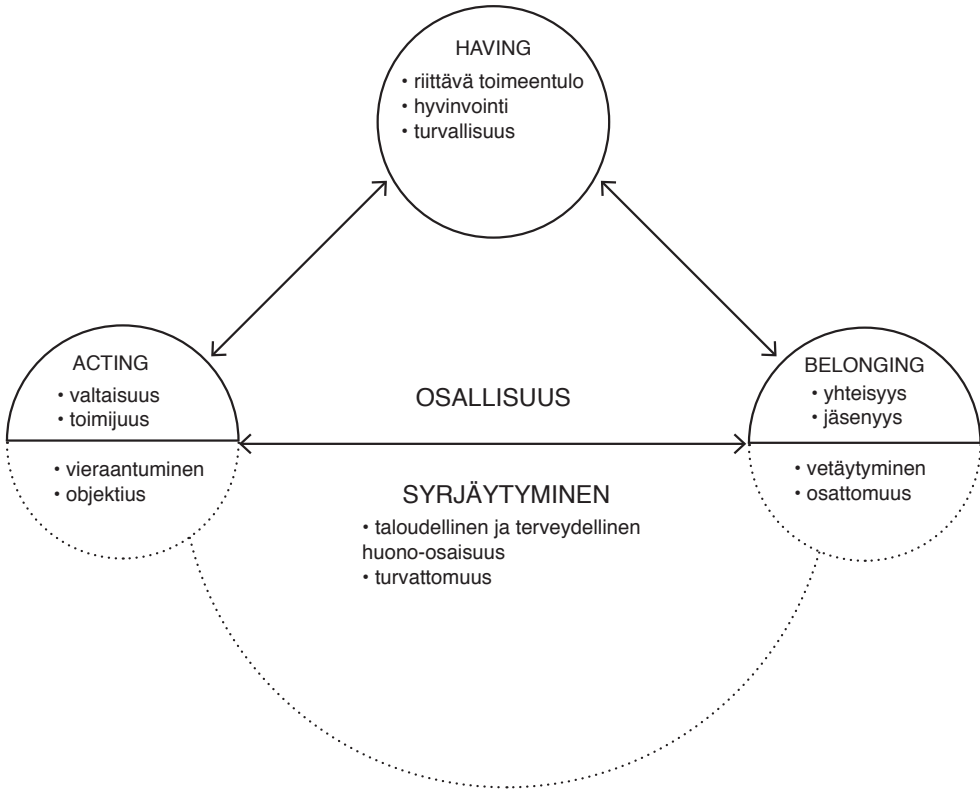
Jussi Simpuran (2007) mukaan hyvinvoinnin kannalta välttämättömät resurs-sit liittyvät toimeentuloon, terveyteen, turvallisuuteen, kykyjen kehittämiseen,

toimintamahdollisuuksiin ja elinoloihin (Savolainen 2011, 158). Jaottelu on yhteneväinen Erik Allardtin (1976) hyvinvoinnin ulottuvuuksien jäsenyyksien kanssa, jossa hyvinvoinnin ulottuvuudet määritellään ihmisen perustarpeiden kautta (having, loving, being). Having viittaa Allardtin jäsenyyksessä materiaaliin olosuhteisiin (esimerkiksi taloudellisiin, asumisen, työllisyyden, terveyden ja koulutuksen olosuhteisiin). Loving viittaa tarpeeseen olla yhteydessä muihin ihmisiin (perheeseen, sukuun, ystäviin ja erilaisiin yhteisöihin). Being puolestaan viittaa tarpeeseen integroitua yhteiskuntaan esimerkiksi osallistumisen, poliittisen aktiivisuuden ja merkityksellisen työelämän kautta. (Allardt 1976, 88–94.) Resurssit ja valta jakaantuvat kuitenkin epätasaisesti väestöryhmien välillä. Tämä tulee esiin muun muassa terveyden epätasa-arvon kysymyksinä, joita ei tulisikaan tarkastella ensisijaisesti terveysongelmina. Sosiaalista eriarvoisuutta vähentämällä vähennettäisiin myös hyvinvointi- ja terveyseroja. (Savolainen 2011, 151.)

Sitä, että jotkut ihmiset kärsivät asemansa vuoksi sosiaalisessa rakenteessa, on nimitetty rakenteelliseksi väkivallaksi. Selvän rakenteellisen väkivallan ilmaus olisi Erik Allardtin (1995, 165) mukaan esimerkiksi se, että yhteiskunnan korkeampiin luokkiin tai kerrostumiin kuuluvilla on huomattavasti pidempi keskimääräinen elinikä kuin alemmissa asemassa olevilla. Tilanne 2000-luvun Suomessa on juuri tämä. 30 vuotta täyttäneistä miehistä pienituloisimman kymmenyksen kuolleisuuden on todettu olevan 2,4-kertainen verrattuna suurituloisimpiin, ja naisilla saman on todettu olevan 1,7-kertainen (Vaaraman 2011, 18 mukaan Martikainen ym. 2001). Rakenteellisena väkivaltana tilanteesta ei Suomessa enää puhuta, vaan korostetaan kaikkien yhtäläisiä vaikutusmahdollisuuksia oman sosiaalisen asemansa määrittymiseen (Raivio & Nykänen 2014, 22). Rakenteellista väkivaltaa kuitenkin esiintyy, mitä voidaan pitää yhdenlaisena sorron, yhteiskunnallisen epäoikeudenmukaisuuden ilmentymänä.

Nancy Fraserin (2003) mukaan yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden vaatimukset voidaan jakaa kahteen tyyppiin (Huttunen 2006, 30). Ensinnäkin on vaatimus oikeudenmukaisemmasta resurssien ja hyvinvoinnin uusjaosta. Toiseksi on olemassa poliittiseen tunnustukseen liittyvä vaatimus. Poliittiseen tunnustukseen liittyvä vaatimus sisältää toiseutta sietävän yhteiskunnan. Kunnioituksen ja arvostuksen hintana ei tällöin ole sulautuminen hallitsevan kulttuurin normeihin. Kyse on Huttusen mukaan ennen kaikkea etnisistä ja seksuaalisista vähemmistöistä, mutta toiseutta sietävän yhteiskunnan vaatimus koskee yhtäläillä muitakin yhteiskunnan marginaaleihin työnnettyjä ja haavoittuvassa asemassa olevia ryhmiä. Toiseutta sietävää, tai toisin ilmaistuna sosiaalisesti esteetöntä yhteiskuntaa (Nieminen 2017), voidaan pitää sosiaalisen kuntoutuksen yhteisötason tavoitteena.

Raivion ja Karjalaisen (2013, 16–17) jäsenyys osallisuuden ulottuvuuksista noudattelee edellä esitettyjä hyvinvoinnin jaotteluja pohjaten vahvasti Allardt-
 tin (1976) jäsenyykseen (ks. kuvio 1). Heidän näkemyksensä mukaan osallisuus
 edellyttää riittäviä aineellisia resursseja (having), autonomiaa ja toimijuutta omaa
 elämää koskevassa päätöksenteossa (acting) sekä sosiaalisesti merkityksellisiä ja
 tärkeitä suhteita (belonging).

KUVIO 1. Osallisuus syrjäytymisen vastaparina (Raivio & Karjalainen 2013)

Osallisuuden ulottuvuuksille hahmottuvat Raivion ja Karjalaisen jäsenyyk-
 sessä myös negatiiviset vastaparit, syrjäytymisen ulottuvuudet. Vajaus osallisuus-
 ulottuvuudella tarkoittaa kirjoittajien mukaan osallisuuden vähentymistä ja
 syrjäytymisriskin lisääntymistä; täysimääräinen osallisuus ei toteudu, jos jokin
 osallisuuden ulottuvuuksista ”vuotaa”. Kokemukseen osallisuudesta vaikuttaakin
 osallisuusulottuvuuksien tasapainoisuus. (Raivio & Karjalainen 2013, 17.)

Sosiaalisen kuntoutuksen toimintoja ja käytäntöjä voidaan jaotella Raivion ja Karjalaisen jäsenystä hyödyntäen. Käytäntöjä voidaan sijoittaa ensisijaisesti vain jollekin osallisuuden ulottuvuuksista, mutta useimmiten kyse on palvelukokonaisuudesta, jossa asiakkaan elämässä työstettävät tilanteet tai ongelmat leikkaavat kaikkia ulottuvuuksia. Taloudellinen tai materiaallinen puute (having) voi heijastua yksilön mahdollisuuksiin osallistua täysivaltaisesti yhteiskunnalliseen toimintaan sekä esimerkiksi (työ)markkinoille (acting). Näillä ”osallisuusvajauksilla” saattaa puolestaan olla vaikutuksia vuorovaikutukseen erilaisissa yhteisöissä (belonging).

Sosiaalisessa kuntoutuksessa asiakkaita tuetaan esimerkiksi ensisijaisten etuuksien piiriin, ja heidän asumistaan turvataan erilaisin tukitoimin (having). Asiakkaita on myös ohjattu ja rohkaistu osallistumaan erilaisiin ryhmätoimintoihin, joiden kautta on herätelty mielenkiintoa omaehtoiseen harrastamiseen sekä vahvistettu ihmisten välistä kanssakäymistä ja luotu erilaisia jäsenyyksiä (belonging). Edellisten toimien kautta, asiakkaan itseluottamuksen ja kykyjen vahvistuessa, esteet ja kynnykset astetta haastavampiin yhteisöihin liittymiselle, kuten esimerkiksi koulutukseen tai työvalmennukseen osallistumiseen, madaltuvat (acting).

Sosiaalinen kuntoutus (aikuis)kasvatuksellisenä toimintana

Sosiaalinen kuntoutus ei ole prosessi, joka tehdään ihmiselle. Kun kuntoutukseen osallistuvaa autetaan hankkimaan niitä tietoja ja taitoja, joita mahdollisimman hyvä fyysinen, psyykinen ja sosiaalinen toimintakyky edellyttävät, on ammattilaisten tuki ja kumppanuus tarpeen. Heidän roolinsa on kuitenkin kuntoutujaa tukeva, ei häntä määräävä. Kyse on Aila Järvikosken mukaan kasvatuksellisesta prosessista, jonka ihminen itse toteuttaa ammattilaisten, perheen ja ystävien johdolla ja tuella. (Järvikoski 2013, 22.) Kun sosiaalisella kuntoutuksella tähdätään itsekasvatukseen sekä elämänhallinnan ja yhteiskunnallisen integraation vahvistamiseen, voi toiminnan sanoa olevan luonteeltaan sosiaalipedagogista. Kun kuntoutuksessa pyritään ihmisessä itsessään olevien mahdollisuuksien kehittämiseen, ollaan tekemisissä kasvun ja siten kasvatuksen kanssa.

Eri elämänvaiheissa tarvitsemme enemmän tai vähemmän tukea sosiaalisista rooleista suoriutuaksemme. Myös yhteiskunnan muuttuvat taloudelliset, poliittiset ja kulttuuriset rakenteet asettavat meille jatkuvasti uusia oppimistehtäviä. Nämä oppimistarpeemme kytkeytyvät eri elämänpiireihin, joissa hoidettavaksemme tulevat tehtävät voidaan ryhmitellä kolmelle osa-alueelle: työelämän tehtäviin, julkisen elämänpiirin kansalaistehtäviin sekä yksityisiin tehtäviin, joihin

kodin ja perheen lisäksi luetaan esimerkiksi kulutus, henkilökohtainen terveydenhoito sekä informaaliset yhteisöt tehtävineen. (Alanen 1987, 31–32.) Sosiaalisen kuntoutuksen kontekstissa nämä aikuisen elämänpiirittävät oppimistehtävät, ja asiakkaiden taitojen kartuttaminen niistä suoriutumiseksi, ovat sosiaalisen kuntoutuksen ydintä.

Aikuisiin liitettynä käsite kasvatus saattaa tuntua monista vieraalta tai vaikealta. Käsite vertautuu helposti valistukseen, joka nykyihmisen korvissa voi herättää myös negatiivisia mielleyhtymiä. Valistus mielletään helposti alempiin, perussivistyksestäkin osattomiksi jääneisiin, tai sellaisiksi tulkittuihin kansankerrokseen kohdistuvaksi, eräänlaiseksi ”rahvaan” sivistämisprojektiksi. Suuntautukseen ylhäältä alaspäin se sisältääkin selkeän valta-asetelman ylempien ja alempien luokkien välillä. Suomessa 1800-luvun loppupuolella yleistynyt nimitys vapaa kansanvalistustyökien viittaa valistusaatteelle ominaiseen käsitykseen, että kansa on saatettava osalliseksi tiedon valosta. Kuitenkin jo vuonna 1919 Isossa-Britanniassa valmistui aikuiskasvatuksen periaatteita määrittelevä komiteamietintö, jolla oli vaikutuksia myös pohjoismaisen aikuiskasvatuksen muotoutumiseen. Siinä aikuiskasvatuksen tehtävät ja yhteiskunnallinen välttämättömyys johdettiin ihmiskäsityksestä, jonka mukaan aikuisten oppimisen ja itsensä kehittämisen tarve ja mahdollisuudet jatkuvat läpi elämän. (Alanen 1987, 7–9.) Ajatus elinikäisen oppimisen merkityksestä ei siten ole aivan uuden uusi.

Kasvatus-käsitteen vierastamisen taustalta on hahmotettavissa myös ajatus, ettei aikuista enää voi eikä ole oikeuttakaan kasvattaa. Alasen (1987, 19) mukaan kasvatukselle annetaan näin yleisessä kielenkäytössä yllättävän tavallinen merkitys, jonka mukaan ”kasvatussuhteessa kasvattaja alistaa määräämisvaltaansa kasvatettavan ja sanelee, mitä tämän tulee oppia”. Paulo Freiren (2005) termein kyse olisi niin sanotusta tallettavasta tai pankkikasvatuksesta. Ymmärrettynä näin, vain yhteen suuntaan toteutuvana sanelemisena, kasvatus käsitetään samalla ensisijaisesti luonteen muovaamiseksi ja normeihin sopeuttamiseksi. Tällaista tapaa harjoittaa kasvatusta on kritikoitu jo pitkään lapsiinkin kohdistuvana.

Kasvatuksellista vaikuttamista tapahtuu monella tasolla ja eri toimijoiden toteuttamana. Monet järjestöt esimerkiksi harjoittavat tietoista kasvatuksellista vaikuttamista, joka ei kuitenkaan ole eriytynyt varsinaiseksi opintotoiminnaksi. Kyse on pitkälti jäsenten sosiaalistamisesta järjestön omaksumiin arvoihin, normeihin ja käsityksiin sekä ohjausta järjestön tavoitteiden kannalta tärkeiden toimintavalmiuksien oppimiseen. Myös monien julkisten laitosten neuvonta- ja ohjaustehtäviä toteutetaan sellaisin tavoittein ja menettelytavoin, jotka ovat väljästi määritellen aikuiskasvatuksellisia. Julkisille kirjastoille, museoille, taidelaitoksil-

le ynnä muille yleishyödyllisille kulttuuripalveluille on asetettu sivistystehtäviä, joiden voidaan tulkita olevan intentionaalisesti kasvattavia. Joukkoviestinnänkin eri muodot harjoittavat intentionaalista kasvattamista, sikäli kun ne pyrkivät objektiiviseen tiedon välittämiseen ja herättämään yleisössään itsenäistä ja kriittistä ajattelua. Laajasti määritellen aikuiskasvatukseksi voidaan katsoa myös se aikuisten keskinäinen kasvatuksellinen vuorovaikutus, jota tapahtuu informaalisisissa pienryhmissä ja yhteisöissä, kuten perheessä, ystävyys-, naapuri- ja työyhteisöissä. Tällöin aikuiskasvatus ulottuuikin itse asiassa kaikkeen aikuisten sosiaaliseen toimintaan. (Alanen 1987, 24–25.)

Unescon yleiskokouksessa vuonna 1976 hyväksytyyn aikuiskasvatussuosituksen määritelmässä aikuiskasvatuksella tarkoitetaan ”kaikkea sellaista organisoitua koulutustoimintaa, jonka avulla yhteiskuntansa aikuisina pitämät henkilöt voivat kehittää kykyjään, kartuttaa tietojaan, parantaa tai soveltaa uudella tavalla ammatillisia taitojaan sekä muuttaa asenteitaan ja käyttäytymistään päämääränään toisaalta persoonallisuuden kaikinpuolinen kehitys, toisaalta osallistuminen tasapainoiseen ja itsenäiseen yhteiskunnalliseen, taloudelliseen ja sivistykselliseen kehitykseen” (Suomen Unesco-toimikunta 1979).

Motivaatio ja kyky omaehtoiseen itsensä kehittämiseen, itsekasvatukseen, eivät muodostu äkillisesti aikuistumisprosessissa, vaan ne kehittyvät asteittain minäkuvan, motivaatorakenteiden, itsehallinnan ja muiden itsenäisen toiminnan edellytysten voimistuessa. Se, millä tavoin aikuistuneen yksilön jatkuvan oppimisen valmiudet tosiasiallisesti ilmenevät, riippuu kuitenkin myös sekä kasvutaustasta että aikuisvaiheen elämänolosuhteista. (Alanen 1987, 20.) Sosiaalisen kuntoutuksen kohderyhmällä ainakin elämänolosuhteiden voidaan arvella olevan tai olleen eri tavoin haasteellisia. Sosiaalinen toimintakykyimme, ja oppimisvalmiutemme siihen kytkettyinä, rakentuvat suhteessa ja suhteena siihen toimintaympäristöön, jossa elämme ja vaikutamme. Olemme toimintaympäristöjemme muokkaamia ja toteudumme niissä.

Siinä, missä sosiaaliset rakenteet toisaalta määräävät toimintaa, ne ovat kuitenkin samalla inhimillisen toiminnan tuotteita ja siksi muuttuvia (Kurki 2000, 65). Tämä pitää sisällään näkymän näiden rakenteiden muuttamisen mahdollisuudesta yhteisen toimintamme avulla. Lähestymme latinalaisamerikkalaista sosiaalipedagogista näkökulmaa ja ”sosiaalisen toiminnan metodologiaa”, jossa kasvatustoiminnan funktiona on niin yksilöllinen kuin sosiaalinenkin muutos ja tavoitteina yhteiskunnan muuttaminen tasa-arvoisemmaksi ja oikeudenmukaisemmaksi.

Kriittinen kasvatust ja toivon pedagogiikka

Kriittisen, radikaalin kasvatuksen idea liittyy kiinteästi ihanteisiin yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta ja demokratiasta (Huttunen 2006, 26). Kriittinen pedagogiikka on osa 1960-luvun yhteiskunnallista liikehdintää, ja perinteen keskeisenä edustajana pidetään Paulo Freireä. Voimaannuttamisen, empowerment-tradition pioneerina on kuitenkin nähty jo settlementityön uranuurtaja Jane Adams (1860–1935), joka pyrki saamaan aikaan muutoksia yhteiskunnassa sorrettujen tai ”vallattomien” ryhmien asemaan (Puurunen & Roivainen 2011, 25–28; ks. myös Keskitalon ja Vuokila-Oikkosen artikkeli).

Sorto tarkoittaa Freirelle (2005) laajasti tilanteita, joissa joku tai jokin estää toisen pyrkimyksen tulla enemmän ihmiseksi. Hän puhuu ”hiljaisuuden kulttuurista”, johon osa ihmisistä jää ilman mahdollisuutta vaikuttaa yhteiskunnallisesti. Kasvatus on Freirelle keino antaa tälle hiljaisuudelle sekä ääni että kieli (Hannula 2000).

Freireltä vaikutteita saaneessa feministisessä pedagogiikassa puhutaan valtauttamisesta (empowerment) ja äänenantamisesta (voicing). Termeillä kuvataan niitä pedagogisia ratkaisuja, joilla valtaa pyritään opetustilanteissa jakamaan. Valtauttamisella viitataan oppijoiden oman olemassaolon oikeuden tunnustamiseen ja voimistamiseen. Äänen antamisella taas tarkoitetaan oppijoiden itsetiedostuksen lisäämistä sekä itseilmaisun tukemista. (Rekola & Vuorikoski 2006, 16–17.) Kun sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteet liittyvät sosiaalisen toimintakyvyn ja osallisuuden vahvistamiseen, voidaan edellä mainittu lähestymistapa tunnistaa keskeiseksi myös sosiaalista kuntoutusta kehitettäessä.

Freirelle kasvatust ei ole koskaan neutraalia, vaan sillä otetaan hänen mukaansa aina kantaa siihen, pyritäänkö ihmisen ja maailman inhimillistämiseen – vai epäinhimillistämiseen ja tukahduttamiseen. Kasvatust siis joko sopeuttaa yksilöä vallitsevaan järjestelmään (hallinnan ilmapiiriä ylläpitävä opetust) tai vapauttaa häntä käsittelemään todellisuuttaan kriittisesti ja luovasti (vapauttava opetust) (Rekola & Vuorikoski 2006, 20). Edellisen voi ajatella koskevan yhtä lailla sosiaalista kuntoutusta. Kasvatusta (tai sosiaalista kuntoutusta) ei voida pitää alistavista rakenteista irrallaan olevana ja itsestään vapauttavana käytäntönä (Rekola & Vuorikoski 2006, 20). Kasvattajan (työntekijän) tulisikin aina selvittää, minkä puolesta hän työskentelee ja ketä hänen työnsä hyödyttää (Hannula 2000, 2).

Keskeisiä teesejä Freiren töissä ovat ihmisten luonnollinen pyrkimyst täyteen ihmisyyteen, kasvatustun poliittisuus sekä kasvatustun funktio vapauttavana käytäntönä. Hänen pedagogiikassaan yhdistyvät erilaiset filosofiset perspektiivit ja näkemykset. Freire sitoo yhteen muun muassa eksistentiaalisen fenomenologian, humanistisen marxismin sekä radikaalin kristillisen teologian. Juuri katolisen kir-

kon vapautuksen teologia – radikaalin teologian ja marxilaisuuden kohtaaminen – on ollut hänen kriittisen näkemyksensä kehittymisympäristö. Hänen pedagogiikkansa kehittymiseen vaikutti merkittävällä tavalla toiminta brasilialaisessa lukutaitokampanjassa 1950-luvulla. Tuolloisessa Brasiliassa suuri osa maatyöläisistä oli lukutaidottomia, mikä oli esteenä esimerkiksi äänioikeudelle ja vaaliosallistumiselle. Freirelle lukutaitokampanjassa olikin kyse myös maatyöläisten valtaistamis- ja kansalaistamisprosessista. (Hannula 2000, 4.)

Kansalaistamisprosessin tukemiseksi ja toteuttamiseksi lukutaidon hankkiminen yhdistettiin käytetyssä opetusmenetelmässä ihmisten omiin arjen toimintoihin. Oppimisen ollessa kytketty oppijoiden elämän todellisiin tilanteisiin, toiminta ja ajattelu (käytäntö ja teoria) yhdistyivät, mikä loi perustaa niin itsen kuin omiin olosuhteisiin suuntautuvalle muutokselle. Freiren ajatus praksiksesta tarkoittaa juuri toiminnan ja ajattelun yhteyttä; praksis on mahdollisuus vaikuttaa ympäröivään maailmaan ja muuttaa sitä (Anttila 2006, 60). Tiivistettynä Freiren tiedostamisen (conscientização) prosessi tarkoittaa, etteivät lukutaidottomat maatyöläiset oppineet vain lukemaan ja kirjoittamaan, vaan he kasvoivat ja kouluttivat samalla itseään myös vapautukseen historiallisesta olemisen tavastaan (Kurki 2000, 38). Tiedostaminen ei toki mekaanisesti johda muutokseen, mutta se edistää tietoiseen muutokseen kykenevän ihmisen kasvua (Hannula 2000). Tietoisuus elämänolosuhteisiin liittyvistä epäkohdista nostaa esiin mahdollisuuden paremmasta elämästä. Tällaiseen mahdollisuuteen liittyvä toivo on ihmisten osallistumisen ja osallisuuden peruslähtökohta. (Savolainen 2011, 163.)

Vapautuksen ja toivon pedagogiikalle läheisiä ovat muun muassa sosiaalipedagogiikka (ks. Böckermanin artikkeli) sekä sosiokulttuurinen innostaminen (ks. Ikosen artikkeli). Kaikissa kysymys on pedagogisesta tiedostamisen, osallistumisen ja sosiaalisen luovuuden liikkeestä, jonka tavoitteena on elähdyttää ihmisten herkastymisen ja itsetoteutuksen prosessia. Muun muassa herätysliikkeet, raittius- ja työväenliike, kansan- ja työväenopistot, naisten herääminen sekä osuustoiminta eri muotoineen edustavat tämän lähestymistavan suomalaista historiaa. Myös suomalainen nuorisotyö on perinteiltään Leena Kurjen mukaan paljolti juuri sosiaalipedagogista innostamista. (Kurki 2000, 10-11, 19.)

Freire (2005, 75-79) kritikoit erityisesti antidialogista tallettavaa kasvatusta, jossa opettaja opettaa ja oppilaita opetetaan. Tällaisessa niin sanotussa pankkikasvatuksessa ulkoa opittu tieto siirretään opettajalta oppilaille: vain opettaja on aktiivinen subjekti, oppilaat passiivisia objekteja. Kasvatus onkin Freiren mukaan aloitettava ratkaisemalla kyseinen opettajan ja oppilaan välinen vastakkainasettelu. Opetuksesta ja oppimisesta on rakennettava yhteinen, dialoginen

projekti, jossa sekä opettaja että oppijat oppivat ja opettavat. Dialogiin perustuva problematisoiva kasvatus on pankkikasvatuksen vastakohta. Sen menetelmät ovat vuorovaikutteisia ja yhteistoiminnallisia. Kasvatuskäytäntönä se tarkoittaa tasavertaista vastavuoroisuutta sekä molemminpuolista tunnustamista ja arvontaa, mikä mahdollistaa luottamuksen rakentumisen. Problematisoiva kasvatus pyrkii herättämään luovaa mielenkiintoa, ja puuttumaan kriittisesti todellisuuteen myyttejä, fatalismia ja apatiaa purkamalla (Demokraattinen Sivistysliitto ry 2012). Parhaimmillaan problematisoiva, yhteisöllinen ja tutkiva oppiminen on sellaista, missä opettajat ja oppijat ovat yhtä lailla uuden äärellä, jakavat kokemuksiaan, oppivat, yllättyvät ja muuttuvat (Anttila 2006, 50).

Rekola ja Vuorikoski viittaavat Bell Hooksin (1994) feministiseen pedagogiikkaan korostaessaan tiedon muuttuvaa ja kontekstisidonnaista luonnetta. Tietoa ja merkityksiä muodostetaan ja tuotetaan ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Kun formaali tietoinen yhdistyy oppijoiden omaan sosiaaliseen todellisuuteen, syntyy kokemus siitä, että ollaan luomassa omaa maailmaa koskevaa tietoa. (Rekola & Vuorikoski 2006, 20.) Vapauttavan kasvatuksen avulla ihmisen on mahdollista tulla tietoiseksi omasta subjektuluonteestaan, niin ihmisen kuin maailmankin historiallisuudesta sekä kyvyistään vaikuttaa omaan maailmaansa (Hannula 2000). Toisin sanoen, kun kykenemme analysoimaan historiallista tilannettamme (ja itseämme olosuhteissamme) samalla eläen sitä, lisääntyy tietoisuutemme niistä mahdollisuuksista, joilla tähän historialliseen projektiin voi myös puuttua (Kurki 2000, 29). Nämä elementit, työntekijä-opettaja-oppijan ja asiakas-oppija-opettajan välinen tasa-arvoinen, dialoginen suhde sekä opittavien ja harjoiteltavien asioiden liittäminen ympäröivään todellisuuteen ja todellisiin tilanteisiin, ovat myös onnistuneen sosiaalisen kuntoutuksen edellytyksiä.

Metodologisesti yhdistettynä aina ihmisten omiin jokapäiväisiin (elämän)tilanteisiin hahmottuu Freiren pedagogiikka ongelmakeskeisenä. Se ei kuitenkaan pysähdy yksittäisten ongelmatilanteiden ratkomiseen vaan pyrkii laajentumaan niistä yleisemmille tasoille. Liikkeelle lähdetään ihmisen arkipäivän, hänen todellisuutensa kriittisestä arvioinnista (sosioanalyttinen momentti). Vallitsevan todellisuuden analyysin, ja siihen juurtuvan huomisen utopian luomisen jälkeen, etsitään yhteistyössä ne välineet, jotka auttavat arkipäivän muuttamisessa askel askeleelta kyseisen utopian näyttämään suuntaan, kohti parempaa tulevaisuutta (käytännöllinen momentti). (Kurki 2011, 50.) Sosiaalityössäkin (ja siten sosiaalisessa kuntoutuksessa) ympäröivä sosiaalinen todellisuus ja siihen kuuluvat ihmisten väliset vuorovaikutussuhteet ovat samanaikaisesti sekä toimintaympäristö että toiminnan kohde (Savolainen & Suonio 2011, 9).

Freiren pedagogiikka tähtää ihmisten voimaannuttamiseen, mutta päämääränä tämä ei itsessään vielä riitä. Voimaantumisen tavoitteena on muutos ja lopulta vapautuminen (emancipation) erilaisista tukahduttavista sekä sortavista rakenteista ja suhteista. Muutoksen ja vapautumisen esteinä voivat olla myös eri tavoin lanvistavat kategorisaatiot tai identiteetit, kuten riskiryhmä, asunnoton, syrjäytynyt, pitkäaikaistyötön, toimeentulotukiasiakas tai mielenterveyskuntoutuja. Esteinä voivat olla myös ahdistavat tuntemukset, kuten sosiaalisten tilanteiden pelko, tai alistavat kokemukset, kuten torjunta, poiskäännyttäminen tai välinpitämättömyys. Sorto voidaan hahmottaa myös ihmisen kapeutuneena tai rajoittuneena tapana hahmottaa itsensä ja maailmansa. Tällöin sortavat rakenteet ja suhteet ovat löytäneet tiensä ihmiseen itseensä vaikuttaen hänen minä-kokemuksensa ja toimijuuteensa. Vaikka tulevaisuus olisi periaatteessa avoin, sitä ei kyetä käsittämään eikä tiedostamaan avoimeksi. Toivoa rakentavana sosiaalisen kuntoutuksen tehtävä on tehdä tuo tulevaisuus taas näkyväksi ja mahdolliseksi.

Toivo suuntautuu aina johonkin vielä avoimeen ja uuteen, parempaan ja toisenlaiseen. Toivon ja muutoksen viitekehyksessä sosiaalisen kuntoutuksen funktiona ei voi olla vallitsevien olosuhteiden ja olemassa olevan järjestyksen säilyttäminen (conserving), ja ihmisten niihin sopeuttaminen (conforming). Osana kriittisen sosiaalityön orientaatiota sosiaalisen kuntoutuksen interventioiden tehtäväksi hahmottuu ihmisten sosiaalisen toimintakyvyn vahvistaminen niin, että yksilöllinen ja persoonallinen mutta myös sosiaalinen muutos tulevat mahdollisiksi. Kun ympäröivä todellisuus tulee tiedostetuksi ja tunnetuksi, lisääntyvät ihmisten voimavarat tuon todellisuuden laadulliseksi muuttamiseksi (transforming). Sosiaalisen kuntoutuksen kontekstissa lähestymistapa tarkoittaa työntekijöiden vahvaa uskoa ihmiseen sekä ihmisten ja ympäristön muutoskykyyn (Puurunen & Roivainen 2011, 27).

Toivoa rakentava sosiaalinen muutostyö

Sosiaalityön kansainväliseen määritelmään (IFSW) sisältyy Katri Savolaisen (2011, 152) mukaan yhteisötasoisien vaikuttamisen perusajatus, jossa sosiaalityötä kuvataan kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin edistämiseen tähtäävänä sosiaalisena muutostyönä. Yhteisötasoinen, rakenteellinen ja kansalaiseskeinen sosiaalityö on kuitenkin Suomessa jäänyt yksilöorientoituneen virastososiaalityön katveeseen. Sosiaalityössä tarvittaisiinkin kansalaistumista (*citizenisation*) asiakkaistumisen (*clientisation*) vastavoimaksi. Puurusen ja Roivaisen mukaan kansalaiseskeisen sosiaalityön perusta on advocacy- ja empowerment-ajattelussa, jossa yhtenä keskeisenä käytännön periaatteena on ihmisten riippumattomuuden ja itsenäisyyden vahvistaminen ymmärtävässä ja luottamuksellisessa vuorovaikutuksessa. (Puuru-

nen & Roivainen 2011, 34.) Työtä tehdään pikemminkin kanssakulkijoina ja tukijoina kuin interventioita tekevinä ammattilaisina (Juhila 2011, 92).

Kirsi Juhila listaa kolme tekijää, jotka ovat hänen mukaansa asiakaslähtöisen ja eettisesti kestäväen työn olennaisia periaatteita. Nämä ovat vastavuoroinen suhde, positiivinen ihmiskuva sekä vallitsevien tulkintojen horjuttaminen. Vastavuoroisessa suhteessa on kyse siitä, että raja työntekijän ja asiakkaan välillä joustaa. Asiantuntijuutta on suhteen molemmilla osapuolilla, ja tunteet sekä myötäeläminen rakentuvat osaksi työtä. Positiivinen ihmiskuva tarkoittaa muun muassa sitä, että ongelmat erotetaan ihmisistä itsestään. Vaikka työskentelyn kohteena ovat usein ihmisten ongelmat, kuten mielenterveys- tai päihdeongelmat, ihmiset eivät palaudu näihin ongelmiin. Positiiviseen ihmiskuvaan kuuluu myös se, että asiakkaiden resursseihin muuttaa omaa elämäänsä uskotaan jatkuvasti. Hetkellisistäkin paremmista suunnista ollaan onnellisia, ja toivoa sen suhteen, että muutos jäisi myös pysyvämmäksi, pidetään jatkuvasti yllä. Vallitsevien tulkintojen horjuttaminen tarkoittaa vastapuhetta kulttuurisille tavoillemme ymmärtää ja määritellä esimerkiksi asunnottoman kategoria ja luokitella siihen kuuluvat ihmiset yksinomaan negatiivisesti. Asunnottomat ihmiset tunnistavat hyvin itsekkin tämän leimaavan kategorisaation. He puhuvat sitä vastaan eri tavoin, sillä asunnottomien ryhmään kuulumisen kautta on vaikea rakentaa myönteistä identiteettiä. (Juhila 2011, 98–99.)

Vaikka sosiaalityön vuorovaikutustilanteissa sosiaalityö näyttäytyykin usein ongelmien kohtaajana ja niiden ratkaisijana, ei ihmiselämää voi kuitenkaan rakentaa ongelmalähtöisesti, pelkästään ongelmien hahmottamisen ja niiden ratkaisemisen ympärille (Ruuskanen 2011, 6). Elämän merkityksellisyyteen liittyy kokemuksia selviämisestä ja pärjäämisestä sekä eteenpäin menosta. Jarruttavissa tai pysähtyneissä elämäntilanteissa tarvitaan toimintavoimaa ja toivon perspektiiviä tilanteen laukaisemiseksi ja muutoksen käynnistämiseksi. Raija Väisäsen (2011, 182) mukaan muutosalmiuden saavuttaminen on kasvatuksellinen kysymys. Voimaannuttavan kasvatuksellisen toiminnan ja pedagogisen suhteen avulla tavoitellaan ihmisen persoonallista kehittymistä, asenteiden muutosta, kriittisen ajattelun kehittymistä, oman vastuun tiedostamista, herkistymistä ja motivaation heräämistä (Kurki 2011, 50). Asiakastyössä tämä tarkoittaa sitä, että asiakas oppii näkemään itsensä aktiivisena toimijana, jolla on mahdollisuus saada aikaan toivomia muutoksia omassa elämässään, mutta vaikuttaa myös muiden ihmisten elämään (Järvikoski 2013, 39).

Ongelmalähtöisen lähestymistavan sijaan sosiaalityön on mahdollista jäsentyä myös vahvuuksien ja mahdollisuuksien kautta (Ruuskanen 2011, 6). Voimavara- ja toivokeskeisenä ihmistyönä sosiaalityö painottaa ennen kaikkea tulevaisuutta raken-

tavia tekijöitä (Savolainen & Suonio 2011, 10). Lähestymistapa ankkuroi sosiaalityön orientaation vahvasti ihmisen olemassaolon ja selviytymisen kysymyksiin: mitä olemme ihmisinä, miten haluamme tulla kohdatuiksi ja millaista tukea kaipaamme, jotta tuntisimme elämämme merkitykselliseksi ja täysivaltaiseksi (Ruuskanen 2011, 6). Toivoa luovassa toimintakulttuurissa lähtökohtana on ihmistä arvostava, osallistava ja yksilön omaa elämismaailmaa korostava arvopohja. Keskeisiä tavoitteita ovat ihmisoikeuksien edistäminen sekä yhteisvastuun, yhteistoiminnan, osallistumisen ja oikeudenmukaisuuden kulttuurien vahvistaminen (Savolainen & Suonio 2011, 10, 12; Väisänen 2011, 178). Työntekijä toimii katalysaattorina ja dynamisoijana, joka herkistää, yllyttää, rohkaisee ja motivoi osallistumiseen (Kurki 2011, 51). Kun toiminnassa onnistutaan elvyttämään intohimoja ja unelmia, ”nukkuvia”, nohtuneita tai jo luovutettuja asioita, on toivo herätetty ja muutos jo käynnissä.

Yhteenveto: sosiaalinen kuntoutus voimavaraistamisena

Tässä artikkelissa sosiaalista kuntoutusta on tarkasteltu (aikuis)kasvatuksellisenä toimintana emansipatorisen, toivon ja vapautuksen pedagogiikan viitekehyksessä. Tausta-ajatuksena valitussa lähestymistavassa on ollut näkemys sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaista yhteiskunnassa alivaltaiseen ja alistaiseen asemaan joutuneista ihmisistä, joiden yhteiskunnallisen osallisuuden lisääminen edellyttää myös uusien tietojen ja taitojen oppimista.

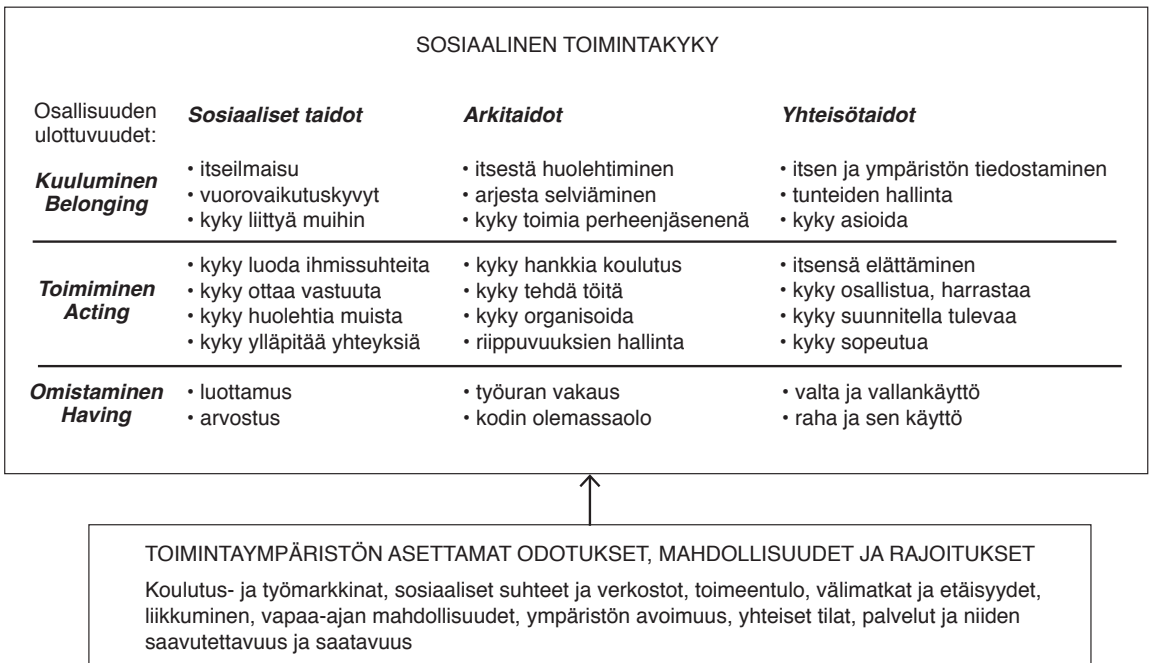
Sosiaalisen kuntoutuksen kasvatukselliseksi työtoteeksi on artikkelissa ymmärretty ihmistä voimavaraistava ja valtaistava freireläinen orientaatio. Näin sosiaalisessa kuntoutumisessa keskeiseksi on hahmotettu tiedostamisen prosessi, jossa minä-tuntemuksen ja itseluottamuksen syvenemisen sekä oman elämäntilanteen ja ympäröivän todellisuuden kriittisen reflektion myötä vahvistuvat myös ihmisen resurssit muutokseen.

Ajatus lähinnä aikuisväestöön kohdistuvasta sosiaalisesta kuntoutuksesta kasvatuksellisenä toimintana on kenties vieras ja vaikea. Taustalla voivat vaikuttaa mielikuvat kasvatuksesta valistukseen vertautuvana, jopa manipuloivana toimintana, jossa oppimistilanteessa valtaa on vain yhdellä osapuolella. Tällaisessa perinteisessä, tallettavassa pedagogiikassa opettaja siirtää valmista maailmaa oppilaittensa sisäistettäväksi. Artikkelissa näkökulmaa on pyritty vastustamaan sitomalla keskustelu kriittisen pedagogiikan puheenvuoroihin ja erityisesti Paulo Freiren näkemyksiin.

Jo ennen Freireä suomalainen kasvatustieteilijä J.A. Hollo (1885–1967) kuvasi kasvattamista ”luontoperäisen” kasvun auttamisena, kasvamaan saattamisena. Tämä on lyhyesti ilmaistuna sitä, että kasvatus on aina vuorovaikutuksellista, ai-

nutkertaista, pakotonta, kasvatettavaan kunnioittavasti suhtautuvaa ja hänen yksilöllisiä kasvumahdollisuuksiaan edistävää elämänlaajuista toimintaa (Taneli 2012, 13). Periaatteina edelliset edustavat myös ihanteellisen sosiaalisen kuntoutuksen lähtökohtia. Mutta vaikka kasvatus perustuukin yksilön omaehtoiselle kasvamiselle, voi ihmiseksi kasvaminen tapahtua vain sosiaalisessa yhteisössä, joka säätelee kasvua monin tavoin. Siten sama kasvuprosessi, joka yksilön kannalta on omaehtoista kasvamista, on sosiaalisesta näkökulmasta kasvatusta. (Alanen 1987, 19).

Sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteena on vahvistaa ihmisen sosiaalista toimintakykyä, joka voidaan hahmottaa erilaisista elämäntaidoista rakentuvana yksilön toimintavalmiutena. Sosiaalisen kuntoutuksen menetelmin ihmistä tuetaan saavuttamaan ja täydentämään elämäntaitojaan ja siten täyttämään eriasteisia aikuisen yhteiskunnallisia ja elämänpiiirillisiä oppimistehtäviä. Siirrettynä sosiaalisen kuntoutuksen kontekstiin nämä oppimistehtävät voidaan hahmottaa aikuiselta edellytettävänä sosiaalisina, arki- sekä yhteisötaitoina. Näitä sosiaalisen toimintakykymme kannalta keskeisiä taitoja on kuviossa 2 luokiteltu artikkelissa aiemmin esitellyille osallisuuden ulottuvuuksille, jolloin kuvaa sosiaalisen kuntoutuksen prosessista ja sisällöistä on mahdollista edelleen tarkentaa.

KUVIO 2. Sosiaalinen toimintakyky aikuisen oppimistehtäviin liittyvinä sosiaalisina, arki- sekä yhteisötaitoina

Kun kyse on eriasteiseen yhteisöihin kuulumiseen (belonging-ulottuvuus) liittyvästä sosiaalisesta kuntoutuksesta, on toiminnan tavoitteena erityisesti vahvistaa ihmisten kykyä liittyä muihin. Sosiaalisten taitojen tasolla keskeisiä ovat tällöin itseilmaisuun ja vuorovaikutukseen liittyvän osaamisen ja kykyjen edistäminen ja lisääminen. Arkitaitojen tasolla sekä itsestä että esimerkiksi perheestä huolehtiminen ja arjessa pärjääminen nousevat keskiöön, ja sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteet liittyvät jokapäiväisessä elämässä tarvittavan osaamisen edistämiseen ja lisäämiseen. Yhteisötaitojen tasolla sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteena on edistää ja lisätä ihmisten itseymmärrystä sekä tietoisuutta omasta itsestä osana laajempaa ympäröivää todellisuutta. Keskiössä ovat tällöin muun muassa tunteiden hallinta ja kyky asioida.

Kun kyse on toimintaan liittyvästä sosiaalisesta kuntoutuksesta (acting-ulottuvuus) tavoitteena on vahvistaa ihmisten subjektiivutta, toimijuutta erilaisissa yhteisöissä ja laajemmin yhteiskunnassa ja sen eri areenoilla. Sosiaalisten taitojen tasolla sosiaalisen kuntoutuksen avulla tuetaan ihmisten tavoitteellisen, vastuullisen ja suunnitelmallisen toiminnan vahvistumista. Arkitaitojen tasolla tämä tarkoittaa muun muassa organisointikyvyn lisääntymistä, riippuvuuksien hallintaa sekä koulutus- ja työskentelyvalmiuksien lisääntymistä. Yhteisötaitojen tasolla toiminta tarkoittaa omaehtoisuuden lisääntymistä ja osallistumiskynnysten madaltumista, tulevaisuusorientaation ja sopeutumiskyvyn vahvistumista sekä omasta toimeentulosta huolehtimisen edellytysten lisääntymistä.

Kun kyse on omistamiseen (having-ulottuvuus) liittyvästä sosiaalisesta kuntoutuksesta, toiminnan tavoitteena on vahvistaa ihmisten kykyä saavuttaa ja säilyttää erilaisia ja eriasteisia resursseja. Sosiaalisten taitojen tasolla keskeisiä ovat tällöin tyydyttävät, arvokkaat ihmissuhteet ja niistä kumpuava luottamus ja arvostus. Arkitaitojen tasolla kyse on esimerkiksi asumisen järjestymisestä ja kodin ylläpitämisestä sekä koulutus- tai työllistymispolulle pääsystä ja siellä pysymisestä. Yhteisötaitojen tasolla sosiaalisella kuntoutuksella edistetään ymmärrystä muun muassa erilaisista valtasuhteista ja vallankäytöstä sekä vahvistetaan valmiuksia säänneltyyn, hallittuun taloudenpitoon.

Useimmiten sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteena on jonkinlainen muutos palveluun osallistuvien elämässä. Muutostyöskentelyksi voidaan hahmottaa myös ennaltaehkäisevä toiminta niin, ettei muutosta ainakaan huonompaan suuntaan tapahdu. Sosiaaliseen kuntoutukseen liittyvää muutostyötä voidaan hahmottaa yksilötason elämänmuutokseen liittyvänä, jolloin ihmisen oman arjen jäsentymisessä alkaa vaikuttaa jokin uusi tavoite tai suunta. Kansalaistumisena tuo elämänmuutos nousee astetta korkeammalle tasolle ihmisen tavoitteiden liittyessä

yhteisölliseen tai yhteiskunnalliseen toimintaan osallistumiseen. Yhteisön ja yhteiskunnan tasolla sosiaalisen kuntoutuksen muutostyössä on selkeitä rakenteellisen sosiaalityön elementtejä. Tällä tasolla tavoitellaan muun muassa sosiaalista esteettömyyttä, eli ”paikkojen” ja ympäristöjen saattamista avoimiksi ja vastaanottaviksi kaikille, toisin sanoen osallisuuden tilojen luomista (ks. Niemisen artikkeli). Käytännön työssä tämä tarkoittaa esimerkiksi sosiaalisen kuntoutuksen viemistä sinne, missä ”elämä eletään”. Sosiaalinen kuntoutus näyttäytyykin sekä yksilön, yhteisöjen että yhteiskunnan sosiaalista toimintakykyä vahvistavana toimintana. Sen ytimissä vaikuttavat toivo sekä tulevaisuususkko, joilla muutokset tehdään mahdollisiksi.

LÄHTEET

- Alanen, A. (1987). *Johdatus aikuiskasvatukseen*. Radion aikuiskasvatussarjan ensimmäisen osan oppikirja. Helsinki: Yleisradio.
- Allardt, E. (1976). *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. Porvoo: WSOY
- Allardt, E. (1995). *Sosiologia*. Juva: WSOY
- Anttila, E. (2006). Taiteen voimalla – taidekasvatuksen mahdollisuudet suomalaisessa peruskoulussa. *Kasvatus* (37) 1, 44–52.
- Freire, P. (2005). *Sorrettujen pedagogiikka*. Suom. J. Kuortti. Tampere: Vastapaino.
- HE 164/2014. Hallituksen esitys eduskunnalle sosiaalihuoltolaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2014/20140164>
- Huttunen, R. (2006). Radikaali kasvatusta ja epäoikeudenmukaisuus. *Kasvatus* (37) 1, 26–33.
- Hannula, A. (2000). *Tiedostaminen ja muutos Paulo Freiren ajattelussa. Systemaattinen analyysi Sorrettujen pedagogiikasta*. (Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 167). Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Juhila, K. (2011). Ihanat naiset asunnottomien naisten tukiyksikössä. Teoksessa P. T. Ruuskanen, K. Savolainen & M. Suonio (toim.), *Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä*. Kuopio: UNIpress.
- Järvikoski, A. (2013). *Monimuotoinen kuntoutus ja sen käsitteet*. (Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita (STM) 2013:43). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. Saatavilla 8.11.2017 http://thl32-kk.lib.helsinki.fi/bitstream/handle/10024/114972/URN_ISBN_978-952-00-3457-3.pdf?sequence=1
- Kurki, L. (2000). *Sosikulttuurinen innostaminen*. Vastapaino: Tampere.
- Kurki, L. (2006). Toivon ja taistelun ristiriita: Fidel Castro, Ernesto ”Che” Guevara ja Paulo Freire. *Kasvatus* (37) 1, 34–43.
- Kurki, L. (2011). Sosikulttuurinen innostaminen yhteistyönä. Teoksessa P. T. Ruuskanen, K. Savolainen & M. Suonio (toim.), *Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä*. Kuopio: UNIpress.
- L 1301/2014. Sosiaalihuoltolaki. Saatavilla 8.11.2017 <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141301>
- Nieminen, A. (2017). *Osallisuuden tila*. Esitys Diakonia-ammattikorkeakoululla Helsingissä 15.5.2017.
- Puromäki, H., Kuusio, H., Tuusa, M. & Karjalainen, J. (2016). *Sosiaalihuoltolaki ja sosiaalinen kuntoutus. Kuntakyselyn tulokset*. (Työpaperi 47/2016). Saatavilla 8.11.2017 <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-803-6>
- Puurunen, P. & Roivainen, I. (2011). Jane Adams: setlementityön ja kansalaiskeskeisen sosiaalityön uranuurtaja. Teoksessa P. T. Ruuskanen, K. Savolainen & M. Suonio (toim.), *Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä*. Kuopio: UNIpress.
- Raivio, H. & Karjalainen, J. (2013). *Osallisuus ei ole keino tai väline – palvelut ovat!* Teoksessa T. Era (toim.), *Osallisuutta vai pakkoa?* (Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 156). Saatavilla 8.11.2017 http://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/64153/JAMKJULKAISUJA1562013_web.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Raivio, H. & Nykänen, N. (2014). *Osallistavan työllisyyspolitiikan elementtejä – yhdenvertaisuutta vai aktiivointia? Sosiaalisten oikeuksien ja vastikkeellisuuden ristivetoa vaikeassa työmarkkina-asetmassa olevien työllisyyden edistämässä*. (Työpaperi 14/2014). Saatavilla 8.11.2017 <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-171-6>
- Rekola, H. ja Vuorikoski, M. (2006). Feministinen pedagogiikka rajojen ylittäjänä. *Kasvatus* (37) 1, 16–25.
- Ruuskanen, P. (2011). *Esipuhe*. Teoksessa P. T. Ruuskanen, K. Savolainen & M. Suonio (toim.), *Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä*. Kuopio: UNIpress.

- Savolainen, K. (2011). *Sosiaalityö toivon luojana. Yhteisöuuntautunut toimintakulttuuri mielenterveyden edistämisessä*. Teoksessa P. T. Ruuskanen, K. Savolainen & M. Suonio (toim.), *Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä*. Kuopio: UNIpress.
- Savolainen, K. & Suonio, M. (2011). *Johdanto*. Teoksessa P. T. Ruuskanen, K. Savolainen & M. Suonio (toim.), *Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä*. Kuopio: UNIpress.
- Sosiaali- ja terveysministeriö. Sosiaali- ja terveyspalvelut. Kuntoutus (2017). Saatavilla 8.11.2017 <http://stm.fi/sotepalvelut/kuntoutus>
- Sosiaali- ja terveysministeriö. Sosiaalihuoltolain soveltamisopas (2017). (Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2017:5). Saatavilla 8.11.2017 <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3959-2>
- Suomen Unesco-toimikunta (1979). Suositus aikuiskasvatuksen kehittämiseksi. (Yhdistyneiden Kansakuntien kasvatustiede- ja kulttuurijärjestön sopimuksia ja suosituksia n:o 2). Helsinki: Suomen Unesco-toimikunta. Saatavilla 8.11.2017 <http://minedu.fi/documents/1410845/3898342/Aikuiskasvatussuositus.+Helsinki+1979.pdf>
- Taneli, M. (2012). *Kasvatus on kasvamaan saattamista. Kasvatustieteellinen tutkimus J. A. Hollon sivistyskasvatustutkimuksesta*. (Sarja C, osa 351). (Väitöskirja, Turun yliopisto). Saatavilla 8.11.2017 <http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/85782/Annales%20C%20351%20Taneli%20VK.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Demokraattinen Sivistysliitto ry (2012). Toimintaan Freiren kanssa – opas Sorrettujen pedagogiikkaan. Helsinki: Demokraattinen Sivistysliitto ry. Saatavilla 8.11.2017 http://www.desili.fi/tiedostot/Freire_aukeama.pdf
- Vaarama, M. (2011). *Prologi: Sosiaalipolitiikan nykytila*. Teoksessa E. Palola & V. Karjalainen (toim.), *Sosiaalipolitiikka. Hukassa vai uuden jäljillä?* Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Väisänen, R. (2011). *Toivon ja epätoivon rajapinnoilla. Näkökulmana ehkäisevä päihdesosiaalityö*. Teoksessa P. T. Ruuskanen, K. Savolainen & M. Suonio (toim.), *Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä*. Kuopio: UNIpress.

Outi Hietala

SOSIAALISEN KUNTOUTUKSEN YHTEISKEHITTÄMISESSÄ OSALLISUUS AVAUTUU KAIKILLE

Johdanto

Asiakkaan aktiivinen osallistuminen ja osallisuus ovat kuntoutumisessa niin keskeistä, että sitä voidaan pitää kuntoutumisen ehtona. Osallistamiseen sekä osallisuuteen liittyy kuitenkin jännitteitä ja haasteita, joita on sosiaalisessa kuntoutuksessa pyritty ratkomaan esimerkiksi kutsumalla asiakkaita ammattilaisten rinnalle ja yhteistyökumppaneiksi niin palveluiden kehittämiseen kuin toteutukseenkin (vrt. Prahalad & Ramaswami 2004). Ammattilaisten ja asiakkaiden yhteistyötä voidaan sosiaalisessa kuntoutuksessa tehdä hyvin monesta lähtökohdasta ja eri tavoilla. Tämän artikkelin aiheena on yhteiskehittäminen eli sellainen pienimuotoinen tai laaja-alaisempi yhteistoiminta, joka tarjoaa osallistujille – niin asiakkaille kuin työntekijöille – mahdollisuuksia vaikuttaa sekä omaan asemaansa palveluissa että palveluihin yleisemmin. Parhaimmillaan yhteiskehittämisessä tunnistetaan ja tunnustetaan asiakkaiden osallisuus uudella, heidän asemaansa myönteisesti vaikuttavalla tavalla (esim. Niskala ym. 2017, 7–8). Seuraavassa kuvaan ja pohdin niitä edellytyksiä sekä reunaehjoja, joiden pohjalta sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaan roolin muuttaminen avun tarvitsijasta ja tuen vastaanottajasta myös palvelujen kehittäjäksi, niihin ja palvelujärjestelmään vaikuttajaksi voi yhteiskehittämisessä tapahtua.

Artikkeli perustuu SOSKU-hankkeessa toteutuneeseen yhteiskehittämiseen, jota olen ollut käynnistämässä ja fasilitoimassa Järvenpään ja muidenkin kuntien SOSKU-osahankkeissa. Tämän lisäksi olen toteuttanut sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaiden ja ammattilaisten yhteiskehittämisen valmennuksia sekä johtajien valmennuksen SOSKU-hankkeessa yhdessä Reijo Kauppilan kanssa (ks. Kauppilan & Hietalan artikkeli). Olen myös tehnyt asiakkaiden ja ammattilaisten roolien muutosta yhteiskehittämisessä tarkastelevaa tutkimusta, jota hyödynnän tässä artikkelissa (mm. Hietala & Rissanen 2017).

Yhteiskehittämistä toteutettiin Järvenpään kaupungin SOSKU-osahankkeessa ensisijaisesti sosiaalisen kuntoutuksen yksikössä, esimerkiksi mielenterveys- ja päihdekuntoutujien työtoiminnassa sekä asumispalveluissa ja kehitysvammaisten työsalitoiminnassa. Palveluiden arjessa tapahtunut yhdessä kehittäminen sekä sitä tukeneet valmennukset ovat tuoneet eri toimijoita – asiakkaita ja ammattilaisia – yhteen myös yli yksikkö- ja palvelualuearajojen. Tuloksena on syntynyt ammattilainen–vertainen-työpari- ja ryhmäkäytäntöjen lisäksi muun muassa asiakkaiden perehdyttämisen ja palveluohjaukselliseen vertaisneuvontaan perustuvia malleja, hyvinvointia edistävän yhteistoiminnan malleja sekä narratiivisia ja voimavarasuuntautuneita toimintakyvyn arviointimalleja. Tässä artikkelissa ei keskitytä näihin sinänsä kiinnostaviin yhteiskehittämisen tuotoksiin, malleihin ja käytäntöihin, vaan siihen, miten ja millaisista lähtökohdista niihin päästiin ja niitä synnytetään. Millaisia asiakkaiden ja ammattilaisten yhteistyötä, roolien ja sekä suhteiden muutoksia yhteiskehittäminen edellytti tai sai aikaan? Entä millainen on yhteiskehittämistä sävyttävä, kaikkien osallisuutta mahdollistava tyyliilaji?

Kohti osallisuutta ja entistä parempaa sosiaalista kuntoutusta

Parhaimmillaan asiakkaan osallisuus konkretisoituu sellaisissa sosiaalisen kuntoutuksen kohtaamisissa, tilanteissa ja rakenteissa, joissa hän voi itsellensä luontevalla tavalla olla mukana määrittelemässä toiminnan tarkoitusta, luomassa ratkaisuja sekä toteuttamassa niitä. Osallisuuden kokemus on erityisen merkittävää tilanteissa, jossa pitkäaikaiset sairaudet, vammat, riippuvuudet tai vaikkapa pitkittynyt työttömyys ovat heikentäneet luottamusta omaan pystyvyyteen, aiheuttaneet taloudellisen tilanteen heikkenemisen ja pahimmillaan eristäneet sosiaalisista suhteista. Haasteena on, että osallistaminen voi kuitenkin johtaa myös näennäiseen tai ulkokohtaiseen mukana olemiseen varsinkin, jos sen kautta ei synny parempaa elämää ja vaikutusmahdollisuuksia. Pahimmillaan osallisuus paljastuu petokseksi, palveluissa olemisen tai hankkeen aikaiseksi kokeiluksi (Matthies 2017, 149; ks. myös Meriluoto 2016).

Asiakkaiden osallistumisen merkitys sosiaalisen kuntoutuksen yhteiskehittämisessä perustuu siihen, että erilaiset kokemukset ja näkökulmat ovat siinä enemmän kuin tarpeellisia. Niiden kautta syntyy riittävän monitahoinen ja elävä kuva kulloinkin käsillä olevasta aiheesta tai tilanteesta, siihen kätkeytyvistä ongelmista, voimavaroista ja ratkaisuksista. Näkökulmien moninaisuuteen perustuvaa yhteiskehittämistä voikin toteuttaa hyvin joustavasti sosiaalisen kuntoutuksen palveluissa sekä käytännöissä, eri tasoilla ja asetelmissa. Se voi toteutua ammattilaisen ja vertaisohjaajan työpariyhteistyönä ryhmän ohjaamisessa, asiakasraadin työskentelyssä tai vaikkapa kokemusasiantuntijoiden ja ammattilaisten yhdessä toteuttamissa palveluiden arvioinneissa. Ruohonjuuritason yhteiskehittämistä voidaan myös virittää asiakkaan kanssa ohimennen kahvikupin ääressä hänen tilanteestaan jutustellen tai pitkäjänteisempänä, kuntoutumista mahdollistavana prosessina. Myös laajoja ja systemaattisia palveluiden kehittämisprosesseja voidaan toteuttaa yhteiskehittämisen lähtökohdasta. Sen perusideat – kaikkien asianomaisten osallistuminen alusta asti, luottamus, moniäänisyys ja asiakas–ammattilainen-vastaroolien liudentaminen – auttavat niin parempien palvelujen kehittämisessä kuin sosiaalisen kuntoutuksen osallisuuteen ja kuntoutumiseen liittyvien haasteiden ratkaisemisessa.

Tarvelähtöisyydestä kokonaisvaltaisempaan toimijuuteen

Tarvelähtöisyys on sosiaalisessa kuntoutuksessakin tärkeää, jotta asiakkaat saisivat tarvitsemansa avun ja tuen. Tarpeiden korostaminen voi kuitenkin johtaa jäljittelemään hoidon logiikkaa, jossa tarpeiden kartoitus tapahtuu potilasta koskevan tiedon keruun ja analyysin avulla (Sonninen & Ikonen 2007). Silloin tarve voi muodostua synonyymiksi ammattilaisten laatimalle systemaattiselle kuvaukselle kuntoutujan ongelmista, joita ammattilaiset sitten yrittävät ratkoa kuntoutuksen avulla (ks. esim. Ensio & Saranto 2004). Kuntoutuksen tarvelähtöisyys voi korostaa asiakkaan ja ammattilaisen kompetenssien eroa sekä sulkea ulos asiakkaan kokemukset, mikä kääntyy helposti osallisuuden esteeksi. Ammattilaiset näyttävät silloin asiakkaalle kukin omaan osatehtäväänsä keskittyvinä asiantuntijoina, joita asiakkaiden kokemukset, elämä saati heidän persoonansa eivät kiinnosta. Toisaalta asiakkaatkin voivat odottaa, että ammattilaiset ”pysyvät lestissään” eli toteuttavat annettua osatehtäväänsä. Sosiaalisen toimintakyvyn puutteisiin ja tarpeisiin keskittyminen kuntoutuksessa voi toisin sanoen heikentää asiakkaan luotamusta omiin kykyihinsä niiden ratkaisijana.

Lisäksi kuntoutuksen tarkoitusta määritellään helposti tietynlaisten, yksilön riippumattomuuteen ja itsekontrolliin liittyvien ihanteiden pohjalta (vrt. Honkasalo 2013, 79). Siksi osallisuus avautuu kuntoutuksessa luontevimmin niille

asiakkaille, jotka kykenevät jakamaan kyseiset ihanteet sekä hyväksymään ja toteuttamaan niiden mukaisia tavoitteita. On mahdollista, että eniten kuntoutusta tarvitsevien ihmisten kannalta tämä lähtökohta ei ole tarkoituksenmukainen eikä edistä heidän osallisuuttaan ja kuntoutumistaan. Heidän näkökulmastaan suurin este kuntoutukseen osallistumiselle voi olla järjestelmään ja ammattilaisiin kohdistuva epäluottamus. Jos elämässä on koettu jatkuvaa niukkuutta ja palveluissa pettymyksiä, niin luottamus ihmisiin ja erityisesti sosiaali- ja terveysalan ammattilaisiin on voinut syystäkin heikentyä. Luottaminen on haastavaa, jos ei usko mahdollisuuteen saada apua tai jakaa ammattilaisten kanssa mitään itsellensä tärkeää.

Yksilön toimintakyvyn tukemisen ohessa kuntoutuksen lähtökohdaksi tulisikin ottaa heikossa asemassa olevien ihmisten sekä ryhmien sosiaalisen luottamuksen ja sitä tukevien sosiaalisten taitojen vahvistaminen (vrt. Mauno 2014, 53, ks. myös Rimpelä 2013; Kortteinen & Elovainio 2012). Yhteiskehittämisessä luottamuksen rakentuminen on keskeistä, koska ilman sitä ei synny kiinnostusta eikä halua osallistua. Luottamusta on kuitenkin monenlaista. Se voi olla henkilökohtaista, ihmisiin liittyvää luottamusta tai sitten luottamus voi kohdistua instituutioihin ja organisaatioihin. Vaikka näiden välinen raja onkin liukuva, organisaatioihin kohdistuva luottavaisuus on luonteeltaan yleistä, luottamus taas kokemusmaailmaan ja siinä rakentuvaan tuttuuteen perustuva asia, joka edellyttää sisäistä arviota luottamuksen kohteesta, tietoista valintaa mutta myös tähän liittyvää riskiä. (Luhmann 1979, 97–98.)

Kohtuullisen turvattua arkea elävän, sosiaalista pääomaa omaavan ihmisen on todennäköisesti helppoa luottaa julkiseen palvelujärjestelmään ja instituutioihin, koska hän kokee oman asemansa yksilöllisiä valintoja tekevänä yksilönä ja riippumattomana toimijana vahvaksi. Hän uskoo kykenevänsä pääsemään palveluihin sekä luottaa saavansa tarvitsemansa avun. Heikkoon ja turvattomaan sosioekonomiseen asemaan putoaminen tai juuttuminen saattaa sen sijaan heikentää luottamusta omiin kykyihin, toimijuuteen, pystyvyyteen sekä julkisiin instituutioihin, esimerkiksi sosiaaliseen kuntoutukseen. Toisaalta kokemuslähtöinen luottamus johonkin viiteryhmään voi olla suurta, mikä ilmenee mukautumisena ryhmän normeihin sekä siinä vallitseviin toimijuuden kollektiivisiin ehtoihin (vrt. esim. Stephens ym. 2007). Sosiaalisessa kuntoutukseen kohdistuvan luottamuksen kannalta tämä lähtökohta voi olla haastava, jos palveluun ohjatut eivät luota instituutioihin yleisellä tasolla. Luottamus ammattilaisiin edellyttää tutustumista, yhteisen kokemusmaailman jakamista sekä asiakkaalta uskallusta ottaa luottamuksen riski. Asiakkaan mahdollisuudet luottaa kuntoutukseen voivat riippua

paradoksaalisesti myös siitä, missä määrin ammattilaiset kykenevät luottamaan hänen voimavaroihinsa, potentiaaliinsa sekä pystyvyyteensä.

Kuntoutuksen tarvelähtöisyys perustuu ammattilaisten arvioon asiakkaan tilanteesta ja ongelmista sekä siitä, mitkä niistä kuuluvat kuntoutukseen ja mitkä jollekin muulle palvelulle. Tarpeisiin vastaaminen on yksi tapa vahvistaa asiakkaan luottamusta palveluun, mutta osallisuuden kannalta varsinkin jatkuva avun sekä tuen vastaanottaminen voi heikentää luottamusta omaan pystyvyyteen. Se on voinut romahtaa jo aikaisemmin asiakkuuteen johtaneiden ongelmien vuoksi. Silloin ylikorostunut luottamus instituutioon ja ammattilaisiin voi ilmetä myös niin, että asiakas odottaa kuntoutuksen ratkovan hänen arkeensa ja sosiaaliseen asemaansa liittyvät ongelmat. Sosiaalinen kuntoutuminen ei kuitenkaan ole mahdollista ilman hänen omaa panostaan, vastuutaan ja toimintaansa.

Vaikka yhteiskehittämisessä tunnistetaan ja tunnustetaan heikossa asemassa olevien ihmisten avun tarve sekä siihen vastaamisen tärkeys, siinä halutaan ennen kaikkea mahdollistaa asiakkaiden osallistumista. Näin pyritään vahvistamaan heidän kokemuskäyttöistä luottamustaan ja osallisuuttaan palveluissa. Osallisuus tarkoittaa tässä palveluiden käyttäjien asiantuntijuuden hyväksymistä ja tunnustamista niin, että sitä hyödynnetään palvelujen suunnittelussa, toteutuksessa ja arvioinnissa (Laitila 2010). Tämä tarkoittaa sitä, että palvelun käyttäjien näkökulmia ja kokemuksia pidetään arvokkaina ja pätevinä (Lester ym. 2006). Kokemusasiantuntijatoiminta perustuu samankaltaiseen ajattelutapaan, koska siinä palvelun käyttäjää ei pidetä vain hoidon tai kuntoutuksen kohteena vaan aktiivisena toimijana. Kokemusasiantuntijuuden kautta voidaan myös kuulla perinteisesti ”äänetömiä” asiakasryhmiä. (Rissanen 2015.)

Yhteiskehittämisessä hahmotetaan kuntoutuminen, osallisuus ja sosiaalinen toimintakyky asiakkaan tarpeisiin vastaamalla hänessä aikaansaattavan muutoksen sijasta jonakin sellaisena, joka rakentuu osana ihmisten ja ryhmien kokonaisvaltaisempaa, yhteistä toimijuutta (vrt. Maunu 2014, 53). Yhteiskehittäminen tarjoaa mahdollisuuksia uudistaa järjestelmä- ja asiantuntijälähtöistä kuntoutusta, koska siinä luodaan edellytyksiä asiakkaiden ja ammattilaisten suhteissa rakentuvalla osallisuudelle ja asiakkaiden toimijuudelle. Yhteiskehittäminen ei kuitenkaan ole jokin uusi menetelmä vaan pikemminkin tietynlaisten ajattelu-, suhtautumis-, toiminta- ja vuorovaikutustapojen yhdistelmä ja tyylilaji, jonka avulla tällaista kokonaisvaltaisempaa, suhteissa rakentuvaa toimijuutta sekä luottamusta voidaan edistää asiakkaiden ja ammattilaisten kesken. Vahvistuneen, ammattilaisiin kohdistuvan luottamuksen sekä itseluottamuksen ansiosta asiakas voi uskaltautua entistä aktiivisempaan ja tasaveroisempaan suhteeseen ammattilaisten kanssa. Hän

on näin kykenevämpi arvioimaan ja valitsemaan hänelle tarjottuja palveluita, ratkomaan arjessaan sosiaaliseen toimintakykyynsä liittyviä haasteita, halutessaan tukemaan vertaisena muita samassa tilanteessa olevia ja osallistumaan palveluiden kehittämiseen esimerkiksi kokemusasiantuntijana.

Tyylilajin juuret dialogisuudessa, verkostoissa ja osallistavassa yhdessä kehittämisessä

Yhteiskehittämistä sävyttää tietynlainen tyylilaji, joka auttaa tuomaan yhteen hyvinkin erilaisten toimijoiden näkökulmia, ajattelua, vuorovaikutustyylejä sekä toimintaa. Silloin myös ristiriitaiset käsitykset ongelmista sekä niiden syistä voivat olla luontevasti mukana niin palveluiden kehittämisessä kuin asiakkaan tai ryhmän prosessissa. Edes tavoitteita ei etukäteen määritellä ammattilaisten toimesta. Sen sijaan asiakkaat kutsutaan mukaan lähtökohtien, tavoitteiden ja suunnitelmiin miettimiseen. Näin tyylilaji kytkeytyy dialogisuuteen, jossa prosessin kontrolloinnin sijasta altistutaan asianomaisten näkökulmille jo ennen kuin toiminnan tavoitteita tai toteutusta aletaan linjata.

Kun esimerkiksi osallisuuden haasteet koskevat monia eri toimijoita ja osapuolia, yksi toimijataho ei voi eikä sen kannata alkaa kontrolloida vuorovaikutusta. Kontrolloidun toiminnan sekä prosessin sijaan pyritään luomaan yhteistä ymmärrystä kulloinkin käsillä olevasta haasteesta sekä mahdollisista ratkaisuista. Tyylilajille ominaisen vapauden ilmapiirissä kaikkien osallisuutta vahvistava muutos voi alkaa yhtä hyvin ammattilaisten toiminnan muuttumisesta kuin asiakkaiden käynnistämistä muutoksista. (Vrt. Seikkula & Arnkil 2005, 25–29.)

Yhteiskehittäminen pyrkii osaltaan vastaamaan hankkeissa tapahtuvan kehittämistyön haasteisiin, jotka nousevat esiin viimeistään tulosten juurrutusvaiheessa (mm. Peltola & Vuorento 2007). Mikäli kohderyhmät eivät ole osallisina kehittämistyön lähtökohtien, tavoitteiden ja keinojen määrittelyssä, eivät myöskään tulokset ole kovin helposti juurrutettavissa. Uutta toimintamallia ei voida tuoda ulkoapäin, vaan se rakennetaan yhdessä (Murto 2005). Yhteiskehittämisellä onkin yhtymäkohtia oppivan organisaation ideaan, koska siinä on tarkoitus edistää uuden, myös asiakkaiden kokemuksiin perustuvan tiedon luomista sekä tuottaa tuon tiedon pohjalta tavoitteiden saavuttamista edistävää osaamista organisaatiossa. (Ojala 2000, 168; Senge ym. 1994, 49.) Yhteiskehittämiseen kutsutaan myös mukaan toimijoita yli organisaatio- ja ammattikuntarajojen, mikä liittyy sen verkostokehittämisen ja osallistavaan yhdessä kehittämisen toimintatapoihin. Silloin kehitettävä toiminta muotoutuu kokonaisvaltaisesti yhteisissä alhaalta ylöspäin suuntautuvissa oppimisprosesseissa ja juurtuu jo kehittämisprosessin aikana osaksi organisaation

omaa sekä verkostojen perustoimintaa (esim. Järvensivu ym. 2010; Vuokila-Oikkonen & Hyväri 2015; ks. myös Hyväri 2013; Hyväri & Laine 2012). Tässä artikkelissa keskitytään kuitenkin yhteiskehittämiseen asiakkaiden ja ammattilaisten yhteisen osallisuuden sekä sen asiakkaille mahdollistaman kuntoutumisen näkökulmasta.

Ollakseen onnistunutta ja elävää yhteiskehittäminen sekä edellyttää osallisuuden kokemuksia että tuottaa niitä. Tämä koskee niin asiakkaita kuin organisaatioita, joiden perustoimintaan juurtuneenakin siinä tulee säilyä tietynlainen joustavuus ja elävyys. Yhteiskehittämisen tulee myös pysyä avoimena uusille toimijoille, ja se voi muotoutua jatkuvasti uudelleen erilaisten kiinnostusten sekä näkökulmien pohjalta. Tässäkin mielessä tyyllilaji on yhteiskehittämisen määrittelyssä tarkoituksenmukainen, koska silloin tulee näkyviin sen erilaisuus suhteessa menetelmiin ja malleihin. Tarkan mallin sijasta tyyllilajissa on kyse kokonaisvaltaisesta, dialogisuudesta, verkostomaisuudesta ja jatkuvaa oppimista yhdistävästä suhtautumis-, toiminta- ja ajattelutavasta. Yhteiskehittämisessä voidaan toki hyödyntää hyväksi koettuja menetelmiä tai malleja, mutta reflektoiden ja soveltaen niitä juuri käsillä olevassa ainutkertaisessa kontekstissa, osana ammattilaisten ja asiakkaiden yhteistä oppimisprosessia. Yhteiskehittämisen tyyllilajia määrittää myös tietynlainen kepeys, koska siinä luovutaan valmiiden mallien lisäksi myös toisten motivoinnista, joka yleensä koetaan raskaaksi. Ulkokohtaisen toisten motivoinnin sijaan keskitytään virittämään ja ruokkimaan yhteistä uteliaisuutta, kiinnostusta sekä inspiraatiota ja raivaamaan näin tilaa yhteiselle spontaanisuudelle.

Varauksellisuus malleja kohtaan johtuu havainnosta, ettei mikään ratkaisu tai asiantuntemus itsessään auta, ei ammattilaista työssään eikä asiakasta kuntoutumisessaan. Siksi tyyllilaji edellyttää ja toisaalta virittää muutoksia ammattilaisten ja asiakkaiden identiteeteissä, heidän keskinäisissä suhteissaan, rooleissaan ja tavoissaan yhdistää asiantuntemusta sekä kokemustietoa (ks. Kinnusen artikkeli). Muutos on aistittavissa kuntoutuksen ilmapiirissä, tunnelmassa sekä asiakkaiden ja ammattilaisten yhteisessä kielessä, huumorissa ja sanastossa. Parhaimmillaan ulkopuolinen ei pysty tarkasti erottamaan, ketkä ovat ammattilaisia, ketkä taas asiakkaita, eikä se ole edes enää oleellista. Päinvastoin, asiakkaat voivat kokea olevansa toteuttamassa toimintaa yhdessä ammattilaisten kanssa omista lähtökohdistaan niin, ettei kyse ole enää asiakkuudesta sen perinteisessä, tarvitsevuutta korostavassa merkityksessä. Myös asiakkaiden hauraamman ja tarvitsevamman toimijuuden kannalta tämä muutos on rohkaiseva. Se perustuu sekä asiakkaiden keskinäisen vertaisuuden voimaan että siihen, että jotkut vertaisista (kokemusasiantuntijat, kehittäjäasiakkaat) toimivat tasaveroisessa suhteessa ammattilaisiin ja ovat näin osa ratkaisua. Tämä havainto herättää uteliaisuuden ja saa parhaimmil-

laan asiakkaat pohtimaan, voisiko tämä pystyvyyden lisääntyminen olla heille itselleenkin mahdollista. Yhteiskehittäminen avaa myös ammattilaisille uudenlaisia mahdollisuuksia elävämpiin ja vastavuoroisempiin rooleihin, jolloin he pääsevät yhteyteen kuntoutumisen kokemuksellisen ulottuvuuden kanssa.

Roolit ja suhteet käymistilassa

Yhteiskehittäminen perustuu oivallukseen, että kuntoutuminen ei käynnisty eikä tapahdu sosiaalisessa tyhjiössä. Siksi yhteiskehittämisessä kutsutaan asiakkaita osallistumaan ja toimimaan ammattilaisten rinnalle ja kumppaneiksi niin oman kuntoutumisensa kuin palveluiden kehittämisen asetelmissa. Tämä ajatus on riskitiedossa julkisten palveluiden asiakkuutta ja ammatillisuutta koskevien perusoletusten kanssa, mikä selittää sen käytäntöön viemisen haasteita. Ammattiapu ja kuntoutuskin sisältävät oletuksen ammattilaisten tietämyksen, avun ja osaamisen ylivoimaisuudesta, tähän perustuvasta hierarkkisesti ylemmästä asemasta ja asiakkaalle vastakkaisesta roolista. Jo sana ”asiakas” viittaa monissa eurooppalaisissa kielissä (esim. engl. client) riippuvuuteen ja tarvitsevuuteen, kun taas kaupallisten palveluiden puolella puhutaan maksukykyisestä, palveluita valitsevasta kuluttaja-asiakkaasta (engl. customer).

Eräs yhteiskehittämistyöpajaan osallistunut asiakas vaikutti ihmettelevän tätä asiakkuuden perusoletuksia haastavaa osallistumisen ideaa. Hän keskeytti yhteiskehittämistyöpajan alussa kaikkien osaamista ja kokemusta korostavan puheeni kysymällä: ”Eikö nyt kuitenkin ole niin, että täällä ohjaajien kuuluu ohjata, sehän on heidän työtään?” Kysymys käynnisti monitahoista pohdintaa, jossa ei päädytty mihinkään ”oikeaan vastaukseen”, vaan ihmeteltiin kuntoutukseen osallistumista ja asiakkuutta hyvin erilaisista näkökulmista. Ikävät, kriittiset ja latistavalta vaikuttavatkin kysymykset ovat arvokkaita dialogin virittäjiä, ja siksi niitä ei kannata torjua tai vaimentaa. Niiden kautta voi avautua jotain sellaista, joka tulisi saada mukaan kuvaan. Kyseisessä yhteiskehittämistyöpajassa keskustelu kiertyi lopuksi asiakkaiden vilpittömään tyytyväisyyteen ohjaajia kohtaan. Samalla nousi esiin asiakkaiden huoli siitä, että tämä heidän antoisaksi kokemansa palvelu ei riittävän hyvin tavoita muita sitä tarvitsevia ihmisiä.

Lopputulena yksi asiakkaista innostui suunnittelemaan ja tekemään mainoksen. Siinä kerrottiin muissa palveluissa toimiville ammattilaisille sekä heidän asiakkailleen siitä, mitä kaikkea kuntouttava työtoiminta voi antaa. Lisäksi osa asiakkaista lähti myöhemmin työntekijöiden mukana sidosryhmien kanssa käytäviin neuvotteluihin, joissa pyrittiin vahvistamaan palveluihin asiakkaita ohjaavien ammattilaisten ymmärrystä siitä, kenelle ja missä tilanteessa se olisi hyödyksi. Asi-

akkaat kykenivät kokemuksensa perusteella kertomaan neuvotteluissa konkreettisesti, mitä hyötyä palvelusta oli heille ollut ja luomaan näin elävän kuvan siitä, minkä tyyppisissä tilanteissa olevia ihmisiä palveluun kannattaa ohjata.

Kokemusasiantuntija, kehittäjäasiakas tai vaikkapa vertaisohjaaja edustavat yhteiskehittämisessä rooleja, jotka voivat auttaa purkamaan perinteistä, asiakkaiden ja ammattilaisten roolien vastakkaisuutta sekä hierarkkisuutta. Näissä tehtävissä toimivat asiakkaat ovat voineet käydä läpi omaan rooliinsa liittyvän koulutuksen ja sen myötä alkaneet irtautua apua tarvitsevan asiakkaan roolista. He hahmottavat itsensä paitsi toisten asiakkaiden vertaisena myös ammattilaisten yhteistyökumppaneina, minkä ansiosta he voivat toimia yhteiskehittämisen käynnistämässä välittäjäroolissa, ikään kuin tulkkeina. Vertaisroolissa he auttavat uusia asiakkaita ymmärtämään kuntoutuksen palveluprosesseja, minkä lisäksi he tarjoavat näille emotionaalista, käytännöllistä ja sosiaalista tukea sekä tukea toipumiseen (Repper & Watson 2012). Samalla he voivat vakuuttaa nämä siitä, että ammattilaisiin voi ja kannattaa luottaa ja että palveluista voi olla todellista hyötyä. Vaikka kokemusasiantuntijan rooliin kouliintuminen usein vaatii kouluttautumista ja vahvistumista, yhteiskehittämisessä keskeinen tehtävien muovautuvuus ja avoimuus edellyttää, että myös kaikki kokemuslähtöiset roolit ovat sen asetelmissa avoimia eikä kokemusasiantuntijan tai vertaisen tehtävä ole vain joidenkin tiettyjen ”luottoasiakkaiden” käytössä.

Kokemusasiantuntijat voivat usein myös helpottaa ammattilaisissa mahdollisesti heräviä epäilyjä, että yhteiskehittämisen taka-ajatuksena on paljastaa olemassa olevan toiminnan puutteellisuus tai arvostella heidän toimintaansa. Myös roolien ja suhteiden käymistila voi tuntua pelottavalta silloin, jos asiakkaiden ajatellaan liittoutuvan ammattilaisia vastaan, vaativan heitä tilille menneistä vääryyksistä tai ammattilaisiin kohdistuvasta turhautumisesta. Kokemusasiantuntijan roolissa korostuu myös yhteiskehittämisessä se, että vaikka he ”edustavat” asiakkaiden kokemuskökökulmaa, he eivät ole ammattilaisten vastustajia tai arvostelijoita. Luottamus auttaa ottamaan epäkohdat puheeksi, jolloin ammattilaisetkin voivat itse olla tuomassa niitä yhteisen pohdinnan ja kehittämisen aiheiksi. Siksi yhteiskehittämisessä on tärkeää kunnioittaa kaikkien, myös varautuneiden ja vastahakoisten rajoja ja muistaa, että kaikki voivat oppia toisiltaan jotain oleellista (Isaacs 2001, 123).

Ei-tietäminen ja kokemus keskiössä

Kun ammattilaiset luopuvat asiakkaita koskeviin ennakkokäsityksistä ja ongelmaluokitukseen perustuvasta toiminnan suunnittelusta, syntyy tilaa yhteiskehittämisen ytimelle, kokemukselliselle osallisuudelle. Yhteiskehittäminen ei silti

tarkoita luopumista etukäteisvalmistautumisesta vaan sen oivaltamista, että sekin on osa prosessia, ammattilaisen virittäytymistä edessä olevaan tilanteeseen ja toimintaan. Kun asiakas sitten tulee tai ryhmä kokoontuu, myös ohjaajan oma suunnitelma sekä esioletukset lähtevät muutokseen tilanteen ja kontekstin ehdoilla. Silloin ammattilainen voi keskittyä kuulemaan asiakasta tai ryhmää ja siirtää omat ideansa sekä suunnitelmansa taustalle resurssiksi. Niistä voi mahdollisesti prosessin edetessä tuoda aineksia ja soveltaa niitä sen mukaan, mihin suuntaan yhdessä lämmitään.

Eräs työsalilla käden taitoja ohjaava ammattilainen kertoi omassa asiakastyössään yhteiskehittämisen myötä tapahtuneesta muutoksesta. Hän totesi varsinkin vastavalmistuneena olettaneensa, että kuntoutuksen asiantuntijana ja käsitöiden osaajana hänen tulee kyetä valmistelemaan asiakkaille mielekästä tekemistä, suunnitella malleja ja ohjata niiden toteuttamisessa. Hänellä piti siksi olla riittävän laaja ja kattava repertuaari erilaisia malleja valmiina ”reppussa”. Ja usein hän käytti myös omaa aikaa hyvien mallien suunnittelemiseen ja ohjeiden laatimiseen. Yhteisvalmennukseen osallistumisen sekä sen aikana käynnistyneiden kokeilujen myötä hän huomasi, että voisi uskaltautua tulemaan töihin ilman valmiita ratkaisuja ja asiantuntijan ”reppua”. Edellisenä päivänä tullut pöytäkoristetilauus eläkkeelle lähtevän kunnan työntekijän läksiäisjuhlaan oli sitten se lähtökohta, josta asiakkaiden kanssa lähdettiin liikkeelle. He alkoivat ideoida koristeita sekä tehdä kokeiluja, joiden lopputuloksena syntyi aivan toimiva lopputulos.

Ammattilainen osallistui tilauksen valmisteluun ja toi mukaan osaamistaan niissä kohti, kun asiakkaat sitä häneltä kysivät. Hän huomasi kuitenkin kokevansa olonsa jotenkin turhaksi, noloksi ja osattomaksikin, kun asiakkaat alkoivat innoissaan ottaa tehtävien suunnittelua ja toteutusta yhä enemmän haltuunsa. Vähitellen hän kertoi oivaltaneensa, ettei hänen osaamisensa arvo ole kiinni näistä tuotoksista tai niiden aikaansaamisesta. Sen sijaan hän voi itsekkin oppia ja kehittyä siinä, miten hän löytää uusia kohtia ja tapoja tarjota asiakkaille mahdollisuuksia heidän potentiaalinsa käyttöön ottoon työtoiminnan arjessa.

Asiakkaiden potentiaalille tilan antaminen näkyy tyyli-ilajissa eräänlaisena ei-tietämisenä, luopumisena valmiista, vaikkapa asiakkaiden ongelmia koskevista oletuksista, tavoiteasetteluista sekä ratkaisuksista. Yhteiskehittämisessä mitään tilannetta tai toimintaa ei pyritä yksipuolisesti ”vetämään” tai ”käynnistämään”. Sen sijaan viritytään yhdessä siihen, millaisia ajatuksia, aiheita ja ideoita itse kukin voi alkaa aiheeseen tai haasteeseen liittyen löytää. Ne ovat aluksi ehkä hyvinkin raakilemisiä, mutta juuri sallivan tyyli-ilajin, tilan ja vapauden tunteen ansiosta ne voivat alkaa nousta esiin. Ammattilaisena on oleellista oppia olemaan läsnä tässä

ja nyt sekä kuulemaan mitä asiakkailla on sanottavana. On siis osattava luopua houkutuksesta heti tietää, osata ja selittää, mikä osaamisena haastaa perinteistä asiantuntemusta.

Yhteiskehittämisen osaaminen näkyy myös kyvyssä ylläpitää ei-tietämisen tilaa avoimena myös omassa mielessään, jotta voisi havaita ja kuulla toisten ihmisten erilaiset näkökulmat, kokemukset sekä tarinat. Käytännössä tämä voi tapahtua esimerkiksi ryhmätilanteessa niin, että ohjaaja kertoo ensin alustavan, myös itseään kiinnostavan näkökulman tai kysymyksen käsillä olevaan aiheeseen ja kysyy sitten, mitä ajatuksia se herättää. Osaaminen ei ole sitä, että saa vain tiettyjä, ammattilaisen mielestä hyödyllisiä asioita tapahtumaan vaan sitä, että voi antaa tilaa myös erilaisille, oman idean kanssa ristiriitaisille ajatuksille. Tämä yhteiskehittämisen edellyttämä, niin intressien, roolien kuin vuorovaikutuksen suhteen, mahdollisimman avoin tila voi tuntua varsinkin alkuvaiheessa ahdistavankin tyhjältä. Silloin työntekijöiden osaamista on kyetä levollisesti odottamaan, että ihmiset alkavat vähitellen löytää omakohtaisia näkökulmia, kertoa sekä keskustella niistä. Lisäksi ammattilainen voi hyödyntää erilaisia kulttuurilähtöisiä, luovia tai toiminnallisia menetelmiä yhteiskehittämiseen virittäytymisessä, jolloin tyhjiin tilaan uskaltautuminen on helpompaa. Ei-tietäminen ei siis tarkoita asiantuntemuksen, tiedon ja osaamisen mitätöintiä vaan sitä, että menetelmät, tietämys ja osaaminen tuodaan mukaan aina prosessin ja sen vaiheen ehdoilla. Asiantuntijatieto sekä menetelmällinen osaaminen voi silloin olla mukana ehdotuksena tai aineksena ideoiden ja kokeilujen jatkumossa, jolloin se palvelee vaiheittain rakentuvaa yhteistä ymmärrystä kehittämisestä, sen tavoitteesta ja keinoista.

Toiminnallisuus virittää yhteiseen ymmärrykseen ja toimintaan

Yhteisvalmennuksissa ja -kehittämiseen liittyvissä kokoontumisissa voidaan hyödyntää esimerkiksi toiminnallisen ryhmätyön menetelmiä (esim. Kopakkala 2005, Janhunen & Sura 2005). Toiminnallinen ryhmätyö tarjoaa keinoja muun muassa toimintaan virittäytymiseen, jolla tarkoitetaan suhteen luomista käsillä olevaa aiheeseen sekä käynnistymässä olevaan toimintaan. Ihmisethän ovat aina tulossa kohtaamisiin tai vaikkapa yhteisvalmennukseen jostain tilanteesta, joka saattaa edelleen viedä tilaa heidän mielessään. Kun ajatukset ovat muualla, on vaikeaa osallistua tai edes hahmottaa, mistä tässä tilanteessa onkaan kyse ja mitä ympärillä tapahtuu. Virittyminen työskentelyyn voi tapahtua spontaanistikin esimerkiksi niin, että aluksi juodaan yhdessä kahvia ja puhutaan siitä, mitä kenellekin kuuluu ja muistellaan, mitä viime kerralla tapahtui, mistä puhuttiin ja mitä ihmiset ajattelevat näistä asioista nyt. Työskentelyvaiheessa syvennyttään tilantees-

sa (kokoontumisessa, valmennuksessa, tapaamisessa) käsillä olevaan aiheeseen. Aihe voi varsinkin aluksi olla hyvin väljä, jolloin jokainen voi ehdottaa teemoja tai kysymyksiä, joiden pohjalta sitten lähdetään työskentelemään.

Jos ihmisiä on tilanteessa monia, keskustelu, toiminnan ja huomion suuntaaminen jää helposti muutaman puheliaan varaan. Silloin vuorovaikutusta voidaan tasapainottaa toiminnallisesti niin, että pyydetään kaikkia ensin juttelemaan vierustoverin tai muutaman lähellä istuvan kanssa ja sitten siirtymään vaikkapa itsellensä vieraamman henkilön luo vaihtamaan ajatuksia tästä ensimmäisestä teemasta. Kun porina on laantunut, palataan puhumaan koko joukon kesken siitä, millaisia ajatuksia teema eri kokoonpanoissa oli herättänyt, jolloin päästään muodostamaan yhteistä ymmärrystä ja etenemään yhteisessä työskentelyssä.

Työskentelyssä vaihdellaan näin joustavasti suurryhmän, parin tai pienen porukan, vieraiden ja tuttujen ihmisten vuorovaikutuksen sekä esiin nostamien näkökulmien, ideoiden ja aloitteiden välillä. Keskusteluille pienemmissä kokoonpanoissa kannattaa antaa riittävästi aikaa niin, että siirtymä seuraavaan vaiheeseen tapahtuu vasta sitten, kun puheensorina alkaa laantua. Muutenkin kiireettömyys on keskusteluissa ja työskentelyssä tärkeää, koska ammattilaisten kokouksissa usein omaksuma tehokkuus voi sulkea asiakkaat ulos vuorovaikutuksesta ja kaivata myös itse ammattilaisten ajattelua.

Vuorovaikutusta voidaan rikastaa myös soveltamalla kuva- tai esinesymboleihin perustuvaa toiminnallisuutta. Osallistujille on tarjolla kuvakortteja tai heitä voidaan pyytää valitsemaan jokin huoneesta löytyvä esine, joka kertoo esimerkiksi hetkeä aiemmin parin kanssa käydyssä keskustelussa saadusta oivalluksesta, ideasta tai heidän sen hetkisistä ajatuksistaan. Myös janan tai kehän käyttö voi olla luontevaa tilanteessa, jossa isompi ryhmä pyrkii hahmottamaan suhdettaan johonkin käsillä olevaan aiheeseen. Osallistujia voi esimerkiksi pyytää asettumaan sellaiseen kohtaan lattialle kuvitellulla janalla, joka kertoo heidän itse kunkin tämän hetkisestä kiinnostuksesta käsillä olevaan aiheeseen. Janan toisessa päässä kiinnostus on 0 ja toisessa 10. Kun jokainen on löytänyt itsellensä sopivan kohdan, jutellaan lähimpänä olevan ihmisen kanssa hetki siitä, miksi ollaan juuri siinä kohdassa ja esimerkiksi siitä, mikä herättää tai heikentää kiinnostusta asiaan. Lopuksi jokainen voi kertoa muutamalla lauseella muille ajatuksiaan esimerkiksi siitä, mikä asiassa tällä hetkellä on kiinnostavaa, mitä pitää tärkeänä ja mikä taas vähentää kiinnostusta tai herättää epäilyjä.

Työskentelyä ainakin alussa ja siihen tottumattomina helpottaa, jos sitä fasilitoi tästä tehtävästä kiinnostunut ja toiminnallisuuteen paneutunut henkilö (tai vaikkapa ammattilainen–asiakas-työpari). Yhteiskehittämisen tyyli-ilmiö ilmenee

ohjauksessa ja fasilitoinnissakin siinä, että kenenkään ei odoteta olevan muuta mieltä kuin sillä hetkellä on. Ja toisaalta jokaisella on tyhjän tilan vapaudessa mahdollisuus ja oikeus muuttaa mieltään työskentelyn edetessä tai joskus myöhemmin. Oleellista on se, että fasilitoinnin avulla ihmiset pääsevät helpommin elävään ja avoimeen vuorovaikutukseen ja vaihtamaan ajatuksiaan työskentelyn aiheesta myös itsellensä vieraampien kanssa. Samalla he voivat löytää mahdollisia kumppaneita, joiden kanssa he alkavat myöhemmin edetä yhteiskehittämisessä molempia kiinnostavien kokeilujen ja konkreettisen toiminnan suuntaan.

Epävarmuudesta nauttimisesta erimielisyyden lahjaan

Yhteiskehittämisen edellyttämän tyhjän tilan sietäminen on hankalaa, mikäli ammattilainen on aiemmin ratkaissut epävarmuutensa asiakkaiden edessä ottamalla tilanteen haltuun ammatillisen osaamisensa varassa tai vaikkapa asiakkaan palvelu- ja ongelmahistoriaa kuvaavien asiakirjojen kautta. Yhteiskehittämisen edellyttämä esioletuksista luopuminen ja ”tyhjä pää” voi tällöin synnyttää ristiriitaisia tunteita, koska se asettaa hänet kasvotusten oman epävarmuutensa äärelle (Hietala & Terävä 2017). Epävarmana on mahdotonta alkaa luottaa myöskään siihen, että toimintakyvyltään heikentyneet asiakkaat kykenisivät osallistumaan toiminnan suunnitteluun ja toteutukseen saati palveluiden kehittämiseen. Mutta jos epävarmuutensa tunnistaa ja hyväksyy ei-tietämisen mahdolliseksi toiminnan lähtökohdaksi, voi keskittyä rauhassa kuulemaan ja löytämään potentiaaleja myös asiakkaissa sekä alkaa luottaa heidän voivan todella olla oman elämänsä asian tuntijoita. Asiakkaan tavat ratkoa kuntoutumisen haasteita eivät ole ehkä yhtä tehokkaita kuin ammattilaisten, mutta koska ne ovat lähtöisin häneltä, ne todennäköisimmin soveltuvat hänen tilanteeseensa, arkeensa ja elämäänsä. Ammattilaiset voivat tarjota omaa osaamistaan ikään kuin ”seisovassa pöydässä” ehdotuksina, joita asiakkaat voivat vapaasti soveltaa omiin tarkoituksiinsa.

Tyhjä tila saa aikaan myös sen, että erimielisyyksiä voi nousta esiin ilman, että ne ohitetaan tai niitä vältellään. Tyytymättömyyttä voidaan ilmaista ja käsitellä avoimesti yhdessä siksi, että ihmisten välille on yhteiskehittämisen aikana syntynyt riittävästi luottamusta, tuttuutta sekä kunnioitusta. Konflikteja tai luonteeltaan moraalisia ristiriitoja ei nähdä ongelmana, vaan mahdollisuutena nostaa keskusteluun osallistujille tärkeitä arvoja, tunnistaa niihin liittyviä eroja sekä löytää samalla yhteistä arvopohjaa. Ristiriitoja salliva ja aitoon kontaktiin perustuva osaaminen voi olla ammattilaisille haastavaa mielenterveys- ja päihdeongelmiin liittyvässä sosiaalisessa kuntoutuksessa. Asiakkaan ilmaisemaa erimielisyys voidaan huomaamatta ja hyvää tarkoittaen redusoida mielenterveysongelman tai

diagnoosin perusteella oireiluksi. Yhteiskehittämisessä asiakkaidenkin kriittisyyteen, pettymyksiin ja turhautumiseen voidaan kuitenkin alkaa suhtautua heidän henkilökohtaisena kokemuksenaan sekä arvokkaana viestinä sen hetkisestä kuntoutuksen kontekstista.

Erimielisyyteen suhtaudutaan yhteiskehittämisessä lahjana, koska sen avulla kuntoutusta ja sen kehittämistä voidaan tutkia sekä muovata yhdessä sellaiseksi, että hyvinkin erilaisista lähtökohdista siihen osallistuvat ihmiset voi kokea toiminnan riittävästi omanlaisekseen. Ammatilaiselta tämä edellyttää uskallusta sekä vaikuttua asiakkaiden kielteisistäkin tunteista että ilmaista itsekin epämuokavia, esimerkiksi turhautumisen tai petetyksi tulemisen tunteitaan. Kokemusten ja tunteiden mukanaolo yhteiskehittämisessä edellyttää aina riittävän kiireetöntä tilannetta ja aikaa. Yhdessä hahmottuva ratkaisu tai muutos voi alkaa syntyä vasta, kun ihmiset saavat omatahtisesti kokea ja kulkea erimielisyyksien läpi. Ja joskus voi myös olla perustelua todeta, ettei yhteistyö suju vilpittömästä yrityksestä huolimatta. Yhteiskehittäminen perustuu aina vapaaehtoisuuteen, jolloin silloin voi olla parempi luovuttaa ja jättää asia ainakin toistaiseksi silleen. Pakottomuus voi joskus itsessään synnyttää tilaa ratkaisulle ja siksikin tässä tyyliilajissa on hyvä luopua liiasta yrittämisestä myös ristiriitojen kohdalla.

Tarinoita jakamalla kokonaisemmiksi ihmisiksi

Ihmisten kokonaisvaltaisempi, osallisuutta lisäävä näkyväksi tuleminen mahdollistuu yhteiskehittämisessä myös tarinoiden kautta. Niitä kerrotaan esimerkiksi yhdessä kehittämisen valmennuksissa, joissa sekä asiakkaat että ammatilaiset saavat pienryhmissä kuulla toistensa elämästä, asiakkuudesta ja työstä sen, mitä nämä haluavat niistä jakaa. Jo pelkkä tarinoiden kertominen ja kuuleminen voi synnyttää vertaisuutta samansuuntaisia kohtaloita läpikäyneiden välille. tarinat myös häivyttävät sosiaalisessa kuntoutuksessa avun antamisen ja vastaanottamisen rooleihin liittyviä kuiluja ja vastakkaisuuksia.

Tarinat virittävät vertaisuutta samansuuntaisia asioita ja vaiheita elämässään kokeneiden asiakkaiden välillä, mutta ne avaavat yllättävästi toivon näkökulmaa myös monille ammatilaisille. Asiakkaiden tarinoita kuullessaan ammatilaiset saattoivat esimerkiksi yhteisvalmennuksissa samastua sekä kärsimyksiin että ponnistuksiin, joita nämä olivat kokeneet ja oivaltaa, miten raskaita tai ahdistavia aivan tavalliset arkiset askareet voivat pahimmillaan olla. Sen jälkeen tuntui ihmeeltä, että kaikki nuo vaiheet läpikäynyt ihminen oli nyt tässä kertomassa tarinaansa. Yhteiskehittämisen tyyliilajiin perustuva vuorovaikutus kuntouttaa myös ammatilaisia, jotka muuten saattavat olla tietämättömiä niistä kamppailuista, joi-

ta ihmiset sisimmässään ja arjessaan käyvät läpi sekä niistä selviytymisistä ja muutoksista, joita he sitkeydellään saavat elämässään aikaan.

Asiakkaille oli puolestaan merkittävää kuulla ammattilaisten kokemuksia ja tarinoita, joissa tuli esiin esimerkiksi työuraan liittyviä epävarmuuksia ja epäoikeudenmukaisuutta. Se tosiasia, että auttamistyön ja sosiaalisen kuntoutuksen ammattilaisetkin voivat tarvita apua sekä kokea avuttomuutta vaikutti jääneen aikaisemmin asiakkailta näkymättömiin. Yksi pitkään asiakkaana ollut kiteytti tämän havainnon näin: “On mukava huomata, että sossukin on ihminen”. Ammattilaisille tämä heidän ihmisyytensä ihmettely oli hieman outoa. Samalla he oivalsivat, millaisten kehysten läpi heitä asiakkaiden suunnasta katsotaan, miten he usein itsekin näkevät itsensä ja asiakkaansa usein perustavasti erilaisina.

Yksi työtoiminnan yhteisvalmennukseen osallistuneista asiakkaista piti tärkeänä ammattilaisissa siellä havaitsemaansa muutosta. Tämä nuorena skitsofreniaan sairastunut mies korosti, että valmennuksessa ammattilaiset vaikuttavat kiinnostuneilta hänestä ja hänen kokemuksistaan kokonaisuutena. Tämä kokonaisuutena, sekä heikkoutta että potentiaaleja sisältävänä, arvokkaana ihmisenä nähdyn tuleminen oli jotain, josta hän koki aiemmin jääneensä paitsi kuntoutuksessa. Tarinallisuuden ansiosta asiakkaat huomaavat tuskallisilla ja häpeällisilläkin kokemuksilla sekä epäonnistumisella olevan merkitystä. Niiden jakaminen vertaisten kanssa vähentää häpeää ja eristyneisyyttä. Ammattilaiset saavat puolestaan näistä asiakkaiden vaikeistakin kokemuksista jotain arvokasta itsellensä. Asiakkaat voivat yllättäen kokea olevansa antamassa jotain arvokasta niille, joilta he ovat saaneet tukea. Varsinkin pitkäaikaisen avun vastaanottaja jää helposti alistaiseen ja riippuvaiseen asemaan. Siksi yhteiskehittämisen tyyliä ja narratiivisuudessa korostuva vastavuoroisuus voi tasapainottaa ammattilaisten ja asiakkaiden välisiä hierarkkisia eroja.

Tilaa näköalattomuudelle ja toivolle

Kuntoutuminen edellyttää luottamusta omiin mahdollisuuksiin, keinoihin ja voimavaroihin sekä kykyä ryhtyä toimimaan itsensä hyväksi (Koskisuus 2004). Joskus toivo kuntoutumisesta hautautuu asiakkaan mielessä kielteisen näköalattomuuden, alistumisen ja haurauden, rikki menemisen tai epäonnistumisen pelkojen alle. Jos nämä kokemukset on aikaisemmin suljettu ulos omasta mielestä tai ohitettu palveluissa, ei ehkä myöskään kuntoutumisen vaatimaa energiaa ole käytettävissä, koska se on sidottuna näihin ajatuksiin tai niiden vaimentamiseen. Yhteiskehittämisessä ei vaadita ketään suhtautumaan pelottaviin, raskaisiin tai vastenmielisiin asioihin väkikäisen positiivisesti. Päinvastoin, luottamuksen ja yh-

teenkuuluvuuden vahvistuessa asiakkaat voivat kokea saavansa vihdoin tilaa myös tukahdutettujen, keskenjääneiden ja tunne-energiaa sitovien kokemusten ja tunteiden ilmaisemiselle. Siksi he saattavat ryhtyä ensimmäistä kertaa avoimesti purkamaan esimerkiksi palveluissa kohtaamiensa vääryyksien tuottamaa tuskaa tai omien epäonnistumisten synnyttämää häpeää. Ammatilliselta vaatii rohkeutta ottaa tätä purkausta vastaan ja vain kuunnella ottamatta kantaa, ryhtymättä selittämään, korjaamaan tai edes helpottamaan tilannetta millään tavalla. Jotkut asiakkaat voivat olla tähän toisen kuuntelemiseen omien kokemustensa läpikäymisen vuoksi ammattilaisia valmiimpia.

Kuntoutumisen kannalta näiden vaikeiden kokemusten kiireetön, ehkä pitkäläkin aikajaksolla tapahtuva purkaminen on merkittävää. Silloin vapautuu tilaa uudentalaiselle toimijuudelle ilman, että ammattilaisten tarvitsee siihen asiakasta erityisesti motivoida. Eräs yhteisvalmennukseen osallistuneista muotoili asian näin: ”Ne (ammattilaisen kanssa) puhumani menneisyyden asiat olivat ihan kauheita, mutta kun olin oppinut tuntemaan häntä paremmin saatoinkin luottaa siihen, että hän pystyy kuulemaan ne ja pystyin vähitellen menemään niiden läpi. Nyt olen paljon vahvempi.”

Ammattilainen saattaa näissä tilanteissa huolestua, että psyykkisesti hauras asiakas ahdistuu kohtuuttomasti eikä kestä ahdistusta. Tässä ammattilaisten omat elämäkokemukset ja koetut, läpieletyt menetykset ovat tärkeinä resursseina. Ne lisäävät luottamusta siihen, että vaikeistakin kohtaloista ja tunteista on mahdollista selvitä. Lisäksi huolta voi helpottaa ymmärrys, että asiakkaat ovat jo selvinneet kyseisistä tapahtumista ja asioista, jolloin he todennäköisesti selviävät myös nyt niiden pintaan nostamasta tuskasta. Vaikka ammattilaisten vapaaehtoinen halu, kyky ja valmius kuulla asiakkaiden vaikeita kokemuksia ovatkin tässä lähtökohtana, heillä on myös oltava riittävä esimiesten sekä työnohjauksen tuki, jotta he voivat kokea nämä tilanteet ja uuden, asiakkaiden kokemuksille avoimemman roolinsa turvalliseksi. Silloin he kykenevät kunnioittavalla tavalla auttamaan asiakasta pilkkomaan kipeitä kokemuksia pienemmiksi, pidemmällä ajalla läpikäytäväksi ja siten ammattilaisenkin jaksamisen kannalta kohtuullisemmiksi kokonaisuuksiksi.

Mikäli ammattilainen kykenee ottamaan vastaan asiakkaan toivottomuuteen ja menetyksiin liittyvän tuskan ryhtymättä hoitamaan tai korjaamaan, tilanne voi muodostua molemmille eheyttäväksi. Tämä erottaa yhteiskehittämisen niistä auttamisen asetelmista, joissa haavoittuvuus nähdään vain asiakkaan ominaisuudeksi. Kun haavoittuvuus tarkoittaa jotain särkyvää ja riskialtista, joka ammattilaisten on ehkäistävä, korjattava ja otettava huomioon, se ei kuulu asiakkaan ja

ammattilaisen jakamiin asioihin. Toisin sanoen haavoittuvuus on ominaisuus, joka sijoittuu vain asiakkaaseen. Kaikkien kokemuksia kunnioittavassa, tuttuuteen ja luottamukseen perustuvassa yhteiskehittämisessä avautuu tilaa haavoittuvuudelle paitsi asiakkaan myös ammattilaisen inhimillisenä ominaisuutena. Silloin sille ei välttämättä tarvitse tehdä mitään ja sen kanssa elämiseen voidaan alkaa suhtautua yhtenä ihmisyyden kehitystehtävistä. Yhteisen haavoittuvuuden ymmärtäminen sekä luottamus asiakkaiden potentiaaliin ei mitätöi eikä kiellä esimerkiksi psyykkisen sairastumisen aiheuttamaa avuttomuutta ja vaikkapa traumatisoituneen oikeutta saada myös terapeutista apua. Yhteiskehittämisessä voi syntyä näidenkin kokemusten jakamiseen perustuvaa uudenlaista yhteyttä, jolla on keskeinen merkitys asiakkaan toimijuuden vahvistumisessa suhteessa ammattilaisiin sekä hänen omaan elämäänsä (vrt. Sarvimäki ym. 2010).

Kysyin edellä kuvatun keskustelun päätteeksi asiakkaalta, mitä hän ajattelee omasta tilanteestaan ja olisiko ammattilaisen ollut parempi ohjata hänet puhumaan tuskastaan vaikka oman terapeutin kanssa. Asiakas vastasi: ”Ei mun mielestä, mullahan on hoitosuhde ja tiedän kyllä miten toimia, jos mun kunto heikkenee. Tässä oli tärkeää juuri se, että meillä on syntynyt yhteisymmärrys ja luottamus, jonka varassa saatoin kertoa asiat ihmiseltä ihmiselle.”

Ammattilaisen kyky kuunnella ilman tarvetta edes mielessään korjata tai selittää toisen kokemuksia voi osaltaan suojata häntä myötätuntouupumukselta. Kuuntelemiseen keskittymisessä asiakkaan hauraskin toimijuus voi tulla esiin, jolloin ammattilainen oivaltaa, miten passiivisilta vaikuttavat toimijuuden muodot vaativat valtavaa ponnistelua, kestämistä, sietämistä ja odottamista (Honkasalo ym. 2014, 367). Tämä oivallus luo pohjaa asiakkaan ja ammattilaisen kompetenssieroja yhteen sovittavalle yhteistoimijuudelle. Yhteistoimijuuden kentässä ammattilainenkin saa olla kokonaisempi ja tulla nähdyksi niin osaamisineen ja kykyineen kuin haavoittuvuuksineen ja epävarmuuksineen. Yhteiskehittämisen tyyliin itse asiassa kuuluu tietynlainen epävarmuus, jonka edessä niin asiakkaat kuin ammattilaiset voivat kokea avuttomuutta. Kun kukaan ei voi etukäteen tietää tai määrittellä, mihin yhteinen toiminta johtaa ja millaisia ratkaisuja edessä olevissa vaiheissa tarvitaan, tilanne paljastaa kaikkien haavoittuvuuden. Ja luottamuksen ansiosta epävarmuutta voi oppia paitsi sietämään myös nauttimaan siitä.

Auttamistyössä korostuva haavoittuvuuden jakautuneisuus tuli hieman toisella tavalla esiin, kun yhteisvalmennukseen osallistunut ammattilainen (itsekin äiti) alkoi sen edetessä pohtia omaa suhdettaan asiakasperheisiin, erityisesti lastensuojeluasiakkaina oleviin äiteihin. Hän koki vaikeaksi löytää itsellensä luontevaa tapaa toimia yhdessä äitien kanssa perhekuntoutuslaitoksen asetelmassa. Sen sijaan

hän huomasi suhtautuvansa näiden äitiyteen ja tarkkailevansa esimerkiksi näiden vihanpurkauksia tai tapaa kohdella lapsia jonkin tietynlaisen äitiysihanteen valossa – ihanteen, jota hän ei itsekään kokenut voivansa täyttää. Lisäksi hän havaitsi keskustelelevansa asiakasäitien heikkouksista ja ongelmista myös kollegojensa kanssa tavalla, jossa asiakkaat näyttäytyivät usein perustavalla tavalla rikki menneiltä ja siksi kyvyttömiltä selviytymään tehtävästään. Päälimmäisenä noissa keskusteluissa oli halu keksiä keino, miten hän ammattilaisena voisi korjata tilannetta ja ohjata äitejä toimimaan oikein. Huoli oli hänelle todellinen ja varmaankin myös aiheellinen, mutta arvokkain löytö tässä monivaiheisessa oivallusten sarjassa hänelle oli se, että hän tunnisti itsessään äitiyden ihanteeseen sisältyvän paineen, joka erotti hänet keinotekoisesti asiakkaista. Tämän jälkeen hänen oli helpompi lähestyä asiakkaita spontaanimmmin ja vähemmän taktisesti, ikään kuin yhteisten äitiyden haasteiden edessä ihmetellen ja ratkaisuja itsekkin etsien.

Yhteiskehittämisessä korostuva spontaani toimijuus on itse asiassa haavoittuvuuden kääntöpuoli: ilman toista ei voi olla toista. Kun ne sulautuvat toisiinsa, niistä tulee toisiaan täydentäviä, ei poissulkevia ulottuvuuksia. Haavoittuvuus ei enää olekaan vain asiakkaaseen sijoittuvaa heikkoutta eikä toimijuus ilmene ainoastaan ammattilaisen hallittuna vahvuutena tai asiantuntemukseen perustuvana pystyvyytenä. Haavoittuvuus alkaa hahmottua asiakasta ja ammattilaista yhdistävän inhimillisyyden ja herkkyyden ulottuvuudeksi, jolloin siihen voidaan alkaa suhtautua voimavarana, empatian ja eläytymiskyvyn sekä avoimen vuorovaikutuksen edellytyksenä (Salo-Chydenius 2010).

Asiakkaiden kuntoutumisen mahdollisuuksien kannalta on merkittävää, jos yhteiskehittäminen auttaa ammattilaisia tarkastelemaan myös omaa haavoittuvuuttaan sekä vahvistamaan näin tietoisuuttaan oman roolinsa rajallisuudesta. Kun ammattilainen menettää edes osan omnipotenssistaan, asiakkaalle syntyy tilaa sekä mahdollisuuksia olla hauraanakin osallinen. Juuri haavoittuneena hän on elävällä tavalla kosketuksissa itseään, kohtalontovereita ja ammattilaisiakin yhdistävään ihmisyyteen. Ammattilaisilta haavoittuvuuden tunnistaminen myös itsessään edellyttää varsin toisenlaista vahvuutta kuin etäännytetty, korostuneen ammatillinen hallinta. Yhteiskehittämisessä syntyy tilanteita, joissa kaikki voivat uskaltautua antamaan toisen ihmisen tilanteen ja tunteiden koskettaa tai välillä itsekkin särkyä, antaa ihmisyytensä tulla esiin.

Yhteiskehittäminen vahvistaa kaikkien yhteisöllisyyttä ja osallisuutta

Osallisuuden kokemus yhteiskehittämisessä perustuu toimijan ja toiminnan kohteen, antajan ja vastaanottajan välisten erojen ja vastakkaisuuden liudentumiseen. Instituutioiden sekä järjestelmän määrittämien ammattilainen–asiakas-suhteiden rinnalle syntyy kokemusmaailmojen jakamiseen ja tunnetason luottamukseen perustuvia yhteisöllisiä siteitä. Vahva yhteenkuuluvuuden tunne saa heidät näkemään toisensa kohteiden tai itseen vaikuttamaan pyrkivien tahojen sijasta vastavuoroisina toimijoina (Weber 1978, 40–43). Näiden yhteiskehittämisessä mahdollistuvien yhteisöllisten siteiden kannattelemana jokainen voi halutessaan olla yhteisen toiminnan keskiössä kokonaisuutena ja vahvasti osallisena, niin saamassa kuin antamassa (ks. Ikosen artikkeli). Asiakas ei silloin ole ammattilaiselle vain rikki mennyt ja hänen apuaan tarvitseva kohde, jota hän ja muut eri alojen asiantuntijat pyrkivät kukin kuntouttamaan, vaan omien kokemustensa omistaja, kokonainen ja potentiaaleja omaava ihminen. Ammattilaiset puolestaan oivaltavat oman asiantuntemuksensa ja inhimillisen potentiaalinsa rajallisuuden sekä haavoittuvuutensa, eivätkä enää itsetarkoituksellisesti salaa sitä myöskään asiakkailta.

Toisin sanoen sosiaalisen kuntoutuksen yhteiskehittämisen mahdollistamassa yhteisöllisyydessä, suhteissa ja vuorovaikutuksessa niin asiakas kuin ammattilainen voi alkaa nähdä jotain aikaisemmin toiseen sijoittamaansa vahvuutta tai heikkoutta myös itsessään. Siksi yhteiskehittämisen tyyli näyttää vahvistavan myös ammattilaisten osallisuutta. He voivat ja saavat olla institutionaalisessa roolissaan rajallisempia mutta ihmisinä kokonaisempia. Tämä puolestaan auttaa heitä asettumaan vastavuoroisempaan suhteeseen asiakkaiden kanssa, jolloin he voivat paremmin yhdessä tunnistaa sosiaalisen kuntoutuksen kehittämistarpeita sekä luoda niihin ratkaisuja. Asiakkaille yhteiskehittämisessä avautuva, ammattilaisten kanssa koettu osallisuus on vieläkin tärkeämpää. Se vahvistaa heidän luottamustaan niin kuntoutuksen ammattilaisiin kuin omaan itseensä ja sosiaalisen kuntoutumisen mahdollisuuksiinsa.

LÄHTEET

- Ensio, A. & Saranto, K. (2004). *Hoitotyön elektroninen kirjaaminen*. Helsinki: Suomen Sairaanhoidtajaliitto.
- Hietala, O. & Terävä, A. (2017). *Verkottajan kammareissa. Kutsu päihde- ja mielenterveyspalvelujen yhteiskehittämisen tiloihin ammattilaisina ja kokemusasiiantuntijoina*. Helsinki: A-klinikkasäätiö. Saatavilla https://www.a-klinikka.fi/sites/default/files/julkaisut/verkottajan_kammareissa.pdf
- Hietala, O. & Rissanen, P. (2017). Yhteiskehittäminen uudenlaisen vastavuoroisuuden virittäjänä. Teoksessa A. Pohjola, M. Kairala, H. Lyly & A. Niskala (toim.), *Asiakkaasta kehittäjäksi ja vaikuttajaksi. Asiakkaiden osallisuuden muutos sosiaali- ja terveyspalveluissa* (s. 167- 180). Tampere: Vastapaino.
- Honkasalo, M.-L. (2013). Sidottuja valintoja – kulttuurisia näkökulmia sairauden ja riskien tulkinnaan. Teoksessa M. Sihto, H. Palosuo, P. Topo, L. Vuorenkoski & K. Leppo (toim.), *Terveyspolitiikan perusta ja käytännöt* (s. 68–80). Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Honkasalo, M.-L., Ketokivi, K. & Leppo A. (2014). Moniselitteinen ja hämärä toimijuus. (Avauksia ja keskustelua). *Sosiologia* 51 (4), 365–372.
- Hyväri, S. (2013). Palvelun käyttäjiä osallistava kehittämis- ja tutkimustoiminta. Teoksessa A. Nieminen, A. Tarkiainen & E. Vuorio (toim.), *Kokemustieto, hyvinvointi ja paikallisuus* (s. 117–191). (Turun ammattikorkeakoulun raportteja 117). Turku: Turun ammattikorkeakoulu.
- Hyväri, S. & Laine, T. (2012). Osallistavan kehittämisen perusteita. Teoksessa H. Kotila & A. Mutanen (toim.), *Käytäntöä tutkimassa* (s. 48–62). (Haaga-Helion julkaisusarja 2/2012). Helsinki: Haaga-Helia ammattikorkeakoulu.
- Isaacs, W. (2001). *Dialogi ja yhdessä ajattelemisen taito. Uraauurtava lähestyminen liike-elämän viestintään*. Helsinki: Kauppakaari.
- Janhunen T. & Sura S. (toim.) (2005). *Miten käytän toiminnallisia menetelmiä? Psykodraaman ohjaajat kertovat*. Tampere: Resurssi.
- Järvensivu, T. & Nykänen, K. & Rajala, R. (2010). *Verkojohtamisen opas: Verkostotyöskentely sosiaali- ja terveysalalla*. (Muutosvoimaa vanhustyön osaamiseen -hankkeen julkaisu). Saatavilla <http://www.seugolaid.fi/wp-content/uploads/2017/03/Verkojohtamisen-opas-versio-1-0-30-12-2010.pdf>
- Kopakkala, A. (2005). *Porukka, jengi, tiimi. Ryhmädynamiikka ja siihen vaikuttaminen*. Helsinki: Edita.
- Kortteinen M. & Elovainio, M. (2012). Millä tavoin huono-osaisuus periytyy? Teoksessa S. Myllyniemi (toim.), *Monipolvinen hyvinvointi. Nuorisobarometri 2012* (s. 153–168). (Nuorisotutkimusverkoston & Nuorisosiain neuvottelukunnan julkaisu). Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- Koskisu J. (2004). *Eri teitä perille. Mitä mielenterveyskuntoutus on?* Helsinki: Edita.
- Laitila, M. (2010). *Asiakkaan osallisuus mielenterveys- ja päihdetyössä. Fenomenografinen lähestymistapa*. (Publications of the University of Eastern Finland, Dissertations in Health Sciences, 31).
- Lester, H., Tait, L., England, E. & Tritter, J. (2006). Patient involvement in primary care mental health: a focus group study. *British Journal of General Practice*, June, 415–422.
- Luhmann, N. (1979). *Trust and Power*. Chichester: John Wiley.
- Matthies, A.-L. (2017). Osallistumisen lupaus ja petos hyvinvointipalveluissa. *Sosiologia* 54 (2), 149–165.
- Maunu, A. (2014). *Kuinka terveyttä tehdään? Sosioekonomiset terveyserot ja ammatilliset oppilaitokset niiden kaventajina*. (EHYT Katsauksia 1/2014). Saatavilla <http://www.ehyt.fi/sites/default/files/Kuinkaterveyttatehdään.pdf>
- Meriluoto, T. (2016) Kokemusasiiantuntijuus ohjaavana ja voimaannuttavana hallintana. Teoksessa M. Nousiainen & Kulovaara K. (toim.), *Hallinnan ja osallistamisen politiikat* (s. 65–96). Jyväskylä: SoPhi.

- Murto, K. (2005). *Prosessin johtaminen. Kohti prosessikeskeistä työyhteisön johtamista*. Jyväskylä: Jyväskylän Koulutuskeskus Oy.
- Niskala, A., Kairala, M. & Pohjola, A. (2017). Asiakkaan aseman ja toimijaroolin muutos. Teoksessa A. Pohjola, M. Kairala, H. Lyly & A. Niskala (toim.), *Asiakkaasta kehittäjäksi ja vaikuttajaksi. Asiakkaiden osallisuuden muutos sosiaali- ja terveyspalveluissa* (s. 7–12). Tampere: Vastapaino.
- Otala, L. (2000). *Oppimisen etu – kilpailukykyä muutoksessa*. Porvoo: WSOY.
- Peltola, U. & Vuorento, M. (2007). *Juuruttamisen edistäjät ja estäjät. Kokemuksia työllistymispalvelujen kehittämishankkeista*. (Kuntoutussäätiön työselosteita 33/2007). Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Prahalad, C. K. & Ramaswami, V. (2004). *The Future of Competition: Co-creating Unique Value With Customers*. Boston: Harvard Business School Press.
- Repper, J. & Watson, J. (2012). A Year of Peer Support in Nottingham: the Peer Support Workers and their Work with Individuals. *The Journal of Mental Health Training, Education and Practice*, 7 (2), 70–78.
- Rimpelä, M. (2013). Kasvatuskaaksesta yhteiseen ymmärrykseen. Teoksessa A.-L. Lämsä (toim.), *Verkosto vahvaksi. Toimiva vuorovaikutus perheiden kanssa* (s. 17–47). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Rissanen, P. (2015). *Toivoton tapaus? Autoetnografia sairastumisesta ja kuntoutumisesta*. (Kuntoutussäätiön tutkimuksia 88). Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Salo-Chydenius, S. (2010). *Toimijuuden ja haavoittuvuuden tunnustaminen*. (Esitys A-klinikkasäätiön Huuko-projektin seminaarissa). Saatavilla <http://projektit.a-klinikka.fi/huuko/sites/projektit.a-klinikka.fi.huuko/files/Sisko%20salo-Chydenius.pdf>
- Sarvimäki, A. & Heimonen, S. & Mäki-Petäjä-Leinonen, A. (2010). *Vanhuus ja haavoittuvuus*. Helsinki: Edita.
- Seikkula, J. & Arnkil, T. E. (2005). *Dialoginen verkostotyö*. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos. Saatavilla <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201205084999>
- Senge, P. M., Kleiner, A., Roberts, C., Ross, R. & Smith, B. J. (1994). *The Fifth Discipline Fieldbook: Strategies and Tools for Building a Learning Organization*. New York: Currency.
- Sonninen, A.-L. & Ikonen, H. (2007). Kirjaamisen rakenteen systematisointi. Teoksessa K. Saranto, A. Ensio, K. Tanttu & A. L. Sonninen (toim.), *Hoitotietojen systemaattinen kirjaaminen* (s. 75–79). (WSOY oppimateriaalit). Porvoo: WSOY.
- Stephens, N. M., Markus, H. R. & Townsend S. M. (2007). Choice as an Act of Meaning: The Case of Social Class. *Journal of Personality and Social Psychology* 93 (5), 814–830.
- Vuokila-Oikkonen, P. & Hyväri S. (2015). Toimijoita osallistava kehittämisprosessi – esimerkkinä Oulun mielenterveyspalvelujen rajapintatyön mallintaminen. Teoksessa R. Gothóni, S. Hyväri, M. Kolkka & P. Vuokila-Oikkonen (toim.), *Osallisuutta, oppimista ja arviointia. Diakonia-ammattikorkeakoulun TKI-toiminnan vuosikirja 2015* (s. 65–80). (Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja, B Raportteja 60). Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press.

Reijo Kauppila & Outi Hietala

JOHTAJAT OSALLISTAJISTA OSALLISIKSI

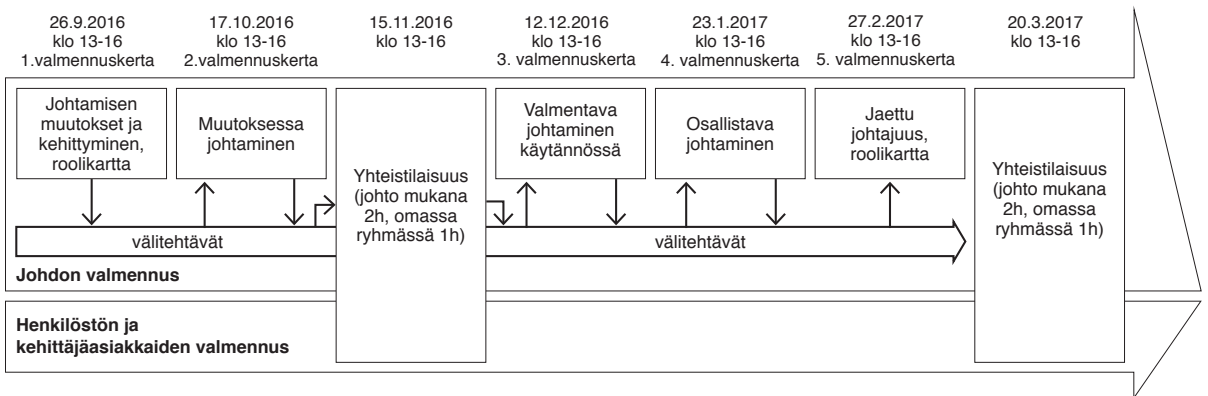
Johdanto

Sosiaalista kuntoutusta kehitetään parhaimmillaan asiakkaiden, työntekijöiden sekä lähiesimiesten ja johtajien yhteistyönä. Yhteiskehittämisessä tuodaan eri toimijat yhteen niin, että parempien, uudenlaisten palvelukäytäntöjen lisäksi myös asiakkaiden, ammattilaisten ja johtajien rooleissa, heidän keskinäisissä suhteissaan sekä toimintatavoissa voi käynnistyä muutoksia, jotka voivat auttaa asiakkaita siirtymään kuntoutuksen kohteista toimijoiksi ja tämän palveluissa rakentuvan vastavuoroisuuden kautta myös kuntoutumaan. Yhteiskehittämisessä myös henkilöstön kehittämispotentiaali saadaan paremmin käyttöön. Kuntoutuminen mahdollistuu, kun kuntoutusta toteuttavat ja asiakkaiksi määritellyt ihmiset löytävät uusia, heitä innostavia tapoja sekä toimia yhdessä että voimaantua omien haasteiden ratkojina. Yhteiskehittämisessä voi ajatella olevan kyse sosiaalisen kuntoutuksen ja koko palvelujärjestelmän perusoletuksiin liittyvistä muutosprosesseista. Tämä edellyttää muutoksia johtamisessa ja vuorovaikutuksessa koko organisaatiossa.

Tässä artikkelissa kuvaamme johtamiseen liittyviä muutoksia, joita sosiaalisen kuntoutuksen yhteiskehittäminen edellyttää ja mahdollistaa. Tarkastelemme yhteiskehittämistä systemaattisesti. Hahmotamme johtamisen haasteita erityisesti SOSKU-hankkeessa toteuttamassamme johdon valmennuksessa (Jova) esiin nousseista sisällöistä ja työskentelytavoista, valmennusprosessin aikana kertyneis-

tä havainnoista ja tuotetuista materiaaleista sekä palautekyselystä ja osallistujien tutkimushaastattelusta poimituista näytteistä.

Jova-prosessi toteutui vuosina 2016–2017 Järvenpään kaupungin ja Kuntoutuksäätiön SOSKU-osahankkeiden yhteistyönä. Jovaan osallistui Järvenpään edustajien lisäksi kuntien ja kolmannen sektorin johtajia Keski-Uudenmaan alueelta, yhteensä kahdeksan henkilöä. Valmentajina toimivat Reijo Kauppi ja SOSKU-hankkeen asiantuntijana Outi Hietala. Valmennus toteutettiin 26.9.2016–30.3.2017, ja se koostui viidestä iltapäivän teemallisesta valmennuksesta ja kahdesta yhteistapaamisesta ammattilaisten ja kokemusasiantuntijoiden kanssa. Lähipäivien välissä oli tehtäviä, jotka liittyivät osallistujien arkityöhön. Kuviossa 1 esitetään Jova-valmennuksen prosessi.

KUVIO 1. Jova-johtamisvalmennuksen rakenne ja eteneminen

Tämän artikkelin ensimmäisessä osassa Yhteiskehittäminen johtamisen näkökulmasta esitellään käsitteet ja viitekehys, joita käytetään Jovan aikana syntyneen kokemusperäisen tiedon tarkastelussa. Toisessa osassa Johtajan suhde järjestelmätodellisuuteen käsitellään organisaation toimintajärjestelmien merkitystä yhteiskehittämisen johtamisessa. Kolmannessa osassa Johtajan suhde ammattilaistodellisuuteen kuvataan johtamisen ja henkilöstön tekemän asiakastyön välistä suhdetta. Osassa neljä avataan johtajan ja johtamisen suhdetta asiakastodellisuuteen. Yhteiskehittämisen johtamisen ydintä pohditaan lopun johtopäätöksissä.

Yhteiskehittäminen johtamisen näkökulmasta

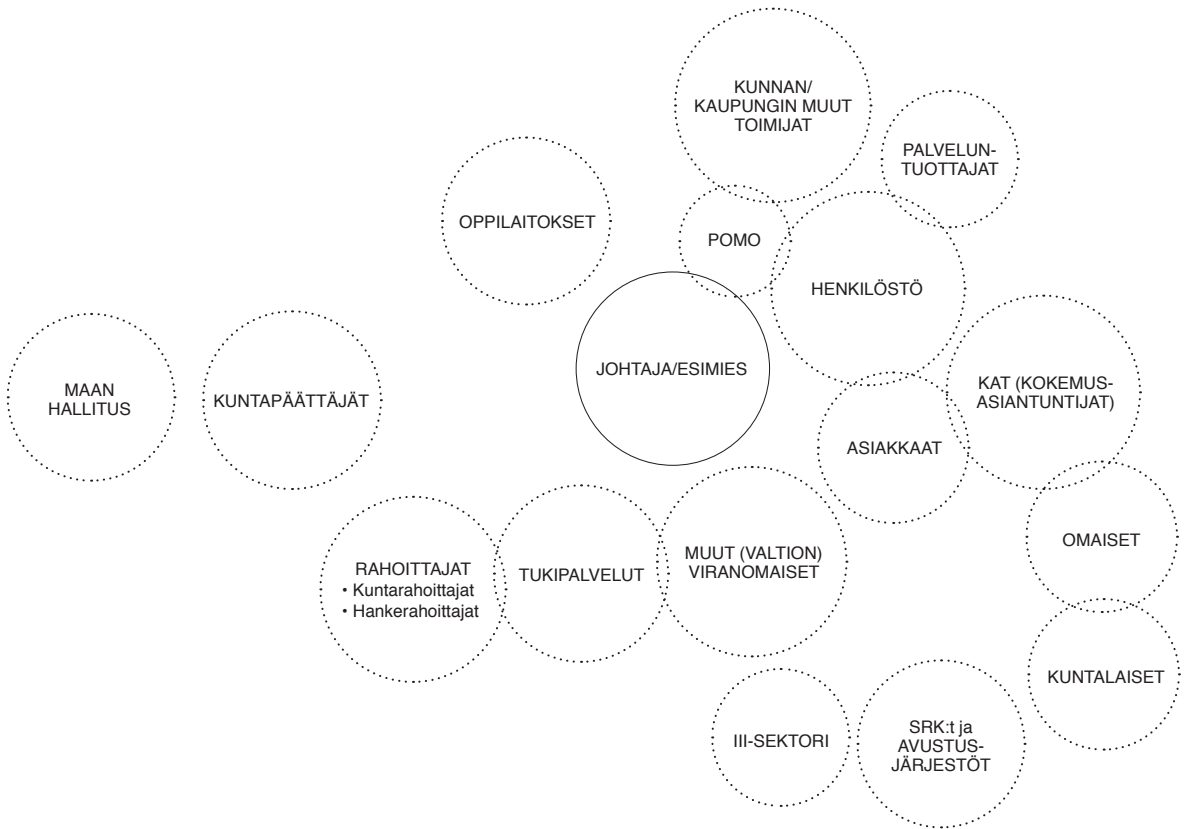
Yhteiskehittämisestä johtamiseen tulevia muutospaineita voidaan hahmotella sosiaalialan johtamisen taustalla vaikuttavien weberiläisen byrokratian ja tayloristisen tieteellisen liikkeenjohtoajattelun sekä näitä haastavan ihmishuhdekoulukunnan johtamisotteen suunnilta (Niiranen, Seppänen-Järvelä, Sinkkonen & Vartiainen 2010). Nämä johtamisotteet perustuvat ajatteluun suljetuista systeemeistä, jotka keskittyvät organisaation sisäiseen toimintaan ja tehokkuuteen ja jotka ovat vain rajoitetusti vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Innovaatioihin keskittyvät johtamisopit korostavat organisaation systeemistä avoimuutta ja vuorovaikutusta toimintaympäristön kanssa. (Seeck 2012.) Avoimissa systeemeissä korostetaan johtajuutta systeemien yhdistyspintojen ylläpitäjänä ja yhdyspintojen kautta tapahtuvan välittäjänä (Totro 2005). Innovaatioteorioiden piirteitä voidaankin havaita yhteiskehittämisessä, jossa osallisten toimiminen yli systeemien yhdyspintojen luo uudenlaisen vuorovaikutussysteemin. Johtaja pyrkii yhteiskehittämisessä luomaan mahdollisuuksia suoraan ammatillais- ja asiakastodellisuuksien väliseen dialogiseen vuorovaikutukseen ja vaikuttamaan myös järjestelmätodellisuuden kautta.

Yhteiskehittäminen ei voi korvata vallitsevia organisaation toimintaa suuntaavia logiikoita. Korvaamisen sijaan se tarjoaa mahdollisuuksia lähestyä systeemin haasteita entistä luovemmin ja niin, että systeemin arkisessa toiminnassa löydetään yhdessä keinoja ratkoa esimerkiksi asiakkaiden päihde- ja mielenterveysongelmia ja syrjäytymistä. Nämä ihmiset ovat sosiaalisen kuntoutuksen kannalta usein haastavia ”kohteita”, ja heidän ongelmiaan on hedelmällistä hahmottaa niin sanottuina pirullisina ongelmina (wicked problems). Sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaiden ongelmien moniselitteisyys voidaan pyrkiä ottamaan haltuun niiden lineaaristen prosessien ja mallien avulla, jotka soveltuvat kesyjen ongelmien ratkaisuun (tame problems). Pirullisten ongelmien ratkominen ei onnistu rationaalisuuteen ja tieteelliseen liikkeenjohtoajatteluun perustuvilla, kuntouttajan ja kohteen erillisyyttä korostavilla toimenpiteillä (Arnkill & Heino 2014). Pirullisten ongelmien ratkaisut ovat aina sidoksissa systeemien, todellisuuksien, sosiaaliseen rakenteeseen ja vuorovaikutukseen, ja ratkaisut löytyvät kaikkien osapuolten yhdyspinnassa yhteisen vuorovaikutusprosessin ja aidon dialogin kautta, joka on aina ainutkertainen (ks. Lindell 2017; Rittel & Webber 1973; ks. myös Totro 2005). Yhteiskehittämisessä on kyse pirullisten ongelmien ratkaisemisesta, jossa toimijat – osalliset – vaikuttavat toisiinsa ja vaikuttuvat toisistaan.

Lähtökohtana on ajatus perinteiset sektori- ja asiakasrajat ylittävistä palveluprosesseista, joissa toimijoina ovat asiakkaat, heidän läheisensä, ammattilaiset ja johto sekä palveluntuottajat ja joissa pyritään löytämään yhdessä kaikkien osapuolten näkökulmasta mahdollisimman hyviä ratkaisuja. Johdon yhtenä tehtävänä tässä on luoda yhteyksiä todellisuuksien sisäisen ja ulkoisen välillä (Keski-Luopa 2005). Yhteiskehittäminen voidaan nähdä yhtenä osallistavan kehittämisen muotona, joka yhdistää toiminnan eri osapuolet: asiakkaat, ammattilaiset ja johdon sekä palveluntuottajat. Aito osallistava kehittäminen perustuu johtajuuteen, joka tuottaa ja tukee dialogisuutta, yhteisiä tavoitteita ja foorumeita kehittämiseksi. (Vuokila-Oikkonen & Hyväri 2015.) Parhaimmillaan yhteiskehittäminen vaikuttaa organisaation kaikilla tasoilla, jolloin perinteisestä hierarkkisesta johtamisesta siirrytään kohti verkostomaista työskentelytapaa myös organisaation sisällä.

Pirullisten ongelmien rationaalisia ongelmanratkaisuja haastava erityisluonne ilmenee ammattilaisten keskinäisissä suhteissa, muutosten toteuttamisessa, johtamisessa ja yhteistyön haasteissa (ks. esim. Lindell 2017). Rationaalisuuteen perustuvat lineaariset ratkaisut vaikuttavat myös johdon ja henkilöstön suhteisiin; niissä korostuu toiminnan suuntaaminen ohjeistuksen, mittaamisen ja ulkoisen arvioinnin avulla. Yhteiskehittäminen on keino raivata organisaatiossa tietoisesti aikaa ja tilaa systeemisille prosesseille ja dialogiselle vuorovaikutukselle, joka eroaa lineaarisesta tiedon, ohjeiden ja mallien siirtämisestä ylhäältä alas. Johtajien osuus ja rooli ovat yhteiskehittämisessä keskeisiä. Miten johtajat löytävät tasapainon järjestelmälähtöisyyden ja yhteiskehittämisprosessien välillä? Tässä artikkelissa kuvaamme yhteiskehittämisen edellyttämää muutosta johtamisessa, sen haasteita ja mahdollisuuksia sellaisina kuin ne mahdollistuivat SOSKU-hankkeessa toteuttamassamme Jova-valmennuksessa.

Toimintaympäristö voi mahdollistaa yhteiskehittämistä tai estää sitä, ja se voidaan nähdä sekä johtamisen ja sosiaalisen kuntoutuksen toteuttamisen lähtökohtana että systeeminä, jossa yhteiskehittäminen toteutuu perinteisempien, ruutiineihin perustuvien suhteiden ja toimintatapojen rinnalla. Jovaan osallistuvat johtajat hahmottivat toimintaympäristöjään valmennuksen alkupuolella tunnistamalla olennaisia sidosryhmiä omasta työstään. Nämä sidosryhmät yhdistettiin yhdeksi ympäristöksi, joka on kompromissi kunnissa ja kolmannella sektorilla toimivien johtajien todellisuuksien kokonaisuudesta. Erityisen merkittäväksi koetut tahot ja sidosryhmät ovat lähimpänä johtajaydintä (ks. kuvio 2).

KUVIO 2. Johtamisen toimintaympäristö (Jovaan osallistujat 10/2016)

Johtaja toimii omasta todellisuudestaan suhteessa muihin todellisuuksiin, tasapainoilee niiden välissä sekä etsii keinoja ratkoa erilaisten intressien ja paineiden synnyttämiä jännitteitä. Johtajaa lähimmäksi toimintaympäristössä asettuvat luonnollisesti oma esimies ja alaiset. Valtion ja kunnan päätöksentekijät ovat hie- man etäämpänä ja suhteessa niihin korostuu välitteisyys, joka syntyy esimiehen ja linjajohdon roolien kautta. Muiden kunnan yksiköiden, sosiaalipalveluiden ja sosiaalisen kuntoutuksen kentän toimijoiden ja palveluntuottajien kanssa raken- tutvat johtajien yhteistyösuhteet vaikuttavat etäisemmiltä, ja niiden rakentuminen voi olla hyvinkin erilaista eri kunnissa ja kolmannella sektorilla. Osa voi olla ru- tiineihin perustuvia sekä järjestelmän määrittämiä työryhmä- ja yhteistyösuhteita, osa taas toiminnan sisällöistä ja intresseistä rakentuvia, lyhyempiä tai pidempiai- kaisia, usein henkilökohtaisesti merkittäviä verkostosuhteita. Osa johtajista näki Jova-prosessiin osallistumisen mahdollisuutena muodostaa uusia sekä vahvistaa ja aktivoida jo olemassa olevia verkostosuhteita.

Jovaan osallistuneiden johtajien toimintaympäristön voi jäsentää karkeasti neljään keskeiseen ryhmään: a) oman organisaation henkilöstö ja oma esimies, kunnan tai kaupungin muut organisaatiot, b) asiakkaat ja kuntalaiset, c) kunnan ja valtion päättäjät, valtion viranomaiset, tukipalvelut, rahoittajat sekä d) kolmas sektori (palveluntuottajat ja kansalaistoimijat) sekä oppilaitokset (kehittämisyhteistyö, harjoittelijat). Näistä muodostetaan tässä artikkelissa neljä toimijatodellisuutta, joiden avulla voidaan tarkastella yhteiskehittämiseen liittyvää johtamista systemisesti:

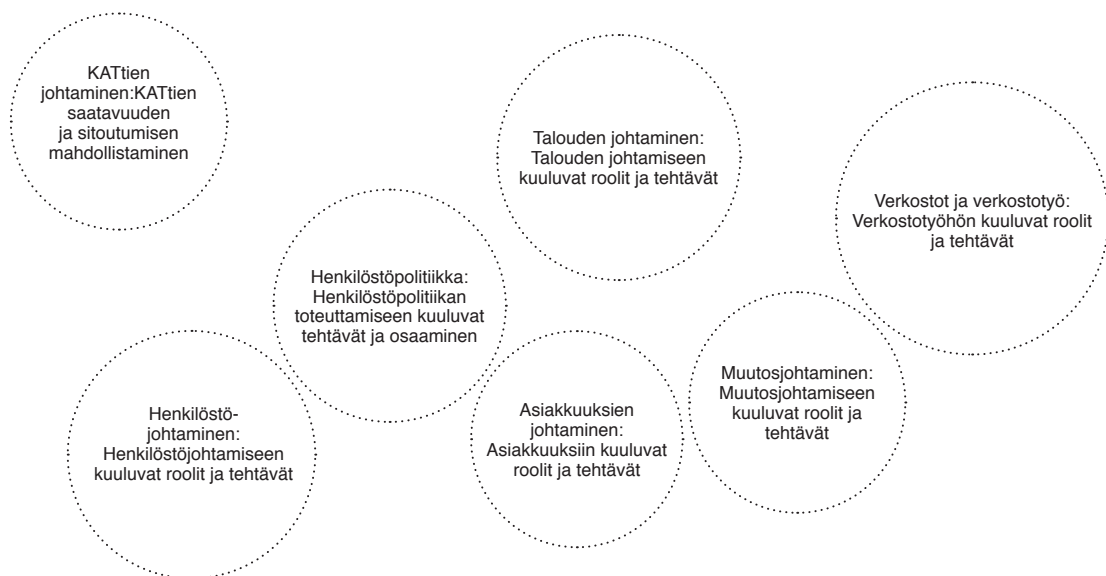
1. Asiakastodellisuus tarkoittaa asiakkaan maailmaa kokonaisuutena ja systeeminä, johon kuuluu asiakas ja hänen elämisaailmansa, asiakkaan sukulaiset ja läheiset sekä koko heidän elinpiiriinsä vaikuttavat verkostot.
2. Ammattilaistodellisuuden olennaisina osina ovat asiakastyö, ammattilaisen osaaminen ja kyvykkyydet, asiakastyöhön liittyvä vuorovaikutus ja muut ammattilaiset.
3. Järjestelmätodellisuuden muodostavat organisaation toimintarakenteet, prosessit sekä niiden kautta vaikuttavat lainsäädäntö ja asetukset sekä päätökset, toimintalinjaukset.
4. Johtajatodellisuus kuvaa johtajan ja esimiehen tehtäviä, vuorovaikutusverkostoja, osaamista ja kyvykkyyksiä. Johtamistodellisuuden kautta johtajat johtavat yksilöllisellä johtamisotteella, johtamistyyllillä, ja pyrkivät ohjaamaan kaikkia todellisuuksia yhdistävää vuorovaikutusta prosessina.

Sidosryhmiä, kuten lainsäätäjät, kunnalliset päättäjät ja kuntalaiset, jää tämän mallin ulkopuolelle. Niiden vaikutusta yhteiskehittämiseen tarkastellaan todellisuuksien yhteydessä.

Johtaminen ja siihen liittyvät tehtävät ja toiminnot voidaan kuvata rooli-käsitteen avulla. Morenolaisen rooliteorian mukaan roolit ovat yksilön käytännön toiminnan ilmentymiä vuorovaikutussuhteessa tietyssä tilanteessa, ja niissä on mukana sekä yksilöllistä että sosiaalista (Moreno 1961). Johtamisen roolit ovat siten johtamisen ja esimiestyön ilmentymiä sosiaalisessa kontekstissa, ja niissä on sekä henkilökohtaisia että yhteisöllisiä ja sosiaalisia elementtejä. Asiakkaiden, ammattilaisten ja johdon roolien muodostama rooliverkosto on elävä systeemi. Kun yhdessä roolissa tapahtuu muutoksia, se vaikuttaa muihin rooleihin. Koko systeemin, siihen kuuluvien osaamisen ja toimintatapojen kehittymisen ehtona on muiden roolien ja rooleissa toimivien valmius tavoiteltuun muutokseen. Yhteiskehittäminen muuttaa rooleja, vuorovaikutuksen tapaa ja tyyliä sekä johtajien, esimiesten, ammattilaisten ja asiakkaan tehtäviä. Nämä muutokset vaativat uuden oppimista ja osaamisen kehittämistä.

Jovassa luotiin johtajuuden roolikartta, jonka avulla sekä konkretisoitiin nykyisiä johtamisen tehtäviä että muotoiltiin yhteiskehittämisen ja erityisesti kokemusasiantuntijoiden vaikutus tehtäviin.

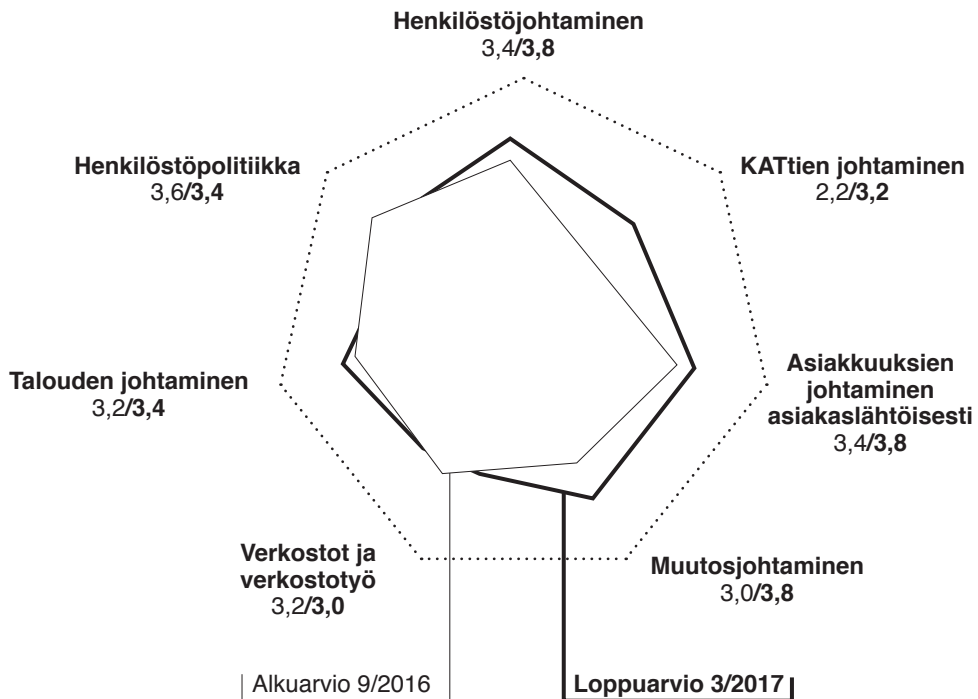
Yhteiseen karttaan kerättiin osallistujien roolit, jotka perustuivat tärkeimpiin tehtäväalueisiin ja tehtäviin nykyisessä johtamisessa. Nämä henkilökohtaiset roolit testattiin käytännössä valmennuksen seminaarien välissä, ja niistä luotiin yhteinen johtajuuden roolikartta. Kun kaikki roolit tai tehtävät olivat näkyvillä, ryhmä yhdessä ryhmitteli roolit alaryhmiin ja nimesi ryhmät. Käytämme käsitettä johtajuuden roolikartta, sillä johtajuus voi olla jaettuna eri henkilöille tai ryhmille riippuen esimerkiksi työtehtävistä, asiantuntija-alueista ja yhteiskehittämisessä, jossa keskinäiset roolit määritellään yhdessä. Työskentelyn tuloksena johtamisessa hahmottui seitsemän keskeistä roolialuetta, jotka on esitetty kuviossa 3.

KUVIO 3. Johtajuuden roolikartta (Jova-koulutuksen osallistajat 10/2016)

Nämä roolialueet ovat sidonnaisia valmennuksen aikaiseen tilanteeseen ja kuvaavat osallistujien yhteistä mielikuvaa silloisesta johtamisestaan, siinä rakentuvista suhteista sekä yhteiskehittämistä mahdollistavasta johtamisesta.

Karttaa käytettiin oman johtamisosaamisen itsearviointiin syksyllä 2016 ja uudelleen maaliskuussa 2017 valmennuksen lopussa. Näissä kahdessa itsearviossa muuttuivat henkilöstöjohtamisen, asiakkuuksien johtamisen ja muutosjohtamisen sekä erityisen paljon kokemusasiantuntijoiden (KATien) johtamisen osaaminen. Muutos on esitetty kuviossa 4.

KUVIO 4. Johtamisen roolit ja johtamisosaaminen (Jova-prosessi 2017)

Suurin muutos tapahtui ihmisten johtamisessa: kokemusasiantuntijoiden (KATien) johtamiseen liittyvä osaaminen kasvoi eniten, ja osaaminen myös muutosjohtamisessa, henkilöstöjohtamisessa ja asiakaslähtöisessä asiakkuuksien johtamisessa lisääntyi. Näitä arvioita tukee myös valmennuksen fokus eli ihmisten johtaminen. Yllättävästi kokemus henkilöstöpolitiikkaan ja verkostoihin liittyvästä johtamisesta väheni koulutuksen aikana. Tähän voi vaikuttaa se, että osallistujat ehkä kokivat, että kokemusasiantuntijoiden ja asiakkaiden ottaminen mukaan laajensi ja monipuolisti noihin johtamisalueisiin liittyviä kysymyksiä.

Miten yhteiskehittämisessä tehtävät jakautuvat eri roolien – asiakkaan, ammattilaisen ja esimiehen – välillä? Perinteisessä palveluprosessissa asiakkaan, ammattilaisen ja johdon roolit ovat melko erillisiä ja työnjako on periaatteessa suhteellisen selkeä. Yhteiskehittäminen muuttaa rooleja siten, että asiakkaiden, ammattilaisten ja johdon rooleissa on tehtäviä, joita on tehtävä yhdessä, esimerkiksi tarpeen määrittely ja ratkaisujen tunnistaminen. Tämä luo tarpeen uudelle toiminnalle rooleissa. Sujuva yhdessä tekeminen edellyttää avoimuutta ja dialogista vuorovaikutusta. Dialogiseen vuorovaikutukseen liittyy aina valtaa ja vastuuta suhteessa omaan toimintaan.

Johtajan suhde järjestelmätodellisuuteen

Järjestelmän rakenne ja toimintatavat ohjaavat johtamista. Organisaation toimintarakenteet, prosessit sekä niiden kautta vaikuttavat valtion lainsäädäntö ja asetukset sekä kunnalliset päätökset ja toimintalinjaukset muodostavat järjestelmätodellisuuden. Valtio luo eri ohjaussysteemeillä suuntaviivoja, toimintaperiaatteita ja arvoperustan sosiaaliselle kuntoutukselle, kuten juuri kuntouttavassa työtoiminnassa TE-hallinnon osalta. Kuntapäätäjät puolestaan tekevät tarkennuksia suuntaviivoihin ja määrittävät taloudellisia reunaehtoja. Johtajat ja esimiehet toimivat valtion ja kuntapäätäjien ohjauksen käytäntöön viejinä ja soveltajina. (Ks. Lammintakainen & Rissanen 2015.) Sosiaalipalvelun organisaatioilla on lisäksi omat strategiset tavoitteet ja painopisteet, joihin edellä kuvatut lainsäädäntö ja kuntapäätäjät vaikuttavat. Nämä yhdessä määrittelevät järjestelmätodellisuutta, johon suhteessa ja jonka edustajina johtajat toimivat. Palveluntuottajat kuuluvat myös sosiaaliseen kuntoutukseen toimijoina. Tässä kuvataan havaintoja järjestelmätodellisuudesta myös palveluntuottajan johtajan näkökulmasta.

Jovassa nousivat esiin järjestelmätodellisuuteen liittyen muutoksessa johtaminen, muutoksen strategisuus ja vähittäinen muutos, muutoksen ja kehittämisen resursointi, vuorovaikutussuhteiden yksilösidonnaisuus ja yhteyksien luominen eri todellisuuksien välille. Sosiaalialalla tapahtuu koko ajan muutoksia, jotka vaikuttavat organisaatioon ja ammattilaisten ja esimiesten työnkuvaan ja joihin johtajillakaan ei välttämättä ole vaikutusmahdollisuuksia. Muutokset tekevät työn ja tehtävän olemassaolon epävarmaksi ja samalla myös vaikeuttavat uuden, kuten yhteiskehittämisen, ottamista käyttöön.

Uhkana sosiaalityön kentän ja organisoitumisen muutoksessa onkin se, ettei yhteiskehittämistä nähdä strategisesti merkittävänä eikä sen käynnistämiseen määritellä tarpeeksi resursseja. Yhteiskehittäminen edellyttää, että johtaja voi vaikuttaa omassa yksikössään riittävästi siihen, miten toiminta organisoidaan ja resursoidaan siten, että se mahdollisimman hyvin tukee juuri tuon yksikön yhteiskehittämistä. Eräs johtaja kertoi, että esimerkiksi pajaneuvostojen toiminta voidaan organisoida juuri siten, että se toimii hyvin kyseisessä yksikössä, vaikka paineita koko organisaation yhteiseen toimintatapaan onkin.

Yksi johtaja näki hänelle mahdollisuutena ottaa yhteiskehittämistä käyttöön vähitellen varaamalla resursseja esimerkiksi budjettirahoituksesta. Tällöin johtaja pystyy edistämään uutta työtettä oman toimivaltansa nykyisissä puitteissa. Eräs kolmannen sektorin johtajista nosti haastattelussa esiin omassa organisaatiossaan tavoittelemansa tyytilajin konkreettisenä, toiminnassa ilmenevänä ja yhteiskehittämistä edistävänä asiana. Roolien joustavuus ja tietoinen tunnistaminen omassa

johtamisessa saattoi olla helpompaa myös siksi, että koko organisaatio orientoitui samasta, sosiaalipedagogisesta viitekehyksestä käsin. Silti tämäkin johtaja koki edelleen haasteelliseksi ne johtamisen roolimuuotokset, joiden avulla sekä henkilöstö että asiakkaat voisivat alkaa aidommin osallistua toiminnan suunnitteluun ja toteutukseen, arjessa tapahtuvaan yhteiskehittämiseen. Riskinä vähittäisessä muutoksessa on se, ettei muutos etene riittävän nopeasti, tai ettei toiminta todellisesti muutu. Kun johtamisrooleja ei muuteta, johtaminenkin säilyy helposti entisellään.

Jovan ensimmäinen yhteistilaisuus kokemusasiantuntijoiden ja henkilöstön kanssa synnytti johtajien kesken vilkasta keskustelua kokemusasiantuntijoille maksettavista korvauksista, niiden perusteista ja käytäntöjen eroista. Tässä keskustelussa liikuttiin järjestelmän asiakkaille ja kuntoutujille myöntämien, lakisääteisten etuuksien ja avustusten maailmassa, jossa kokemusasiantuntijatoiminta on osa asiakkaiden kuntoutumista ja mahdolliset korvaukset määrittyvät tältä pohjalta esimerkiksi kulukorvauksiksi tai ahkeruusrahoiksi. Sen rinnalle nousi oivallus asiakkaille yhteiskehittämisroolien – kokemusasiantuntija, kehittäjäasiakas – kautta tapahtuvasta siirtymästä kohti toisaalta vapaaehtois- ja kansalaistoiminnan ja toisaalta palkkatyön logiikkaa. Siirtyminen kohden palkkatyötä lähentää järjestelmän rakenteissa kokemusasiantuntijoita ja kehittäjäasiakkaita ammattilaisiin, mikä liittyy kokemusasiantuntijat osaksi henkilöstöjohtamisen ja -politiikan roolialueita.

Yhteiskehittämiseen osallistuminen on asiakkaille aina mahdollisuus ja perustuu vapaaehtoisuuteen ja osa heistä korostaa haluaan toimia vapaaehtoisina ilman vastikkeita varsinkin vertaistuen kentässä. Toimiminen järjestelmässä ja vastuullisten kehittämisen sekä vertaistehtävien vastaanottaminen palveluissa tuo heidät osaksi ammatillista kenttää, jolloin palkan tai palkkion maksaminen on perusteltua. Rahallisen korvauksen saaminen vahvistaa heidän rooliaan paitsi ammattilaisten avusta ja järjestelmän myöntämistä etuuksista edelleen riippuvaisina myös järjestelmän kehittämisen ja palveluiden asiakaslähtöisyyden resurssina, ammattilaisille ja johtajillekin tarpeellisenä kokemustiedon ja asiakasnäkökulman tuojana. (Hietala & Rissanen 2015.) Jova-prosessin aikana käyty vastike- ja rahakeskustelu liittyi resursoinnin lisäksi eri systeemien yhdyspinnoilla tapahtuvan yhteiskehittämisen haasteisiin ja siihen, ettei yksi systeemi voi yksipuolisesti määrittellä tai yksin edes löytää toimivia ratkaisuja yhteiskehittämisessä.

Jovaan osallistuneiden haastattelussa tuli esiin työtehtäviin ja -rooleihin liittyvien vuorovaikutussuhteiden henkilökohtaisuus ja henkilösidonaisuus. Yksi kunnassa toimivista johtajista pohti tätä haastattelussa seuraavasti:

”Ja jos halutaan lähteä muuttamaan rakenteita niin se edellyttää kyllä sitä, että ne rakenteissa työskentelevät henkilöt tuntee toisensa ja sitten mahdollisesti myös se asiakasrajapinta on yhteinen ja tuttu. Mitä tutumpi se rajapinta on missä se toinen porukka työskentelee, niin sitä helpommin se etenee. Joten jos tapahtuu henkilöstövaihdoksia, tapahtuu aina sellainen pieni hetken hiljaisuus tai pohdiskelu. Ja kun henkilön pitää ottaa kokonaisuus haltuun niin se, että on paljon sellaisia asioita otettavana hanksaan, jotta asiat lähtee rullaamaan eteenpäin. Niin saattaa myös siellä johdon tasolla sitten aiheuttaa sellaisia tilanteita, että se kehittämistyö pysähtyy hetkeksi.”

Tayloristinen ja weberiläinen johtamisote tuottavat tarkkaa työtehtävien määrittelyä ja työnjakoa, joiden tarkoituksena on varmistaa lakien ja säädösten määrittämien tehtävien toteutuminen, välttää päällekkäistä työtä ja lisätä tehokkuutta. Kun jokainen tietää, mitä tulee tehdä, tarvitsee käyttää työtä tehdessä mahdollisimman vähän aikaa työnjaosta neuvotteluun. Tarkat tehtäväjaot ja -määrittelyt rajavat toimintakentän ja valtuudet myös asiakkaan ja ammattilaisen yhdyspinnassa. Työtehtäviin perustuvan yhteistyön lisäksi muodostuu yksilösidonnaisia, henkilökohtaisia suhteita toimijoiden välille, mikä on eduksi yhteiskehittämisen käyttöönotolle. Yhteiskehittäminen perustuu siihen, että prosesseja, rakenteita, toimintaa ja sisältöjä muotoillaan ja osittain luodaankin yhdessä, jolloin työn- ja vastuunjako pystytään määrittelemään etukäteen vain yleisellä tasolla. Lopullinen työn- ja vastuunjako määrittyy vuorovaikutuksessa osallisten kanssa. Tietty tuttuus ja toisten tunteminen mahdollistavat riittävän turvallisuuden, jota avoimempi vuorovaikutus edellyttää ja joka synnyttää henkilökohtaisia suhteita. Johtajan rooli on tukea uusien vuorovaikutussuhteiden syntymistä ja kannatella osaltaan epävarmuutta, joka liittyy aina muutoksiin henkilökohtaisissa, riittävän turvallisissa suhteissa.

Johtamisen yhtenä tehtävänä on luoda tilanteita ja foorumeja, joissa eri systeemit ja todellisuudet tulevat keskenään vuorovaikutukseen. Sosiaalisen kuntoutuksen kannalta systeemien eriytyneisyys on haastavaa ja mietitytti myös Jova-prosessiin osallistuneita johtajia. Yksi heistä kuvasi tilannetta kolmannen sektorin toimijan ja palveluntuottajan näkökulmasta näin:

”Tietenkin sitten, että ketä tekee viranomaispäätökset. Aattelee vaikka kuntouttavaa työtoimintaa, niin siellä (kunnan) työllisyyspalveluiden puolella tehdään se (asiakkaan) kuntouttavan työtoiminnan päätös. Ja sitten taas TE-asiantuntija tekee sitten taas sen oman päätöksensä sitten, mikä menee Kelalle tiedoksi. Niin tässä tuntuu, että on aikamoinen ympyrä kaiken kaikkiaan, että kuka hoitaa sitäkin siinä prosessin vaiheessa. Ja sitten nyt kun on tullu sitten (vielä) nämä työllistymissuunnitelmat, mitä pitäis toteuttaa kolmen kuukauden välein, niin se on

sitten taas (hoidettava) siellä työkkärin puolella siellä oma-asioinnin kautta. Ja sitten taas kuntouttavaan työtoimintaan liittyy aktivointisuunnitelmien päivittäiset, mitkä sitten kanssa pääasiassa tehdään kolmen kuukauden välein.”

Kyseininen johtaja ja hänen kolmannella sektorilla palveluntuottajana toimiva organisaationsa olivat löytäneet tähän asiakkaan kannalta hankalaan pyörytykseen systeemejä lähemmäs tuovia ratkaisuja, joissa ainakin kahden osajärjestelmän erilliset logiikat – kunnan ja palveluntuottajan – tulevat vuorovaikutukseen paitsi toistensa myös asiakkaan todellisuuden kanssa. Tämä on esimerkki onnistuneesta järjestelmälähtöisessä asetelmassa tapahtuvasta siirtymästä yhteiskehittämisen suuntaan:

”Meidän matalimman kynnyksen kuntouttavassa työtoiminnassa eli työkykyä edistävässä palvelussa tämä prosessi menee parhaimmillaan niin, että (kunnan) työllisyyspalveluiden yksilövalmentaja tulee sinne (asiakkaan ja työvalmentajan luo asian omaisessa palvelussa) paikan päälle ja tehdään yhdessä ne päivitykset ja sitten se lomake lähtee sinne työkkärin (TE-hallinnon) puolelle.”

Luontevimmalta yhteiskehittämiseen liittyvien, manageristisen johtamisen rinnalla toteutuvien ja sitä osin korvaavien roolien haltuunotto vaikutti kolmannella sektorilla toimivien johtajien kohdalla. Heidän toimintaympäristönsä on usein jo lähtökohtaisesti verkostomaisempi kuin julkisella puolella. Palveluntuottajan suhde sosiaalisen kuntoutuksen lainsäädäntöön ja linjauksiin on välitteisempi. Toiminta ei siksi organisoidu vahvasti lineaarisuutta, hierarkkisuutta ja toimintojen erillisyyttä korostavista lähtökohdista, toisin kuin esimerkiksi sosiaalista kuntoutusta toteuttavissa kuntien yksiköissä. Siitä huolimatta myös kolmannella sektorilla johtamiseen liittyi haasteita, jotka tulivat esiin esimerkiksi eri yksiköiden välisissä etäisyyksissä ja henkilöstön vaikeudessa hahmottaa palveluiden kokonaisuutta. Johtajan kannalta kyse on yli yksikkörajojen tapahtuvasta vuorovaikutuksesta ja sitä kautta rakentuvasta ymmärryksestä, miten eri toiminnot ovat yhteydessä toisiinsa.

Palveluntuottajalle tulee tulosvaatimuksia tilaajalta ja rahoittajalta. Yksi kolmannella sektorilla toimivista johtajista pohti järjestelmälähtöisen tulospaineen ja asiakaslähtöisten tulosten välistä ristiriitaa. Hän näki yhteiskehittämisen yhtenä keinona lähentää lineaarisia, suljettuihin palvelusysteemeihin perustuvia tulosodotuksia avoimen systeemin suhteisiin ja vuorovaikutukseen perustuvaan tuloksellisuusajatteluun.

Omat haasteensa ja myös mahdollisuutensa tähän sosiaalisen kuntoutuksen kokonaisuuteen luovat kolmannen ja yksityisen sektorin systeemien erillisyydet, kuten edellä kuvatusta kuntouttavan työtoiminnan palveluntuottajan tilanteesta käy

ilmi. Kolmannen sektorin kansalaistoiminnan systeemi jää usein vieraaksi tai se hahmotetaan julkisen palvelun määrittämien tehtävien toteuttajaksi (Hietala ym. 2014, 13). Tällöin systeemien välinen elävämpi ja eri toimijoiden näkökulmia avaava yhteys rakentuu usein yksittäisten ammattilaisten ja johtajien henkilökohtaisten suhteiden varaan. Johtajan yhtenä tehtävänä on tukea ja kannustaa sekä ammattilaisia että asiakkaita vuorovaikutukseen yli organisaatio- ja verkostorajojen ja siten luoda yhteyksiä eri todellisuuksien välille.

Johtajan suhde ammattilaistodellisuuteen

Ammattilaistodellisuuden olennaisina osina ovat asiakastyö, ammattilaisen osaaminen, asiakastyöhön liittyvä vuorovaikutus ja suhteet muihin ammattilaisiin. Johtajien suhde ammattilaisiin ja asiakastyön todellisuuteen tulivat usein Jovassa. Tämä on ymmärrettävää, sillä johtajien suhde ammattilaisiin on tiiviimpi kuin asiakkaisiin ja palveluntuottajiin (ks. kuvio 2). Osallistujat nostivat esiin ammattilaistodellisuuteen liittyen johtajien vertaistuen henkilöstöjohtamisessa, yhteiskehittämisen positiiviset vaikutukset ammattilaisten välisiin suhteisiin, johtajan tehtävät asiakkaiden ja ammattilaisten välisen vuorovaikutuksen kehittämässä sekä johtajan roolin ammattilaisten roolien muuttamisessa.

Johtajat toivat esille valmennuksessa erityisesti henkilöstöjohtamisen haasteellisuuden, ja he korostivat siihen ryhmässä saadun vertaistuen merkitystä. Kyse oli usein henkilöstöhallinnollisista asioista, jotka painottuvat työsuhteeseen, palkkaukseen ja jotka liitetään asioiden johtamiseen (management). Ihmisten johtamisesta (leadership) tuli esille erityisesti motivointiin ja työssä jaksamiseen liittyvät kysymykset.

Yhden kolmannen sektorin johtajan kokemuksen mukaan yhteinen työskentely ja kehittäminen voi vaikuttaa merkittävästi myös organisaatiokulttuuriin. Hänen yksikössään on valmiiksi kokeiluille avoin ilmapiiri, ja johtajan vaikutuksesta muutettiin puhetapaa toisten työtä arvostavaksi ja kannustettiin esimerkiksi työparien muodostamista eri yksiköistä. Haasteellisissa vuorovaikutustilanteissa korostui johtajan aktiivinen rooli välittäjänä ja eteenpäin tukijana.

Jova-prosessiin osallistuneet johtajat tunnistivat haasteet, jotka liittyvät asiakastyön ja johtamisen väliseen etäisyyteen ja jotka vaikeuttavat yhteiskehittämiseen liittyvän systeemisen, vuorovaikutusta korostavan näkökulman omaksumista. Yhteiskehittämistä on mahdotonta johtaa ja toteuttaa etäältä, ilman elävää yhteyttä henkilöstön ja asiakkaiden todellisuuksiin.

Yhteiskehittäminen edellyttää laajennettuja ja uusia ammatillisia rooleja, ja se voi toimia myös keskustelun avaajana ammatilliseen kehittymiseen. Yksi haas-

tateltu johtaja näkee hyviä mahdollisuuksia jokapäiväiseen asiakaskontaktiin perustuvaan kehittämiseen. Samalla häntä pohdituttaa, mitä osallisuuden ja toimijuuden vahvistamiseen liittyvät roolit voisivat käytännössä tarkoittaa asiakastyössä. Johtajan roolina on pitää yllä ja ruokkia avointa, rakentavaa keskustelua ja dialogia, johon mahdollisuuksien mukaan myös asiakkaat osallistuvat yhteiskehittämisen hengen mukaisesti. Uudet johtamisen roolit suhteessa henkilöstöön liittyvät asiakkaiden ja työntekijöiden välisen vuorovaikutuksen ja roolimutoksen johtamiseen. Yksi kolmannen sektorin johtajista pohti tätä osana oman tehtävänsä muutosta näin:

”Nää on ollu tosi jänniä niin kun nää erilaiset polut mejän henkilöstöllä, että (asiakastyössä) on se yksilöllinen tuki, mitä mejän sosiaalikirjuriitit ja yksilöohjaajat antaa asiakkaalle, että se on toimivaa ja se asetelma. Ja niin kun luotetaan siihen asiakkaan omaan asiantuntijuuteen sen oman elämänsä suhteen. Ja se, että millä tavalla tuetaan, että asiakas itse tekee ne ratkaisut, mutta on niin kun se vahva tuki siinä rinnalla ja annetaan niitä näkemyksiä ja semmosta yhteisen näkemyksen muodostamista. Mutta sitten vaikka nyt näissä työelämään suuntaavissa palveluissa, niin asiakkaat on tekemässä täällä työtehtäviä. Ja sitten se, että niin kun se yhteisöllinen puoli, et me saadaan sitä kehitettyä ja rakennettua. Kun meillä on tosiaan ollu ne aikasemmin esimerkiksi ne ryhmävalmennukset, että ohjaaja tulee kansion kanssa ja nyt pidetään info tästä asiasta. Saadaan niin kun niitä tilanteita enemmän semmoseksi vuoropuheluks kaiken kaikkiaan ja että siihen saadaan sitä vertaisuutta ja näin enemmän kehitettyä sitä tilannetta ja foorumia siihen suuntaan, että siitä on asiakkaalle hyötyä. Koska se on ollu nyt ehkä enemmän, ainakin toisinaan sitä, että kaadetaan sitä tietoo vielä ja näin tää asia on ja näin päin pois.”

Haasteena ammattilaistodellisuuden johtamisessa onkin, miten johtajat voivat tukea ammattilaisten ei-tietämisen tilan tietoisempaa käyttöä yhteiskehittämisessä. Tämä voisi tarkoittaa käytännössä, että johtajat tukevat ammattilaisia siinä, ettei ammattilaisten tarvitsekaan heti tietää ratkaisuja asiakkaiden kysymyksiin ja ongelmiin, vaan vastauksia hahmotetaan ja tunnistetaan yhdessä asiakkaiden kanssa. Näin toimimalla asiakkaiden todellisuudelle tulee entistä enemmän tilaa ja vaikuttavuutta.

Johtajan suhde asiakastodellisuuteen

Asiakastodellisuus tarkoittaa asiakkaan maailmaa kokonaisuutena ja systeeminä, johon kuuluvat asiakas ja hänen elämisaailmansa, asiakkaan sukulaiset ja läheiset sekä koko heidän elinpiiriinsä vaikuttavat verkostot. Sosiaalisessa kuntoutuksessa

tietoa ja asiantuntemusta sekä asiakkaan tarvitsevuutta korostavan ammatillisuuden sijasta pirulliset ongelmat edellyttävät kykyä asettua systeemiseen suhteeseen paitsi yksittäisen asiakkaan myös hänen arjessaan vallitsevien logiikoiden kanssa. Silloin voidaan asiakkaan kanssa yhdessä toimimalla mahdollistaa muutoksia juuri niissä asioissa tai kohdissa, joihin asiakas itse ja hänen todellisuutensa ovat sillä hetkellä valmiita. Yhteiskehittäminen tarkoittaa ammattilaisten tapaa rakentaa suhteita asiakkaisiin uudella tavalla ja niin, että asiakkaille avautuu kiinnostavia, toiveikkuutta ja pystyvyyttä mahdollistavia rooleja palveluiden kehittämisessä ja heidän omaa elämäänsä koskevassa muutoksessa. Johtamisen näkökulmasta se tarkoittaa 1) johtajan ja asiakkaan välisen vuorovaikutussuhteen luomista ja ylläpitämistä, 2) johtajan aktiivista roolia luoda ja kehittää foorumeita ammattilaisen, asiakkaan ja järjestelmän väliselle vuorovaikutukselle.

Johtamisen toimintaympäristössä (ks. kuvio 2) johtajan suhde asiakkaisiin näyttää rakentuvan henkilöstön kautta. Tämä vastaa hyvin perinteistä kuvaa johtajien asemasta, jossa heillä ei juurikaan ole suoraa kontaktia asiakkaisiin. Yhteiskehittäminen synnyttää muutospainetta tähän etäännytettyyn suhteeseen asiakkaan todellisuudesta. Johtajat joutuvat luomaan hyvinkin uudenlaisia rooleja, joiden kautta he voivat asettua riittävän luontevaan, välittömämpään ja vähemmän kontrolloituun vuorovaikutukseen henkilöstön ja asiakkaiden kanssa. Uusien roolien kautta asiakkaiden näkökulmat ja käsitys palveluiden tuloksellisuudesta välittyvät paremmin johtajille. Parhaimmillaan yhteiskehittämisen virittämä osallisuus laajenee koskemaan henkilöstön ja asiakkaiden lisäksi myös johtajia, jotka löytävät näin elävämmän suhteen omaan ja koko organisaation perustehtävään. Raivon ja Karjalaisen (2013) mukaan on taipumus puhua muista, kun edistetään osallisuutta, ja hahmottaa osallisuutta vahvistavia toimenpiteitä, jotka kohdistuvat muihin kuin itseen. Haasteena johtajilla onkin laajentaa omaa osallistajan rooliaan osallisen rooliin.

Asiakasyhdyspinnan ja asiakkaiden elämissaailmojen uudenlaista avautumista johtajille mahdollistettiin Jova-prosessissa kutsumalla kokemusasiantuntijoiksi koulututtavia asiakkaita, yhteiskehittämiseen näiden kanssa valmentautuvia ammattilaisia sekä Jova-prosessiin osallistuneita johtajia kahteen, pari tuntia kestäneeseen yhteistilaisuuteen. Tilaisuuksissa johtajille tarjoutui mahdollisuus tulla suhteeseen asiakkaiden kanssa ja saada johtamiseen uusia merkityksiä asiakasnäkökulmasta. Kohtaamisten lyhyys herätti epäilyjä niiden hyödyllisyydestä. Eräs johtaja koki sekä olevansa kaukana asiakkaan arjesta että tuntevansa asiakkaiden kokemukset riittävän hyvin. Vähät ja lyhyet kohtaamiset eivät välttämättä riitä muuttamaan johtajan todellisuutta suhteessa asiakkaiden todellisuuteen.

Myös asiakkaalle voi olla haasteellista ottaa uusia rooleja suhteessa johtajiin, ja aivan kuin huomaamatta asiakas suhtautuu johtajaan perinteisestä roolipositivista, jossa johtajaan ja virkamieheen suhtaudutaan kuin vaikutusvaltaisempaan. Eräs johtaja kertoi vierailustaan johtamansa yksikön avoimien ovien tilaisuuteen näin:

”Ne oli viime viikolla avoimet ovet, ja mä menin sinne tällaisena tuntemattomana henkilönä, mulla oli henkilökortti taskussa piilossa. Jossain vaiheessa mä otin sen siitä sitten esiin ja mä huomasin, että vitsi soikoon, se asiakkaiden suhtautuminen muuttui, ne tuli katsomaan (kortista), kuka mä olen ja mikä mun titteli on. ... Niin kyllä se sillä tavalla heti muuttui kun selvisi, että olen johtaja. Jotenkin tuli sellainen nöyrä asenne sillä asiakkaalla / kokemusasiiantuntijalla siinä. Se vähän rupesi, ei suoraan sanottuna nöyristelemään, mutta sillä tavalla suhtautuminen muuttui selkeästi erilaiseksi.”

Rooliodotukset asiakkaiden, ammattilaisten ja johdon välillä perustuvat usein nykyiseen palveluprosessiin, sen määrittämään työnjakoon ja sitä kautta omaksettuihin rooliasetelmiin. Kun muutetaan tietoisesti kohtaamisen kontekstia perinteisestä tilanteesta esimerkiksi valmennukseen kuuluneisiin yhteistapaamisiin, myös uusien roolien aktivoituminen tulee mahdolliseksi. Kiinnostavaa oli, että monet Jova-prosessiin kytkettyihin yhteistilaisuuksiin osallistuneista työntekijöistä ja kokemusasiiantuntijoista kokivat vuorovaikutuksen johtajien kanssa varsin arvostavana ja rohkaisevana. Aloitteiden yksisuuntaisuudesta huolimatta heille syntyi kokemus, että johtajat olivat aidon kiinnostuneita siitä, mitä he ajattelevat, miten he kokevat erilaiset sosiaalisen kuntoutuksen käytännöt oman kuntoutumisensa tai työnsä kannalta ja millaisia ideoita heillä on niiden kehittämiseksi. Johtajat olivat onnistuneet tuossa hetkessä luomaan viralliseen asemaansa nähden uudenlaisia, systeemisiä muutoksia mahdollistavia suhteita sekä vuorovaikutusta. Kyse ei ollut pelkän palautteen keräämisestä vaan tilanteesta rakentuvasta, kaikkia eri osapuolten näkökulmia yhteen tuovasta vuorovaikutuksesta, joka virittää toimintaa yhteiskehittämisen suuntaan.

Eräs johtajista pohti Jova-prosessin aikana järjestettyjä henkilöstön ja kokemusasiiantuntijoiden sekä johtajien yhteistapaamisia seuraavasti:

”Siellä kokemusasiiantuntijoiden joukossa oli monenlaisia persoonia myös. Esimerkiksi sellainen tyyppi, joka tulee mielellään kertomaan omasta kokemuksestaan ja siitä, että miten hän on kokenut asioita, kun hän on palveluita käyttänyt. Sitten on selkeästi se toinen tyyppi, joka tulee kertomaan kokemuksestaan sitä kautta, että jos asiat olisi olleet näin, niin minä olisin kenties saanut vielä enemmän tästä (palvelusta). Kaikkein paras vaihtoehto olisi se, että (kokemusasiiantuntija) asettaa (palveluratkaisuja koskevia) vaihtoehtoja. Meillä olisi siinä

erilaisia näkemyksiä ja vaihtoehtoja ja sitä kautta erilaisia skenaarioita, joita lähtee toteuttamaan.”

Rooli virkamiehenä ja päättäjänä eristää johtajan asiakkaista ja kokemusasiantuntijoista sekä saa hänet näyttäytymään heille odotusten ja toivomusten kohteena. Yksi johtaja kuvasi omaa rooliaan kokemusasiantuntijoiden kanssa käydyissä keskusteluissa enemmän mahdollistajana kuin virkamiehenä. Hedelmällisimmiltä tuntuivat kuitenkin tässäkin kokemusasiantuntijan valmiiksi vaihtoehdoiksi muotoilemat kehittämisehdotukset, joista johtaja voisi päättäjäroolissaan valita toimivimmat.

Pyrkimys synnyttää uudenlaisia, asiakkaiden osallistumista mahdollistavia tapoja toimia sosiaalisessa kuntoutuksessa näkyi Jova-prosessissa sekä uusien roolien synnyttämisessä että olemassa olevien verkostojen kehittämisessä. Yksi haastateltu johtaja kuvaa uuden organisointitavan vaikutusta hänen johtamisrooleihinsa. Perinteinen palaverissa kuunteleminen ei välttämättä toimi, ja hänen on luotava uusi rooli, jossa hän voi osallistua mukaan toimintaan enemmän yhdenvertaisena. Frisbeegolfissa johtajan rooliin liittyvä päätösvalta ei ole päällimmäisenä vaikuttamassa toimintaan vaan osallistujien pelaajaroolit. Toiminnallisuus viittaa myös siihen, että rooleja olisi hyvä laajentaa sellaisiksi, että johtaja voi niiden kautta osallistua yhteiseen tekemiseen ilman, että siihen tulee johtamista. Tällaiset roolit helpottavat osallistujia olemaan enemmän tasavertaisessa suhteessa johtajaan, ja johtajan on vastaavasti helpompi olla näistä rooleistaan tasavertaisemmassa suhteessa muihin.

Todellisuuksien, verkostojen kehittäminen voi tapahtua monella tavalla. Yksi kolmannen sektorin johtaja pohti sitä, miten jo palveluun tulemisessa voidaan päästä enemmän asiakkaan oman aloitteen suuntaan järjestelmän ohjauksen ja esimerkiksi kuntouttavaan työtoimintaan liittyvän veloitteisuuden sijasta, ja miten tästä saadut hyödyt kommunikoidaan tilaajalle ja toiminnan rahoittajalle. Myös yksi johtajien tunnistama keino siirtyä erillisistä systeemeistä kohti yhteiskehittämistä oli nähdä asiakkaat ja heidän keskuudestaan koulutetut kokemusasiantuntijat tiedon lähteinä ja informantteina, joiden avulla johtaja voisi yhdessä henkilöstönsä kanssa vastata paremmin palvelun tuloksellisuuteen ja vaikuttavuuteen kohdistuviin paineisiin. Pyrkiessään saamaan haltuun asiakkaiden ja kokemusasiantuntijoiden edustamat näkökulmat johtajat voivat kuitenkin päätyä yksisuuntaiseen, perinteisen tiedon hankintaan perustuvaan vuorovaikutukseen. Eräs johtaja kuvasi tätä dilemmaa näin:

”Tuli vähän sellainen olo, että käytettiinkö me heitä (kokemusasiantuntijoita tai asiakkaita ja työntekijöitä) hyväksi. Että oliko he meille vaan tietopankkeja, ja

he kerto meille kun me kysyttiin, että saiko he siitä mitään itselleen, et se ei ollu niin vastavuorosta se pienryhmissä keskustelu.”

Nykyisessä organisaatiossa ei välttämättä ole riittävän yhteiskehittämisorientoituneita toimintoja, joiden avulla saataisiin asiakkaita tasaveroiseen vuorovaikutusrooliin. Yksi kunnassa toimivista johtajista esimerkiksi pohti haastattelussa asiakkaiden näkökulman ja äänen esiin saamiseen liittyviä organisointihaasteita seuraavasti:

”Miten me saisimme se asiakkaan ääni kuulumaan. Vaikka hirveästi tekisi mieli ottaa kaikkiin mahdollisiin työryhmiin ja foorumeihin mukaan asiakasedustajia, niin ei se käytännössä ole mahdollista. Meidän täytyisi koettaa löytää joku sellainen kanava, missä asiakkaat yhdessä pystyisivät vaikuttamaan. Näitä kokemusasiantuntijoita kuitenkin sitten osittain voisi myös olla mukana erilaisissa työryhmissä, missä asiakkaan ääni on tärkeitä. Mutta ei ole löytynyt vielä sellaista hyvää ratkaisua. Ne asiakasraadit nyt on tietysti semmosia, mitkä voi parhaassa tapauksessa tuottaa sellaista materiaalia päätöksenteon tueksi, jotka ohjaisi sitä entistä asiakaslähtöisempään suuntaan. Kyllä kehittämisessä ja suunnittelussa koko ajan se asiakaslähtöisyys on se, niinhän lakikin meitä nykyään velvoittaa, niin on ihan eri tavalla mukana. Eikä se nyt johdu siitä, että laki määrää, että asiakaslähtöisyys pitää sosiaalihuollon palveluissa toteuttaa.”

Palvelut nähdään helposti erillisenä suljettuna systeeminä, johon johtaja tuo järjestelmälähtöiset ohjeet ja jonka hän pyrkii saamaan toimimaan tehokkaasti. Silloin haasteena on löytää hierarkiasta vapaa tapa lähestyä asiakkaiden moniselitteistä maailmaa. Asiakkaiden hahmottaminen tarvitsevana, apuun ja palveluun oikeutettuna ja joskus hankalana ja vaativana joukkona voi alkaa yhteiskehittämistilanteissa korvautua yksilöllisemmillä hahmoilla, joihin johtaja voi paikoitellen jopa samastua. Myös palveluiden merkitys asiakkaille avautuu johtajille uudella tavalla, kun palautteiden numeeristen tai lyhytsanaisten arvioiden lisäksi merkitys alkaa elää asiakkaan ja johtajan välisessä vuorovaikutuksessa.

Johtamisen ydin yhteiskehittämisessä

Johtaja tasapainottelee nykyäänkin jo todellisuuksien välillä: järjestelmän, ammattilaisten, asiakkaiden ja palvelutuottajien. Miten tämä asetelma muuttuu yhteiskehittämisessä? Tässä osiossa teemme yhteenvetoa ja pohdimme, mikä on olennaista yhteiskehittämisen johtamisessa ja mitä haasteita ja mahdollisuuksia siihen liittyy.

Yhteiskehittämistä mahdollistavassa johtamisessa on kyse vaiheittain etenevästä siirtymästä sisältöjen ja prosessien johtamisesta kohti vuorovaikutuksen ja organisaatiokulttuurin johtamista. Tällöin ylhäältä alas annettu ohjeistus alkaa

korvautua erilaisilla arkisilla kokeiluilla sekä muulla perustoimintaan integroidulla, asiakkaiden osallistumiseen perustuvalla sekä heidän osallisuuttaan vahvistavalla kehittämistyöllä sekä yhteistoiminnalla. Yhteiskehittämistä voidaan edistää vähitellen pieninä muutoksina tai strategisena painopisteenä organisaation toiminnassa. Yhteiskehittäminen strategisena valintana antaa johtamiselle konkreettisen, julkilausutun tuen. Käytännössä yhteiskehittämistä edistetään usein pieninä muutoksina toimintatavoissa jossain kohdassa organisaatiota. Vähittäin edetessä saadaan joitain tuloksia, mutta vaarana on, että palvelukäytännöissä tapahtuvien muutosten käynnistäminen jää yksittäisten työntekijöiden varaan tai hautautuu työn arjessa eteen tulevien haasteiden alle.

Asiakasraadit, kehittäjäasiakas-, vertais- ja kokemusasiantuntijatoiminta ovat konkreettisia keinoja käynnistää yhteiskehittämistä. Ihannetilanteessa yhteiskehittäminen ei ole erillistä asiakastyöstä, ammattilaisten valikoimien asiakkaiden kanssa tapahtuvaa, vaan se toteutuu kaikilla tasoilla: yksilöllisissä ammattilais-asiakassuhteissa, ryhmämuotoisessa toiminnassa sekä palveluissa toteutuvissa yhteisötyön muodoissa, päätösten valmistelussa ja päätöksenteossa lähiesimiestasolta strategiseen johtoon. Yhteiskehittämistä tapahtuu silloin paitsi asiakkaiden ja ammattilaisten myös eri ammattiryhmiä edustavien työntekijöiden sekä osastojen ja yksiköiden välillä, moniammatillisuuden asetelmissa sekä sektoreiden yhdyspinnoilla. Yhteiskehittämisen käytännöistä tarvitaan lisää tietoa, toimintatapoja ja esimerkkejä, joiden avulla johtajat voivat käytännössä johtaa vuorovaikutusta kohti yhteiskehittämistä.

Vaarana yhteiskehittämiseen siirryttäessä voi olla asiakaslähtöisyyden korostuksista huolimatta se, että asiakkaiden alisteinen asema palveluissa säilyy. Suljetun systeemin lähtökohdasta asiakasraadit ja kokemusasiantuntijat näyttävät usein luontevimmalta, vanhojen roolien varaan rakentuvalta keinolta luoda hallittu suhde asiakastodellisuuteen. Näissä rooleissa toimivat asiakkaat nähdään viestin tuojina, sillanrakentajina tai tulkkeina, jotka kykenevät kertomaan ammattilaisille ja johtajille, miten palvelut toimivat ja missä asiakkaan kannalta olisi parantamisen varaa. Tämä ei vielä välttämättä muuta hierarkkista vuorovaikutussuhdetta tasa-arvoisemmaksi eikä johtamisen rooleja kohti dialogista johtamista.

Yhteiskehittäminen tuo voimakkaammin kokemusasiantuntijoiden (KAT) roolin sosiaalisen kuntoutuksen palvelujen tuotantoon ja kehittämiseen. Aiemmassa roolissa sosiaalisen kuntoutuksen asiakas oli enemmänkin palvelujen, toiminnan ja päätösten kohde, objekti ja ammattilaisen voimaannuttavaa toimintaa tarvitseva. Yhteiskehittämisessä asiakas voidaan nähdä kokemusasiantuntijana ja subjektina, jolla on valtaa, osallisuutta ja myös vastuuta omasta toiminnastaan

ja päätöksistään. Parhaimmillaan tämä kokemusasiantuntijoille yhteiskehittämisessä tarjoutuva rooli voi auttaa ammattilaisia antamaan tilaa ja valtaa myös avun tarvitsijoina palveluihin tuleville asiakkaille näiden oman asian ja palvelun toteutumiseen.

Yhteiskehittämisessä johtajan ja ammattilaisen rooleissa käynnistyy muutoksia osallisuudessa, johon liittyvät taidot tulevat osaksi ammatillista osaamista. Ammattilaisella on perinteisesti ollut vahva osallistajan rooli suhteessa asiakkaaseen, eli ammattilainen on osallistanut asiakasta asiakkaaseen kohdistuvien ratkaisujen ja valintojen tekemisessä, mutta valta ja vastuu niiden toteutumisessa on pitkälti ammattilaisella. Asiakkaalla on tietenkin oma vastuunsa toiminnastaan suhteessa valittuihin ratkaisuihin. Vastaavasti johtaja osallistaa ammattilaisiaan ja järjestelmän kautta myös asiakkaita. Kokemusasiantuntijoiden ja asiakkaiden osallistumista omassa organisaatiossaan luontevasti mahdollistaneet johtajat tuntuivat nauttivan osallisuudesta syntyneistä mielekkään yhteistoiminnan ja tilan avoimuuden luomista mahdollisuuksista, organisaation perustehtävän jatkuvasta yhdessä rakentamisesta sekä tästä syntyvästä elävyydestä (vrt. Harra ym. 2017).

Parhaimmillaan yhteiskehittäminen ja sitä tukeva valmennus avasivat ja vahvistivat henkilöstön, kokemusasiantuntemuksen ja asiakkuuksien johtamisessa merkittäviä rooleja. Niiden kautta johtaja saattoi tunnistaa sosiaalisen kuntoutuksen sekä yleensä sosiaali- ja terveyspalveluiden tarkoituksen uudella, usein myös henkilökohtaisesti merkityksellisellä tavalla: ihmisten välisissä suhteissa merkityksensä ja mielensä saavan kokemustiedon näkökulmasta (vrt. Hietala & Rissanen 2017, 178–179). Silloin oma toiminta johtajana alkoi hahmottua paitsi organisatorisesta, rakenteellisesta ja tehtävänjaollisesta lähtökohdasta myös ihmisten välisen vuorovaikutuksen ja arjen sosiaalisten suhteiden näkökulmasta. Johtajien empatia asiakkaita kohtaan alkoi kasvaa Jova-prosessin aikana erityisesti yhteisten tapaamisten avulla. Usein kokemusasiantuntijoiden todellisuus avautuu koskettavimmin heidän kertoessaan oman elämäntarinansa ammattilaisille ja johtajille. Samastuminen tunnetasolla kokemusasiantuntijan kokemukseen sairastumisesta ja avun tarvitsemisesta voi auttaa tarkastelemaan omaa roolia johtajana ja ammattilaisena uudesta, asiakkaiden kokemuksia oivaltavasta näkökulmasta. Empatia toisia kohtaan syntyy henkilökohtaisissa kohtaamisissa, ja empatia kohdistuu tiettyyn ihmiseen, erityisesti huonossa asemassa olevaan. Johtajilla on yleensä voimakas tietoisuus ja kokemus siitä, että he ovat vastuussa toiminnasta. Tämä saattaa vähentää heidän empatiansa merkitystä päätöksiä tehtäessä, myös päätöksen kohteen näkökulmasta huonosti. (Blader & Rothman 2014.) Siirtyessään osallistajasta osalliseksi johtajat tulevat suoraan yksilökohtaiseen vuorovaikutukseen

asiakkaiden kanssa, mikä saattaa tehdä heidät varovaisiksi suhteessa tapaamiinsa asiakkaisiin, sillä liika tunteminen voi tuottaa epätasapuolisia päätöksiä suhteessa koko asiakaskuntaan.

Jova-prosessissa käsiteltiin myös valmentavaa ja osallistavaa johtamista. Valmentavalla ja osallistavalla johtamisotteella pyritään vaikuttamaan esimies-alaisuudessa alaisten osaamiseen, oma-aloitteisuuteen sekä työn tuottavuuteen ja tulokseen. Voimakkaasti yksinkertaistaen voidaan sanoa, että valmentava ja osallistava johtamisote perustuu johtajakeskeiseen toimintatapaan, jossa johtaja on aloitteellinen ja vastuullinen prosessin alussa ja myös käytännön johtamistilanteissa. Nämä johtamisotteet toimivat hyvin vakaassa toiminta- ja organisaatioympäristössä, jossa ongelmat pystytään määrittelemään ja ratkaisemaan melko selkeästi (Juuti 2013).

Toimintaympäristö muuttuu yhä nopeammin. Yhteiskehittämisessä etenemistä, pirullisia ongelmia ja ratkaisuja ei pystytä määrittelemään yksiselitteisesti. Tarvitaan johtamisotetta, jossa on mahdollista yhdessä tutkia ja löytää mahdollisia ratkaisuja. Jaettu ja dialoginen johtajuus painottaa samanarvoisia positioita toimijoiden välillä, ja johtajarooli vaihtelee osallistujalta toiselle tilanteen ja tavoitteen mukaisesti. Johtamisessa dialogisuus tarkoittaa esimerkiksi vallan ja vastuun jakamista, ei-tietämisen position aktiivisempaa hyödyntämistä ja osallisuutta vahvistavan johtamisotteen ulottamista myös asiakkaisiin. Asiakas, ammattilainen ja johtaja muodostavat verkoston, jonka tarkoituksena on yhdessä tukea kaikkien osallisuutta myös kannattelemalla yhdessä epävarmuutta, joka aina liittyy avoimeen vuorovaikutukseen. Vuorovaikutuksen johtaminen ei ole näkyvissä Jovan roolikartassa (ks. kuvio 3) omana kokonaisuutena. Se liittyy enemmän johtamisotteeseen tai tyyliin, ja siihen, millä otteella johtaja toimii määritellyissä rooleissa. Dialogisessa johtamisessa vuorovaikutuksen johtaminen on keskeinen roolikokonaisuus.

Yhteiskehittämisen kannalta kiinnostavia, mutta Jova-prosessissa ja tässä artikkelissa sivurooliin jääneitä ovat linjaorganisaatiossa ”lähellä” ja samalla tasolla sijaitsevat yksiköt ja muut ehkä rutinoituneetkin yhteistyötahot. Niiden kanssa yhteiskehittämisessä voidaan luoda uudenlaista vuorovaikutusta ja synnyttää systemistä ymmärrystä toiminnan yhteisestä tarkoituksesta. Myös kuntien lakisääteisiin sosiaalisen kuntoutuksen tehtäviin liittyvät suhteet esimerkiksi ministeriöiden edustajien kanssa voisivat rikastua yhteiskehittämisessä, mikäli vuorovaikutussuhteiden edellyttämä aika ja tila sekä avoimempi, dialoginen tyyli onnistutaan tuomaan siihen kenttään. Sote-uudistuksessa tavoitteena on luoda asiakkaalle palvelupolku, jossa sosiaali- ja terveystalvet muodostavat mahdolli-

sesti usean palveluntuottajan palveluista koostuvan kokonaisuuden, palveluketjun (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos).

Yhteiskehittämisen dialogisessa ja jaetussa johtajuudessa on yhtymäkohtia yhteensovittavan johtamisen (ks. Määttä artikkeli) kanssa. Molemmissa nähdään yhtenä olennaisena edellytyksenä eri toiminnanalojen välisen asiakaslähtöisen yhteistyön kehittäminen ja synnyttäminen. Tässä kokonaisuudessa johtaminen on erityisasemassa, sillä johtamisella mahdollistetaan eri toimijoiden välinen yhteistyö yhdessä asiakkaan kanssa. Yhteiskehittämisen näkökulmasta sosiaalisen kuntoutuksen osallistuva johtaminen ei riitä, vaan saman tyyppistä johtamisotetta tarvitaan kaikissa toimintaorganisaatioissa sekä asiakkaan osallisuuden tukemiseen ja vahvistamiseen että eri toimijoiden välisen prosessin määrittämiseen asiakaskohtaisesti. Haasteena tässä on erityisesti erilaiset ala- ja palveluntuottajakohtaiset toimintakulttuurit ja niihin kiinteästi liittyvät johtamisotteet. Verkostojohtaminen ja osallistuva johtaminen ovat suorastaan edellytyksiä, että laajeneva palveluntuottajaryhmä saadaan toimimaan yhdessä asiakkaan itselleen määrittelmän hyödyllisen prosessin osina. Sosiaalisen kuntoutuksen asiakkailta on usein heikentyneet tai puutteelliset kyvyt tulla osallisiksi toimijoiksi palveluketjuihin. Sote-uudistuksen yhtenä tavoitteena on valinnanvapauden lisääminen. Tämä edellyttää sosiaalisen kuntoutuksen asiakasryhmän näkökulmasta sitä, että osallistuvalla johtamisella mahdollistetaan jokaisella asiakkaalla sellainen liittyminen palveluihin, joka on hänelle mahdollista, ja että osallistuva johtaminen tulee osaksi kaikkien palvelutuottajaorganisaatioiden johtamisotteita.

Viimeisellä valmennuskerralla johtajat pohtivat Jova-prosessin aikana oivaltamiaan asioita sekä muutoksia omassa tavassaan toimia johtajina. Tällöin tuli esiin juuri kuuntelijan ja vastavuoroiseen vuorovaikutukseen suostumisen haaste ja myös se ilo, joka syntyi tilanteissa, joissa oli onnistunut luomaan näitä mahdollistavan suhteen paitsi alaisiin myös kokemusasiantuntijoihin ja asiakkaisiin toisessa yhteistapaamisessa. Eräs johtaja kiteytti tämän siihen, että tässä tilanteessa hänessä ei enää ole kahta minää vaan ihmisenä kokonaisempi olo. Systeeminen muutos ja siihen liittyvät muutokset omassa roolivalikoimassa voivat käynnistyä pienistä uskaltautumisista uudelleen suhteeseen ja vuorovaikutukseen, joissa johtajan vastuu, valta ja asiantuntemus sekä osaaminen jäävät edes hetkeksi taustalle ja antavat tilaa ei-tietämiselle ja kohtaamiselle dialogisessa vuorovaikutuksessa. Tässä syntyvä oivallus voi alkaa elää myös johtajan omassa arjessa. Hän oppii huomaamaan ne kohdat, joissa palveluissa tehty asiakastyö ja työntekijöiden ammatillisuus voivat alkaa suuntautua uudella, asiakkaiden kuntoutumista paremmin mahdollistavalla tavalla ja joissa myös hän itse voi yhteiskehittämisen

lähtökohdasta asemoitua johtajana yhteisen keskustelun, hahmottamisen ja toiminnan virittäjänä, rohkaisijana sekä siihen osallistujana.

Uudenlaisella, yhteiskehittämiseen suuntautuneella johtamisella mahdollistetaan työntekijöiden, asiakkaiden ja myös heidän omaistensa osallistuminen palveluiden kehittämiseen siten, että yhteiskehittäminen voi vähitellen tulla osaksi organisaation perustoimintaa ja arvopohjaa. Onko mahdollista luoda kokonaan yhteiskehittämiseen perustuva sosiaalihuollon organisaatio? Ja onko se edes tarkoituksenmukaista? Yhteiskehittämisessä kaikki ovat osallisia – asiakkaat, ammattilaiset ja johtajat – ja he ovat roolipositionsa mukaisesti aktiivisessa avoimessa vuorovaikutussuhteessa toisiinsa ja kehitettävään asiaan. Johtajuuskin määrittyy yhdessä asiantuntemuksen perusteella, ei hierarkkisen aseman tai sosiaalisen position mukaisesti. Päättävävalta on koko ryhmällä. Lopullinen päättävävalta säilyy yhteiskehittämisessä kuitenkin aina sosiaalihuollolla, jonka olemassaolo perustuu laissa säädettyihin tehtäviin ja velvoitteisiin. Johtaja varmistaa yhteiskehittämisessäkin aina lopulta sosiaalihuollon olemassaolon myös jatkossa, mikä luo pysyvän jännitteen sekä tasa-arvoiseen osallisuuteen että pirullisten ongelmien yhteiskehittämisessä syntyviin ratkaisuihin.

LÄHTEET

- Arnkil, T. & Heino, T. (2014). Pirulliset ongelmat opettavat. Teoksessa R. Haverinen, M. Kuronen & T. Pösö (toim.), *Sosiaalihuollon tila ja tulevaisuus* (s. 283–300). Tampere: Vastapaino.
- Blader, S. L. & Rothman, N. B. (2014). Paving the Road to Preferential Treatment with Good Intentions: Empathy, Accountability and Fairness. *Journal of Experimental Social Psychology* 50, 65–81.
- Harra, T., Sipari, S. & Mäkinen, E. (2017). Hyvää tahtova hyvinvointipalvelujen kehittäjäkumppanuus. Teoksessa A. Pohjola, M. Kairala, H. Lyly & A. Niskala (toim.), *Asiakkaasta kehittäjäksi ja vaikuttajaksi. Asiakkaiden osallisuuden muutos sosiaali- ja terveyspalveluissa* (s. 147–164). Tampere: Vastapaino.
- Hietala, O. & Rissanen, P. (2015). *Opas kokemusasiantuntijatoiminnasta. Kokemusasiantuntija – hoidon ja avun kohteesta omien kokemusten jakajaksi sekä palveluiden kehittäjäksi*. Helsinki: Kuntoutussäätiö & Mielenterveyden keskusliitto. Saatavilla <http://mtkl.fi/wp-content/uploads/2015/03/Kokemusasiantuntija-opas.pdf>
- Hietala O. & Rissanen P. (2017). Yhteiskehittäminen uudenlaisen vastavuoroisuuden viritäjänä. Teoksessa A. Pohjola, M. Kairala, H. Lyly & A. Niskala (toim.), *Asiakkaasta kehittäjäksi ja vaikuttajaksi. Asiakkaiden osallisuuden muutos sosiaali- ja terveyspalveluissa* (s. 167–180). Tampere: Vastapaino.
- Hietala, O., Mattila-Aalto, M., Lehtoranta, P., Henriksson, M., Saarinen, T. & Sandelin, I. (2014). *Kolmannen ja julkisen sektorin monialainen palveluyhteistyö kuntoutuksessa. Koju-hankkeen loppuraportti*. (Kuntoutussäätiön työselosteita 45/2014). Helsinki: Kuntoutussäätiö. Saatavilla https://kuntoutussaatio.fi/files/1606/Tyoseloste_45-2014_KoJu.pdf
- Juuti, P. (2013). *Jaetun johtajuuden taito*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Keski-Luopa, L. (2005). Johtajuuden sisäinen ja ulkoinen todellisuus. Teoksessa H. Hyypä & A. Miettinen (toim.), *Johtajuus ja organisaatiodynamiikka* (s. 76–103). Oulu: Metanoia Instituutti.
- Lammintakainen, J. & Rissanen, S. (2015). Poliitiikka ja strategia sosiaali- ja terveysjohtamisessa. Teoksessa J. Lammintakainen & S. Rissanen (toim.), *Sosiaali- ja terveysjohtaminen* (s. 39–58). Helsinki: Sanoma Pro Oy.
- Lindell, J. (2017). *Muutosjohtajuuden pirullinen puoli*. (Acta Wasaensia 375 / Sosiaali- ja terveyshallintotiede, Vaasan yliopisto). Saatavilla: http://www.uva.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-745-3.pdf
- Moreno, J. L. (1961). The Role Concept, a Bridge between Psychiatry and Sociology. *The American Journal of Psychiatry* 118 (6), 512–523.
- Niiranen, V., Seppänen-Järvelä, R., Sinkkonen, M. & Vartiainen, P. (2010). *Johtaminen sosiaalialalla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Rittel, H. & Webber, M. (1973). Dilemmas in General Theory of Planning. *Policy Sciences* 4, 155–169.
- Seeck, H. (2012). *Johtamisopit Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Sote-palvelujen integraatio. Saatavilla 9.1.2018: <https://www.thl.fi/fi/web/sote-uudistus/palvelujen-tuottaminen/sote-palveluiden-integraatio>
- Totro, T. (2005). Tavistock-tradition systeemis-psykodynaaminen organisaation kehittämismalli. Teoksessa H. Hyypä & A. Miettinen (toim.), *Johtajuus ja organisaatiodynamiikka* (s. 46–75). Oulu: Metanoia Instituutti.
- Vuokila-Oikkonen, P. & Hyväri, S. (2015). Toimijoita osallistava kehittämisprosessi – esimerkkinä Oulun mielenterveyspalvelujen rajapintatyön mallintaminen. Teoksessa R. Gothóni, S. Hyväri, M. Kolkka & P. Vuokila-Oikkonen (toim.), *Osallisuutta, oppimista ja arviointia. Diakonia-ammattikorkeakoulun TKI-toiminnan vuosikirja 2015* (s. 65–80). Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.

III

MENETELMIÄ

Päivi Vuokila-Oikkonen & Elsa Keskitalo

SOSIAALISEN KUNTOUTUKSEN VOIMAVARA- JA RATKAISUKESKEISET MENETELMÄT

Johdanto

Sosiaalinen toimintakyky ja sen tukeminen on sosiaalisen kuntoutuksen tavoite. Sosiaalinen toimintakyky määritellään yksilölliseen ja yhteisölliseen kasvuun ja kehitykseen pyrkiväksi, sosiaalista toimintaa ohjaavaksi ja tulevaisuuteen orientoituneeksi asenteeksi itseä ja muita kohtaan. Toimintakyvyn ulottuvuudet voidaan määritellä fyysisinä, jolloin tarkoitetaan ihmisen arkielämään liittyviä tehtäviä, toimintoja ja voimavaroja, asumista, liikkumista ja terveyttä. Sosiaalinen ulottuvuus pitää sisällään vuorovaikutukseen ja sosiaalisiin suhteisiin liittyvät voimavarat, kyvyn luoda ihmissuhteita ja ylläpitää niitä sekä kyvyn toimia eri yhteisöissä ja ympäristöissä. Kognitiivinen ulottuvuus sisältää ajatteluun, ymmärtämiseen, oppimiseen ja muistamiseen liittyvät voimavarat, kyvyn hahmottaa, keskittyä, käsitellä tietoa, ratkaista ongelmia ja käyttää kieltä. Psyykkinen ulottuvuus tarkoittaa henkisiä, minään ja maailmankuvaan liittyviä voimavaroja, itsearvostusta, mielialaa ja tunteita. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2016.)

Sosiaalista kuntoutusta voidaan toteuttaa käyttämällä yksilöllisiä-, ryhmä- ja yhteisömenetelmiä. Menetelmien tulee vastata sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteeseen toimintakyvyn edistämisessä. Lisäksi merkityksellistä on vuorovaiku-

tustaitojen ja sosiaalisten taitojen vahvistuminen, aktiivinen ja tavoitteellinen toiminta ja tuki asiakkaan elämänhallinnan vahvistamisessa.

Diakonia-ammattikorkeakoulussa (Diak) toteutettiin sosiaaliseen kuntoutukseen liittyvä koulutus vuonna 2016. Koulutus oli valtakunnallinen, ja sen yhtenä opintojaksonea oli sosiaalisen kuntoutuksen menetelmät. Sosiaalisen kuntoutuksen koulutukseen osallistujat tekivät osana koulutustaan työhönsä liittyviä kehittämistehtäviä, jotka muodostavat tämän artikkelin empiirisen osan. Sosiaalisen kuntoutuksen laki ja sen tavoite, sosiaalisen toimintakyvyn tukeminen, mahdollistavat näkemyksemme mukaan voimavara- ja ratkaisukeskeisten lähestymistapojen ja menetelmien kehittämisen sosiaaliseen kuntoutukseen.

Artikkelissa haemme vastausta kysymykseen, mitä ovat sosiaalisen kuntoutuksen voimavara- ja ratkaisukeskeiset menetelmät? Artikkelin aineiston muodostavat sosiaalisen kuntoutuksen koulutukseen osallistuneiden kunnan työntekijöiden kehittämistehtävät. Artikkelin lopussa teemme synteesiä siitä, millaisia mahdollisuuksia voimavara- ja ratkaisukeskeiset menetelmät tuovat sosiaalisen kuntoutuksen menetelmäkenttään.

Sosiaalisen kuntoutuksen menetelmät eräissä kunnissa

Sosiaalisen kuntoutuksen koulutuksen yhden opintojakson sisältönä olivat ratkaisu- ja voimavarakeskeiset lähestymistavat ja menetelmät. Koulutuksen aikana rakennettiin koulutukseen osallistujan osaamista voimavara- ja ratkaisukeskeisen työotteen taustasta ja periaatteista. (Saleebey 1992, 2013, Healy 2005, ks. Keskitalon & Vuokila-Oikkosen artikkeli). Lisäksi teemoina koulutuksessa olivat narratiivisuus yksilötyön menetelmänä ja reteaming ryhmätyön menetelmänä. Opintojakson laajuus oli 2,5 opintopistettä, joka koostui etukäteistehtävästä, yhdestä Diakissa toteutetusta koulutuspäivästä, itsenäisestä oppimisesta työpaikalla ja opintojakson kokoavasta kehittämistehtävästä. Lisäksi koulutukseen osallistuvien oli mahdollista laajentaa menetelmäosaamistaan koulutuksen kehittämistehtävässä. Artikkelissa kuvataan koulutukseen osallistujien kehittämistehtävissä tuotettua tietoa voimavara- ja ratkaisukeskeisistä menetelmistä.

Tutkimuksen tarkoitus ja tutkimuskysymykset

Tutkimuksen tarkoituksena oli kuvata sosiaalisen kuntoutuksen menetelmiä siten kuin ne tulivat esille koulutukseen osallistuvien kuntien työntekijöiden oppimistehtävissä Inklusiiviset sosiaalisen kuntoutuksen menetelmät -opintojaksolla.

Tutkimuskysymykset olivat

1. Mitä on voimavara- ja ratkaisukeskeisyys kuntien työntekijöiden kuvaamina sosiaalisen kuntoutuksen viitekehystenä?
2. Miten käytetyt voimavara- ja ratkaisukeskeiset menetelmät kuvataan?
3. Miten menetelmät perustellaan sosiaalisen kuntoutuksen menetelmiksi?

Aineisto ja analyysi

Tutkimuksen aineistona olivat sosiaalisen kuntoutuksen koulutuksessa vuosina 2015–2016 olleiden kuntien työntekijöiden kehittämistehtävät (N=43).

Aineisto analysoitiin laadullisella sisällön analyysillä. Aineiston analyysissä kiinnitettiin ensimmäiseksi huomiota siihen, mitä on voimavara- ja ratkaisukeskeinen viitekehys ja periaatteet opiskelijoiden töissä. Seuraavaksi menetelmät luokiteltiin yksilö- ryhmä- ja yhteisömenetelmiksi, joita tuloksissa kuvataan. Edellä kuvatun jaottelun jälkeen eri menetelmiä analysoitiin tarkemmin sosiaalisen kuntoutuksen näkökulmasta. Tulosten perusteella esitämme ajatuksia ratkaisu- ja voimavarakeskeisen lähestymistavan ja menetelmien käytöstä sosiaalisessa kuntoutuksessa.

Voimavara- ja ratkaisukeskeisyys sosiaalisen kuntoutuksen viitekehystenä

Voimavara- ja ratkaisukeskeisyys kuvattiin ajattelumalliksi, työotteeksi, orientaatiksi tai menetelmäksi, joka ohjaa vuorovaikutusta asiakkaan kanssa. Sosiaalisen kuntoutuksen sisältö määrittyy asiakaslähtöisesti ja yksilöllisesti. Määrittelyn pohjana oli sekä työntekijän että asiakkaan tutkiva ote, elämäntilanteen kartoitus ja tuen tarpeen arviointi yhdessä asiakkaan kanssa. Ratkaisukeskeisydessä lähdettiin liikkeelle pienin tavoittein ja matalalla kynnyksellä. Tärkeää oli löytää voimavarat ja vahvistaa sitä, mikä sen hetkessä elämäntilanteessa oli toimivaa. Lisäksi huumori ja leikkimielisyys muodostuivat voimavaroiksi. Toivon merkitys liittyi osallisuuteen, kuten asiaa kuvattiin: ”Toivo paremmasta tulevaisuudesta herää usein osallisuuden kautta.”

Omaa osaamista ja sen muutosta ratkaisukeskeisyyteen reflektointiin, kuten yhdessä tehtävässä kuvattiin: ”Työntekijänä tulee muuttaa ajatteluaan siihen suuntaan, että ei ole olemassa valmiita vastauksia”, ja lisäksi kuvattiin ratkaisukeskeisyyden filosofiaa: ”Kohdistamalla oman katseen mahdollisuuksiin, onnistumiseen ja ratkaisuihin luo tilaa ratkaisu- ja voimavarakeskeiselle ajattelulle ja sen voimistumiselle”.

Työote edellytti herkkyyttä havaita ja kohdata asiakas yksilöllisesti sekä kuunnella aidosti. Se, miten sosiaalisessa kuntoutuksessa kohdataan ihminen, vaikuttaa

vuorovaikutustilanteen etenemiseen. Tärkeänä elementtinä nähtiin voimavarojen ja vahvuuksien ääneen nimeäminen aina, kun se oli mahdollista. Ajateltiin, että kun kiinnitetään riittävästi huomiota vahvuuksiin, ne kasvavat. Työntekijän ja asiakkaan oli yhdessä opeteltava näkemään, uskomaan ja löytämään mahdollisuuksia ja voimavaroja. Pieni onnistuminen kuvattiin tärkeäksi, ja onnistumisesta voitiin tunnistaa edistymisen. Asiakas oli aktiivisena toimijana omassa elämässään ja hänen kuvattiin toimivan elämänsä asiantuntijana työskentelyssä. Tärkeäksi koettiin toivon ja unelmien luominen ja menneiden kokemusten positiivien hyödyntäminen. Asiakkaan elämönhallintataidot paranivat hänen omia vahvuuksiaan tukemalla, myös niillä elämänalueilla, joilla elämönhallinta oli heikompaa. Yhdessä tehtävässä esitettiin esimerkki: ”Päihdeongelmaisen asiakkaan kanssa sosiaalinen kuntoutus sisältää paljon muutakin kuin päihdeongelman työstämisen.”

Luottamus ja sen synnyttäminen nähtiin keskeisiksi tavoitteiksi. Kohtaamista määritteli ja sen edellytys oli dialogi, jota määriteltiin moniäänisyytenä ja kaikkien ideoiden ja näkemysten samanarvoisuutena. Ammattilaisilla ei ole parasta tietoa kaikista asioista, vaan paras tieto saadaan, kun asiakkaiden ja työntekijöiden tiedot yhdistetään. Asiakkaiden kerrottiin olevan mukana erilaisten menetelmien kehittämisessä. Eräessä tehtävässä dialogista sanottiin seuraavasti: ”Minun työni pohja ja kaiken perusta on luottamuksellinen ja asiakasta kunnioittava vuorovaikutus ja dialogisuus.” Moniäänisyys tarkoitti asiakkaan ja kaikkien yhteistyökumppaneiden äänten kuulemista.

Asiakslähtöisyys tarkoitti sitä, että oli tärkeää antaa asiakkaalle tilaa esittää mielipiteitään, jolloin hän oppii ilmaisemaan itseään ja kantamaan enemmän vastuuta yhteisistä ja omista asioistaan. Asiaa kuvattiin seuraavasti: ”Tärkeintä jokaisessa asiakastilanteessa on kuunteleminen ja kuuleminen sekä aito läsnä oleminen. Työssäni jokaisen asiakkaan tilanne on ainutlaatuinen ja yksilöllinen, ja näiden asioiden huomioiminen asiakastilanteissa luo pohjaa sekä uskoa tulevaisuuteen ja muutokseen.”

Sosiaalisen kuntoutuksen menetelmät liittyvät asiakkaan arkeen ja siinä tapahtuvaan toimintaan. Uusien menetelmien ja toimintojen uskottiin juurtuvan käyttöön henkilökunnan ja asiakkaiden yhteistoiminnan tuloksena.

Voimavara- ja ratkaisukeskeiset periaatteet työssä

Tehtävissä oli tunnistettavissa voimavara- ja ratkaisukeskeisistä periaatteista usko asiakkaan voimavaroihin, mahdollisuuksiin, onnistumisiin ja ratkaisuihin. Sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaina olivat usein kaikkein heikoimmassa asemassa olevat ja paljon eri palveluita käyttävät asiakkaat. Asiakslähtöisyys ja asiakkaan kunnioittaminen asetettiin keskiöön. Tavoitteellisessa työskentelyssä edettiin pie-

nin askelin, ja työntekijän asennetta kehitettiin ei-tietämisen suuntaan. Työntekijän rooli nähtiinkin muuttuvan kohti valmentavaa työtettä, jossa asiakas on muutoksen tekijä, ei kohde. Luottamuksen tunteen syntyminen ja vahvistuminen kertoivat tuon muutoksen aikaan saamisesta.

Tehtävissä reflektointiin, mitä asiakaslähtöisyys omassa työssä merkitsee: ”Py-sähtyminen todella kuulemaan asiakasta työssäni on toisinaan haastavaa. Jos työssä on kovin paljon ilmassa olevia asioita, oma ajatus lähtee helposti harhailemaan, tai sitten tulee tarve ratkaista, hoitaa asia vain nopeasti eteenpäin.”

Kunnioittavaa asennetta asiakkaan kohtaamisessa pidettiin keskeisenä. Asiakas ymmärrettiin oman elämänsä asiantuntijaksi, jolloin oivallettiin, että työntekijän ei tarvitse tietää kaikkea. Työntekijän rooli asiakkaan tilanteessa oli kuitenkin huomattava: ”Olemme kokeneet tärkeänä asiakkaan aktiivisen osallistumisen ja oman vastuullisuuden työelämäpolun rakentamisessa. Motivaatio osallistua toimintaan on jo se tekijä, joka antaa mahdollisuuden muutokselle.” Asiakkaan kuntoutuminen kuvattiin myös prosessina. Työntekijän rooli ja merkitys korostuvat eri tavalla prosessin eri vaiheissa: ”Tärkeimpänä havaintonamme on, että asiakkaan tilannetta vie eteenpäin oma motivaatio ja halu muuttaa elämänsä kulkua. Ohjaajan rooli on tärkeä ja ohjaajan merkitys korostuu ryhmätoiminnan aloitusvaiheessa sekä ryhmäläisten tukemisessa muutos- ja siirtymävaiheissa.” Työntekijän on tarpeen omaksua ei-tietämisen asenne suhteessa asiakkaan elämään. Kuitenkin työntekijän myönteinen uteliaisuus mainittiin tärkeäksi. Erään asiakkaan kohdalla ratkaisukeskeisyys eteni seuraavasti. ”Ensin työntekijä on kiinnostunut asiakkaan elämäntilanteesta ja kuuntelee asiakkaan ”tarinan”. Tämän jälkeen mennään tavoitteisiin ja voidaan kysyä asiakkaalta esimerkiksi: ”Miten haluaisit asioitteesi olevan?” Asiakas sai rauhassa miettiä ja kertoa. Seuraavaksi kysytään: ”Mitä sinun pitäisi tehdä, että saisit arkeen päivärytmin ja sellaisen elämän, että pärjää?”. Sitten edettiin pienin askelin kohti tavoitetta ja keskusteltiin erilaisista ratkaisuvaihtoehdoista. Tehtävissä kuvataan myös työntekijän ajattelutavan muutosta asiakkaan voimavaroja tukevaan suuntaan seuraavasti: ”Tukea rinnalla asiakasta, hänen omien tavoitteiden saavuttamisessa.”

Toisaalta vielä ei ollut itsestään selvää, että asiakas nähtäisiin oman elämänsä asiantuntijana, kuten seuraavassa kuvataan: ”Jatkossa työssämme toivottavasti tullaan kiinnittämään huomiota yhä enemmän siihen, että asiakas on oman elämänsä asiantuntija.”

Tärkeää oli tiedostaa asiakkaan voimavarat, vahvuudet ja mahdollisuudet. Ihmisen kanssa työskennellessä tuli muistaa hänen ikänsä ja tavoitteen asettelunsa. Esimerkiksi nuorten kanssa työskennellessä korostettiin nuorten omaa osallisuut-

ta toimintojen ja palveluiden suunnittelussa. Nuoren tulevaisuus on lähellä, eikä elettyä elämää ole takana vielä niin paljon kuin aikuisella.

Huomioita tuli kiinnittää toimiviin asioihin ja onnistumisiin asiakkaan elämässä. Kohtaamisessa tärkeä toiminta oli vastuun palauttaminen asiakkaalle, mikä tarkoitti hänen vastuutaan omasta elämästään ja muutoksesta: ”Tämä olisi minusta niin hienoa, että aina olisi näin. Tarpeet lähtisivät aina asiakkaasta ja voisin tukea häntä näissä muutoksissa eikä niin, että järjestelmä määrittää sen, mitä asiakkaan kanssa tehdään ja miten nopeasti. Muutokset kun ottavat aina aikaa ja jo sen löytäminen ottaa aikaa, että mitä elämässä tulisi tehdä toisin, että tilanne muuttuisi.”

Muutos ratkaisukeskeiseen työtapaan tarkoitti toiveikkuuden ja myönteisyyden etsimistä ja näkemistä. Uskottiin, että vaikeat tilanteet on ratkaistavissa, kun löydetään uusia toimintatapoja. Ratkaisukeskeisyyden toteutumista kuvattiin seuraavasti: ”Ratkaisukeskeisyys tässä tapauksessa: tulevaisuuteen suuntautunut ajattelutapa asiakkaalla ja työntekijöillä sekä voimavarojen ja kyvykkyyden painottaminen ja vahvistaminen.”

Ratkaisulähtöinen oivallus oli se, että muutos on välttämätöntä. Kuitenkin näkökulman vaihtaminen vaati vielä harjoittelua: ”Tämä on ehdottomasti sellainen asia, mikä omassa asiakastyössäni ei vielä näy paljoakaan (mielihyvän lähteitä, mielikuvia, huumoria, leikillisyyttä). Tätä haluan lisätä asiakastyöhöni.”

Tavoitteen asettaminen asiakkaan kanssa koettiin merkitykselliseksi. Ongelma tuli tavoitteistaa ratkaistavaan muotoon, kuten seuraavassa todetaan: ”Ongelmia ei sivuuteta, vaan ne pyritään kääntämään tavoitteiksi.” Tavoitteiden tuli olla realistisia ja saavutettavissa olevia, mitä kuvataan seuraavasti: ”Tavoitteiden ja toiveiden tulee kuitenkin olla realistisia ja ne pitää olla toteutettavissa.” Tavoitteen asettelu tarkoitti laajaa, ajallisesti pidemmälle suuntaavaa tavoitetta. Lisäksi tarvittiin lyhyen ajan tavoitteita, joita saavuttamalla päästään laajaan päämäärään: ”Tavoitteiden muotouduttua vuoden päähän nuoren kanssa lähdetään miettimään suunnitelmaan välitavoitteita, jotka ovat lyhyemmän aikavälin tavoitteita. Niiden taustalla on ajatus siitä, että vaikka vuoden päässä olevat tavoitteet voivat tuntua suurilta, niitä kohti edetään pienien välitavoitteiden avulla. Välitavoitteet ovat yleensä konkreettisia, ja ne ovat esimerkiksi joillakin nuorilla liittyneet asunnon siivoamiseen, kuntouttavan työtoiminnan mahdollisuuksien selvittämiseen tai tiettyjen koulutehtävien suorittamiseen. Välitavoitteiden kesto voi olla mitä tahansa, esimerkiksi yhdestä viikosta kahteen kuukauteen.”

Työskennellessä asiakkaan kanssa tuli keskittyä edistykseen, onnistumisiin, uusiin vaihtoehtoihin ja ratkaisuihin. Yhteinen kieli ja dialogi nähtiin tärkeäksi,

kuten eräässä tehtävässä mainitaan: ”Dialogi, joka rakentuu ratkaisuihin, onnistumisiin, arvokkuuteen ja selviytymiseen ja kysymyksiin, on varmastikin ratkaisu- ja voimavarakeskeisyyden peruspilareita, ja sitä mikä erottaa sen muunlaisesta tavasta kohdata ihminen/asiakas.”

Työntekijän tulee antaa asiakkaalle myönteistä palautetta, kuten seuraava osoittaa: ”Palaute annetaan asiakkaalle välittömästi. Keskitytään hänen elämäänsä siihen, mikä toimii, missä on onnistunut ja tehnyt oivalluksia. Etsitään lupaavia alkujia. Kehutaan ja rohkaistaan. Tehdään näkyväksi asiakkaan tekemiä myönteisiä ratkaisuja. Palautteella korostetaan omaa vastuuta.”

Kehittämistehtävien mukaan erilaisten lähestymistapojen ja menetelmien kehittämisessä tulee muistaa, että tärkein työkalu on työntekijän asenne, hänen aito kiinnostuksensa ja kunnioituksensa ihmisiä kohtaan. Sitä ei voi työntekijöiden mukaan korvata millään menetelmällä.

Yksilömenetelmät

Yksilömenetelmät ovat tärkeitä sosiaalisen kuntoutuksen menetelmiä ja niitä määrittivät toiminnallisuus ja jalkautuva työskentely. Asiakas otettiin mukaan tavoitteiden asettamiseen hänen toimintakykynsä mukaisesti, ja hän sai mielekästä tekemistä päiviin ja säilytti arkirytmien. Luottamuksen tunteen saavuttaminen koettiin myös tärkeäksi: ”Asiakkaan kanssa pyritään luomaan luottamuksellinen suhde”.

Menetelmiä määrittivät yksittäisten asiakkaiden mukana kulkeminen, kotikäynnit ja erilaisten tapahtumien, tilaisuuksien tai elämysten mahdollistaminen. Yksilötyötä tehtiin asiakkaan kotona, mikäli hän ei kyennyt tulemaan työntekijän toimistoon. Yhdessä työskentely sekä tavoitteiden luominen ja niihin pyrkiminen olivat asiakkaan sosiaalista kuntoutusta, joka muodostui toiminnan kautta, jossa asiakas oli itse aktiivinen toimija. Yksilötyössä huomioitiin asiakkaan voimavarat: ”Voimavarakeskeisyys yksilötyön menetelmissä näkyy juuri tässä; ei jäädä pohtimaan sitä, mikä on vaikeaa tai miksi joku asia ei onnistu, vaan lähdetään ratkomaan haasteita yksi kerrallaan asiakkaan omaa toimijuutta tukien, hyvää ja pärjäämistä esiin nostaen ja vahvistaen.”

Tehtävissä kuvattiin, että työ- ja päivätoiminnan tavoitteena oli se, että asiakas pystyy itse vaikuttamaan työ- ja päivätoiminnan toimintaviikon sisältöön. Hänellä oli myös mahdollisuus luoda sosiaalisia kontakteja ja saada vertaistukea muilta asiakkailta. Tavoitteena oli, että asiakas kokee toimintaympäristön riittävän monipuoleisena. Työ- ja päivätoiminnassa oli kehitetty paljon kommunikatiokeinoja, jotta osallistujien kyky ilmaista mielipiteitään paranisi. Samalla

vahvistui itsemääräämisoikeuden toteutuminen. Puheeksi ottaminen, asiakkaan kuunteleminen ja ohjaaminen oikean avun piiriin olivat yksillisen sosiaalisen kuntoutuksen menetelmiä, ja kaikissa toimissa pyrittiin kuntouttavaan työtöteeseen. Myös päihteettömyyttä seurattiin ja asiakasta tuettiin kohti raittiutta.

Kehittämistehtävissä kuvattiin mahdollisuutta kokeilla uusia menetelmiä kuntien sosiaalisen kuntoutuksen työssä. Yksi menetelmä oli valokuvaus. Valokuvaaja työskenteli parina yksilötyöskentelyssä, perhetyössä sekä ryhmissä. Kuvauksella pyrittiin vahvistamaan asiakkaan positiivista minäkuvaaja ja tukemaan identiteettiä. Kuvia otettiin ensin yhdessä asiakkaan kanssa ja niitä käytettiin keskustelujen pohjana toisella tapaamisella. Valokuvaaja käytettiin myös toiminnan ohjauksen välineenä kuten kuvaamalla kodinhoidon vaiheet asiakkaalle. Yhden asiakkaan valokuvausharrastusta tuettiin ohjaamalla kuvaamisessa ja kameran käytössä. Kuvia käytettiin keskustelussa: ”Valokuvaaja ottaa kuvan asiakkaan valitsemasta kohteesta ja tätä kuvaa käytetään keskustelun pohjana.” Kuvauksella nimettiin tällöin taideperustaiseksi tai -lähtöiseksi kuntoutukseksi, jossa taide korosti työskentelyn luovaa ja avointa ilmaisumuotoa. Tehtävien mukaan taidelähtöisessä kuntoutuksessa voitiin käyttää tanssia, musiikkia tai teatteria sosiaalisen ympäristön ja toimijuuden hahmottamiseksi osana sosiaalista kuntoutusta. Yhden tehtävän mukaan ”sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteena ei ole pelkästään sisäisen maailman muuttaminen, vaan siinä kuten muussakin sosiaalityössä painopiste on toimintakyvyn parantamisessa sekä ympäristö- että asennetekijöiden muuttamisessa.”

Ryhmämenetelmät

Sosiaalisen kuntoutuksen ryhmätoiminnan tavoitteeksi nimettiin sosiaaliset vuorovaikutustaidot. Ryhmätoiminta ja siihen liittyvä vertaisuus, yhteisöllisyys ja osallisuus olivat menetelmien viitekehyksinä tärkeitä. Taustalla asiakkaiden ohjautumisessa erilaisiin ryhmiin oli pyrkimys lisätä asiakkaan toimintakykyä ja osallisuutta.

Tehtävissä korostettiin ”matalan kynnyksen” periaatetta hakea ja saada tukea erilaisissa elämäntilanteissa, toiminnallisuutta ja yhdessä tekemistä. Asiakkaat otettiin mukaan ryhmien suunnitteluun. Ryhmän tavoitteet ja toiminnan sisältö suunniteltiin yhdessä asiakkaiden kanssa. Toisaalta muutamissa tehtävissä kuvattiin muutosta suunnittelussa: aikaisemmin asiantuntijat suunnittelivat ryhmät, ja siirtyminen yhteissuunnitteluun asiakkaan kanssa ei ollutkaan itsestään selvää.

Yhdeksi ryhmän toiminnan sisällöksi nimettiin ohjaus; myös ryhmien toimintaa voitiin toteuttaa siellä, missä ihmiset ovat. Tärkeää sosiaalisen vuorovaikutuksen näkökulmasta oli se, että ryhmät vierailevat erilaisissa asiakkaiden

kuntoutumista tukevissa paikoissa (esimerkiksi työyhteisöt, kolmannen sektorin paikat, kulttuuriin ja vapaa-aikaan liittyvät paikat) ja että ryhmässä vieraili eri alojen asiantuntijoita (ks. kuvio 3 Niemisen artikkelissa).

Sosiaalisen kuntoutuksen kontekstissa kehitettiin harraste- ja toiminnallisia ryhmiä asiakkaiden toivomusten pohjalta. Toiminnallisuus ryhmässä koettiin tärkeäksi: ”Toiminnallisilla menetelmillä on ollut ryhmässä huomattava merkitys. Olemme havainneet, että toiminnan kautta sosiaalinen kanssakäyminen ja vuorovaikutus lisääntyivät luonnollisesti.” Toiminnallisia ryhmiä olivat palstaviljelyryhmä sekä kulttuuri- ja liikuntamahdollisuuksia sisältävät ryhmät. Lisäksi kuntouttava työtoiminta oli ryhmämuotoista. Erilaisista ryhmistä nimettiin tarina- ja painonhallintaryhmä, Tekemistä arkeen -ryhmä, Miesten matka-, Naisen kuva-, Kombi- ja Tekemistä arkeen -ryhmät. Ryhmämenetelmistä kuvataan lisäksi Unelma-kartta. Yhteiskehittäjäyys kuvataan myös ryhmämenetelmäksi. Yhteiskehittämiseen osallistuminen on lisännyt ja tuonut esille hukassa olevia asiakkaan voimavaroja (ks. Hietalan artikkeli).

Toiminnallisissa ryhmässä havaittiin, että päästiin myös keskustelemaan asiakkaalle merkityksellisistä asioista: ”Toiminnallisuuden kautta, eli tekemisen lomassa, taas päästään usein myös syvällisiin keskusteluihin. Asiakkaiden kommenttien kautta on tullut myös täysin selkeä käsitys siitä, että ryhmään kuuluminen, tekemiseen osallistuminen ja kohtaamisiin tuleminen on tärkeää sosiaalista kuntoutusta.”

Vertaisryhmätoimintaa kehitettiin erilaisille viiteryhmillä, kuten yksinäisten ryhmätoiminta. Olennaista oli ryhmässä toimiminen, keskustelut, tunteiden jakaminen ja vertaisuus. Ryhmässä mahdollistui omien kokemusten jakaminen muiden samassa elämäntilanteissa olevien kanssa. Toiminnassa painotettiin myös arjen hallintaa, ja mukana käytettiin erilaisia ryhmätyön menetelmiä, mutta niitä ei kuitenkaan tarkemmin kuvattu. Ryhmäläinen pystyi itse valitsemaan osallistumisensa siten, halusiko hän olla äänessä vai hiljaa. Periaatteena oli se, että jokaiselle annettiin tilaa ja mahdollisuus sanoa oma mielipiteensä ja että kaikkien sanoma on yhtä arvokasta.

Kokemusasiantuntijoiden käyttäminen asiakastilanteissa voi antaa paljon tietoa niin asiakkaalle, työntekijälle kuin kokemusasiantuntijallekin. Tulevaisuudessa työssä kokeillaan kokemusasiantuntijuutta asiakastyön menetelmänä. Palveluohjauksessa käytettiin ratkaisukeskeistä työotetta, jossa tavoitteena on aktivoida asiakasta kohti itseohjautuvuutta pyrkien vahvistamaan asiakkaan omaa toimijuutta.

Yhteisölliset menetelmät

Yhteisöllisyyden keskeisinä periaatteina mainittiin sallivuus, demokraattinen päätöksenteko, todellisuuden kohtaaminen, yhteinen päämäärä, vapaaehtoisuus, avoin kommunikaatio, roolien ja asenteiden uudelleen määrittely sekä ryhmätoiminnot. Tehtävässä kuvattiin periaatteiden olevan lähellä ratkaisu- ja voimavarakeskeisyyden periaatteita. Yhteisöllisyydessä korostettiin kuitenkin realiteettikonfrontaatiota eli todellisuuden kohtaamista. Sillä tarkoitetaan yhteisön selkeää ja rehellistä palautetta. Lisäksi kerrotaan, miltä tuntui, kun toinen käyttäytyi tietyllä tavalla. Tämän jälkeen asia on työntekijän mukaan loppuun käsitelty ja keskitytään siihen, miten muut voivat tukea henkilöä siinä, että näin ei tapahdu toiste.

Voimavara- ja ratkaisukeskeisyyden mahdollisuudet sosiaalisessa kuntoutuksessa

Artikkelissa kuvataan kehittämistehtävien analyysin perusteella sosiaalisen kuntoutuksen voimavara- ja ratkaisukeskeistä viitekehystä, periaatteita, yksilöllisiä ja ryhmä- ja yhteisömenetelmiä. Voimavara- ja ratkaisukeskeisen työn viitekehyksessä ja periaatteissa oli tunnistettavissa asiakaslähtöisyys, voimavarat ja tavoite. Kuntoutuminen määriteltiin prosessina, ja tavoitteeseen pääsemistä kuvattiin ratkaisukeskeisyydelle tyypillisesti pienten askelten ottamisena. Työntekijän toimintaa luonnehdittiin dialogiseksi ja korostettiin kuuntelun merkitystä. Sosiaalista vuorovaikutusta voidaan edistää ryhmän dialogissa, joka mahdollistaa moniäänisyyden ja kaikkien osallistujien merkityksellisyyden ryhmän toiminnalle. (Vuokila-Oikkonen ym. 2002, Vuokila-Oikkonen ym. 2004, Vuokila-Oikkonen 2012.) Konkreettisten menetelmien kuvaamisessa voimavara- ja ratkaisukeskeisyys jäivät kuitenkin osin ohuiksi, ja voimavara- ja ratkaisukeskeisyys mainittiin useassa tehtävässä kehittämisen kohteeksi koko työyhteisössä. Tehtävien perustella ei voi sanoa, miten yksilö- ja ryhmämenetelmät ovat kehittyneet voimavara- ja ratkaisukeskeisen viitekehysten ja menetelmien suuntaisesti.

Voimavara- ja ratkaisukeskeisyys tarjoavat kuitenkin uuden näkökulman sosiaaliseen kuntoutukseen. sosiaali- ja terveydenhuollon perinteinen työote on keskittynyt asiakkaan ongelmiin tai vaikeuksiin. Ongelmia on pyritty ratkaisemaan enemmän tai vähemmän asiakaslähtöisesti. Pitkään on työntekijää pidetty asiakasta tietävämpänä (O'Connell 2003).

Voimavara- ja ratkaisukeskeisyys tarjoaa uuden näkökulman kohtaamiseen. Painotus on asiakkaan kyvyissä ja voimavaroissa. Asiakas on myös tärkein omaan

elämään liittyvien asioiden ratkaisija. Aluksi luodaan kumppanuussuhde asiakkaan kanssa. Sen jälkeen kysytään asiakkaalta hänen tavoitteitaan ja tunnustetaan vahvuuksia: missä hän on onnistunut ja missä hän on hyvä. Kuunnellaan ja kartoitetaan unelmia, vaikka ne tuntuisivat epärealistisilta. Myös asiakkaan lähipiiri ja verkostot otetaan mukaan työskentelyyn. Asiakkaalta kysytään, kuka tai ketkä voivat auttaa hänelle tärkeän tavoitteen saavuttamisessa. Tunnustetaan pieniäkin onnistumisia ja vahvistetaan tulosten pysyvyyttä. (Saleebey 1992, 2013; Healy 2005.)

Ratkaisukeskeisessä työssä on tärkeää kysyä asiakkaalta, minkä hän haluaisi olevan toisin. Sitten lähdetään työskentelemään siihen suuntaan, että muutos on mahdollinen. Ratkaisulähtöinen lähestymistapa korostaa asiakkaan voimavaroja, ja painopiste on tulevaisuudessa. Kvarmen ym. (2010) mukaan sosiaaliseen vetäytymiseen voidaan vaikuttaa ratkaisukeskeisillä menetelmillä. Lisäksi ratkaisukeskeisyys lähestymistapana vahvistaa minäpystyvyyttä eli asiakkaan uskoa omiin kykyihinsä.

Vuokila-Oikkosen (2004) mukaan ei-tietäminen tarkoittaa työntekijän asennetta vuorovaikutuksessa; hänen tulee olla asiakkaan kertomuksen kuulija. Yhteinen ymmärrys syntyy asiakkaan kertomuksesta, ja hänen oman elämänsä kertominen on keskiössä. Työntekijä tuo oman tietämyksensä ja osaamisensa asiakkaan käyttöön. Ratkaisukeskeisyydessä tärkeää on työntekijän kysymykset, ja keskustelu voi sisältää esimerkiksi seuraavia kysymyksiä: Mikä toi sinut tänne tänään minua tapaamaan? Mitä toivot saavasti tältä tapaamiselta? Mikä on suurin toiveesi tälle tapaamiselle? Mistä tiedät, että tapaamisemme auttoi sinua? Mikä on eri tavalla, kun ongelmasi on ratkennut? Miten pidät yllä sitä hyvää suuntaa, joka on alkanut? Mikä on ensimmäinen pieni asia, josta huomaat muutosta positiiviseen suuntaan? Miten ajattelet toteuttaa muutosta? Mikä sen tekee erilaiseksi? Milloin se, jonka muutat, toimii? Miten haluat, että asiat ovat? Milloin on hetki, jolloin tiedät, että nyt asiat ovat paremmin? Mitä muut ihmiset sanovat sinulle, kun he huomaavat sinussa muutoksen? Mitä on tapahtunut, kun kaikki tämä kuvaamasi hankaluus on ohi? Mistä muut ihmiset tietävät, että asiasi ovat paremmin? Työntekijän esittämien kysymysten tavoitteena on, että ihminen alkaa itse rakentaa itselle tulevaisuutta ja ratkaisuja. (Palmer 2008; Wand 2010.)

Yksilöiden ja erityisesti myös ryhmien kanssa työskennellessä on huomiota kohdistettava siihen, miten ryhmä nimitetään. Ryhmän nimeäminen ongelmalähtöisenä tai vaikka sosiaalisen kuntoutuksen ryhmänä voi jo sinällään pitää ongelmaa yllä. Ryhmä kannattaa nimetä myös voimavara- ja ratkaisulähtöisesti. Sen voimavara on vertaisuus. Keskustelu ja toiminta rakentuvat osallistujien voima-

varoille ja erilaisille ratkaisuille. Sen tavoitteet tukevat sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteita, toimintakyvyn ylläpitämistä ja parantamista. Toiminnan tulee tukea vuorovaikutustaitoja ja sosiaalisia vuorovaikutussuhteita. Yhtenä tavoitteena on lisäksi tukea ihmisen elämänhallintaa (O’Connell 2003, Ruuth 2016). Kehitetäessä voimavara- ja ratkaisukeskeistä ryhmää, tulee ohjaajan kehittää vuorovaikutusta positiiviseen suuntaan. Ryhmässä syntyvän puheen ja toiminnan tulee perustua voimavaroihin ja ratkaisupyrkimyksiin.

Esimerkiksi janatyöskentely tarjoaa oivan välineen muutoksen näkyväksi tekemiselle. Janatyöskentely tarkoittaa nimensä mukaisesti janaa, jonka toisessa päässä kuvataan täydellistä onnistumista ja toisessa päässä ei-onnistumista. Asiakasta pyydetään asettumaan janalle siihen kohtaan, jossa hän kokee olevansa. Sitten asiakkaalta kysytään, miksi hän asettui juuri siihen kohtaan, johon hän asettui. Asiakkaalta kysytään lisäksi, mikä on niin hyvin, ettei hän asettunut janalla lähemmäs sitä kohtaa, joka kuvaa epäonnistumista. Samalla kysytään sitä, mitä pitää tapahtua, että asiakas voi siirtyä janalla eteenpäin, kohti onnistumista. Tämä vahvistaa asiakkaan muutosta parempaan, ja hän rakentaa edelleen muutosta kohti tavoitettaan.

Lopuksi

Kunnissa, joista sosiaalisen kuntoutuksen koulutukseen osallistuvat työntekijät tulivat, oli selvästi tunnistettu voimavara- ja ratkaisukeskeisen työotteen periaatteet. Lähestymistapaa pidettiin tarkoituksenmukaisena ja hyödyllisenä. Lähestymistapa sopii sosiaaliseen kuntoutukseen, jossa tavoite on parantaa sosiaalista toimintakykyä, vuorovaikutussuhteita ja osallisuutta. Periaatteita oli pohdittu ja käytännössä kokeiltu yksilö- ja ryhmätoiminnassa mutta ei juuri laajemmin yhteisöjen kanssa toimiessa. Voimavarakeskeisyys sosiaalisen kuntoutuksen strategisena orientaationa oli jo näkyvissä. Osallistujat kuitenkin tiedostivat, että tarvitaan enemmän koulutusta konkreettisista menetelmistä, niiden kokeilua ja kehittämistä. Voimavara- ja ratkaisukeskeisyyttä voitaisiin parhaiten edistää tarkastelemalla vuorovaikutusta työntekijän ja asiakkaan välillä ja huomioimalla siihen liittyviä valtasuhteita. Tarvitaan myös lähestymistavan kokeilua ja menetelmien dokumentointia, jotta työorientaatio vahvistuisi. Voimavara ja ratkaisukeskeisten menetelmien mallintaminen olisi tärkeää yhtenäisen tietoperustan rakentamiseksi sosiaaliseen kuntoutukseen.

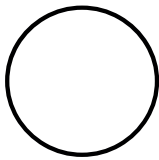
LÄHTEET

- Healy, K. (2005). *Social Work in the Context*. Houndmills, Basigstoke: Palgrave, Macmillan.
- Kvarme, L. G., Helseth, S. Sørum, R., Luth-Hansen, V., Haugland, S. & Natvig, G.K. (2010). The Effect of a Solution-focused Approach to Improve Self-efficacy in Socially Withdrawn School Children: A Non-randomized Controlled Trial. *International Journal of Nursing Studies* 47, 1389–1396.
- O'Connell, B. (2003). Introduction to the Solution Focused Approach. Teoksessa B. O'Connell & S. Palmer (edts). *Handbook of Solution Focused Therapy*. Sage Publications.
- Palmer, S. (2008). The Practice Model of Coaching: towards a Solution-focused Approach. *Coaching Psychology International*, 1 (1), 4–6.
- Ruuth, M. (toim.) (2016). *Sosiaalisen kuntoutuksen kehittämishanke (SOSKU), Väliraportti I Hanketöiminnan kuvaus ja väliarviointi ajalta 1.4.2015 - 30.4.2016*. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Saleebey, D. (ed.) (1992). *The Strengths Perspective in Social Work Practice*. New York: Longman.
- Saleebey, D. (2013). *The Strengths Perspective in Social Work Practice*, 6. painos. Boston: Pierson.
- THL. (2016). Toimintakyky. Saatavilla 10.3.2017 <https://www.thl.fi/fi/web/toimintakyky/mita-toimintakyky-on/toimintakyvyn-ulottuvuudet>
- Wand, T. (2010). Mental Health Nursing from a Solution Focused Perspective. *International Journal of Mental Health Nursing* (2010) 19, 210–219.
- Vuokila-Oikkonen, P., Janhonen, S., Saarento, O., Harri, M. (2002). Storytelling of Cooperative Team Meetings in Acute Psychiatric Care. *Journal of Advanced Nursing* 40 (2), 189–198.
- Vuokila-Oikkonen, P., Janhonen, S., Väisänen, L. (2004). 'Shared-rhythm Cooperation' in Cooperative Team Meetings in Acute Psychiatric Inpatient Care. *Journal of Mental Health and Psychiatric Nursing* 11, 129–140.
- Vuokila-Oikkonen P. (2012). Kohti dialogisuutta peruskoulussa. Teoksessa H. Pietiläinen & P. Vuokila-Oikkonen (toim) *Ilo antaa siivet* (s. 19-25). (Kemi-Tornion ammattikorkeakoulu, Sarja B. Raportit ja selvitykset 2/2012). Oulu: Uniprint. Saatavilla http://www3.tokem.fi/kirjasto/tiedostot/Pietilainen_Vuokila-Oikkonen_B_2_2012.pdf

Seija Kinnunen

OSAKSI YHTEISÖJÄ KEHITTÄMÄLLÄ – AIKUISSOSIAALITYÖN UUSI SUUNTA

Johdanto

sallisuuden pohjalle rakentuvia ja paremmin aikuissosiaalityön tulevaisuuden haasteisiin vastaavia toiminta- ja työmenetelmiä tarvitaan vahvistamaan rakenteellista sosiaalityötä yksilöön kohdistuvien menetelmien ja prosessien rinnalle. Kehittämistyötä ei voida enää jatkossa rakentaa pelkästään ammattilaisten ja organisaation tiedon varaan, vaan sen rinnalla tarvitaan kuntalaisten ja asiakkaiden kokemustietoa ja osallisuutta.

Yhteiskehittäminen on yksi osallisuutta edistävä asiakaslähtöinen menetelmä ja toimintamalli, joka perustuu asiakkaiden ja asiantuntijoiden kumppanuuteen. Siinä moniäänisyys ja erilaiset ideat ja näkökulmat tulevat luontevaksi osaksi kehittämistyötä. Asiakaslähtöisyys ja asiakkaiden osallisuus yhteistyökumppaneina edellyttää uudenlaista asenne- ja toimintakulttuuria organisaation ammattilaisilta. Työskentelyotteena tämä tarkoittaa kokeilemista ja opettelua sekä uuden näkökulman hyödyntämistä kaikessa työskentelyssä. Tavoitteena on luoda asiakkaille uudenlaista tilaa ja luontevia paikkoja osallistumiseen ja osallisuuteen ja siten rakentaa asiakkaan tarpeen mukaisia ja vaikuttavia palveluja.

Tässä artikkelissa kuvataan Jyväskylän sosiaalisen kuntoutuksen hankkeessa (SOSKU-hanke) syntyneitä yhteiskehittämisen prosessia sekä sen pohjalta rakentunutta osallisuuden toimintamallia. Osallisuuden toimintamalli lisää yksilön hyvinvointia luomalla osallisuuden mahdollisuuksia ja poistamalla osallisuuden esteitä. Toimintamalli tuottaa myös tietoa asiakkaiden maailmasta, näkemyksis-

tä, kokemuksista, palveluiden toimivuudesta tai toimimattomuudesta sekä tiedon-
tuksen mahdollisuuksista ja puutteista sosiaalityön ja palvelujen kehittämisessä.

Yhteiskehittäminen

Viirkorpi (2013, 153) määrittelee yhteiskehittämisen tarkoittavan sitä, että eri toimintakokonaisuuksien vastuutahot pyrkivät yhteistyössä parantamaan toimintaansa yhdessä sovittujen tavoitteiden saavuttamiseksi. Yhteiskehittäminen kohdistuu eri toimijoiden yhteisillä rajapinnoilla tapahtuvaan toimintaan. Parannettavat toiminnot voivat olla asiakkuuksia, palveluprosesseja tai tiettyjä toimintamuotoja. Yhteiskehittäminen kohdentuu Jyväskylässä myös osaltaan palvelu- ja asiakasprosesseihin ja niiden kehittämiseen, jossa kokemustieto otetaan osaksi kokonaisvaltaista näkemystä. Julkisten palvelujen monimutkaisia prosesseja ei voida ratkaista pelkästään ammattilaisten tiedon varassa, vaan rinnalle tarvitaan kokemustietoa ja asiakasosallisuutta.

Yhteiskehittämisestä käytetään myös termiä yhdessä luominen. Virtanen ja Stenvall (2014) ovat tiivistäneet perinteisen palveluajattelun ja yhdessä luomisen (co-creation) eroavaisuuksia. Perinteisessä palveluajattelussa toiminta pohjautuu organisaatiopohjaiseen ajatteluun, kun taas yhdessä luomisen perustana on asiakas- ja kokemuslähtöisyys. Prosessin käynnistäjänä ovat asiakkaiden kokemukset, ja lopputulos muovautuu vahvemmin palvelun käyttäjien tarpeiden mukaisesti. Organisaation näkökulmasta katsottuna tämä vaatii enemmän avoimuutta, dialogia ja palveluprosessin läpinäkyvyyttä. (Virtanen & Stenvall 2014, 160–161.)

Kehittäjäasiakkaat ovat keskeinen osa yhteiskehittämistä. Kehittäjäasiakkailta ei vaadita erityistaitoja, vaan jokainen ihminen on arvokas kehittäjänä omine näkemyksineen ja kokemuksineen. Yhteiskehittämisryhmä on avoin ryhmä, johon voi osallistua sen hetkisten voimavarojen, kykyjen ja elämäntilanteen mukaan. Osallistujissa on sekä miehiä että naisia, monen ikäisiä, heillä on monenlaisia pulmia taustalla sekä kokemuksia sosiaalitoimen palveluista. Kehittäjäasiakkaiden joukossa ketään ei tuomita aiempien kokemusten perusteella, vaan tarkoituksena on katsoa eteenpäin ja voimaantua yhdessä.

Kehittäjäasiakastoimintaa leimaavat avoimuus, halukkuus luoda uutta ja molemminpuolinen luottamus. Yhteisessä kehittämistyössä voidaan parhaimmillaan puhua jaetusta toimijuudesta, jolloin toimijat luovat ehtoja ja edellytyksiä toistensa toiminnalle. (Niskala, Kostamo-Pääkkö & Ojaniemi 2015, 140.) Luottamuksellisen asiakassuhteen syntyminen on yhteiskehittämisen tärkein edellytys, joka mahdollistuu avoimen dialogin avulla arvostavassa ja hyväksyvässä ilmapiirissä. Vuorovaikutus on vastavuoroista ja tukee hyväksymisen ja yhteisöllisyyden tar-

peita. Yhteiskehittäminen vaatii välittömyyttä ja elämistä hetkessä. Se sitoo helposti myös laajemmin erilaisia ryhmiä yhteen yhteisten haasteiden ja tavoitteiden ympärille.

Kehittäjäasiakastoiminta on aidosti palvelutyötä, joka orientoituu käyttäjien todellisuudesta käsin. Asiakasosallisuutta lisäävänä menetelmänä se tulee samalla lisänneeksi asiakkaiden hyvinvointia, joka käsittää heidän onnellisuutensa, elämänlaatunsa kohentumisen sekä näiden yhteyden. Osallisuus on yksi hyvinvoinnin ulottuvuus, joka tähtää yksilöiden ja ryhmien välisiin suhteisiin ja yhteenkuuluvuuteen. Osallisuus on myös aktiivista kansalaisuutta ja mahdollisuutta vaikuttaa yhteiskunnallisiin asioihin sosiaalipoliittisella tasolla. (Niskala, Kostamo-Pääkkö & Ojaniemi 2015, 145.)

Keskeinen luottamusta rakentava ajatus yhteiskehittämisryhmässä oli vapaaehtoinen osallistuminen. Ryhmän toiminnan merkityksellisyys asiakkaan elämässä perusti osallistumisen motiivin. Yleensä aktivointipolitiikkaa näyttäisi ohjaava osittain pakko ja velvoittavuus. Yhteiskehittämisen tarkoituksena oli luoda osallisuuden malli ilman sanktioiden pelkoa niille asiakkaille, jotka eivät vielä pysty sitoutumaan säännölliseen toimintaan sekä toisaalta myös niille asiakkaille, jotka haluavat osallistua ja vaikuttaa riippumatta heidän henkilökohtaisesta sen hetkestä ja kenties useasti vaihtuvasta elämäntilanteestaan.

Yhteiskehittäminen ei välttämättä ole selkeästi johonkin lopputulokseen päättyvä prosessi, vaan työskentelyn kuluessa muotoutuva. Yhteiskehittämisessä saadaan kuitenkin välituloksia, jotka ovat sellaisenaan valmiita hyödynnettäviksi tai joita voidaan kehittää eteenpäin. Yhteiskehittämisprosessin aikana eri toimijoilla on erilaisia intressejä ja erilaista osaamista, jolloin kaikkien toimijoiden panos ei työskentelyn kaikissa vaiheissa ole välttämättä samantyyppistä tai samanaikaista. Ideoiden leviäminen ja jalostuminen on nopeaa ja tehokasta, kun yhteisesti jaetaan myös omasta näkökulmasta keskeneräisetkin tulokset. (Hokkanen 2014, 5, 27–28.)

Asiakaslähtöisyys

Asiakaslähtöisyyden käsite alkoi yleistyä vasta 2000-luvun taitteen tienoilla, jolloin ajateltiin, että asiakaskeskeisyys ei nostanut riittävän vahvasti asiakasta toimivaksi subjektiksi auttamissuhteessa (Pohjola 2010, 46). Asiakaslähtöisyyden huomioonottaminen on sosiaali- ja terveydenhuollon palvelutoiminnan itsestään selvä perusta. Asiakkaiden mukaan ottaminen toiminnan suunnitteluun on kuitenkin verrattain uusi toimintatapa. (Niskala & Savilahti 2014, 3.)

Asiakaslähtöisten toimintamallien kehittämisen tarkoituksena on ollut vastata paremmin ja tehokkaammin asiakkaan palvelu-, osallisuus-, vuorovaikutus- ja

yhteisöllisyyden tarpeisiin. Asiakaslähtöisyys kuvaa organisaation tai työntekijän toimintatapaa, jolla pyritään tukemaan asiakkaan osallisuutta ja omasta hyvinvoinnista huolehtimista. Organisaation näkökulmasta tarkasteltuna asiakaslähtöisyys edellyttää tietoa asiakkaiden tarpeista, elämäntilanteista, kokemusmaailman ymmärtämisestä ja huomioimisesta, jolloin asiakkaan osallisuus ja vaikutusmahdollisuudet korostuvat. Yksilökohtaisia asiakkaan tavoitteita voivat olla sosiaalisten verkostojen vahvistuminen ja laajentuminen, hyvinvointia edistävät elämäntavat ja arkielämän taidot sekä vaikutusmahdollisuuksien ja -keinojen parantuminen.

Asiakaslähtöinen palvelu aloitetaan palvelukokonaisuuden keskeisten tekijöiden pohdinnalla. Perustana on asiakkaan näkökulmasta eteneminen, mikä pohjautuu yhteiseen kieleen ja ihmisen kunnioittamiseen. Sosiaalityön kehittyminen asiakaslähtöiseksi on kestänyt, ja sen toteuttamiseksi on työskenneltävä jatkuvasti. Järjestelmäkeskeisessä ajattelussa nojataan työntekijän asiantuntijuuteen. Asiakaskeskeisyydessä työn tärkeimmälle sijalle nostetaan asiakas siten, että auttamisuhteessa toteutuisi asiakkaan ja työntekijän tasavertainen suhde. (Pohjola 2010, 45–46.)

Asiakasosallisuus

Asiakasosallisuuden käsite kuvaa asiakkaan kokemusta ja aitoa osallistumista, kun asiakaslähtöisyys vastaavasti kuvaa organisaatioiden tai työntekijöiden toimintatapaa. Jotta asiakkaan osallisuutta voitaisiin kehittää, pitää ensin tarkastella käsityksiä asiakkaan osallisuudesta sekä asiakaslähtöisyydestä. Palvelujen käyttäjään kohdistuu usein ristiriitaisia odotuksia. Kun asiakkaan oletetaan olevan aktiivinen ja ottavan vastuuta omasta tilanteestaan, niin samaan aikaan häneltä edellytetään erilaisiin viranomaiskäytäntöihin ja toimenpiteisiin mukautumista. Aktiivisen ja vastuullisen asiakkaan osallisuus ja toimijuus tunnustetaan teorian tasolla, mutta käytännön tilanteissa hänet saatetaan nähdä ”hankalana asiakkaana”. (Laitinen & Niskala 2013, 119.)

Asiakkaan ja työntekijän suhde ja arvostava vuorovaikutus ovat palvelujen vaikuttavuuden kulmakiviä. Arvostavassa kohtaamisessa asiakkaan tai asiantuntijan näkemysten kyseenalaistaminen ja toisin näkeminen ei ole keskustelussa uhka tai rasite vaan yksi ääni, joka monipuolistaa käsiteltävää asiaa. Luottamuksellisen ilmapiirin synnyttäminen on äärimmäisen tärkeää. Vahva avoimeen dialogiin perustuva työskentelymalli ja riittävä kehittämistyön struktuuri auttavat positiivisen ja luottamuksellisen ilmapiirin syntymistä. Osallisuuden uusia tapoja sosiaalisessa kuntoutuksessa ovat kehittäjäasiakastoiminta, yhteiskehittäminen ja

kehittäjäkumppanuus, joissa asiakkaan toimijuus ja rooli tasaveroisena yhteistyökumppanina voivat toteutua.

Asiakkaiden ja kansalaisten osallisuutta voidaan tarkastella palvelun käyttäjän tikapuilla. Niissä on viisi tikasta, joista alimmalla tasolla tapahtuu suoranaista manipulaatiota, eli palvelun tuottajat tekevät kaikki päätökset ilman asiakkaan osallistumista. Toisella tasolla informoidaan asiakkaita ja heiltä kerätään palautetta, mutta tiedon hyödyntämisestä päättää organisaatio. Kolmatta tasoa voidaan kutsua konsultaatioksi: asiakkaiden mielipiteitä kuullaan, mutta ne eivät kuitenkaan vaikuta palveluja koskeviin päätöksiin. Neljännellä, eli kumppanuustasolla asiakkaat ja työntekijät jakavat vallan keskenään palvelujen suunnitteluprosesseissa. Viidennellä, eli korkeimmalla tasolla, asiakkailla on enemmän valtaa palveluun suhteessa ammattilaisiin. Näiden tikkaiden ideana on, että mitä korkeammalla tasolla asiakkaiden palveluympäristö on, sitä suurempaa heidän osallisuutensa ja vaikuttamismahdollisuutensa on. (Hahl & Kohvakka 2013, 7.)

Suurin haaste asiakasosallisuuden toteutumisessa tulee olemaan asiantuntijoiden toimintakulttuurin ja ilmapiirin muutos. Yhteiskehittäminen haastaa myös ammattilaiset luopumaan perinteisestä asiantuntijakeskeisestä vuorovaikutuksesta ja roolista, johon aikaisempi työskentely on vahvasti pohjautunut. Yhteiskehittäminen vaatii asiakkaita ja ammattilaisia tunnustamaan ja tutkimaan omia ennakkokäsityksiään suhteessa toisiinsa ja samalla itse toimintatapoja ja -kulttuuria.

Osallisuus ja osallistuminen ovat hyvin monitulkintaisia käsitteitä. Niitä käytetään usein jopa synonyymeinä, mutta todellisuudessa ne liittyvät erilaisiin asiakaslähtöisiin toimintoihin. Osallisuus on osallistumista laajempi käsite, joka sisältää ajatuksen palvelun käyttäjän vaikuttamisesta toimintaan tai palveluprosessiin. Osallistuminen voi nimittäin tarkoittaa yksinkertaisimmillaan asiakkaan osanottoa infotilaisuuteen. Laajemmin osallistuminen voi tarkoittaa muiden osallistujien kanssa läsnäoloa esimerkiksi ryhmätoiminnassa. Jos puhutaan osallistamisesta, siinä kehoitetaan tai vaaditaan kansalaisia osallistumaan yhteiskunnalliseen tai yhteisölliseen toimintaan. Osallisuuden kehittyminen voi alkaa osallistamisesta muttei voi jäädä pelkästään sen varaan. Ihmisten osattomuuden muuttuminen osallisuudeksi vaatii sitoutumista ja omaehtoisuutta, jotka ovat osa aitoa osallisuutta. (Laitinen & Niskala 2013, 92.)

Osallisuus ja osattomuus ovat vahvasti ihmisen henkilökohtaisia tunteita tai kokemuksia. Kukaan ulkopuolinen ei voi määritellä, tunteeeko henkilö olevansa osallinen vai ei. Osallisuus ei voi myöskään olla pakollista, koska se kadottaa käsitteen valinnan vapauden ja vallan. (Raivio & Karjalainen 2013, 14.)

Monialaisen verkostoyhteistyön välttämättömyys

Sosiaalihuoltolaki korostaa moniammatillista yhteistyötä. Sosiaalihuoltolain velvoittavuus yhteistyöhön ei ole vielä saavuttanut yleistä tietoisuutta keskeisissä yhteistyöverkostoissa. Tarvitaan toiminnallista integraatiota, jotta moniammatillisesta yhteistyöstä saadaan nykyistä parempi hyöty etenkin paljon palveluita käyttävän asiakkaan näkökulmasta. Lain myötä sosiaalityölle tulee entistä suurempi vastuu turvata marginaalissa olevien ihmisten palvelujen moniammatillisuus. (Pikkarainen 2015, 20–21.)

Asiakkaiden useat, perättäiset tai erilliset palvelut eivät rakennu aina ammattilaisille tunnistettavaksi kokonaisuudeksi. Asiakkaiden ongelmat ovat usein kumuloituneita, jolloin asiakkaan kokonaistilanne on harvoin kenenkään yksittäisen työntekijän hahmotettavissa (ks. Määrän artikkeli). Asiakkaan yhtenäiset ja kokonaisvaltaiset palvelusuunnitelmat ja toimivat palveluprosessit ovat keskeisiä tavoitteita, joita lain-säädäntö myös edellyttää ja joita kohti monialaisessa yhteistyössä pyritään.

Sosiaalihuoltolaki velvoittaa yhteistyöhön sosiaalitoimen ja terveydenhuollon-, työ- ja elinkeinotoimen, opetustoimen ja muiden tahojen kanssa sosiaalisen kuntoutuksen toteutumiseksi (L 1301/2014). Käytännön työssä on tullut esille, että eriytyneet sosiaali- ja terveyspalvelut kohtelevat huonoiten pitkäaikaisista ja monimutkaisista hyvinvointiongelmista kärsiviä. He ovat asiakkaita, jotka joutuvat käyttämään paljon palveluita ja siirtymään palveluista toiseen kokonaisvaltaisen työskentelymallin ja -kulttuurin puuttuessa. Huono-osaisuus, työttömyys tai heikko asema työmarkkinoilla, terveys-, päihde- ja mielenterveysongelmat ovat huomattavasti keskimääräistä yleisempiä sosiaalisen kuntoutuksen asiakasryhmässä kuin muilla kuntalaisilla. Ollakseen vaikuttavaa sosiaalisen kuntoutuksen pitäisi kohdentua kokonaisvaltaisesti henkilön useille elämänalueille ja niihin liittyviin pulmiin.

Jyväskylässä sosiaalisen kuntoutuksen pääkohderyhmänä ovat aikuissosiaalityön asiakkaat, jotka ovat useimmiten työikäisiä aikuisia, joilla on toiminta- ja työkykyyn, työttömyyteen ja syrjäytymiseen liittyviä pulmia. He ovat usein paljon erilaisia palveluja tarvitsevia ja käyttäviä henkilöitä. Sosiaalisen kuntoutuksen vaikuttavuuden edellytys on yhteistyö muiden keskeisten toimijoiden kanssa. Työelämä ei ole kaikille realistinen ja välitön tavoite, mutta se tulee huomioida mahdollisuutena asiakkaan tulevaisuuden tavoitteissa.

Yhteiskehittäminen prosessina

Prosessinäkökulmasta yhteiskehittäminen etenee toiminnan perustelusta ja organisoinnista varsinaiseen toteutukseen päätyen sen arviointiin. Projektimaisessa kehittämisessä suunnittelun merkitys korostuu, vaikka suunnittelu uutta luovissa tai

innovaatioita hyödyntävissä kehittämisprojekteissa on hyvin hankalaa. Toimintaa ei voida aina ennalta suunnitella, varsinkaan silloin, kun toimitaan lukuisten kehittämiskumppanien ja monimutkaisten sosiaalisten verkostojen kanssa. Tämän vuoksi toiminnan suuntaviivoja korjaillaan ja tarkistetaan kehittämisprosessin edetessä. (Toikko & Rantanen 2009, 10.)

Jyväskylän SOSKU-hankkeessa yhteiskehittämisen prosessin vaiheet olivat 1. suunnittelu, 2. osallistujien rekrytointi, 3. ideointi ja toteuttaminen, 4. tulosten tiivistäminen ja arviointi sekä 5. uusien ideoiden synnyttäminen ja vanhojen jatkojalostaminen. Seuraavaksi kuvataan näiden vaiheiden toteuttamiseen liittyviä kokemuksia.

Suunnitteluvaihe

Aikuissosiaalityön kehittämisprosessi lähti liikkeelle arvostavalla teemahaastattelulla koko henkilöstölle. Tärkeää oli kuulla henkilöstöä ja saada esille heidän ideoitaan, kokemuksiaan ja kehittämistarpeitaan. Samalla tavoitteena oli innostaa heitä pohtimaan ja ideoimaan sosiaalityön uusia mahdollisuuksia uhkakuvien sijaan. Teemahaastattelun tavoitteena oli myönteisen ja mahdollisuuksia virittävän tulevaisuudenkuvan luominen. Haastattelussa kartoitettiin ammattilaisten ideat, kehittämistarpeet ja kokemukset sekä etsittiin vastauksia näiden Jyväskylän aikuissosiaalityön henkilöstön unelmien konkreettiseen toteuttamiseen.

Haastattelut kattoivat aikuissosiaalityön koko henkilöstön, johon kuuluivat sosiaaliohjaajat, sosiaalityöntekijät, etuuskäsittelijät sekä esimiehet. Haastattelun tuloksia käytiin läpi lukuisissa yhteisissä kehittämispäivissä ja -tilaisuuksissa. Haastattelun tulosten yhteenvedossa ilmeni, että eri henkilöstöryhmien unelmat olivat hyvin samankaltaisia. Heidän toiveenaan oli tehdä sosiaalityötä sen perimmäisestä lähtökohdasta käsin asiakaslähtöisesti, asiakasta kuunnellen ja luottamusta rakentaen yhdessä monialaisen verkoston kanssa. Kantavana unelmana oli saada aikaa asiakkaan kohtaamiseen sekä oppia, kehittää ja käyttää uusia yksilö- ja ryhmätyön menetelmiä.

Osallistujien rekrytointi: yhteiskehittämisryhmän kokoaminen ja toiminnan käynnistäminen

Yhteiskehittämisryhmän osallistajat olivat organisaatioiden ammattilaisia, järjestötoimijoita, urheiluseurojen edustajia ja hankekumppaneita. Yhteistyökumppaneita kutsuttiin yhteiskehittämisryhmään syntyneiden ideoiden ja tarpeiden pohjalta. Kaikki pyydyt yhteistyökumppanit osallistuivat kutsuttuina tilaisuuksiin.

Yhteiskehittämisryhmän ensimmäisessä aloitustapahtumassa, niin sanotussa asiakasinfossa, motivoitiin kehittäjäasiakkaita sekä aikuissosiaalityön henkilöstöä mukaan toimintaan. Osallisuuden edistämisen toimintamallin ensimmäisessä tilaisuudessa pyrittiin herättämään asiakkaiden ja aikuissosiaalityöntekijöiden kiinnostus asiakasosallisuuteen kertomalla toiminnan periaatteista osana sosiaalista kuntoutusta ja samalla mahdollisuudesta vaikuttaa palveluiden kehittämiseen kohti asiakaslähtöisyyttä ja -osallisuutta.

Ensimmäiseen yhteiskehittämistilaisuuteen osallistui aikuissosiaalityön henkilöstöstä kahdeksan työntekijää sekä kolme hanketyöntekijää ja kuusi asiakasta. Alkuorientaation jälkeen jakaannuttiin pienryhmiin, joissa oli niin työntekijöitä kun asiakkaita. Ryhmissä nousi välittömästi esille kehittämistarpeita, ideoita sekä uusia näkemyksiä. Yhteiskeskustelussa jokainen ryhmä esitti kaksi keskeisintä ideaa, ajatusta tai palvelutarvetta. Näiden asiakkaiden ja ammattilaisten esiintuomien kehittämistarpeiden pohjalta muodostettiin sitten neljä eri pienryhmää, jotka ovat jatkaneet näiden eri teemojen aiheita kehittämällä, rikastamalla ja käytännön toteutuksin. Näiden neljän eri teeman pohjalta yhteiskehittäminen jatkui lähes joka viikko tunnin kerrallaan. Teemat esitellään tarkemmin jäljempänä.

Ryhmän jäsenille ei asetettu ensisijaisesti ammatillisia tavoitteita vaan elämänhallintaan, elämän rytmittämiseen, ryhmään osallistumiseen, osallisuuteen ja yhteisöllisyyteen liittyviä tavoitteita. Yhteiskehittämisryhmän tarkoitus oli mahdollistaa jokaisen omien kykyjen mukainen osallistuminen. Kehittämisyhteisöön kuulumisen oli toiminnan ydin. Asiakkaan osallistuminen ryhmään alkoi usein pieninä askeleina aluksi kuuntelemalla ja saapumalla paikalle, vähitellen osallistumisena keskusteluun ja omien näkemysten esittämiseen. Näin asiakkaan henkilökohtainen osallisuuden prosessi eteni hänen todellisen jaksamisensa ja kykyjensä mukaan.

Yhteiskehittämisryhmässä tarkastelun kohteena ei ollut ensisijaisesti asiakkaan ongelma vaan palvelujärjestelmä, jota pyritään yhdessä muuttamaan toimivammaksi ja tehokkaammaksi, paremmin asiakkaan palvelutarpeita vastaavaksi. Ryhmässä tarkasteltiin huono-osaisuutta moniulotteisesti, siihen usein liittyvää yksinäisyyden kokemusta sekä etsittiin ratkaisuja yhdessä. Asiakkaan kokemusten kautta tulivat esille pienet ja suuret muutostarpeet, joita lähdettiin tutkimaan yhdessä tarkemmin sekä etsittiin, ideoitiin ja toteutettiin niihin ratkaisuja. Yhteiskehittämisen kautta muodostetaan samalla yhteistä käsitystä vaikuttavista ja laadukkaista palveluista.

Uudenlainen luottamukseen ja tasa-arvoisuuteen perustuva kumppanuusmalli niin asiantuntijoiden kuin asiakkaiden välillä on mahdollistanut aivan uudenlaisia

ratkaisuja. Erilaisten toimintojen kehittäminen on alkanut aina asiakkaiden näkemyksien, tarpeiden ja ideoiden kuulemisella. Se on tehostanut kehittämistyön suuntaamista asiakkaan kannalta keskeisiin asioihin ja konkreettisiin toimenpiteisiin. Kehittäjäasiakkaista eli palvelujen käyttäjistä on tullut uudenlainen tapa kehittää ja innovoida vaikuttavaa sosiaalityötä.

Toiminnan ideointi ja toteuttaminen

Yhteiskehittämistilaisuudet ovat selkeitä vuorovaikutusyhteisöjä, joissa on rohkaistu ihmisiä puhumaan ja tuomaan esille omia näkemyksiä. Ryhmässä asiakkaat ovat saaneet myös vertaistukea. Asiakkaat ovat kokeneet, että kokemustiedon kerääminen asiakas- ja kehittämistyöhön sekä päätöksentekoon on heitä kohtaan kunnioittavaa ja merkityksellistä. Kehittäjäasiakkaat ovat halunneet auttaa omalla toiminnallaan myös muita samankaltaisissa vaikeissa elämäntilanteissa olevia ihmisiä.

Muutoksen toteutusvaiheessa toteutetaan suunnitellut toimenpiteet, vakiinnutetaan ne osaksi toimintaa sekä arvioidaan ja seurataan muutosprosessin toteutumista. Toteutusprosessiin liittyy usein kaaosta ja ennakoimattomia asioita, mikä muutosta johdettaessa tulee huomioida. Tilanteessa tarvitaan joustavuutta sekä kykyä hyödyntää havaittua tietoa ja tarvittaessa muuttaa suunnitelmaa. Muutosprosessi vaatii aina myös aikaa. (Virtanen & Stenvall 2014, 49–50.)

Ensimmäisessä yhteiskehittämistilaisuudessa asiakkaiden ja ammattilaisten kehittämistarpeiden pohjalta syntyneet teemoitetut pienryhmien kehittämisen osa-alueet ovat toimineet pohjana ja rakenteena koko kehittämistyön jatkolle. Nämä teemat ovat 1) ryhmätoimintojen kehittäminen, 2) tiedotus, sosiaalisen median hyödyntäminen ja sähköinen asiointi, 3) yksilötyöskentelyn menetelmät aikuissozialityön palveluissa sekä 4) laaja verkostotyö ja kolmannen sektorin kanssa tehtävä yhteistyö.

Ryhmätoiminnat

Sosiaalisen kuntoutuksen yhteiskehittämisen tuloksena on käynnistetty ryhmätoimintaa. Kaikki perustetut ryhmät ovat kynnyksettömiä ja asiakkaat voivat osallistua niihin oman jaksamisen ja kiinnostuksen mukaan lukuun ottamatta asiakasraatia. Keskeisenä tavoitteena eri ryhmissä on osallisuuden, toimintakyvyn ja yhteisöllisyyden vahvistuminen. Asiakkaan elämäntilanteen taustalla on usein erilaisten ongelmien kuten yksinäisyyden, häpeän ja merkityksettömyyden aiheuttamat kokemukset. Näitä ikäviä kokemuksia pyritään vähentämään erilaisella toiminnalla, ryhmään osallistumalla, erilaisiin vuorovaikutustilanteisiin altistumalla, aina asiakkaan oman jaksamisen puitteissa. Asiakkailta on mahdol-

lisuus tuoda näissä ryhmissä esille, kokeilla ja näyttää osaamistaan turvallisessa ja hyväksyvässä ympäristössä.

Yhteiskehittämissuunnittelun tuloksena on syntynyt useita muita pienryhmiä. Ensimmäisenä kehittäjäasiakkaiden tarpeista syntynyt ryhmä oli yksinäisyysryhmä. Ryhmä on kokoontunut joka viikko myös kesäaikaan, ja keskustelu ja toiminta ovat vaihdelleet vuoroviikoin. Ryhmään osallistuu eri-ikäisiä miehiä ja naisia, ja heillä on erilaisia pulmia taustalla, mutta keskeistä on kokemus yksinäisyydestä. Ryhmäläiset ovat osallistuneet monenlaisiin harrastus- ja kulttuuritapahtumiin. Yksinäisten ryhmässä aikuisilla ihmisillä on ollut mahdollista jakaa yksinäisyyden kokemuksiaan vertaisten kanssa, saada mielekästä tekemistä arkeensa kodin ulkopuolella ja tehdä erilaisia asioita yhdessä muiden aikuisten kanssa. Ryhmätoimintana on aloitettu myös palstaviljelyryhmä, johon voi osallistua yksin tai ryhmässä. Ohjaajat ovat olleet paikalla ilmoitettuna ajankohtana kerran viikossa.

Ryhmissä asiakkaita rohkaistaan osallistumaan ja kokeilemaan toimintoja, jotka eivät tunnu omilta tai jotka koetaan kenties pelottaviksi. Erilaisissa vuorovaikutustilanteissa henkilön omat luontaiset voimavarat sekä osaamisen ja kiinnostuksen kohteet tulevat esille. Eräs ryhmätoimintaan osallistunut totesi haastattelussa kaiken kattavasti: ”Porukan kanssa uskallan hypätä vaikka laskuvarjolla, mutta yksin on mahdoton lähteä minnekään.”

Aikuissosiaalityön asiakasraatiin haastateltiin useita kiinnostuneita ja siihen valittiin lopulta 10 henkilöä. He ovat aikuissosiaalityön palveluja tuntevia asiakkaita, jotka ovat sitoutuneet toimintaan vuodeksi kerrallaan. Kyse on selkeästi rakenteellisesta sosiaalityöstä, jonka tehtävänä on tukea osallisuutta sekä tuottaa vaikuttavaa kokemustietoa ja ideoita yhdessä asiakkaiden kanssa muun muassa päättäjille palvelujen kehittämistarpeista.

Tiedotus, viestintä ja vaikuttaminen

Tiedottaminen vaikuttamisen kanavana oli alusta alkaen keskeinen kehittämisalue, joka virisi asiakkaiden havainnoista ja kokemuksista. Kehittäjäasiakkaiden mukaan aikuissosiaalityön ja sosiaalisen kuntoutuksen imagoa tulisi parantaa lähestyttävämmäksi ja samalla päästä pois häpeän ja leimautumisen pelosta, mikä auttaisi asiakkaita hakemaan apua ongelmiinsa ajoissa.

Yhteiskehittämisessä syntyneiden ideoiden ja niiden toteuttamisen tuloksena sosiaalinen kuntoutus ja aikuissosiaalityö ovat olleet positiivisesti esillä lukuisia kertoja niin perinteisissä medioissa kuin sähköisissä palveluissa erilaisten tapausten ja tapahtumien muodossa.

Tiedottamisen kanavia perinteisen media rinnalle on ollut tärkeää laajentaa, jotta yhä suurempi osuus kuntalaisista tavoitettaisiin yhä tehokkaammin. Sosiaalisesta mediasta onkin muodostunut yhä merkittävämpi vaikuttaja viestinnässä. Yhteiskehittämisen tuloksena on kehitetty viestinnän uusia ajantasaisia asiointikanavia ja -tapoja, joita käsitellään yksityiskohtaisemmin tämän artikkelin luvussa Osallisuuden toimintamalli. Ajantasainen ohjaus ja tehokkuus säästävät aikaa henkilökohtaisiin tapaamisiin erityistä tukea tarvitseville asiakkaille

Yhteiskehittämissyhmään kuuluvat kehittäjäasiakkaat ovat halunneet kirjoittaa tai kertoa tarinoita heidän elämäänsä keskeisesti vaikuttavista asioista kuten työttömyydestä, sairaudesta, palvelujen epäkohdista ja kohtaamattomuudesta sekä kohtaamisesta ja toivosta. Asiakkaiden tarinoita toteutetaan erilaisin keinoin työpajoissa, tapahtumina, videoina ja tarinavihkosina sekä osaltaan projektiyhteistyönä Jyväskylän kaupunginteatterin kanssa. Tämä yhteistyö teatterin kanssa on uusi avaus sosiaalisessa kuntoutuksen osallisuutta tukevassa mallissa. Aikuissoosiaalityön yhteistyöverkosto on näin rakentunut yksilötyöskentelyä ja perinteistä organisaatiokumppanuutta laajemmalle. Tarinoissa tulevat näkyväksi sosiaalityön eri puolet sekä asiakkaan polku ja kohtaamisiin liittyvät tunteet niin onnistuneina kuin epäonnistuneina asiakkaan palvelukertomuksina.

Rakenteellinen sosiaalityö edellyttää julkista viestinnällä tapahtuvaa vaikuttamista. Viestinnän ja julkisuuden avulla tavoitetaan suuri joukko ihmisiä ja saadaan aikaan tietoisuutta tarvittavista muutoksista sekä kutsutaan kuntalaisia mukaan toimintaan ja haetaan päättäjien huomiota. Osallisuutta rajoittavat asiakkaiden taloudelliset esteet. Realististen tarinoiden avulla voidaan kertoa päätäjille ja muille vaikuttajille köyhyyden monista vaikutuksista yksilön elämään.

Terveydenhuollon kanssa on kehitetty uusia toimintatapoja yhteiskehittämistilaisuudessa liittyen akuutteihin kriiseihin, konsultaatioon, asiakkaiden ohjautumiseen ja tiedon välitykseen tarkkailuyksiköiden sairaanhoitajien suoran puhelinumeroon avulla. Vastavuoroisesti terveydenhuollon yhteydenpitoa sosiaaliammattilaisemalle helpottaa vuoden 2017 aikana perustettu alkuarviointitiimi, johon he voivat ottaa yhteyttä epäselvissä tilanteissa. Kokemusasiantuntijoiden ja kehittäjäasiakkaiden huomioiminen eri prosesseissa pyritään laajentamaan yhteistyössä terveydenhuollon kanssa. Keskeistä kehittämistyön jatkumisen kannalta on jatkaa säännöllisiä kokoontumisia ja keskusteluja käytännöistä, yhteistyön vahvistamisesta sekä tarkastella suunnitelmien toteutumista.

Yksilötyöskentelyn menetelmät

Asiakkaat ohjautuvat sosiaalisen kuntoutuksen yksilötyöhön Jyväskylässä sosiaaliohjauksesta ja työstä. Aikuissosiaalityön asiakkaan oma työntekijä ehdottaa mahdollisuutta tulla mukaan sosiaalisen kuntoutuksen työskentelyyn. Yhdessä asiakkaan ja hänen työntekijänsä kanssa käydään keskustelu työskentelyn etenemisestä. Yhdessä sovitaan tapaamisten tavoitteista, säännöllisyydestä ja tapaamispaikasta. Tavoitteiden asettaminen lähtee asiakkaan omasta halusta ja voimavaroista. Suunnitelmat voivat olla pidemmän ajan tavoitteita, joilla pyritään esimerkiksi työelämään, tai tavoitteen asettelu voi pitää sisällään arjen hallinnan tavoitteita ja olla hyvinkin lyhytkestoinen.

Asiakkaiden elämäntilanteet ja tavoitteet ovat yksilöllisiä, myös tavoitteiden ja toimintatapojen tulee olla erilaisia ja monimuotoisia. Asiakkaiden yksilöohjauksen kuntoutumisprosessissa pyritään aikaisempaa suurempaan intensiivisyyteen, pitkäkestoisuuteen ja monivaiheisuuteen. Yksilöasiakkaat saattavat olla motivoituneita työllistymistä edistäviin palveluihin, mutta toiminnan tai palvelun aloittaminen, siihen keskittyminen sekä sitoutuminen ovat usein kompleksisia. Muut osatekijät, kuten ihmissuhteet ja päihitteet, voivat mennä asiakkaiden sen hetkessä elämäntilanteessa työkykyä edistävien asioiden edelle. Työskentelyssä on aina huomioitava ja hyväksyttävä, ettei asiakkaiden kuntoutuminen etene ammattilaisten toiveiden mukaan.

Täysin uudenlainen lähestymistapa yksilötyössä on ollut toiminnallisuuden tuominen sosiaalityön keskiöön. Sosiaalityön tekeminen toiminnallisten menetelmien kautta on myös haasteellista ja opettavaista byrokraattisiin toimintakäytäntöihin tottuneille asiantuntijoille. Perinteisiä yksilötyön menetelmiä ovat olleet psykososiaalinen työskentely sekä motivoivat ja terapeuttiset keskustelut. Yksilötyönprosessia tulisi laajentaa asiakkaan mahdollisuutena osallistua myös osallisuutta tukevaan toimintaa, kuten erilaisiin toiminnallisiin ryhmiin tai yhteiskehittämiseen. Oleellinen muutos itse yksilökeskusteluihin on uudenlainen tapa lähestyä asioita toiminnallisen tekemisen kautta käyttäen samoja menetelmiä kuin ryhmätoiminnoissa. Asiakkaiden toiveista käydään esimerkiksi museossa, kuntosalilla ja lumilautailemassa (ks. kuvio 3 Niemisen artikkelissa).

Myös toimintaympäristön muuttuminen pois toimistolta eri arjen ympäristöihin avaa uusia rooleja toimijuudelle työntekijän ja asiakkaan kohtaamisessa. Yksilöasiakkaiden sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteet nousevat selkeästi asiakkaan arjesta. Menetelmät ovat sen etsimistä yhdessä asiakkaan kanssa, mikä tuottaisi hänelle iloa, onnistumisen kokemuksia ja nostaisi hänen elämänlaatuaan.

Asiakasprosessit ovat edelleen usein organisaatiokeskeisiä, ja asiakasta lähestytään toiminnan kohteena ja autettavana. Osallisuuden huomioimisen tulee lä-

päistä myös yksilötyöskentelyn kehittämistyötä. Asiakkaiden keskeinen toivomus muutostyötä kohtaan on ollut kohtaaminen ihmisenä, yksilönä, kuunteleminen, oikeudenmukainen kohtelu ja kaikkietävän ammattilaisen roolista luopuminen ja työntekijän mahdollisen epävarmuuden myöntäminen. Asiakkaat ovat yhteiskehittämistilaisuuksissa tuoneet lukuisat kerrat esille, etteivät he oleta työntekijöiden ratkaisevan heidän monimutkaisia elämäntilanteitaan, vaan kuulluksi tuleminen ja myötätunto heidän vaikeaa elämäntilannetta kohtaan ovat kohtaamisessa tärkeimmät asiat.

Uusia verkosto- ja järjestöyhteistyön muotoja

Sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaat ovat usein syrjässä ja osattomia muiden kuntalaisten aktiivisesti käyttämistä peruspalveluista kuten liikunta- ja kulttuuritoimen palveluista ja järjestötoiminnasta. Heillä ei ole riittävästi tietoa, rohkeutta tai jaksamista osallistua edes kunnan tarjoamiin maksuttomiin palveluihin puhumattakaan seura- tai järjestötoiminnasta. Asiakkaat tarvitsevat ulkopuolisen rohkaisua, tukea ja mahdollisesti rinnalla kulkemista kohentaakseen omaa hyvinvointiaan osallistumalla erilaisiin tarjolla oleviin palveluihin, ryhmiin tai tapahtumiin. Monialaisen verkostotyön tehtävänä on ylittää perinteiset organisaation yhteistyön rajat ja laajentaa ne koskemaan terveys- ja työllisyyspalveluiden lisäksi muita hyvinvointia ja yhteisöllisyyttä lisääviä ja mahdollistavia yhteistyökumppanuuksia. Monipuoliset verkostotoimijat ovat tulleet kutsusta mukaan kehittäjäkumppaneiksi yhteiskehittämistilaisuuksiin. Yhteistyötahoja ovat olleet esimerkiksi kaupunkiorganisaation tiedotus, Keski-Suomen sairaanhoitopiirin eri hankekumppanit, erilaiset järjestötoimijoiden hankkeet, perusterveydenhoito, kulttuuri- ja liikuntatoimen sekä liikuntaseurojen edustajat.

Seuraavaksi kuvaan kehittämistoiminnan laajuuden vuoksi vain kahta yhteistyömallia, jotka ovat uudistaneet perinteistä organisaatioyhteistyötä. Ensimmäinen uusi kumppanuus on pesäpalloseuran kanssa tehty yhteistyö ja toinen Jyväskylän kaupunginteatterin kanssa edelleen jatkuva yhteistyöprojekti.

Jyväskylän pesäpalloseuran Kirin kanssa on tehty runsaasti aivan uudenaista ja aikuissosiaalityölle epätyypillistä yhteistyötä. Seura on tarjonnut asiakkaille mahdollisuuden osallistua katsojina peleihin maksuttomasti yksin ja ryhmässä. Asiakkaat ovat voineet osallistua pesäpallokoulutustilaisuuksiin ja harjoituksiin, tutustua seuran toimintaan toimistolla niin toimintaympäristönä kuin henkilöstön kautta. Asiakkaita on kutsuttu pelien yhteydessä myös VIP-tilaisuuksiin. Tässä yhteistyössä on toteutunut niin toiminnallisuus, vapaachoitoiminnan eri muodot kuin vertaistuki ja yhteisöllisyys.

Uusin kumppanuustyöskentely on aloitettu Jyväskylän kaupunginteatterin kanssa (ks. myös Ikosen artikkeli). Yhteiskehittämissryhmään kuuluvat kehittäjäasiakkaat ovat kirjoittaneet omia tarinoita työttömyydestä, sairaudesta, palvelujen epäkohdista ja niiden mukanaan tuomasta köyhyydestä, asunnottomuudesta, toivottomuudesta ja myös toivosta. He ovat halunneet jakaa nämä tarinansa yhteiskehittämissryhmää laajemmalle, jotta tietoisuus köyhyyden monista puolista saavuttaa mahdollisimman laajan kuulijakunnan. Tarinoiden tavoitteena on päästä pois häpeän ja pelon tunteista, kokemuksesta olla kokonaan syrjässä yhteiskunnasta. Kehittäjäasiakkaat ja työntekijät haluavat herättää näiden tarinoiden avulla ihmisiä hakemaan apua ajoissa. Tarkoituksena on vaikuttaa keskeisiin toimijoihin, kuten päättäjiin, ja tätä kautta palvelujen kehittymisen mahdollisuuksiin ja rakenteisiin.

Kulttuurilla, taiteella ja luovuudella on ihmisen hyvinvoinnin vahvistamisessa keskeinen rooli ja samalla ne edesauttavat yhteiskunnallisten ilmiöiden tuomista esille. Tämän vuoksi toteuttamiseen pyydettiin teatterilta ammattilaisten apua. He näkivät asian tärkeyden ja lähtivät toteuttamaan yhteiskehittämissryhmän kanssa teatteriprojektia. Teatterikuraattori ja teatterin näyttelijä ovat ottaneet vastuun tarinoiden työstämisestä teatteriesityksen tasolle, ja he ohjaavat esityksen. He ovat osallistuneet tiiviisti yhteiskehittämistilaisuuksiin, joissa esitystä on suunniteltu ja rakennettu.

Asiakkaat ovat saaneet ja tulevat saamaan tässä projektissa monia toimijuuden rooleja omien edellytysten pohjalta kuten tarinoiden kirjoittajina, teatteriesityksen ideoijina, esittäjinä ja lavastajina. Tässä teatteriprojektissa toteutuu parhaimmillaan kaikkein heikoimmassa asemassa olevien ihmisten osallisuus ja mahdollisuus vaikuttaa heidän omien edellytystensä mukaisesti. Yhteistyö edellä mainittujen yhteistyökumppaneiden kanssa on tarjonnut asiakkaille erilaista osallisuutta tukevaa toimintaa sekä työntekijöille mahdollisuutta työskennellä toisin.

Tulokset ja arviointi

Yhteiskehittämisessä keskeisiä tuloksia ovat olleet tiedottamisen monipuolistuminen ja vahvistuminen, toiminnallisten ryhmien, laajan verkostokumppanuuden ja uusien asiakaslähtöisten ja osallisuutta tukevien menetelmien syntyminen, kehittäjäasiakastoiminta sekä yhteiskehittäminen. Tärkein tulos on ollut kuitenkin itse yhteiskehittämisen prosessi eli se yhteinen matka, johon on osallistunut kehittäjäasiakkaita yli kolmekymmentä henkilöä ja aikuissosiaalityön henkilöstö sekä laaja verkostotoimijoiden joukko. Yhteiskehittämisen prosessissa syntyneitä tuloksia tuodaan esille seuraavassa osiossa osallisuuden toimintamallissa (kuvio 1).

Arvioitaessa yhteiskehittämismallin toimivuutta ja onnistumista kehittämistyössä sen toiminnan ja tulosten kannalta voidaan todeta mallin tuottaneen runsaasti eritasoisia uudistuksia niin asiakasosallisuutta tuottavien menetelmien, asiakaslähtöisten prosessien kuin käytännön toiminnallisuuden kehittämisessä. Uudenlainen osaaminen on vahvistunut yhteiskehittämistoiminnan avulla. Sosiaalinen kuntoutus on ollut tässä mallissa vaikuttavaa, koska toiminnan sisällöt on luotu yhdessä asiakkaiden kanssa. Tulosten levittämistä ja hyödyntämistä eri toimijoille kunta- ja maakuntatasolla on jo tehty. Arviointia kehittämis- ja muutostyön onnistumisesta kokonaisuudessaan tehdään avoimen dialogimenetelmän avulla jokaisessa yhteiskehittämistilaisuudessa. Jatkuva refleksiivinen keskustelu mahdollistaa kehittämistoiminnassa tarvittavien muutosten tekemisen jo prosessin aikana. Tärkeintä on asiakkaiden eli palvelujen käyttäjien kokemus ja arviointi yhteiskehittämisen tulosten onnistumisesta.

Eräs kehittäjäasiakas on koonnut arvionsa ja kokemuksensa yhteiskehittämisprosessista seuraavasti: ”Kehittäjäasiakkaana mukana ollessa tapaa vertaisia ja saa uusia näkökulmia hankaliinkin tilanteisiin. Asiakaskokemusta arvostetaan, ja menneet kokemukset ovat voimavara. Kehittäjäasiakkaiden joukossa ketään ei tuomita aiempien kokemusten perusteella, vaan katsotaan yhdessä eteenpäin ja voimaannutetaan yhdessä. Yhteiskehittämisen myötä asiakkaat kokevat voivansa vaikuttaa konkreettisesti sosiaaliryhmän kehittämisen suuriin linjoihin, kuten myös pienempiin, arkisiin toimintatapoihin.

Kehittäjäasiakkaat kokevat olevansa tarpeellisia toimijoita. Arkeen tulee paitisi mielekkyyttä, myös osallistumismahdollisuuksia monenlaisiin tapahtumiin ja harrastuksiin maksutta, joskus jopa ripaus ylellisyyttä. He tapaavat muita taloudellisesti (ja ehkä sosiaalisesti) tiukassa tilanteessa olevia, mistä seuraa mielenkiintoista kokemusten vaihtoa. Parhaimmillaan syntyy uusia ihmissuhteita, jolloin omat yksinäisyyden ja voimattomuuden tunteet vähenevät.

Hankaliin tilanteisiin voi myös löytyä uudenlaisia ratkaisuja, kun asiakkaat ja ammattilaiset miettivät niitä yhdessä. Kehittäjäasiakkaan on mahdollista välittää työntekijöille myös muilta asiakkailta (nimettömänä) kuulemaansa palautetta ja ajaa siten muidenkin ihmisten tärkeiksi kokemia asioita. Toiminta tuo sisältöä elämään, ja ponnistelu oikeiden asioiden puolesta lisää elämän mielekkyyttä.

Työtön voi löytää kehittäjäasiakkuudesta mielekkään tavan olla hyödyksi itselleen ja muille ja kokea, että myös häntä tarvitaan yhteiskunnassa. Kehittäjäasiakkuus ei vaadi erityistaitoja eikä lahjakkuutta, vaan jokainen ihminen on arvokas sellaisena kuin on.

Uusien ideoiden synnyttäminen ja vanhojen jatkojalostaminen

Yhteiskehittäminen on ollut jatkuva ja uudelleen muotoutuva prosessi, jossa on syntynyt kehittämisideoita ja vanhojen ideoiden jatkojalostamista. Kyseisiä ideoita kannavoidsaan edelleen konkreettisiksi toiminnoiksi. Yhteiskehittämisen toimintamallin kehittymistä ja juurtumista niin kokemuksiä hyödyntämällä kuin toiminnan toteuttamisen kautta on tapahtunut hankkeen edetessä. Aikuissosiaalityön henkilöstö on toiminut kehittäjinä hanketyöntekijöiden rinnalla, mikä on edesauttanut yhteiskehittämismallin juurtumista pysyväksi toimintatavaksi kaikkeen kehittämistyöskentelyyn. Henkilöstö ja kehittäjäasiakkaat ovat tuoneet useasti esille yhteiskehittämisen keskeisen aseman yhteisessä muutostyöskentelyssä aikuissosiaalityön uuden osallisuutta tukevan mallin luomisessa. Näin toimintamallista on tullut osa aikuissosiaalityön rakennetta.

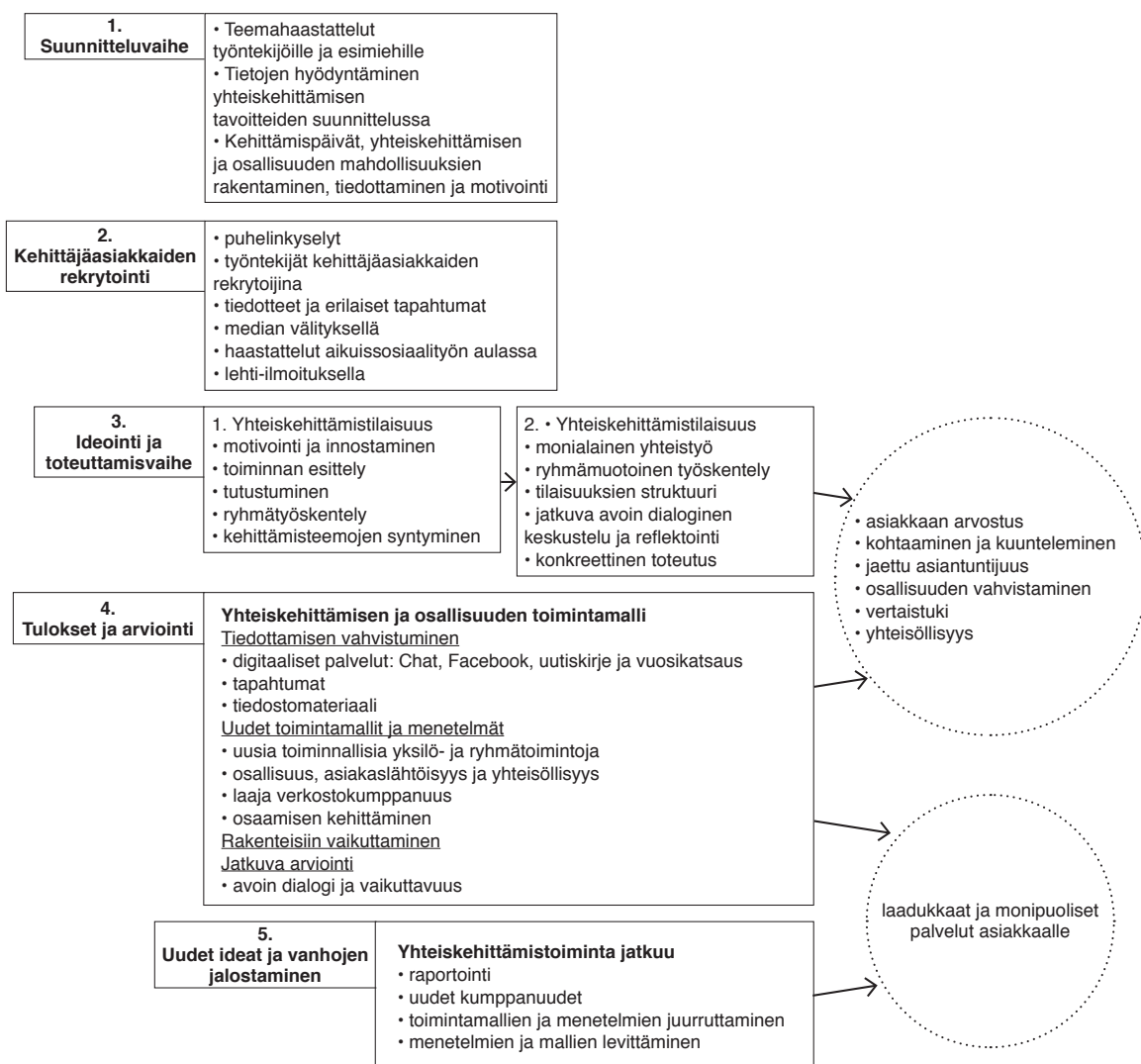
Yhteiskehittämistilaisuuksista ja sen tuloksista on tehty muistioita ja raportteja, jolloin ideoihin ja muutostarpeisiin on voitu palata uudelleen. Uusia syntyneitä aikuissosiaalityön menetelmiä ja toimintamallien toimivuutta on arvioitu yhdessä. Menetelmiä ja tuloksia on esitelty lukuisissa tilaisuuksissa kuten esimerkiksi Keski-Suomen maakuntauudistuksen tilaisuuksissa, erilaisissa koulutuksissa ja seminaareissa sekä tapahtumissa. Toiminnallista integraatiota ja kumppanuusyhteistyötä on syntynyt useiden eri verkostotoimijoiden kanssa. Prosessin tuloksena lukuisat uudet yhteistyökumppanuudet ja entiset yhteistyöverkostot ovat vahvistuneet. Tiedottamisen tavat ja rakenteet ovat kehittämisprosessissa selkeästi monipuolistuneet ja laajentuneet. Yhteiskehittäminen on vaikuttanut Jyväskylän aikuissosiaalityön palveluprosessin rakenteisiin, sen kehittymiseen yhä asiakaslähtöisemmäksi ja osallisuutta tukevaksi. Yhteiskehittämisen prosessi on kuvattu kuviossa 1.

Osallisuuden toimintamalli

Aikuissosiaalityön uutta suuntaa on lähdetty etsimään ja toteuttamaan tässä hankkeessa yhteistyössä asiakkaiden kanssa. Työtä ohjaavia ja tukevia lähtökohtia ovat olleet asiakaslähtöisyys ja asiakasosallisuus, dialogisuus ja monialainen verkostotyö, jotka kaikki näyttävät edesauttavan osallisuuden edellytysten syntymistä.

Osallisuuden toimintamallissa kuvataan ja tarkastellaan yhteiskehittämisellä saavutettuja tuloksia toiminta-, tieto-, päätöksenteko- sekä arviointi- ja suunnitteluosallisuuden kautta (kuvio 2). Yhteiskehittämisessä ovat olleet mukana niin asiakkaat, asiantuntijat, verkosto- kuin järjestötoimijat. Asiakasosallisuuden kannalta toimintaosallisuutta tarkasteltaessa asiakkaat ovat osallistuneet uusien toimintojen ideointiin ja käytännön toteuttamiseen vaikuttamalla erilaisten ryhmien perustamiseen, sisältöihin ja niiden nimeämiseen mahdollisimman yksiselitteisiksi kuten esimerkiksi yksinäisten ryhmä.

Tieto-osallisuuden kohdalla asiakkaat ovat tuoneet esille monikanavaiset palvelutarpeet, mutta itse toteutus on jäänyt työntekijöiden vastuulle kuten aikuis-sosiaalityön chat-asiakaspalvelu, Facebook-sivut, vuosikatsaus ja uutiskirje, joka julkaistaan ja lähetetään kaupungin tiedottajan välityksellä kaikille kaupungin toimijoille, kaupunginvaltuuston jäsenille, tiedotusvälineille ja kehittäjäasiakkaille. Edellä mainittujen toimintojen sisältöön kehittäjäasiakkaat ovat osallistuneet kirjoittamalla tai kommentoimalla sekä arvioimalla kyseisiä palveluja. Teemavii-kot ja tietoiskut, kuten Halaa sossua -kampanja, on suunniteltu ja toteutettu yhdessä asiakkaiden ja yhteistyökumppaneiden kanssa.

KUVIO 1. Yhteiskehittämisen prosessi

Yhteiskehittämistoiminnan tuloksena on syntynyt aikuissosiaalityön asiakasraati, jossa on tehty kannanottoja ja lausuntoja liittyen päätöksenteko-osallisuuteen. Aikuissosiaalityöhön on luotu sähköinen asiakaspalautejärjestelmä, johon kysymykset on laadittu yhteiskehittämissuunnitelmassa. Arviointi- ja suunniteluosallisuuteen kuuluu yhteiskehittämistyöskentelyn kokonaisuus, koska ryhmä suunnittelee, arvioi ja toteuttaa aikuissosiaalityön uudistuksia tapaamisissa systemaattisesti nykyisin noin kaksi kertaa kuukaudessa. Tilaisuuksista tehdään aina muistiot ja asioihin palataan ryhmän esittämien tarpeiden mukaan.

KUVIO 2. Osallisuuden toimintamalli yhteiskehittämisessä

Yhteiskehittämistilaisuuden foorumeina ovat olleet yhteiskehittämissuunnitelma ja siitä syntyneet erilaiset kehittämissuunnitelmat ja toiminnalliset pienryhmät kuten yksinäisyys- ja palstaviljelyryhmä sekä toimintaa edelleen kehittävät pienryhmät kuten tiedottamis- ja vuosikatsausryhmät. Toimintaa on toteutettu yksilö-, ryhmä- ja verkostotyönä niin toimistolla, urheilukentillä, liikuntatiloissa, museoissa, viljelypalstalla kuin ulkoiluna sen eri muodoissa.

Kaikkien ryhmien keskeinen vaikutus on ollut asiakkaan mahdollisuus päästä osaksi ryhmää, pois kotoa omien negatiivista kehää kiertävien ajatusten lomasta. Ryhmän avulla he ovat voineet kokea olevansa osa merkityksellistä ja turvallista yhteisöä. Ryhmät ovat tarjonneet heille vaikuttamisen kanavan ja kokemuksen siitä, että heidän mielipiteillään ja näkemyksillään on vaikutusta. Asiakkaat voivat olla toimijoina toteuttamassa uudistuksia. Ryhmätoiminnoissa osallisuus on toteutunut kohtaamisina, vuorovaikutuksena, osallistumisena, vaikuttamisena, vertaistukena, voimaantumisenä ja vastavuoroisuutena.

Osallisuuden toimintamalli vahvistaa yksilön osallisuutta yhteisössä, luo uusia yhteisöllisyyden mahdollisuuksia ja poistaa osallisuuden esteitä. Osallisuuden toimintamallissa tulokset kohdistuvat niin yksilöön, yhteisöön kuin palvelujärjestelmään ja sen rakenteisiin. Kaikki kuvion 2 osallisuuden alueissa esitetyt tulokset ja toiminnot vahvistavat uusia osallisuutta tukevien rakenteiden syntyä ja kehittymistä. Asiakaskokemusten kautta saadaan arvokasta tietoa päätöksenteon tueksi ja palvelujen oikean suuntaiseen kehittämiseen. Rakenteellisen sosiaalityön tarkoituksena on tuoda esille ja keskusteluun yhteiskunnan eriarvoistavat ja syrjivät rakenteet, jolloin asiakasosallisuus ja tiedotuksen ja viestinnän asema korostuvat entisestään.

Tämän mallin avulla turvataan asiakkaiden mahdollisuudet osallisuuteen sosiaalisessa kuntoutuksessa heidän sen hetkisillä edellytyksillään. Kaikki toimintaan hakeutuneet ja ohjautuneet sosiaalisen kuntoutuksen asiakkaat on otettu mukaan tähän kehittämistyön yhteisöön. Tärkeää osallisuuden toimintamallissa on luottamus voimaannuttavaan avoimeen dialogiin ja vuorovaikutukseen. Turvallisessa ympäristössä ihmiset ovat valmiita ideoimaan ja löytämään yhdessä ratkaisuja. Näin syntyy joskus hyvinkin yksinkertaisia, mutta sitäkin tärkeämpiä uudistuksia, joita ei syntyisi ilman useiden henkilöiden erikseen esiin tuomia kokemuksia ja ajatuksia.

Perusta osallisuuden toimintamallin kehittämistyölle oli luoda turvallinen ja luottamuksellinen tila ja paikka, jossa arvostava ja rikastava keskustelu mahdollistuu; foorumi, jossa asiakas kokee tulevaisuutta kuulluksi ja jossa hän voi turvallisesti tuoda esille palveluihin liittyvää kritiikkiä ja muutostarpeita ilman asiakas–asiantuntija-vastakkainasettelua. Yhteisöllisyys ja ryhmästä nouseva vertaistuki ovat selkeästi vahvistaneet uskallusta tuoda omia ja ehkä keskeneräisiä ajatuksia esille kaikkien näkemyksiä kunnioittavassa ilmapiirissä.

Osallisuuden toimintamallissa asiakkaat ovat saaneet uudenlaista tilaa ja luontevia paikkoja osallisuuteen sosiaalisen kuntoutuksen prosessissa. Asiakkaan rooli on muuttunut avun tai toimenpiteiden kohteesta toimijaksi. Asiakkaille tämä

on uusi positio, jolloin suhde itseen ja ympäristöön muuttuu. Asiakkaiden vuorovaikutustaidot vahvistuvat, jolloin nämä uudet sosiaalisen kanssakäymisen kyvyt edesauttavat vuorovaikutusta myös palveluiden ulkopuolella. Asiakkaat ja asiantuntijat työskentelevät yhdessä tasa-arvoisen kumppanuuden pohjalta, ja asiakkaat ovat saaneet turvallisen yhteisön, jossa heidän kokemuksiaan ja näkemyksiään arvostetaan.

Johtopäätökset ja pohdinta

Tässä artikkelissa on kuvattu Jyväskylän sosiaalisen kuntoutuksen hankkeessa kehitettyä osallisuutta edistävää toimintamallia ja siihen kiinteästi liittyvää yhteiskehittämistoimintaa, kehittämisprosesseja ja toiminnan reunaehtoja sekä monipuolisia tuloksia. Esille on tuotu myös toimintamallin keskeisimpiä tapahtumia ja ilmiöitä.

Osallisuuden toimintamallin syntymisen taustalla on tarve monipuolistaa aikuissosiaalityön menetelmiä ja toimintamalleja vastaamaan paremmin tämän hetken lukuisiin haasteisiin aikuissosiaalityössä ja laajemmin koko yhteiskunnassa. Toimeentulotuen maksatuksen siirtyminen kansaneläkelaitokselle on mahdollistanut aikuissosiaalityössä siirtymisen taloudellisesta kriisityön painotuksesta takaisin sosiaalityön kokonaisvaltaiseen työskentelyotteeseen, eriarvoisuuden poistamiseen ja hyvinvoinnin tukemiseen.

Tämän lisäksi sosiaalihuoltolain vaatimukset sosiaalityön uudistumisesta ja sosiaalisen kuntoutuksen toteuttamisesta sekä sosiaali- ja terveydenhuoltoon, maakuntia ja valinnanvapautta koskevat uudistussuunnitelmat tuovat esille muutostarpeen laaja-alaisuuden valtakunnallisella, kunnallisella, organisatorisella ja yksilötasolla niin asiakkaille, kuntalaisille kuin työntekijöille. Nämä kaikki uudistusvaatimukset ja -tarpeet ovat viitoittaneet tietä kohti tehokkaampia palveluja, monialaista verkostotyöskentelyä, asiakaslähtöisyyttä ja -osallisuutta aikuissosiaalityössä.

Rakenteellisessa ja yhteisöllisessä sosiaalityössä, jonka edustajaksi yhteiskehittämistä voidaan kutsua, yhteiskehittäminen näyttää voimaannuttavan, opettavan ja innostavan myös sosiaalityön työntekijöitä, ei vain asiakkaita. Toiminnan tuloksena syntyy vähitellen uusi kaikkia osapuolia arvostava toimintakulttuuri, joka ruokkii uuden suunnittelua, kehittymistä ja vaihtoehtojen etsimistä. Samalla syntyy yhteisöllistä ja voimauttavaa sosiaalityötä. Näin saadaan yksilölliset ja yhteisölliset voimavarat käyttöön sosiaalisessa kuntoutuksessa. Yhteiskehittäminen kohdentuu osaltaan myös palvelu- ja asiakasprosessien kehittämiseen, jossa kokemustieto otetaan osaksi kokonaisvaltaista näkemystä.

Haasteena toimintamallin toteuttamisessa on se, ettei asiakkaille ole ollut yhtäläisiä mahdollisuuksia osallistua yhteiskehittämistoimintaan. Asiakkaat valikoituvat osaltaan eri toimintoihin työntekijän niille antaman merkityksen kautta. Käytännössä tämä tulee esille asiakkaiden osallistumisena tai osallistumattomuutena sosiaalisen kuntoutuksen eri toimintoihin. Näiden työntekijöiden merkitystenannon kautta uusien menetelmien ja toimintamallien toteuttaminen arjen työskentelyssä ja niiden juurtuminen arkipäivän käytännöiksi onnistuu tai epäonnistuu.

Työntekijöille yhteiskehittämisessä haastavaa voi olla epävarmuus asioiden etenemisestä. Heillä ei ole välttämättä luottamusta avoimeen dialogiin keskusteluissa. Tasavertaisen kehittäjäkumppanin rooliin asettuminen voi olla myös uutta ja vaikeaa kaikille osapuolille. Asiakkaan muuttunut rooli yhteistyökumppanina voi niin ikään hämmentää eri toimijoita, ja se voi estää eri osapuolia tuomasta omia ajatuksia keskusteluun. Edelleen asiantuntijoiden näkemykset niin asiakastyössä kuin yhteiskunnallisessa vaikuttamisessa ohittavat helposti asiakkaan äänen.

Viirikorven (2013, 164) mukaan avoimesta työtavasta ja dialogisuudesta huolimatta yhteiskehittämisessä tarvitaan vetäjä. Tämän vastuulla on työskentelyn tulosten jäsentäminen ja kokoaminen sekä myös jonkin verran työskentelyn suunnittelua ennalta sisältäen aikatauluttamisen. Vetäjän on myös sovitulla tavalla otettava vastuuta päätösten eteenpäin viemisestä. Vetovastuussa tulisi olla organisaation, jolla on resursseja huolehtia näistä tehtävistä.

Osallisuuden ja yhteiskehittämistoimintamallin prosessin onnistumisen ehdoton edellytys on vastuutyöntekijä ja koordinoija. Aikuissosiaalityön yhteiskehittämistyöskentelyn vetäjinä ja vastuullisina ovat toimineet toistaiseksi SOSKUn hanketyöntekijät, joilla on taustalla pitkä sosiaalitoimen kokemus. He ovat luoneet kehittämistilaisuuksien reunaehdot – ajan, paikan ja rakenteet – sekä vastanneet yhteiskehittämisen tulosten kirjaamisesta, raportoinnista, tiedottamisesta sekä käytäntöön viemisestä yhdessä henkilöstön kanssa. Mallin toteuttaminen vaatii siten henkilöstöresursseja, aikaa ja kiinnostusta sekä asiakkaiden, ammattilaisten ja verkostoyhteistyökumppaneiden houkuttelua ja motivointia. Ennen kaikkea se vaatii laajaa verkostoitumista ja yhteyksien luomista ja ylläpitämistä.

Yhteiskehittämisen tulokset ovat ilmenneet asiakkaille uudenlaisina mahdollisuuksina osallisuuteen sekä työntekijöille uudenlaisina sosiaalityön menetelminä ja toimintamalleina. Yhteistyössä muiden toimijoiden kanssa on onnistuttu tarjoamaan asiakkaille hyvinvointia ja positiivisia elämyksiä yleisten ja kaikille avoina olevien palvelujen käyttäjinä esimerkiksi liikunta- ja kulttuuritoimen kanssa. Aikaisemmasta ongelma- ja diagnoosikeskeisestä ajattelusta on luovuttu, ja tilalle

on tullut elämäntilanteen kokonaisuudessaan huomioivia ja hyvinvointia tukevia, kaikille tarkoitettuja palveluita ja mahdollisuuksia.

Tällä hetkellä etenkin marginaalissa elävillä sosiaalisen kuntoutuksen asiakkailla ei näyttäisi olevan riittävästi heidän yksilöllisiä tarpeitaan vastaavia erilaisia yhteisöjä ja niihin liittyviä toimintoja. Tähän palvelutarpeeseen on vastattu osallisuuden toimintamallilla. Luomalla uudenlaisia osallisuuden foorumeita asiakkaan toimijuus ja vaikuttamismahdollisuudet paranevat. Asiakkaalla on mahdollisuus osallistua hänelle mielekkääseen sosiaalisen kuntoutuksen toimintaan vapaaehtoisesti, yksinäisenä, työttömänä, sairaana ja vuorovaikutustaidoiltaan epävarmana ja puutteellisena, ilman epäonnistumisen pelkoa ja liian suuria ulkopuolisten, ammattilaisten ja yhteiskunnan, asettamia tavoitteita. Avoimuus sosiaalisen kuntoutuksen yksilöllisistä tavoitteista yhdistettynä erilaisiin yksilö- ja ryhmätoimintoihin ja osallisuuden vahvistumiseen sekä asiakkaan kokemustiedon kuulemiseen näyttää motivoivan asiakkaita osallistumaan ja sitoutumaan vahvasti sosiaaliseen kuntoutukseen.

LÄHTEET

- Hahl, S. & Kohvakka, T. (2013). *"Ehkä tää on jonkin pienen alku ja se oli sen pienen alku" – Kehittäjäasiakkaiden osallisuuden kokemuksia aikuissosiaalityön Päijät-Sos-osahankkeessa*. (Opinnäytetyö, Lahden ammattikorkeakoulu, sosiaali- ja terveysala, sosiaalialan koulutusohjelma). Saatavilla http://theseus.fi/bitstream/handle/10024/60616/Kohvakka_Taina.pdf?sequence=1
- Hokkanen, T-L. (2014). *Avoin yhteiskehittäminen työskentelytapana. Tapaus Innokylä*. (Opinnäytetyö, Metropolia Ammattikorkeakoulu). Saatavilla https://publications.theseus.fi/xmlui/bitstream/handle/10024/74522/Hokkanen_Linda_opinnaytetyo.pdf?sequence=1
- Laitinen, M. & Niskala, A. (toim.) (2013). *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Vantaa: Hansaprint Oy.
- Niskala, A. & Savilahti, T. (2014). *Kokemusasiatuntijuus kehittäjäasiakas-, kokemuskouluttaja- ja vertaistukitoiminnassa*. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus. Saatavilla http://www.sosiaalikalleg.fi/kansalaistoiminta/kehittajaasiakastoiminnan-materiaalit/opas_kehittajaasiakastoiminta
- Niskala, A., Kostamo-Pääkkö & Ojaniemi, P. (2015). Kehittäjäasiakastoiminta – asioihin vaikuttamista kokemusten kautta. Teoksessa Väyrynen, K., Kostamo-Pääkkö, K. & Ojaniemi, P. (toim.), *Sosiaalityön yhteisöllisyyttä etsimässä*. Tallinna: United Press Global.
- Pikkarainen, A. (2015). *Monialaisen kuntoutuksen uudistamistarpeet Keski-Suomessa*. Keski-Suomen SOTE2020-hanke. Raportti 30.4.2015. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu.
- Pohjola, A. (2010). Asiakas sosiaalityön subjektina. Teoksessa Laitinen, M. & Pohjola, A. (toim.) *Asiakkuus sosiaalityössä*. Helsinki: Gaudeamus
- Raivio, H. & Karjalainen, J. (2013). Osallisuus ei ole keino tai väline, palvelut ovat! Teoksessa Era, T. (toim.) *Osallisuus – oikeutta vai pakkoa?* (s. 12-34). Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisu. Saatavilla http://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/64153/JAMKJULKAISUJA1562013_web.pdf?sequence=1
- Toikko, T. & Rantanen, T. (2009). *Tutkimuksella kehittämistoimintaa: Näkökulmia kehittämisprosessiin, osallistamiseen ja tietotuotantoon*. Tampere: Tampere University Press.
- Viirikorpi, P. (2013). Yhteiskehittäminen ESKO-hankkeessa. Teoksessa Häkkinen, Katja ja Tourula, Marjo (toim.) *Järjestöt ja kunta hyvinvointia edistämässä. Näkökulmia järjestö-kuntayhteistyöhön*. Helsinki: SOSTE Suomen sosiaali- ja terveys ry.
- Virtanen, P. & Stenvall, J. (2014). Älykäs julkinen organisaatio. Tallinna: Tietosanoma Oy.

Sina Rasilainen

SOSIAALINEN KUNTOUTUS ASUNNOTTOMUUSTYÖSSÄ – TUNNISTETAANKO ASUNNOTTOMUUDEN ENNALTAEHKÄISY OSAKSI SOSIAALISTA KUNTOUTUSTA?

Johdanto

Sosiaalisella kuntoutuksella tuetaan syrjäytyneiden henkilöiden paluuta yhteiskunnalliseen osallisuuteen vahvistamalla kuntoutettavan sosiaalista toimintakykyä ja sosiaalisen vuorovaikutuksen edellytyksiä. Samaan aikaan sosiaalihuoltolain (L 1301/2014) mukaisen sosiaalisen kuntoutuksen ohessa Suomessa noudatetaan asunto ensin -periaatetta (Housing First). Periaatteen juuret ulottuvat Yhdysvaltoihin, jossa Pathways to Housing -organisaatio on kehittänyt psykologi Sam Tsemberiksen johdolla mallin pitkäaikaisasunnottomuuden vähentämiseen.

1990-luvun alussa kehitetyn asunto ensin -mallin keskeinen periaate on, että asunto on perusoikeus, eikä sitä tarvitse ansaita. Tavoitteena on päihteiden käytön väheneminen tai hallinta niin, että asuminen saadaan turvattua. Malli pohjautuu psykologiseen kuntoutukseen, jossa tarvittava terveydellinen, taloudellinen

ja sosiaalinen tuki integroidaan asumisen yhteyteen ympärivuorokautisesti. Tukea tarjotaan asukkaan omien tarpeiden ja valintojen mukaisesti. Malli on levinnyt sittemmin Yhdysvalloista Kanadaan ja Eurooppaan. Suomessa mallin mukaista asunnottomuuspolitiikkaa on alettu toteuttaa 2000-luvun loppupuolelta lähtien.

Asunto ensin -periaate noudattaa sosiaalisen kuntoutuksen tematiikkaa ja nojautuu vahvasti henkilön kuntoutumiseen. Periaatteella on vahva kytkös sosiaaliin kuntoutukseen ja kuntoutumiseen, mutta antaako lain mukainen sosiaalinen kuntoutus todellisuudessa riittäviä työvälineitä ennaltaehkäisevään asumisen tukeen ja varsinkin pitkäaikaisasunnottomien kanssa tehtävään työhön? Mahdollistaako sosiaalihuoltolaki asunto ensin -periaatteen täysimääräisen toteutumisen nykyisin?

Tässä artikkelissa käsitellään nykymuotoista suomalaista asunnottomuustyötä asunto ensin -periaatteen pohjalta sekä asumissosiaalisen työn ilmentymistä sosiaalisen kuntoutuksen kontekstissa. Artikkelin on asunto ensin -mallin kuvaus, eikä se ole luonteeltaan empiirinen, kokemusperäinen tutkimus.

Asunto ensin -periaate maailmalla

Asunto ensin -mallia kuvataan suurimmaksi innovaatioksi asunnottomuuden vähentämiseksi viimeiseen kolmeen kymmeneen vuoteen. Malli on levinnyt hieman muunneltuna muihin maihin, mutta yhteneväisiä periaatteita löytyy useita alkuperäiseen verrattuna. Näistä merkittävimpiä ovat asumisen ja palveluiden eriyttäminen sekä terveydellisten ja päihdehaittojen vähentäminen. (Pleace & Bretherton 2013.) Tavoitteena on asukkaiden elämänlaadun parantuminen.

Suomessa asunto ensin -periaate lanseerattiin pitkäaikaisasunnottomuuden vähentämishjelmien Paavo I ja II yhteydessä. Vuosina 2008–2015 toteutetut ohjelmat poistivat Suomesta lyhytaikaiset majoitusratkaisut ja toivat tilalle huonevuokralakiin ja vuokrasopimukseen perustuvan tuetun asumisen. Tavoitteena ohjelmakaudella oli puolittaa pitkäaikaisasunnottomuus tarjoamalla 1 250 asuntoa pitkäaikaisasunnottomien kohderyhmälle. Tavoite ylittyi reilusti. Lisäksi ohjelmassa keskityttiin erilaisten palvelujen saatavuuden parantamiseen, mikä onnistui arvioinnin mukaan hyvin. (Ympäristöministeriö 2017b.)

Asunto ensin -periaate tarkoittaa, että asunnon hankkiminen on ensimmäinen tehtävä ennen muita tukitoimia. Asunto on edellytys, joka mahdollistaa asunnottomana olleen henkilön muiden ongelmien ratkaisemisen. Asuntoa ei pidetä kuntoutumisen palkintona, vaan se on kuntoutumisen edellytys.

Amerikkalaista asunto ensin -periaatetta tutkineen Kettusen (2013) mukaan alkuperäisen mallin neljä keskeistä ydinpiirrettä ovat valinnanvapaus, asumisen ja

palveluiden eriyttäminen, kuntoutuminen sekä integraatio. Valinnanvapaus koskee sekä asumista että palveluita. Asiakkaan autonomiaa pyritään tukemaan aina kuin mahdollista, eikä sitä rajoiteta mielivaltaisten pedagogisten tai kuntoutuksellisten periaatteiden mukaisesti. Ainoat tekijät, jotka voivat säädellä asumista, ovat taloudelliset sekä lakeihin ja säädöksiin perustuvat tekijät. Valinnanvapaus koskee myös palveluiden vastaanottamista. Periaate mahdollistaa esimerkiksi päihde- ja mielenterveyspalveluiden vastaanottamisen, mutta niistä kieltäytyminen ei keskeytä asumista kyseisessä palvelussa.

Toinen keskeinen asunto ensin -piirre on asumisen ja palveluiden eriyttäminen. Palvelut ovat saatavilla tarpeen mukaan ja ne mukautuvat asiakkaan tarpeisiin. Asuminen määräytyy normaalin vuokrasuhteen mukaisesti ja palvelut tarjotaan erillisellä sopimuksella. Mikäli vuokrasuhde katkeaa, ei palvelusopimus purkaudu. Jos taas palvelusopimusta ei jatketa, se ei vaikuta vuokrasuhteeseen.

Kuntoutuminen ja integraatio yhteiskuntaan ovat keskeisiä asunto ensin -periaatteen piirteitä. Suurin ero perinteiseen portaattaiseen kuntoutumismalliin on kuntoutumisen mahdollistaminen todellisessa ympäristössä ja luonnollisissa yhteisöissä. Toimintaympäristöllä (toisin sanoen asuinympäristöllä) on merkittävä rooli. Kuntoutumisen edetessä asukkaalla on mahdollisuus integroitua omaan ympäristöönsä. Integroitumisella on tärkeä merkitys palveluiden päättymisen jälkeiseen elämään. (Kettunen 2013.)

Kansainvälisissä tutkimuksissa mallin on todettu lisänneen ihmisten elämänlaatua merkittävästi. Portugalilaisen asunto ensin -periaatetta toteuttavan The Casas Primeiro Housing Firstin hajasijoitetuissa asunnoissa asuvista asukkaista 56 prosenttia koki kuuluvansa osaksi yhteiskuntaa ja 71 prosenttia tunsivat olonsa kohtoisaksi asuinympäristössään. Englannissa toteutetussa, 60 asukasta käsittäväsä asunto ensin -tutkimuksessa todettiin, että asukkaiden säännölliset kontaktit omaan perheeseen lisääntyivät 25 prosentista 50 prosenttiin heidän tullessaan palvelun piiriin. Lisäksi haitallisen päihteiden käytön todettiin vähentyneen 25 prosenttiyksikköä.

Eurooppalaiset ja amerikkalaiset tutkimukset todentavat, että asunto ensin -mallin mukaisessa asumismuodossa asukkaat kokevat huomattavaa turvallisuuden ja osallisuuden tunteen parantumista. Huomioitavaa on, että turvallisuuden tunteen on todettu olevan jopa parempi kuin ennen asunnottomuutta. Asunto ensin -periaatetta ei kuitenkaan ole tarkoitettu ihmeeparantumisen välineeksi, vaan sen on todettu mahdollistavan merkittävän terveyden ja hyvinvoinnin parantumisen sekä vahvemman yhteiskuntaan kuulumisen tunteen. (Pleace 2016.)

Asunto ensin suomessa

Asunto ensin -periaatteen neljä kärkeä (valinnanvapaus, asumisen ja palveluiden eriyttäminen, kuntoutuminen ja integraatio) näkyvät Suomessa ideologian käytännön toteutuksessa mutta mukautuen suomalaiseen palvelujärjestelmään. Tuetua asumista normaalissa asuntokannassa on vähän ja henkilöt asuvat pääasiassa tuetun asumisen yksiköissä. Paavo-ohjelmakausilla asuntoloista pyrittiin eroon muuttamalla yksiköitä asumispalveluyksiköiksi. Asunto ensin on rakennettu usein vanhan asuntolainfrastruktuurin päälle, jolloin eroa entiseen on vaikeaa havaita. Suurimmat muutokset ovat tapahtuneet asukkaiden asumisen laadussa sekä yksityisyyden suojassa, asumisen muuttumisessa vuokraperusteiseksi ja ennen asumisjaksoa vaadittujen päihde- ja mielenterveyskuntoutusjaksojen poistumisessa. Asunto ensin -periaatteessa merkittävässä roolissa olevaa valinnanvapautta ei aina pystytä toteuttamaan kuntien kilpailulainsäädännöstä ja palveluntarjoajien kilpailutuksista johtuen. Tarjolla on pääasiassa vain tietyt asumispalveluja tarjoavat yksiköt.

Suurin eroavaisuus alkuperäisen ja Suomessa toteuttavan mallin välillä näkyy palveluiden ja asumisen eriyttämisessä. Asunto ensin -yksiköissä palveluntuottaja on melkein poikkeuksetta samassa rakennuksessa vuokranantajan kanssa, mikä on täysin vastakkainen lähtökohta Tsemberiksen kehittämälle hajasijoitusmallille. Tämä ei kuitenkaan ole noussut merkittäväksi ongelmaksi Suomessa, koska palveluista irtisanoutuminen ei katkaise asukkaan asumista. Ongelmaksi onkin enemmän muodostunut yksiköiden rahoituspohja, jossa yleensä asuminen ja palvelut on sidottu yhteen. Asumisen päättyminen saattaa estää myös palveluiden saatavuuden kyseisten henkilöiden osalta.

Asunto ensin -yksiköissä on melko hyviä kokemuksia kokonaisvaltaisen kuntoutuksen näkökulmasta. Yksiköissä on yleensä tarjolla erilaisia kuntoutumiseen tähtäviä palveluita, kuten päihde-, mielenterveys- ja terveyspalveluja. Toiminta perustuu haittoja vähentävään ja ongelmia keskittävään naapurustotoleranssiin, joka tarkoittaa naapureiden asettamaa sietokyvyn rajaa. Tällä sanotaan olevan vaikutuksia asukkaiden päihdeiden käytön vähenemiseen sekä fyysisen kunnan kohenemiseen. Toisaalta haasteita tuntuu olevan yhteiskuntaan integroitumisen osalta, koska suuret asumisyksiköt tarjoavat tarvittavan perusturvan asukkaalle. Henkilön ei tarvitse etsiä palveluita ulkopuolelta, mikä taas voi lisätä laitostumisen uhkaa. (Kettunen 2013.) Näin ollen sinänsä positiivisesta asumisen jatkuvuudesta voi syntyä sudenkuoppa pitkällä tähtäimellä.

Asunto ensin -mallin soveltuvuus asukkaalle

Leppo ja Kivelä (2016) ovat haastatelleet asunto ensin -yksiköissä asuvia asukkaita. Tutkijat ovat jaotelleet yksiköissä asuvat asukkaat neljään eri ryhmään. Jokaista ryhmää edustaa asiakkaiden muodostama orientaatio omasta elämäntilanteestaan, eli miten he itse sen hetkisen tilanteensa kokivat. Tyytyväiset tässä ja nyt -asukkaat kokivat, että nykyinen asumismuoto mahdollistaa ihmisarvoisen elämän nykyhetkessä. Tyytyväiset tulevaisuuteen suuntautuneet -ryhmällä oli aktiivinen pyrkimys eteenpäin ja tulevaisuuteen suuntautuva orientaatio. Kolmannella tyytymättömät asukkaat -ryhmällä taas esiintyi tyytymättömyyttä nykyiseen asumismuotoonsa ja lisäksi ulkopuolisuuden tunnetta yhteisössä. Neljäs asukastyyppejä oli kriittiset tarkkailijat, joka ilmaisi pyrkivänsä itsenäiseen asumiseen mahdollisimman nopeasti. Asukkaita yhdisti selkeä, laajempi yhteiskuntapoliittinen tyytymättömyys. Lisäksi tutkimuksen mukaan tutkimukseen osallistuneissa yksiköissä asuu myös viides asukastyyppejä, mutta tutkijat eivät tavoittaneet heitä haastatteluun rankan päihteiden käytön, epäsosiaalisen käytöksen, väkivallan uhan tai levottomuuden vuoksi.

Tutkimuksessa ilmeni, että asukkailla on toisistaan hyvin poikkeavia tapoja samanlaisen asumismuodon kokemiseen. Osa asukkaista kokee asumisyksikön kodikseen, kun taas osa kokee asuinpaikan leimaavaksi. Myös osallisuuden ja ulkopuolisuuden tunne vaihtelee. Olennaista on kuitenkin tiedostaa, että saman asukkaan kokemukset saattavat vaihdella eri vaiheissa asumista, asumispolkua ja kuntoutumista. (Leppo & Kivelä 2016.)

Kysymys nykymuotoisen asunto ensin -mallin soveltuvuudesta ja joustavuudesta asukkaan eri elämänvaiheisiin onkin hyvin keskeinen. Mallin peruseriaate valinnanvapauden toteutumisesta tarvittavien palveluiden näkökulmasta ei aina kyseisissä yksiköissä toteudu.

Asunto ensin -mallin on todettu tavoittavan pitkäaikaisasunnottomia ja heikossa asemassa olevia henkilöitä. Yksiköiden resursseilla ei kuitenkaan pystytä riittävästi puuttumaan asumisen häiriötekijöihin, joten osa asukkaista jää vaille tarvitsemaansa tukea. Tämä on erityisen harmillista niiden asukkaiden osalta, jotka ovat hyvin motivoituneita tuen vastaanottamiseen. Siirtyminen kuntoutumisen myötä asumispalveluyksiköistä tuettuun ja hajasijoitettuun asumiseen on lisäksi hankalaa asuntojen huonon saatavuuden vuoksi. (Leppo & Kivelä 2016.)

Asunto ensin -yksikkö voi olla joko päihteet salliva tai päihteetön yksikkö. Sosiaalisen kuntoutumisen näkökulmasta päihteetön asumismuoto tarjoaa enemmän mahdollisuuksia muutosorientoituneille asukkaalle. Kyseisissä yksiköissä henkilökunnan resursseista suurin osa ei kulu häiriöihin puuttumiseen, mikä taas

on arkipäivää päihteet sallivissa yksiköissä. Päihteettömissä yksiköissä henkilökunnalla on enemmän aikaa tukea asukkaiden osallisuutta, yhteisöllisyyttä ja toimijuutta. Myös henkilökunnan ammatillinen osaaminen ja vuorovaikutuskyvyt vaikuttavat suoraan asiakkaan kuntoutumisen etenemiseen. Ainoastaan asuminen asunto ensin -yksikössä ei siis suoraan takaa sosiaalisen kuntoutuksen elementtien ja asiakkaan valinnanvapauden toteutumista, vaan yksiköiden erilaisilla toimintaperiaatteilla on merkityksensä.

Asunnottomuuden ennaltaehkäisy sosiaalisessa kuntoutuksessa

Valtioneuvoston periaatepäätöksen mukaisen asunnottomuuden ennaltaehkäisyn toimenpideohjelman 2016–2019 tavoitteena on asunnottomuustyön liittäminen entistä laajemmin osaksi syrjäytymisen torjuntatyön kokonaisuutta asunto ensin -periaatteen pohjalta. Tämä tarkoittaa asumisen turvaamista aina, kun asiakas kohdataan palvelujärjestelmässä. Samalla tavoitellaan palvelujärjestelmän uudistamista ennaltaehkäisevämmäksi ja pitkällä aikavälillä myös kustannustehokkaammaksi. (Ympäristöministeriö 2017a.)

Sosiaalisen kuntoutuksen ajatellaan olevan sosiaalisen toimintakyvyn ja kuntoutustarpeen selvittämistä, kuntoutusneuvontaa ja -ohjausta sekä valmistusta arkipäiväisistä toiminnoista suoriutumiseen ja elämänhallintaan. Se on myös ryhmätoimintaa, sosiaalisen vuorovaikutuksen tukea sekä muita sosiaalista kuntoutusta edistäviä toimenpiteitä. Asunnottomuuden ennaltaehkäisyssä kuntoutuksen ja kuntoutumisen rooli on merkittävä. Toimintakyvyn kohenemisella ja ylläpitämisellä, elämänhallinnan tukemisella sekä sosiaalisen vuorovaikutuksen vahvistamisella koetaan olevan suuri vaikutus henkilön kykyyn säilyttää asunto. Sosiaalisen kuntoutuksen elementit ovat hyvin tunnistettavissa asunnottomuuden ennaltaehkäisyn toimenpideohjelmassa, mutta tarjoaako sosiaalinen kuntoutus todellisuudessa riittäviä työvälineitä asunnottomuustyöhön?

Asunnottomuustyötä tekevien kokemuksen mukaan nykymuotoinen sosiaalisen kuntoutuksen käsite painottuu elämäntilanteeseen, jossa asunto on jo olemassa. Asunto ei ole tällä hetkellä Suomessa ihmisen subjektiivinen oikeus, joten sen tarvetta ei välttämättä tunnisteta. Subjektiivinen oikeus tarkoittaa oikeusjärjestyksen mukaisesti etua tai valtaa tehdä jotakin, kuten työtä tai opiskelua sekä anoa oikeutta (Suomisanakirja 2017). Koska kuntoutuksessa asunnon olemassaololla on vahva merkitys, onko asunnottomalla henkilöllä realistiset mahdollisuudet päästä sosiaalisen kuntoutuksen piiriin? Asunnottomuustyön näkökulmasta sosiaalinen kuntoutus on ympäristösidonnainen prosessi, jossa yhteiskuntaan integroituminen tapahtuu palvelujen kautta. Tätä voisi kärjistäen kutsua jopa palvelu-

sidonnaiseksi prosessiksi. Todellisuudessa jo muutto pois kadulta omaan asuntoon voi käynnistää kuntoutumisprosessin, koska henkilön voimavaroja ei enää kulu päivittäiseen yösjän etsimiseen.

Palvelusidonnaisuus poikkeaa asunto ensin -periaatteen ydinajattelusta. Asumisen jatkuvuutta ei tule sitoa palveluihin liittyviin ehtoihin. Asuminen ja palvelut eriytetään, jolloin asumiskykyä ei ensin arvioida. Itsenäistä asumista harjoitellaan omassa asunnossa. Niin ikään valinnanvapaudella on keskeinen rooli. Sitoutuminen oman tilansa kohentamiseen toteutuu silloin, kun henkilöllä on oikeus valita itselleen sopivat toimenpiteet. Keskeiset arvot ovat itsemääräämisen kunnioittaminen ja osallisuuden vahvistaminen.

Sosiaalihuoltolain mukaan sosiaalisella kuntoutuksella edistetään kaikkien yhteiskunnan jäsenten yhtäläisiä mahdollisuuksia yhteiskuntaan integroitumisen periaatteella (L 1301/2014). Kokemusten mukaan integroituminen on lähtökohtaisesti vaikeaa, jos henkilö on asunnoton. Joissain tapauksissa asunnoton on onnistunut käymään tilapäisesti töissä tai opiskelemaan. Yleensä asunnottomuus merkitsee ihmiselle kuitenkin vahvaa ulkopuolisuutta yhteiskuntajärjestelmästä.

Kuntoutuminen ja yhteiskuntaan integroituminen ovat myös sosiaalisen kuntoutuksen keskiössä, joten asunnottomuustyön yhteyden sosiaaliseen kuntoutukseen tulisi olla vahva. Sosiaalisen kuntoutuksen määritelmässä tunnistetaan arjen hallinnan taidot, mikä todennäköisesti käytännön työssä tarkoittaa myös joitain asumisen tuen muotoja. Terminä asumisen tuki puuttuu määritelmästä, mikä hankaloittaa varsinaisen asumisen tuen työn muotojen kohdentumista sitä tarvitseville asiakkaille.

Asumissosiaalinen työote

Granfelt (2015) on määritellyt asumissosiaalisen työn käsitteen asunnottomien tai aiemmin asunnottomuutta kokeneiden parissa tehtäväksi työksi. Työllä pyritään vastaamaan asumista vaarantaviin sosiaalisiin, psykososiaalisiin ja käytännöllisiin ongelmiin. Asumissosiaalisen työn ensisijaisena tavoitteena on asumisen turvaaminen ja asunnottomuuden ennaltaehkäisy. Asumissosiaalisella työllä voidaan edesauttaa asukkaan toipumista ja sosiaalista integraatiota. Asumissosiaalisella työllä tarkoitetaan eettistä köyhyyden ja eriarvoisuuden vastaista työtä, joka kohdentuu usein käytännön asioiden ja henkilön sosiaalisen tilanteen selvittelyyn.

Asumissosiaalisen työn käsitteessä on paljon samoja elementtejä asunto ensin -periaatteen kanssa. Molemmissa keskeistä on asumisen turvaaminen sekä asumista vaarantavien tekijöiden tunnistaminen. Asumissosiaalisen työn ei voida ajatella olevan vain asumisohjaajien ja -neuvojen työtä, vaan asumisen asioi-

den puheeksi ottaminen ja asumisen ensisijainen turvaaminen tulisi olla kaikkien palvelujärjestelmässä toimivien työntekijöiden ydinosasta. Asumissosiaalisen työtteen tulisikin vakiintua kaikkien asiakastyötä tekevien, erityisesti sosiaali- ja terveydenhuollon, työntekijöiden työhön.

Eri asia on, onko palvelujärjestelmässä toimivilla henkilöillä tällä hetkellä riittävä osaaminen asumisen asioiden puheeksi ottoon ja asumisen tukemiseen. Asiakkaat saattavat tarvita tukea asunnon saamiseen, siisteyteen ja ylläpitoon, arjen taitoihin sekä taloudenhallintaan. Yhä suuremmassa roolissa ovat erilaiset velka-, talous- ja häätöasiat sekä niiden järjestelyt. Jokaisen työntekijän tulisi aina varmistaa asiakas kohdatessaan, onko henkilön asuminen turvattu. Tämä koskee myös erilaisten ostopalveluiden kautta tuotettavaa tukea, ei ainoastaan kuntien tai kuntayhtymien viranomaisroolissa olevia henkilöitä.

Ei ole realistista ajatella, että tulevaisuudessa suunnattaisiin merkittävästi resursseja suoraan asumisen tukeen. Kuntien heikkenevästä taloustilanteesta johtuen asumissosiaalinen työ tulisikin tuoda osaksi kaikkien alan ammattilaisten työnkuvaa. Asumissosiaalinen työote tulisi sisällyttää myös toisen asteen oppilaitosten ja korkeakoulujen sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuksen perusteisiin sekä opetussuunnitelmiin, jotta jatkossa alalle valmistuu jo valmiiksi asumissosiaalisen työtteen hallitsevia ammattilaisia.

Asumissosiaalisen osaamisen lisäämisen myötä asumisen tukemisesta tulee vahvemmin osa myös sosiaalista kuntoutusta asunto ensin -periaatteen mukaisesti. Työntekijöiden osaamisen kehittämisen lisäksi tarvitaan lainsäädännöllistä ohjausta sekä asumissosiaalisen työtteen ja sosiaalisen kuntoutuksen sisältöjen kehittämistä ennaltaehkäisevän asunnottomuustyön näkökulmasta.

Sosiaalinen isännöinti ja kotiin vietävä tuki

Sosiaalisella isännöinnillä on todettu olevan tuloksellisia vaikutuksia asunnottomuuden ennaltaehkäisyyn. Sosiaalista isännöintiä voidaan pitää yhtenä sosiaalisen kuntoutuksen muotona. Sosiaalinen isännöinti on tarkoitettu tueksi itsenäiseen vuokra-asumiseen niille henkilöille, joilla on elämänhallinnallisia haasteita. Tyypillisimmät haasteet ovat vuokrarästit, järjestyshäiriöt sekä asunnon puutteelliseen hoitoon liittyvät ongelmat. Sosiaalinen isännöinti toteutuu usein sosiaalitoimen tai muun viranomaisen havainnosta ja sen tavoitteena on tukea asukasta säilyttämään asuntonsa esimerkiksi häätötilanteessa. (ViaDia Mikkeli 2017.)

Sosiaalinen isännöinti on toimiva esimerkki sosiaalityön ja kiinteistöyhtiön vahvasta yhteistyöstä. Sen avulla pyritään toteuttamaan asunto ensin -periaatetta tavallisessa asuntokannassa eli normaalissa vuokra-asumisessa. Sosiaalista

isännöintiä toteutetaan kuntien vuokrataloyhtiöiden asuntokannassa, järjestölähtöisesti tai sosiaalitoimen palveluna. Myös nuorten asuttamista esimerkiksi ikääntyneiden palvelutaloihin voidaan kutsua sosiaalisesti isännöinniksi, mutta tällöin sen merkitys on enemmän seuranpitoa kuin asukkaan oman elämänhallinnan kohentamista.

Toinen tehokas sosiaalisen kuntoutuksen toimintamalli asunnottomuuden ennaltaehkäisyssä näkökulmasta on kotiin vietävä tuki, jota kutsutaan myös liikkuvaksi tueksi. Kotiin vietävä tuki on asiakkaan tilanteen huomioivaa, yksilöllisen asumisen tukipalvelua. Tavoitteena on vahvistaa asiakkaan voimavaroja, tukea arjen taitoja ja ohjata tarvittavien palvelujen piiriin. Sosiaalihuoltolain (L 1301/2014) mukaan kotiin annettavaa tukea on tarjottava aina ensisijaisesti siihen nähden, että asiakas joutuisi muuttamaan pois omasta asunnosta. Kotiin annettavaa tukea ei ole kuitenkaan sosiaalihuoltolaissa määritelty sosiaalisen kuntoutuksen palveluksi, vaikka se voisi olla sitä. Tosin sosiaalihuoltolaki ei kuitenkaan sulje pois kotiin vietävää tukea sosiaalisesta kuntoutuksesta. Voidaan ajatella sosiaalihuoltolain jopa kannustavan siihen, koska lain mukaan kotiin annettavan tuen tulisi olla asiakkaalle ensisijaista.

Jotkut kunnat ovat lähteneet toteuttamaan sosiaalista kuntoutusta kotipalveluna. Esimerkkinä tästä on sosiaalisen kuntoutuksen Noste-tiimi Lahdessa. Tiimin toimintamuodoista 48 % keskittyy asiakkaiden toimintakyvyn ylläpitoon, asiointiin kuuluvien tehtävien suorittamiseen ja niissä avustamiseen, 36 % asumiseen, hoitoon ja huolenpitoon kuuluvien tehtävien suorittamiseen sekä niissä avustamiseen ja 19 % muiden, jokapäiväiseen elämään kuuluvien tehtävien suorittamiseen sekä niissä avustamiseen (Hujanen, 2017). Asumiseen ja asumisen tukeen liittyvän työn osuus on merkittävä Noste-tiimin palveluissa. Kotipalveluna toteutettu sosiaalinen kuntoutus on todettu tulokselliseksi asiakkaiden elämänlaadun ja asumiskyvyn kohentamisen kannalta.

Kokemusasiantuntijuus

Kokemusasiantuntijalla tarkoitetaan henkilöä, jolla on omakohtaista kokemusta tietyistä problematiikasta ja siihen johtaneista syistä. Yleensä kokemusasiantuntijalla on jonkin verran etäisyyttä omasta akuutista tilanteestaan, mistä johtuen hän pystyy arvioimaan tilanteeseen johtaneita syitä jo hieman oman kokemuksensa ulkopuolelta. Kokemusasiantuntijuudella on pitkä perinne päihde- ja mielenterveysyhteisöissä, mutta sen käyttö asunnottomuustyössä on ollut vähäistä. Hallituksen pitkäaikaisasunnottomuuden ja asunnottomuuden ennaltaehkäisyssä toimenpiteiden myötä kokemusasiantuntijuuden roolia on pyritty vahvistamaan.

Nykyinen pirstaloitunut palvelujärjestelmä ei mahdollista asunnottomuuteen johtavien riskitekijöiden tunnistamista kovinkaan tehokkaasti. On todettu, että asunnottomuutta kokeneilla tai asunnottomuusuhan alla olleilla henkilöillä on paljon hyödynnettävää tietoa palveluiden kehittämisen näkökulmasta. Asunnottomuustyön kokemusasiantuntijuutta kehitetään parhaillaan Suomessa erilaisten yksilö- ja ryhmätyömuotojen sekä hankkeiden myötä.

Eräs kuntatason ennaltaehkäisevän asunnottomuustyön kehittämisessä mukana toimiva kokemusasiantuntija tiivistää oman kokemuksensa neljän eri näkökulman kautta: 1) jokainen on muun muassa lapsuutensa ja nuoruutensa tuotos – yksilö, 2) jokainen meistä voi kohdata raskaita vastuksia, 3) ongelmissa oleva ihminen tulisi kohdata aidosti yksilönä, 4) jokaisella on oikeus kotiin. Hänellä on myös kokemusta palveluiden pirstaleisuudesta. Kokemusasiantuntija toteaa, että ongelmaisen, tilanteeseen väsyneen ihmisen, odotetaan olevan erilaisten organisaatioiden asiantuntija. Hänen tulee tuntee asetuksia ja lakeja sekä noudattaa oikeaa marssijärjestystä.

Kokemusasiantuntija kokee, että palvelujärjestelmä luo ihmiselle tilanteita, joista on vaikea päästä uuteen alkuun elämässä. Hänen kohdallaan asia on tullut ilmi muun muassa asunnonhaussa. Hänen vuokranantajansa sanoi asunnon irti myynnin vuoksi. Uutta asuntoa hakiessaan hän sai vastauksen, ettei asunnon tarve ole akuutti. Kriisimajoitusyksikköön päästyään hän teki uuden asuntohakemuksen sosiaalitoimen puollon kanssa ja asuntotarjous tuli jo kuukauden päästä.

Voimavaralähtöistä lähestymistapaa pidetään sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteita ja myönteistä muutosta edistävänä (ks. Keskitalon ja Vuokila-Oikkosen artikkeli). Keskeistä on asiakkaan kuuleminen, dialogisuus ja asiakkaan omien tavoitteiden fokuusoituminen ongelmalähtöisen ajattelutavan sijaan.

Asunnottomuustyön kokemusasiantuntijan kokemuksen mukaan voimavaralähtöinen lähestymistapa ei asunnottoman henkilön kohdalla aina toimi. Dialogisuuteen päästäkseen tulisi tuntee organisaatiot ja palveluntuottajat. Omien tavoitteiden hahmottaminen on hankalaa, koska palvelukentän tunteminen on heikkoa. Asunnottoman ensisijainen tavoite on usein saada asunto. Tämän jälkeen voimavaralähtöinen työskentelyote mahdollistuu ja ajatus kääntyy ongelmista mahdollisiin ratkaisuihin.

Kokemusasiantuntijan mukaan olennaisempina tekijöinä avun saannissa ja kuntoutumisessa ovat palveluissa toimivat henkilöt ja heidän asenteensa. On tärkeää tietää, kuka on oma työntekijä ja keneen ottaa yhteyttä. Pelkkä tieto henkilön olemassaolosta riittää.

Oman kokemuksensa perusteella kokemusasiantuntijan mukaan olemassa on yksi ainoa rakenteellinen ratkaisu, joka toimii: asunto ensin. Hän kokee, että

asunnon tulisi olla automaattisesti yksi sosiaalisen kuntoutuksen palveluista. (Kokemusasiantuntija, henkilökohtainen tiedonanto 3.4.2017.)

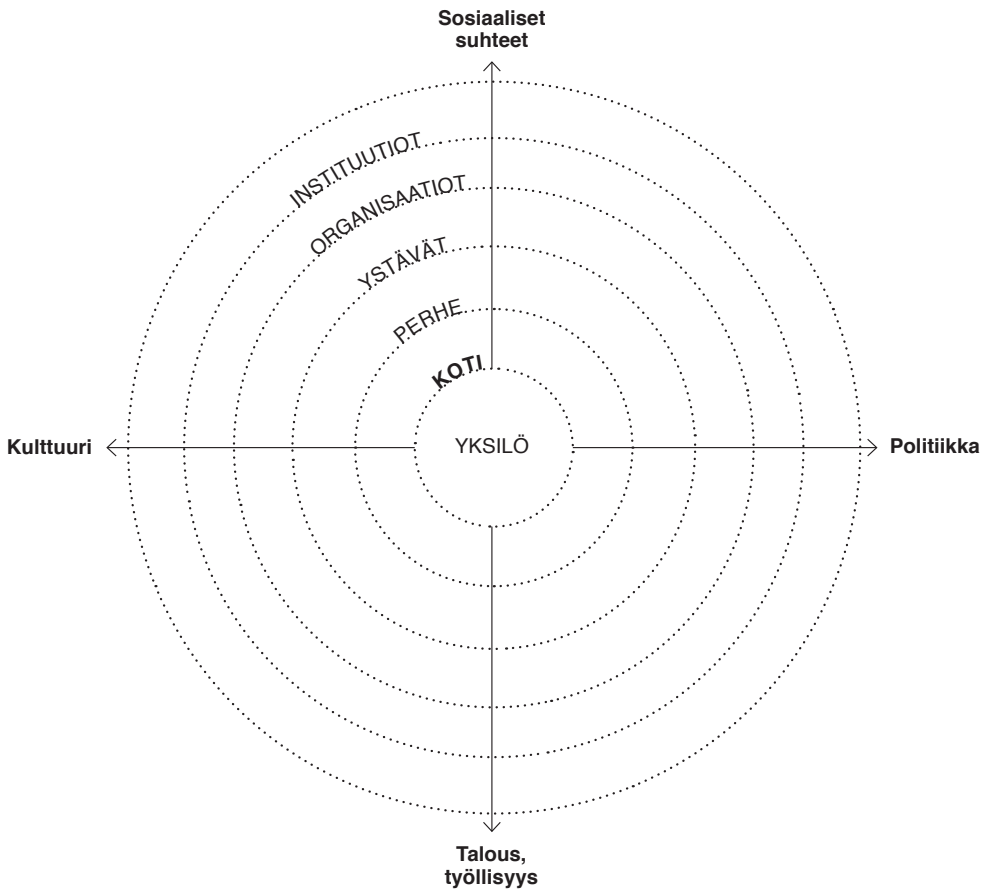
Asunnottomuus vs. kodittomuus

Asunnottomuuden riskitekijöitä pohtiessaan asunnottomuustyön kehittämistyössä mukana oleva kokemusasiantuntija nostaa tärkeimmäksi tekijäksi lapsuuden kodin. Hänen mukaansa useat ongelmat kasvavat lapsuuden kokemuksista. Koti on ratkaisevan tärkeä kasvavalle lapselle ja itsenäistyvälle nuorelle. Kokemusasiantuntijan mukaan opiskeluaika voi olla toinen merkittävä vaihe ja kokonaisuutena liian raskas monelle nuorelle. Opiskeluaikaan liittyy paljon tekijöitä: itsenäistyminen, aikuistuminen, elämän hallinta, ihmisenä kasvu, parisuhde ja vanhemmuus sekä asumisen hallinta ja kodin rakentaminen. Jos lapsuuden kodissa ei ole saanut riittäviä valmiuksia asioiden hallintaan, voivat seuraukset olla kielteisesti vaikuttavia ja johtaa myöhemmin asunnottomuuden uhkaan. (Kokemusasiantuntija, henkilökohtainen tiedonanto 3.4.2017.)

Toiseksi merkittäväksi asunnottomuuteen johtavaksi riskitekijäksi nousee kodin tuntu ja kodin tunteen puute. Myöskään nykyinen kielellinen terminologia ei tue tätä ajattelua, koska Suomessa käytetään virallisina termeinä asunnotonta ja asunnottomuutta. Muissa Euroopan maissa puhutaan kodittomuudesta (vrt. englannin kielen *homelessness*), mikä kuvaa asiaa myös tunnetasolla paremmin. Kodin tuntu tuntuu olevan ratkaiseva tekijä monen henkilön asunnottomuuspolulla. Henkilöt kuvailevat heidän elämänsä sisältäneen useita asuntoja, harvoin koteja. Koska asuntoon ei ole syntynyt kodinomaista tunnesidettä, sen menettämisen riski kasvaa.

Myös haastellun kokemusasiantuntijan mukaan kodin tunnulla on keskeinen ja ratkaiseva merkitys. Hän toteaa, ettei koti ole asunto, mutta asuntokaan ei ole aina koti. Olennaisinta on hänen mielestään turvallinen ja toimiva yhteisö. (Kokemusasiantuntija, henkilökohtainen tiedonanto 3.4.2017.) Kodin tuntuun vaikuttaa vahvasti osallisuuden tunne, eli kuuluminen johonkin viiteryhmään. Viiteryhmä voi olla asumisyhteisö, naapurusto tai muu yhteiskunta.

Niemisen artikkelissa kuvio 2 kuvaa sosiaalisen kuntoutuksen vaikutuksia kerroksellisella rakenteella ihmisen elämänpiiristä. Yksilöä ympäröivät erilaiset perheen, ystävien, organisaatioiden ja instituutioiden rakenteet. Tässä kontekstissa sosiaalista kuntoutumista oletetaan tapahtuvan. Kodin merkitys sosiaalisessa kuntoutumisessa ei kuviossa näy, joten sen huomioarvoa tulisi kokonaisuudessa lisätä (ks. kuvio 1). Koti suojaavana ja yksilön kuntoutumista tukevana mekanismina tulisi nostaa suurempaan arvoon.

KUVIO 1. Kodin merkitys sosiaalisessa kuntoutuksessa

Suomessa tulisi viedä keskustelua enemmän keskieurooppalaiseen suuntaan, jossa kodin merkitys ja kotiin liittyvät tunnetekijät nostetaan suurempaan arvoon. Miten voimme tukea asunnottomuusuhan alla olevan henkilön kodin tuntua ja vahvistaa tunnesidettä? Miten sosiaalisen kuntoutuksen keinoin voimme tukea mahdollisesti jo lapsuudessa vaurioitunutta tunnemaailmaa, joka kodin tuntuun ja varsinkin sen säilyttämiseen liittyy?

Yhteenveto

Asunnottomuustyön merkitys on noussut Suomessa viimeisen kymmenen vuoden aikana. Vaikuttavimpina tekijöinä tähän ovat olleet valtioneuvoston periaatepäätös pitkäaikaisasunnottomuuden vähentämisestä sekä asunto ensin -periaatteen käyttöönotto. Merkittävin syy pitkäaikaisasunnottomuuden vähentymiseen on ollut asuntoloiden rakenteellinen muuttaminen asumisyksiköiksi ja huoneenvuokralain mukainen asuminen. Asunnottomuustyötä ohjataan nykyään enemmän ennal-

taehkäisevään suuntaan asunnottomuuden ennaltaehkäisyn toimenpideohjelman avulla. Tavoitteena on laajemman, asunnottomuusuhan alla olevan, kohderyhmän tavoittaminen ennaltaehkäisevin työmenetelmin. Tämä tarkoittaa vahvemmin asumisen tukea henkilöille, joilla asuminen uhkaa vaarantua eri syistä.

Asumissosiaalisen työn vahvistamisella pyritään lisäämään palvelujärjestelmässä toimivien työntekijöiden osaamista asumisen turvaamiseksi ja asunnottomuuteen johtavien riskitekijöiden tunnistamiseksi. Asumissosiaalisen työn tavoitteena on lisätä asiakkaan yhteiskuntaan kuuluvuuden tunnetta ja tukea asukasta integroitumisessa. Asumisen tuen lisäksi asiakkaat tarvitsevat erilaisia sosiaalisen kuntoutuksen keinoja toimintakykynsä vahvistamiseksi, syrjäytymisen torjumiseksi ja osallisuuden edistämiseksi.

Asunto ensin -malli tarjoaa asukkaalle huoneenvuokralakiin perustuvan asumisen ilman palvelusidonnaisuutta. Asuminen ja palvelut on eriytetty, jolloin asuminen ei vaarannu, vaikka henkilö ei ota palveluita vastaan. Asumissosiaalisen työotteen tapaan asunto ensin -mallin keskeinen piirre on kuntoutumisen ja yhteiskuntaan integroitumisen tukeminen. Molemmissa keskeistä on myös asumisen turvaaminen ja asumista vaarantavien tekijöiden tunnistaminen. Molemmissa periaatteissa asuntoa pidetään yhtenä vaikuttavana kuntoutumisen välineenä.

Sosiaalihuoltolain mukaisen sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteena on kuntoutuminen perheen, lähipiirin ja yhteiskunnan rakenteissa. Toimintaympäristöllä on suuri merkitys, ja asunnottomuustyön näkökulmasta se voi olla myös asuinympäristö. Sosiaalisen kuntoutuksen määritelmässä ei kuitenkaan tunnisteta asuntoa kuntoutumisen välineenä, vaikka tosiasiaassa asunnon puuttuessa kuntoutuminen on vaikeaa.

Asunnottomuustyön toimintamuodoissa on olemassa työn muotoja, jotka tukevat asukkaan kuntoutumista. Näistä esimerkkeinä ovat sosiaalinen isännöinti ja kotiin vietävä tuki. Molempia työn muotoja toteutetaan sosiaalipalveluissa, ja ne tukevat ihmisen elämänhallintaa sekä asumiskykyä. Kotiin vietävän tuen tarve lisääntyy ennaltaehkäisevän työotteen myötä merkittävästi. Sen tulisi olla vahvemmin osa sosiaalisen kuntoutuksen työmuotoja.

Palveluiden kehittämisessä ennaltaehkäisevämpään suuntaan tulisi vahvemmin käyttää asunnottomuuden kokemusasiantuntijoita. Kokemusasiantuntijuuden kautta kodin merkitys nousee suurempaan arvoon, ja kokemukset lapsuuden kodista ja kodin tunnusta ovat merkityksellisiä. Asunnottomuutta kokeneet henkilöt kuvailevat usein heillä olleen useita asuntoja mutta harvoin kotia. Kodin tunnun ja osallisuuden tunteen vahvistuminen omassa asuinympäristössä vaikuttavat

olevan keskeisiä tekijöitä ihmisen kyvyssä säilyttää asunto. Asunnon merkitystä kuntoutumisessa tulisikin korostaa entistä enemmän sekä käytännön asiakastyössä että sosiaalista kuntoutusta koskevassa lainsäädännössä. Tällä turvataan asiakkaan oikeus asumiseen, asuntoon ja tarvittaviin kuntoutumistoimiin.

LÄHTEET

- Granfelt, R. (2015). *Asumissosiaalinen työ: Kotiin ja rikollisuudesta irti?* Y-säätiö. Saatavilla 9.2.2018 https://ysaatio.fi/assets/files/2015/11/asumissosiaalinen_tyo_julkaisu_web.pdf
- Hujanen, K. (2017). #Noste – sosiaalista kuntoutusta Lahdessa. [Luento]. Lahti: Sibeliustalo. Valta-kunnalliset aikuissosiaalityön päivät.
- Kettunen, M. (2013). Asunto ensin -malli Yhdysvalloista ja soveltaminen Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka*, 78 (5), 562-570. Saatavilla <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201402101419>
- L 1301/2014 Sosiaalihuoltolaki. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141301>
- Leppo, A. & Kivelä, P. (2016). *Asukkaan ääni. Asukkaiden kokema tuetun asumisen laatu*. Helsinki: Sininauhasäätiö.
- Pleace, N. (2016). *Housing First Guide Europe*. Feantsa. Saatavilla 14.2.2018 <https://housingfirstguide.eu/website/>
- Pleace, N. & Bretherton, J. (2013). *The Case for Housing First in the European Union: A Critical Evaluation of Concerns about Effectiveness*. Saatavilla 1.10.2017 http://housingfirstguide.eu/website/wp-content/uploads/2016/03/The-case-for-Housing-First-in-the-EU-np_and_jb.pdf
- Suomisanakirja. (2017). Saatavilla 24.3.2017 <http://www.suomisanakirja.fi/oikeus>
- ViaDia Mikkeli. (2017). Saatavilla 24.3.2017 <http://www.viadia.fi/mikkeli/viadia-paikallisyhdistys/sosiaalinen-isannointi/>
- Ympäristöministeriö. (2017a). *Asunnottomuuden ennaltaehkäisyn toimenpideohjelma 2016-2019*. Saatavilla 27.3.2017 http://www.ym.fi/fi-FI/Asuminen/Ohjelmat_ja_strategiat/Asunnottomuuden_ennaltaehkaisyn_toimenpideohjelma
- Ympäristöministeriö. (2017b). *Pitkäaikaisasunnottomuuden vähentämishjelma 2012-2015*. Saatavilla 23.3.2017 [http://www.ym.fi/fi-FI/Asuminen/Ohjelmat_ja_strategiat/Paattyneet_hankkeet/Pitkaaikaisasunnottomuuden_vahentamisohj\(1873\)](http://www.ym.fi/fi-FI/Asuminen/Ohjelmat_ja_strategiat/Paattyneet_hankkeet/Pitkaaikaisasunnottomuuden_vahentamisohj(1873))

Titi Gävert & Päivi Thitz

NÄHDYKSI JA KUULLUKSI TULEMISEN MAHDOLLISTAMINEN DIAKONIATYÖN KOHTAAMISISSA

Johdanto

Tässä artikkelissa tarkastellaan kirkon diakoniatyössä kehitettyä, aiempaa moniulotteisempaa kokonaisvaltaisen kohtaamisen lähestymistapaa. Lisäksi esille nostetaan spirituaalisesti sensitiivisen työtteen merkitystä ja mahdollisuuksia osana ihmisen kohtaamista. Esittelemämme lähestymistavan juuret ovat diakoniatyössä, mutta tämä ihmisen kokonaisvaltaisuuden huomioiva työtapa on sovellettavissa laaja-alaisesti kaikessa kohtaamistyössä.

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon diakoniatyön sekä kuntien ja järjestöjen sosiaali- ja terveysalan työn tavoitteet hyvinvoinnin ja terveyden edistämisessä ovat paljolti yhteisiä. Näillä työkentillä toimitaan monilta osin samojen periaatteiden mukaisesti ja autetaan usein myös samoja ihmisiä. Sekä diakoniatyössä että sosiaalisessa kuntoutuksessa tavoitteena on tukea asiakkaan omia voimavaroja ja niiden käyttöön ottamista elämän eri alueilla. Tavanomaisesta sosiaalisesta kuntoutuksesta diakoniatyö eroaa erityisesti spiritualiteetin teemojen osalta. Diakoniatyö on myös väljemmin säädelyä kuin esimerkiksi kuntien sosiaalityö. Kokonaisuutena lähimmäisenrakkauteen perustuvaa diakoniaa toteutetaan seurakunnissa eri työntekijäryhmien ja seurakuntalaisten yhteistyönä. Tässä artikkelissa keskitytään ammatillisesti koulutettujen diakoniatyöntekijöiden työn näkökulmiin.

Aluksi kuvataan lyhyesti diakoniatyön kehittymistä ja tehtävää sosiaali- ja terveysalan työtä täydentävänä ja jossain määrin myös paikkaavana kirkon työmuotona. Seuraavaksi avataan spiritualiteettiä osana kokonaisvaltaista kohtaamista. Artikkelin ydin keskittyy uudenlaisen kokonaisvaltaisen kohtaamisen lähestymistavan kuvaamiseen ja siten ihmisen nähdyksi ja kuulluksi tulemisen mahdollistamiseen.

Diakoniatyön lähtökohdat

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon diakonian tavoitteena on puolustaa jokaisen ihmisen ihmisarvoa. Taustalla on kristillinen ihmiskäsitys, jossa ihmisen arvo ei riipu menestyksestä, elintasosta, kansallisuudesta, sukupuolesta tai uskonnosta. Diakoniatyö vaikuttaa toiminnallaan ihmisarvoisen elämän toteutumiseksi sekä Suomessa että kansainvälisesti. Tavoitteena on auttaa erityisesti heikoimmassa asemassa olevia ja niitä, jotka uhkaavat jäädä muun avun ulottumattomiin (KJ 1055/1993, 4:3). Seurakunnan jäsenyys tai sen puute ei vaikuta diakonisen avun saamiseen. Seurakunnissa toimivat diakoniatyöntekijät ovat koulutukseltaan joko sosionomeja tai sairaanhoitajia, minkä lisäksi heillä on erityisosaaminen kirkon työhön ja diakoniaan. Diakoniatyöhön kelpoistava ammattikorkeakoulututkinto antaa vahvan arvopohjan ja eettiset lähtökohdat erityisesti hauraassa elämäntilanteessa olevien ihmisten kokonaisvaltaiseen kohtaamiseen.

Suomalaisessa yhteiskunnassa evankelis-luterilaisella kirkolla on ollut keskeinen rooli eri tavoin heikoimmassa asemassa olevien auttamisessa. Kunnallinen sosiaali- ja terveydenhuolto pohjautuu monilta osin 1800-luvulla kehittyneen kirkon köyhäinhoidon perustalle. Hyvinvointivaltion muodostumisen ja erityisesti kansanterveyslain 1972 myötä kirkon diakoniatyön roolina suhteessa sosiaali- ja terveysalaan on ollut täydentää kuntien terveys- ja sosiaalipalveluja ja toisaalta paikata sosiaaliturvaan jääneitä aukkoja. Diakoniatyöstä on puhuttu viimeisenä luukkuna, josta apua tarvitseva on hakenut tukea ja apua yhteiskunnan turvaverkkojen peittäessä. (Juntunen 2011, 7–9; Malkavaara 2015; Kiiski 2013, 9–13.) Diakoniatyön rooli sosiaaliturvan aukkojen paikkaajana tuli näkyväksi esimerkiksi keväällä 2017 toimeentulotuen Kela-siirtoon liittyvissä ongelmissa, jolloin diakoniatyö pystyi nopeasti vastaamaan ihmisten hätään tarjoamalla välitöntä taloudellista kriisiapua sekä ruokaa.

Diakoniatyön tarjoama tuki on pääosin keskusteluapua, elämäntilanteen selvittelyä, akuuttiin tilanteeseen annettua konkreettista apua ja tarvittaessa ohjaamista yhteiskunnan palvelujen piiriin. Diakoniatyöntekijät tekevät yhteistyötä erityisesti kunnan sosiaali- ja terveystoimen sekä paikallisten järjestöjen kanssa.

(Kiiski 2013, 35–37.) Yksilökohtaisten kohtaamisten ohella ihmisiä kohdataan diakonian ryhmä- ja yhteistyössä. Ryhmämuotoisella toiminnalla tuetaan sosiaalista kanssakäymistä, hyvinvointia sekä luodaan mahdollisuuksia vertaistuelle. Osallisuutta tukevat työtavat tarjoavat tilaa ihmisten omalle toiminnalle, luovat ja vahvistavat yhteisöllisyyttä sekä ihmisten osallisuutta seurakuntalaisina ja kansalaisina. Diakoniatyön yhteisöjä vahvistava työ pyrkii tukemaan erityisesti heikoimmassa asemassa olevien ihmisten osallisuutta. (Gävert 2016, 37–44; Thitz 2013, 97–99.)

Diakoniatyön yhtenä vahvuutena on maantieteellinen kattavuus, sillä jokaisessa seurakunnassa on vähintään yksi diakoniatyöntekijä. Vuonna 2016 Suomessa oli 408 seurakuntaa, joissa työskenteli 1317 diakoniatyöntekijää (Kirkon työmarkkinailaitos 2017). Maantieteellisen kattavuuden myötä diakoniatyö tavoittaa apua tarvitsevia ihmisiä myös kasvukeskusten ulkopuolella ja syrjäseuduilla, missä muut sosiaali- ja terveydenhuollon palvelut saattavat olla kaukana tai heikompiensaisten näkökulmasta vaikeasti tavoitettavissa. (Kivelä 2014, 87–91; Malakavaara 2015, 95–96.)

Sosiaali- ja terveydenhuoltolait säätelevät melko tarkasti kunnallisen sosiaalityön ja terveydenhuollon tehtäviä. Sen sijaan kirkkolaki määrittelee diakoniatyön tehtävät hyvin väljästi: tehtävänä on lähimmäisenrakkauden toteuttaminen (KL 1054/1993, 1:2). Kun kirkon säädökset eivät yksityiskohtaisemmin määrittele diakoniatyön kohderyhmiä tai työtapoja, on seurakunnilla mahdollisuus toteuttaa ja suunnata diakoniatyötä joustavasti paikallisen ja ajankohtaisen tarpeen mukaan. Tämä on näkynyt viime aikoina esimerkiksi kirkon diakoniatyöntekijöiden auttaessa laajamittaisesti turvapaikanhakijoita organisoimalla hätämajoitusta, ruokaa ja suojaa. Hätäavun jälkeen turvapaikanhakijoiden auttaminen on jatkunut yhteistyössä muiden toimijoiden kanssa. (Niemi & Siirto 2017; Gävert 2016; Suonio, Kainulainen, Gävert, Väisänen & Saari 2017, 260–261.)

Kirkon diakoniatyön ja sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteet syrjäytymisen ehkäisemisessä ja osallisuuden edistämässä ovat monelta osin samansuuntaiset (ks. Niemisen artikkeli). Usein samoja asiakkaita kohdataan sekä sosiaalisen kuntoutuksen että diakoniatyön parissa. Näistä näkökulmista diakoniatyö on luonteva sosiaalisen kuntoutuksen yhteistyötaho (ks. Määtän artikkeli). Useilla paikkakunnilla onkin rakentunut uudenlaisia yhdessä työskentelyn tapoja, kun sosiaalityö on jalkautunut kohtaamaan ihmisiä diakoniatyön järjestämiin yhteisöruokailuihin tai muihin avoimiin kohtaamispaikkoihin. Monet seurakunnat tarjoavat yhteisöllistä toimintaa, jossa kuntoutuja voi vahvistaa toimintakykyään ja luoda tukea antavia sosiaalisia suhteita.

Spirituaalisesti sensitiivinen työote

Yksi kokonaisvaltaisen kohtaamisen näkökulma on spirituaalisten tarpeiden huomioiminen. Spiritualiteetin käsitteellä viitataan hengellisyyttä tai tiettyä uskonnollista vakaumusta laajemmin elämän merkityksellisyyteen, henkisiin ja eettisiin arvoihin sekä eksistentiaaliin kysymyksiin. Spiritualiteetti on ihmisen oman elämän syvien merkitysten etsimistä, eettisten periaatteiden pohdintaa sekä ihmissuhteisiin ja elämään kuuluvan mysteerisen ulottuvuuden kokemista. Spirituaalisuudessa ovat läsnä myös käsitykset tuonpuoleisuudesta ja näkymättömän todellisuuden olemassaolosta. (Canda 1995.)

Ihmisen ymmärtäminen kokonaisvaltaisena psyko-fyysis-sosiaalisena olentona on osa sosiaali- ja hoitotyön ihmiskäsitystä ja perusorientaatiota. Vaikka länsimaisen sosiaali- ja terveysalan työn juuret ovat pitkälti kristinuskossa, on sosiaali- ja terveysalan työssä tietoisesti pyritty irtautumaan kristillisestä perinteestä kohti yleishumanistista ja sekulaaria työtettä. Neutraliteetin periaatetta korostavassa sosiaali- ja terveysalan työotteessa ihmisen spirituaalinen ulottuvuus on jätetty usein huomiotta, sillä uskonnon tai henkisten ja hengellisten kokemusten on ajateltu kuuluvan ihmisen yksityisen elämän alueelle.

Viimeisten kahden vuosikymmenen aikana kansainvälisessä keskustelussa ja erityisesti yhdysvaltalaisessa sosiaalialan työssä spiritualiteetti on kuitenkin alettu nähdä tärkeänä osana auttamistyötä ja työntekijän ammatillista identiteettiä ja etiikkaa. (Foley 2001; Groen, Coholic & Graham 2012; Jokela 2010, 210–211; Juntunen, Roivainen & Seppänen 2016, 117.) Kansainvälisessä kirjallisuudessa käytetään spirituaalisesti sensitiivisen sosiaalityön käsitettä, jolla tarkoitetaan asiakkaan hengellisen vakaumuksen kunnioittamista ja ymmärtämistä osana asiakassuhdetta (Canda 1995; Coholic 2012, 167–168).

Spirituaalisesti sensitiivinen työntekijä kykenee tunnistamaan ja huomioimaan asiakkaan henkisiä, hengellisiä tai uskonnollisia tarpeita. Työntekijä voi ohjata asiakasta löytämään voimavaroja ja tukea elämänsä haasteisiin omasta maailmankatsomuksestaan. Työntekijän tulee olla herkkä kunnioittamaan niitä merkityksiä, joita kyseinen asiakas omalle spirituaalisuudelleen ja siihen liittyville kokemuksilleen antaa. Tämä edellyttää tietoa ja taitoa kohdata kunnioittavasti eri tavoin ajattelevia ja erilaisen maailmankatsomuksen omaavia ihmisiä. Spirituaalisuus haastaa työntekijää tiedostamaan myös oman ihmiskäsityksensä vaikutuksia ammatillisiin käytäntöihin. (Jokela 2010, 209–222; Payne 2005.)

Spirituaalisuuteen liittyvät kysymykset korostuvat asiakassuhteessa erityisesti silloin, kun käsitellään vaikeita elämäntilanteita, kuolemaa tai traumaattisia kokemuksia. Tällaisessa elämäntilanteessa olevalle spirituaalisuus voi olla voima,

joka kannattelee arjessa jaksamista ja selviytymistä. Spirituaalisuus tukee mielen-terveyttä ja rikastuttaa hyvinvointia, mutta joissain tapauksissa se voi olla myös mielen-terveyttä tuhoava voima. Sosiaalisen kuntoutuksen näkökulmasta katsoen spirituaalisuus voi antaa asiakkaalle sietokykyä elämän vastoinkäymisten edessä ja vahvistaa elämän merkityksellisyyden kokemusta. (Jokela 2010, 211–215; vrt. resilienssi Keskitalon ja Vuokila-Oikkosen artikkelissa.)

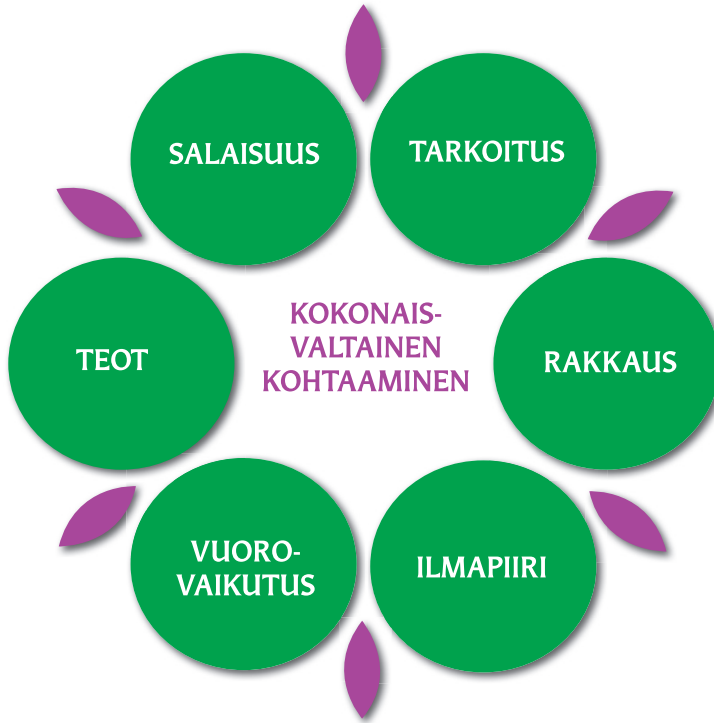
Diakoniatyössä spiritualiteetti nähdään moniulotteisena mahdollisuutena, joka rikastuttaa ja syventää asiakastyötä. Spirituaalisuus tulee esille diakoniatyön eettisissä lähtökohdissa ja holistisen ihmiskuvan perustassa, mutta myös armoa ja toivoa välittävänä voimavarana elämän arkisiin kysymyksiin liittyvässä konkreettisesti auttamisessa. (Juntunen 2011, 101–107.) Asiakassuhteen käytännöissä spiritualiteetti tarkoittaa ihmisen näkemistä ”Kristuksen kuvana” riippumatta ihmisen ominaisuuksista sekä avoimuutta ja herkkyyttä asiakkaan viestittämille asioille. Joissakin tilanteissa työntekijä voi rohkaista asiakasta pohtimaan asioiden syvempiä merkityksiä tai omaan vakaumukseen liittyviä kysymyksiä. Asiakkaan niin halutessa tapaamiseen voidaan liittää myös rukousta tai sielunhoidollista keskustelua. Diakoniatyön eettisten lähtökohtien mukaisesti hengellisten kysymysten käsittely tapahtuu asiakasta ja hänen omia näkemyksiään ja toiveitaan kunnioittaen. Spirituaalisen tukemisen ei tarvitse jäädä vain työntekijän ja asiakkaan väliseen suhteeseen, vaan asiakasta voidaan auttaa löytämään seurakunnasta tai muualta yhteisö, jossa hän voi kokea osallisuutta tai saada tukea. (Jokela 2010, 221.)

Kokonaisvaltainen kohtaaminen

Sosiaalisessa kuntoutuksessa ihmisen kokonaisvaltaista kohtaamista pidetään tärkeänä toimivan asiakassuhteen muodostumiselle. Perinteinen kokonaisvaltaisen kohtaamisen näkemys pyrkii huomioimaan ihmisen psyykkisen, fyysisen, sosiaalisen ja henkisen hyvinvoinnin näkökulmista. Ihminen on haluttu kohdata huomioiden hänen elämänsä eri ulottuvuuksia ja pyrkien sen myötä ymmärtämään hänen tilannettaan ja avun tarvettaan. Tällaisessa näkemyksessä ei kuitenkaan tarkastella niinkään varsinaista kohtaamista vaan pikemminkin työntekijän käsitystä ihmisyyden eri puolista.

Perinteisen kokonaisvaltaisen kohtaamisen näkemyksen rinnalle kirkkohallituksen asiantuntijaryhmä Tiina Saarela, Elina Juntunen ja Mikko Mäkelä koostivat syksyllä 2016 uuden kokonaisvaltaisen kohtaamisen lähestymistavan (kuvio 1). Siinä kuvataan edellytyksiä sellaiselle kohtaamiselle, jossa ihminen voi kokea tulleen nähdyksi ja kuulluksi. Tavoitteena on sanoittaa ja yhdistää monialaista

tutkimustietoa ja käytännön diakoniatyössä vakiintuneita toimintatapoja. Lähestymistavan mukaan ihmisen kokonaisvaltaista kohtaamista rakentavia edellytyksiä ovat rakkaudellinen asenne, toivoa rakentava ilmapiiri, ihmisen todesta ottava vuorovaikutus, osallisuutta tukevat teot, salaisuuksien kunnioittaminen ja laajempien tarkoitusten avaaminen. (Juntunen, Mäkelä & Saarela 2016; Tiina Saarela, henkilökohtainen tiedonanto 11.5.2017.)

KUVIO 1. Kokonaisvaltainen kohtaaminen (Juntunen, Mäkelä & Saarela 2016)

Rakkaus

Kokonaisvaltaisen kohtaamisen lähtökohtana on rakkaus, joka näkyy ihmisen arvon ja pyhyyden ehdottomana kunnioittamisena. Rakkaus on voimakas sana ammatillisessa kontekstissa. Tämä lähtökohta haastaa etsimään rakkaudellista ja myötätuntoista suhtautumistapaa ihmiseen. Rakkaus auttaa näkemään ja hyväksymään toisen ihmisen erityisenä ja ainutlaatuisena.

Rakkaudellinen kohtaaminen antaa ihmiselle tilaa pysähtyä omana itsenään (Juntunen ym. 2016). Luovuttamaton ihmisarvo korostaa sitä, että ihmisen arvo ei ole riippuvainen asemasta työmarkkinoilla tai elämänhallinnan kyvyistä. Rakkaus

on armon ja uudelleen alkamisen mahdollisuuden välittämistä ja siten tulevaisuuden toivon kannattelua. Kunnioittavassa kohtaamisessa tavoitteena ei ensisijaisesti ole saada ihmisestä tuottavaa kansalaista tai elämässään onnistuvaa suoriutujaa. Sen sijaan pyritään tukemaan ihmistä hänen omien voimavarojensa tunnistamisessa ja käyttöön ottamisessa, jotta hän voisi elää mahdollisimman hyvää elämää. Työntekijän osoittama rakkaus konkretisoituu ihmisarvoa korostavana asennoitumisena, asiantuntemuksen tarjoamisena apua tarvitsevan ihmisen palvelemiseksi, tukemisena siinä, missä voi ja tarvittaessa ohjaamisena muille tuen lähteille.

Rakkaus ei sulje silmiään ihmisen heikkouksilta, vaan tukee häntä pysähtymään elämänsä haastavien kysymysten äärelle ja etsimään uuden alun ja kasvun mahdollisuuksia (Juntunen ym. 2016). Rakkaus kutsuu ihmistä kohtaamaan myös kipeitä asioita, rikkiänsyyttä, keskeneräisyyttä, riippuvuutta ja haavoittuvuutta. Vähitellen voi vahvistua luottamus siihen, että on ihmisenä arvokas ja kelpaa, vaikka olisi saanut elämänsä varrella jo useita hylkäämiskokemuksia ja torjumisia, tehnyt elämässään vääriä valintoja tai toiminut itseään ja toisia haavoittavalla tavalla. Rakkautta on hyväksyä katse kohdatessa. Ihminen tunnistaa nopeasti, suhtautuu ko toinen hyväksyvästi vai halveksivasti (ks. Ikosen artikkeli). Hauraassa elämäntilanteessa elävällä tämä havainnointi on erityisesti korostunutta, jolloin työntekijän hyväksyvistä tai halveksuvasta asennoitumisesta ollaan erityisen tietoisia.

Hyväksyvän kokemuksen kautta voi löytyä motivaatio ja voimavarat oman elämän asioiden muuttamiseen ja vastuulliseen asenteeseen suhteessa itseen ja toisiin. Hyväksytyksi tulemisen kokemukset vahvistavat ihmisen resilienssiä, jolloin hän voi jatkossa paremmin kestää ja kohdata vastaan tulevia vaikeita elämäntilanteita (lisää resilienssistä ks. Keskitalon & Vuokila-Oikkosen artikkeli).

Ilmapiiri

Kohtaamistilanteen ilmapiiri vaikuttaa luottamuksen ja toivon syntymiseen. Ilmapiiriin vaikuttavat sekä tilaan liittyvät ulkoiset tekijät että työntekijän asennoituminen. Hyvää kohtaamista tukee tila, joka ei muodosta valta-asemaa, vaan mahdollistaa tasa-arvoisen kohtaamisen. (Juntunen ym. 2016.) Kohtaamisen tila järjestetään esimerkiksi siten, että työntekijä ei linnoitaudu pöydän tai tietokoneen taakse. Järjestelyillä tuetaan vastavuoroista kunnioittavaa vuorovaikutusta ja mahdollistetaan molemmille osapuolille turvallinen kohtaaminen. Kodeissa tapahtuvissa kohtaamisissa kiinnitetään erityisesti huomiota ihmisen oman tilan ja yksityisyyden kunnioittamiseen (vrt. osallisuuden tilan idea Niemisen artikkelissa ja Rasilaisen artikkeli asunnottomuustyöstä).

Erityisen merkittäviä kohtaamisen ilmapiirin rakentumiselle ovat tilanteet, joissa työntekijä ja asiakas ovat irrallaan hierarkkisesta asetelmasta (ks. Ikosen artikkeli). Tällainen vastavuoroisen ihmisyyden kokemus voi toteutua esimerkiksi silloin, kun sekä työntekijä että asiakas istuvat yhteiselle aamupalalle tai kohtaavat luonnossa nuotiotulen äärellä.

Kontaktin syntymisen lähtökohtana on luottamuksen ilmapiiri. Rauhallisuus ja kiireettömyys luovat levollisuutta ja aito läsnäolo luottamusta. Läsnäolo toteutuu ajan antamisena, kuuntelemisena, myötäelämisenä ja tukemisena elämässä eteenpäin. Työntekijältä läsnäolo vaatii muiden asioiden sivuun laittamista ja tietoista asettumista läsnäoloon. Kunnioittavassa kohtaamisessa työntekijä tukee ihmisen omaa elämäntulkintaa ja antaa tilaa vaikeiden asioiden ja tunteiden käsittelylle. (Kettunen 2013, 120–121.) Ahdistavankin elämäntilanteen käsittelyssä on mahdollista vahvistaa toivoa ja tulevaisuudenuskoa. (Juntunen ym. 2016.)

Kristilliseen perinteeseen kuuluu ajatus, että kohdatessani lähimmäisen kohtaatan hänessä Kristuksen. Tämä ajatus auttaa ottamaan jokaisen ihmisen vastaan arvokkaana vieraana, jota haluaa palvella parhaalla mahdollisella tavalla.

Vuorovaikutus

Kokonaisvaltaisen kohtaamisen lähestymistapa ei ole jäykkä menetelmä valmiiksi mietittyjä toimenpiteitä, vaan pikemminkin vuorovaikutustilanteessa rakentuva tapa ja asenne suhteessa toiseen ihmiseen. Kokonaisvaltaisen kohtaamisen vuorovaikutus rakentuu kumppanuudelle, vieraanvaraisuudelle ja elämäntarinoiden jakamiselle (Juntunen ym. 2016). Kumppanuus korostaa sitoutumista toiseen ja molemminpuolista vastuun ottamista. Ihmistä ei aseteta työn kohteeksi, vaan tuetaan hänen omaa toimijuuttaan ja vastuutaan oman elämänsä kysymyksissä. Ihminen kohdataan oman elämänsä subjektina ja häntä tuetaan omien voimavarojen käyttöönotossa. (Toimijuuden tukemisesta ks. Ikosen artikkeli.)

Auttavan vuorovaikutussuhteen onnistumisen edellytyksenä on se, että asiakas otetaan todesta ja hänet nähdään tuntevana ja kokevana ihmisenä. Ihmisen tulee saada tulla kohdatuksi hänen omien kysymystensä kanssa. Todesta ottaminen vaatii työntekijältä antautumista vuorovaikutukseen, jonka kautta on mahdollisuus tulla tuntemaan ihmisen elämäntilannetta ja avun tarvetta. (Kettunen 2013, 114.) Toisinaan työntekijälle saattaa olla haasteellista asettua asiakkaan kanssa samalle tasolle ilman valta-asetelmaa, jossa työntekijä ikään kuin ylhäältäpäin tietää, mikä on asiakkaalle parasta (Jokela 2011, 120–121). Kumppanuussuhteisessa vuorovaikutuksessa työntekijä asemoi itsensä ihmisen rinnalle ja kunnioittaa hänen omaa elämäntulkintaa.

Kohtaamisen ei pitäisi keskittyä pelkästään tiedolliseen tasoon, vaan vuorovaikutuksen tulisi tapahtua myös kokemusten ja tunteiden tasolla. Työntekijä käyttää asiantuntijuuttaan ihmisen elämäntarinan, -kokemuksen ja -tulkinnan kuulemisessa. Työntekijän tulee tiedostaa oman elämänhistoriansa ja juuriensa merkitykset, jotta hän kykenee ammatillisesti vastaamaan apua tarvitsevan odotuksiin, toiveisiin ja tunteisiin (Rättyä 2012, 83). Ymmärtävän kohtaamisen ja avun oikean kohdentamisen taustalla on työntekijän taito ja halu kuulla ihmisen omat tulkinnat avun tarpeeseen johtavista syistä ja taustalla olevasta elämäntilanteesta. (Juntunen 2011, 93.) (Lisää voimavara- ja ratkaisukeskeisestä, yksilöä kunnioittavasta vuorovaikutuksesta ks. Vuokila-Oikkosen & Keskkitalon artikkeli.)

Kumppanuusvuorovaikutus on myös yhteisössä elämistä, jossa vieraanvaraisuuden ja jakamisen kokemukset voivat koskettaa yhtä lailla asiakasta kuin työntekijääkin. Kulkiessaan asiakkaan rinnalla työntekijä tulee osaksi hänen elämäntarinaansa, ja työntekijällä on mahdollisuus myös itse oppia uutta ja kasvaa ihmisenä

Teot

Teot ja varsinkin valmius ryhtyä tarvittaessa toimenpiteisiin apua hakeneen auttamiseksi ovat yksi kokonaisvaltaisen kohtaamisen osa-alueista. Teot sijoittuvat ajallisesti jo ennen kohtaamista ja jatkuvat yleensä kohtaamisen jälkeen. (Juntunen ym. 2016.) Teoilla tarkoitetaan myös niitä toimenpiteitä, joilla valmistaudutaan kohtaamiseen esimerkiksi perehtymällä ihmisen tilanteeseen ja järjestämällä tapaamispaikkaa. Nähdyksi ja kuulluksi tulemisen kokemuksen kannalta on merkitystä sillä, miten tapaamispaikka valitaan, miten tila on sisustettu ja miten henkilöt sijoittuvat tilaan.

Työntekijä joutuu tasapainoilemaan oman tekemisen ja asiakkaan toimijuuden rohkaisemisen välillä. Toisinaan on kohtuutonta vaatia asiakkaalta kyvykkyyttä hoitaa asioitaan itsenäisesti ja toisinaan on kohtuutonta tehdä niitä hänen puolestaan. Omatoimisuuden edellyttäminen voi joissakin tilanteissa olla verrattavissa heitteillejättöön. Oikea-aikainen ja riittävän laaja apu ja tuki ovat keskeisiä tekijöitä kuntoutumisen onnistumisessa. (Suonio ym., 2017, 284–286.)

Kokonaisvaltaisuus työtteenä sisältää ajatuksen ajan antamisesta elämän kokonaistilanteen selvittämiseen. Elämäntilanteen haasteet rajoittuvat tuskin koskaan yhteen erilliseen ongelmaan, vaan elämäntilanne saattaa sisältää useita erilaisia taloudelliseen, terveydelliseen ja sosiaaliseen selviytymiseen liittyviä ongelmia. Nämä edellyttävät aikaa avun tarpeen kartoittamiseen ja tukimahdollisuuksien löytämiseen. Kokonaiskuvan myötä toimitaan tarpeen mukaan keskustelukumppanina, akuutin hädän auttajina, palveluneuvojina ja asiointiapuna.

Työntekijä saattaa välttää elämän kokonaistilanteen selvittämistä, jos aikaa tai mahdollisuuksia esiin tuleviin asioihin reagoimiseen on niukasti. Monelle ihmiselle kuitenkin jo mahdollisuus asioista puhumiseen on auttava teko. Lokeroituudessa auttamisjärjestelmässämme on vain harvoin mahdollisuutta pohtia saman auttajan kanssa sekä terveysongelmia että niihin liittyviä taloushuolia tai talousvaikeuksia ja niihin liittyviä ihmissuhderistiriitoja. Diakoniatyössä tämän mahdollisuuden tarjoaminen on havaittu keskeiseksi voimavaratekijäksi. (Jokela 2011, 93–95; Gävert 2016, 95–96.)

Teot ovat useimmiten keskeisiä tai jopa välttämättömiä, mutta niillä voi myös aiheuttaa kokemuksen ohitetuksi tulemisesta. Jos työntekijänä kiirehtii ratkaisemaan asioita, esimerkiksi tekemään hoidollisia toimenpiteitä, laatimaan talousselvitystä, myöntämään avustusta, selvittämään jatko-ohjausta tai antamaan neuvontaa, saattaa tämän meneillään olevan kohtaamisen aikana nähdäksi ja kuulluksi tulemisen kokemus jäädä ohueksi.

Toisinaan ammattilaisen voi olla vaikeaa “vain olla”, rauhoittua, antaa aikaa – kuunnella, eikä varsinaisesti tehdä mitään. Työntekijä saattaa paeta tekemiseen omaa väsymystään, epävarmuuttaan, levottomuuttaan tai vaikeutta sietää keskenäisyyttä. Tämä kokonaisvaltaisen kohtaamisen lähestymistapa rohkaisee tutkimaan tekojen ja olemisen suhdetta.

Salaisuus

Salaisuus kokonaisvaltaisen kohtaamisen osa-alueena korostaa asioiden näkemistä laajemmassa perspektiivissä. Yksi kohtaaminen ei koskaan kata kaikkia elämän osa-alueita, eikä useamman kohtaamisen sarjassakaan tyhjentävästi pystytä käsittelemään elämän moniulotteisuutta. Samaan aikaan kun tavoitteena on kohdata kokonaisvaltaisesti, ymmärretään, ettei se parhaimmillaankaan tarkoita kaiken käsittelyä. (Juntunen ym. 2016.)

Nähdäksi ja kuulluksi tulemisen tarve yhdistää ihmisiä yli ikä- ja kulttuurirajojen. Salaisuus-näkökulma liittyy nähdyksi tulemisen tarpeeseen. Kohtaamisessa edetään ikään kuin aaltoillen sen osalta, miten paljon asioita, tavoitteita, tunteita tai asenteita tulee näkyväksi. Samalla, kun on tarpeen mahdollistaa nähdyksi ja kuulluksi tulemisen kokemus, on huolehdittava oikeudesta joistakin asioista vaikenemiseen. Työntekijän on tärkeää auttaa ihmistä säilyttämään itsekunnioituksensa ja hahmottamaan, minkä verran on turvallista avata kipeitä asioita yksittäisellä tapaamiskerralla.

Salaisuuden näkökulma muistuttaa siitä, miten paljon kohtaamisessa välittyä asioita ilman sanoja, tekoja tai muita konkreettisia ilmauksia. Esimerkiksi ihmisarvoa kunnioittava asenne välittyy tilanteessa monin tavoin, vaikka sitä ei puetaisikaan sanoiksi. (Juntunen ym. 2016.)

Työntekijän kannalta on huojentavaa ajatella, että kokonaisvaltaisessaan kohtaamisessa ei voi eikä tarvitsekaan pyrkiä täysimääräisen syvään asioiden hallintaan. Vaikka kokonaisvaltaisessa kohtaamisessa pyritään koko elämän tarkasteluun sen vahvuuksineen ja heikkouksineen, kohtaamiseen jää aina myös salaisuuksia ja niin saakin jäädä. Tavoitteena on riittävän hyvä, riittävän syvä ja monipuolinen asioiden käsittely. Työntekijän keskeinen vastuu on luoda kohtamiseen mahdollisimman luottamuksellinen ilmapiiri, jotta tarpeelliset asiat voisivat tulla käsitellyksi.

Salaisuus-näkökulma kiinnittää huomiota myös siihen, mitä tapahtuu kohtamisen jälkeen. Kohtaamisen seurannaisvaikutuksia ei aina voi ennakoida, tai edes jälkikäteen tyhjentävästi eritellä. Vaikutukset jäävät salaisuudeksi monilta osin. Onnistunut kohtaminen voi auttaa ihmistä luomaan uuden tulkinnan omasta tilanteestaan. Vaikka kohtamisen alkusyynä olisi konkreettiseen elämäntilanteeseen liittyvä asia, voi kohtaminen johtaa ihmisen prosessiin, jonka merkitys on nähtävissä vasta myöhemmin. Kohtaminen voi myöhemmin osoittautua jopa uuden elämänvaiheen aluksi tai uuden alun merkittäväksi vahvistajaksi. (Juntunen ym. 2016.)

Kristillisessä perinteessä kohtamiseen liittyy vahvana pyhän läsnäolon ajatus. Spirituaalinen herkkyys ja sielunhoidollinen osaaminen auttavat tunnistamaan ja kohtaamaan ihmisen henkisiä ja hengellisiä tarpeita (Rättyä 2012, 87). Spirituaalisesti sensitiivinen kohtaminen antaa tilaa käsitellä myös syyllisyyteen, toivotomuuteen, kärsimykseen ja elämän rajallisuuteen tai Jumala-suhteeseen liittyviä kysymyksiä. Aina ei löydy sanoja pahan olon tai surun ilmaiseemiselle, jolloin on mahdollisuus olla hiljaa yhdessä. Raamattuun on kirjattu Jeesuksen lupaus: “Missä kaksi tai kolme on koolla minun nimessäni, siellä minä olen heidän keskellään” (Matt. 18:20). Tämä ilmaus kuvaa yhtä salaisuuteen ulottuvuutta: meidän keskinäisellä kohtamisellamme voi olla erityinen siunaus. Lisäksi tiedostamme, että inhimillisten voimien varassa voimme vaikuttaa osaan asioista ja loppu voidaan jättää “suurempiin käsiin”. Mikäli asiakas haluaa, tämä voi konkretisoitua esille tulevien asioiden puolesta rukoilemisena.

Tarkoitus

Aidosti kokonaisvaltaisessa kohtaamisessa tapaamisen sisältö ei tyhjene tapaamisen ilmeiseen tarkoitukseen (Juntunen ym. 2016). Työntekijän ammattitaitoa on toimia asiakkaan hyödyksi myös muista näkökulmista kuin siltä osin, mitä hän tapaamista varatessaan tai apua hakiessaan on pyytänyt.

Auttavan kohtaamisen ensisijaisena tarkoituksena on yleensä edistää ihmisen elämäntilanteeseen liittyvien akuuttien haasteiden ratkaisemista. Kohtaaminen voi toki olla hyvä, vaikka työntekijä keskittyisi ainoastaan tapaamisen ensisijaiseen ja ilmeiseen tarkoitukseen. Tällöin on kuitenkin vaarana, että työntekijä samaistuu asiakkaan mahdollisesti elämän vastoinkäymisten myötä kaventuneeseen tulevaisuushorisonttiin. Tämän ja huomisen päivän asiat tuntuvat mahdollisilta pohtia, mutta sitä kauemmas ei kyetä näkemään. (Suonio ym. 2017, 270–275.)

Ilmeisimpään tai akuuteimpaan asiaan keskittyminen voi johtua aikaresurssien niukkuudesta. Kohtaamiseen varattu aika on tarkoituksenmukaista kohdentaa akuuteimman asian hoitamiseen. Tällöin kuitenkin apua hakevalta edellytetään kyvykkyyttä ilmaista asiansa ytimekkäästi ja selkeästi, suoraan asiaan edeten. Jotta kokonaisvaltaisuus toteutuisi tapaamisen erilaisten tarkoitusten osalta myös lyhyehkössä kohtaamisessa, on työntekijän tärkeää tietoisesti kuunnella ja aistia mahdollisia pinnan alla olevia teemoja ja rohkeasti tarttua myös niihin. Lisäksi on hyvä huomata, että arvostuksen osoittaminen, luottamuksellisen ilmapiiirin luominen, “samalla puolella olemisen” ja kumppanuuden vahvistaminen eivät sinänsä vaadi erityisiä aikaresursseja.

Kokonaisvaltainen nähdyn ja kuullun tuleminen mahdollistuu silloin, kun elämän eri osa-alueiden käsittelyyn on riittävän laajasti mahdollisuus. Diakonia-työssä on havaittu, että työntekijän kiinnostuneisuus ihmisen koko tarinasta on asiakkaalle usein hyvin merkittävä kokemus. Keskustelu aloitetaan usein talouden tai terveyteen liittyvistä huolista. Diakonia-työn myöntämät pienimuotoiset taloudelliset avustukset tai terveyteen liittyvä keskustelu saattavat toisinaan toimia ns. sisäänheittotuotteina. Akuutin asian käsittelyn myötä tulee yleensä puheeksi myös muita, mahdollisesti merkittävämpiäkin avun tarpeita. Moni auttaja tunnistaa myös tilanteen, jossa henkilö pois lähtiessään oven suussa tuo esiin vielä uuden, kenties kaikkein tärkeimmän asian.

Osaltaan tapaamisen tarkoitusta laajentavat yhden kohtaamisen avaamat jatko-mahdollisuudet. Tyypillisimmin asiakastilanteet jatkuvat joko sovitusti tai asiakkaan aloitteesta uusilla tapaamisilla. Työntekijän työotteen ja verkostoyhteistyön myötä on mahdollista saatella asiakas myös muiden toimintojen piiriin. Diakonia-työssä työntekijän monipuolinen työnkuva antaa tähän hyvät mahdollisuudet,

sillä työntekijä toimii asiakastyön lisäksi myös esimerkiksi vapaaehtoistoiminnan organisoijana, ryhmätoiminnassa tai erilaisissa matalan kynnyksen toiminnoissa. Näin hän voi toimia ns. sillanrakentajana asiakastapaamisista ryhmätoimintaan tai yhteisölliseen toimintaan. Samaa sillanrakentamista tapahtuu myös työssä osana viranomais- ja järjestöverkostoa. (Lisää yhteisöllisestä voimavarakeskeisestä kuntoutuksesta ks. Vuokila-Oikkosen & Keskitalon artikkeli.)

Osallisuus vahvistaa luottamusta omiin selviytymisen mahdollisuuksiin ja voimistaa vastuun ottamista omasta elämästä. Työntekijän roolina on kulkea rinnalla ja saattaa ihminen toimijaksi yhteisössä (Kiiski 2013). Osallistavassa työotteessa kutsutaan ihmisiä “tekemään sitä mitä osaavat” ja mahdollistetaan näin ihmisille tilaisuus käyttää taitojaan yhteiseksi hyväksi. (Gävert 2016, 38–40, Vapaaehtoistyö Suomessa 2010 ja 2015). Tämä vahvistaa merkityksellisyyden tunnetta ja antaa sisältöä elämään (Thitz 2013, 85). Erityisen merkittävää on mahdollisuus vaihtaa roolia autettavasta toisten auttajaksi.

Nähdyksi ja kuulluksi tulemisen mahdollistaminen

Tässä artikkelissa kuvatun kokonaisvaltaisen kohtaamisen ydinperiaate on mahdollistaa nähdyksi ja kuulluksi tulemisen kokemus. Lähestymistapa kuvaa sinänsä pieniä tekijöitä, jotka voivat merkittävästi vaikuttaa tuohon kokemukseen. Lähestymistavan käyttöönotto ei vaadi erityisiä resursseja tai erillistä kouluttautumista. Kyse on ihmisen rinnalle asettumisesta ja myötäelävästä suhtautumistavasta, jossa kohtaamisen eri ulottuvuudet huomioidaan. Kohtaamisessa voi avautua uusia merkityksiä ja mahdollisuuksia arvostavan ilmapiirin ja kumppanuutta rakentavan vuorovaikutuksen myötä. Kokemus kuulluksi ja nähdyksi tulemisesta rakkauden arvoisena ihmisenä rakentaa pohjaa voimaantumisen ja kuntoutumisen prosessille.

Onnistuakseen nähdyksi ja kuulluksi tulemisen mahdollistamisessa työntekijän tulee antaa aikaansa ja läsnäoloaan kohtaamiselle. Kohtaamisessa ei lähdetä ensisijaisesti liikkeelle työntekijän ammatillisesta orientaatiosta, vaan asiakkaan tilanteesta ja tarpeista. Asiakkaalle tulee välittyä kokemus siitä, että hän ja hänen asiansa ovat tärkeitä ja merkityksellisiä. Tässä esitellyn kokonaisvaltaisen kohtaamisen lähestymistavan mukaisessa kumppanuussuhteisessa vuorovaikutuksessa työntekijä asemoi itsensä asiakkaan rinnalle ja kunnioittaa hänen omaa elämäntilanteensa. Rauhallisuus ja kiireettömyys luovat levollisuutta ja aito läsnäolo luottamusta. Työntekijän ihmisarvoa kunnioittava asenne välittyy tilanteessa monin tavoin, vaikka sitä ei puettaisikaan sanoiksi. Vaikka kohtaamisen alkusyynä olisi konkreettiseen elämäntilanteeseen liittyvä asia, kohtaaminen voi johtaa ihmisen prosessiin, jonka merkitys on nähtävissä vasta myöhemmin.

Kokonaisvaltainen kohtaaminen rakentuu vuorovaikutukselle, joka tukee ihmisen voimavaroja, sosiaalisten suhteiden syntymistä, yhteisöihin liittymistä ja osallisuutta. Inhimillisen elämän eri ulottuvuudet huomioivassa kohtaamisessa annetaan tilaa ilmeisimmän asiakkaaksi hakeutumisen syyn ohella ihmisen elämäntilanteelle kokonaisuudessaan. Tarkastelun kohteena ovat sekä elämäntilanteen haasteet ja uhat että voimavarat ja mahdollisuudet. Akuutin avuntarpeen käsittelyn lisäksi työntekijä syventää kohtaamista antamalla mahdollisuuden käsitellä monipuolisesti asiaan liittyviä näkökohtia. Mikäli kohtaamisen monipuoliset näkökulmat jäävät huomiotta, tapaaminen voi jäädä tekniseksi suoritukseksi, jossa ihminen ei koe tulleen kohdatuksi. Tällainen kokemus voi välittyä sekä työntekijälle että asiakkaalle.

Kirkon auttamistyössä spiritualiteetti on luonnollisesti läsnä. Spiritualiteetin huomioiminen on mahdollista myös yleisesti sosiaalialan kohtaamisissa, ja se voi sisältyä työntekijän asenteeseen ja tapan kohdata asiakasta. Spirituaalinen sensitiivisyys rohkaisee ja antaa tilaa asiakkaan elämäntilanteen laaja-alaiselle käsittelylle. Elämäkatsomuksellisten kysymysten käsittely ja asiakkaan tukeminen osallisuuteen hänelle merkittävässä yhteisössä auttavat häntä löytämään ja vahvistamaan omia voimavarojaan. Spirituaalinen ulottuvuus mahdollistaa pyhän läsnäolon tuomaa tulevaisuuden toivoa, jonka varaan voi jättäytyä erityisesti silloin, kun inhimilliset mahdollisuudet ovat rajallisia.

Ihmisen kokonaisvaltainen kohtaaminen on oleellinen lähtökohta sosiaalisen kuntoutumisen tukemisessa. Edellä esitelty lähestymistapa korostaa erityisesti ihmisen rinnalle asettumista, hänen elämän kysymystensä todesta ottamista ja niiden äärelle pysähtymistä. Työntekijän asenteessa tulee näkyväksi ihmisen arvostaminen ja kunnioitus, mikä luo mahdollisuuden rakentavalle vuorovaikutustilanteelle. Näin ymmärretty kokonaisvaltainen kohtaaminen laajentaa työntekijän ammatillisuutta kumppanuuden ja jaetun ihmisyyden suuntaan. Se kutsuu luopumaan työntekijä-asiakassuhteesta usein huomaamatta läsnä olevasta valta-asemasta ja kontrollista aina silloin, kun se suinkin on mahdollista. Kokonaisvaltaisen kohtaamisen lähestymistapa rohkaisee työntekijää avoimesti kuulemaan myös asiakkaan spirituaalisia tarpeita ja tukemaan häntä löytämään yhteisöjä, joissa hän voi käsitellä elämän tarkoitukseen liittyviä kysymyksiään.

LÄHTEET

- Canda, E. R. (1995). *Retrieving the Soul of the Social Work*. Society for Spirituality and Social Work Newsletter 2/2, 5–8.
- Coholic, D. (2012). A Review of Spiritual Sensitive and Holistic Social Work Methods: Current Emphases and Future Directions for Research and Practice. Teoksessa J. Groen, D. Coholic & J. R. Graham (ed.) *Spirituality in Social Work and Education. Theory, Practice and Pedagogy* (s. 167-186). Waterloo, Ontario, Canada: Wilfried Lauriel University Press.
- Foley, M. S. (2001). Spirituality as Empowerment in Social Work Practice. Teoksessa R. Perez-Koenig & B. Rock (toim.) *Social work in the era of devolution: Toward a just practice* (s. 351-369). New York: Fordham University Press.
- Groen, J., Coholic, D. & Graham J. R. (toim.) (2012). *Spirituality in Social Work and Education. Theory, Practice and Pedagogy*. Waterloo, Ontario, Canada: Wilfried Lauriel University Press.
- Gävert, T. (2016). *Diakoniabarometri 2016*. Saatavilla 18.5.2017 <http://sakasti.evl.fi/verkkojulkaisu45>
- Jokela, U. (2010). Spirituaalinen sensitiivisyys - muutosvoima sosiaalialan työssä. Teoksessa T. Laine, S. Hyväri & P. Vuokila-Oikkonen (toim.) *Syrjäytymistä vastaan sosiaali- ja terveysalalla* (s. 209–222). Helsinki: Tammi.
- Jokela, U. (2011). *Diakoniatyön paikka ihmisten arjessa*. (Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja, A Tutkimuksia 34). Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu. (Väitöskirja, Helsingin yliopisto) Saatavilla: <http://www.urn.fi/URN:ISBN:978-952-493-149-6>
- Juntunen, E., Mäkelä, M., & Saarela, T. (2016). *Kokonaisvaltainen kohtaaminen*. Saatavilla 23.2.2017. <http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/sp?open&cid=julkaisu&tit=Kokonaisvaltainen-kohtaaminen>
- Juntunen, E. (2011). *Vain hätäapua? Taloudellinen avustaminen diakoniatyön itseymmärryksen ilmentäjänä*. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Juntunen E., Roivainen, I. & Seppänen, M. (2016). Diakoniatyön paikka palvelujärjestelmän murroksessa, esimerkkinä vanhustyö ja spiritualiteetti. Teoksessa R. Gothóni, S. Hyväri, M. Kolkka & P. Vuokila-Oikkonen. (toim.) *Osallisuus yhteiskunnallisena haasteena - Diakonia-ammattikorkeakoulun TKI-toiminnan vuosikirja 2*. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu (s. 109–124). Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-493-275-2>
- Kettunen, P. (2013). *Auttava kohtaaminen 1. Sielunhoidon perusteet ja teologia*. Helsinki: Kirjapaja.
- Kiiski, J. (2013). *Diakoniatyöntekijä – rinnallakulkija ja kaatopaikka. Diakoniabarometri 2013*. Saatavilla 18.5.2017 <http://sakasti.evl.fi/verkkojulkaisu33>
- Kirkon työmarkkinatila (2017). *Henkilöstötilastot tilastokatsaus 2016*. Saatavilla 23.9.2017 <http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/sp?open&cid=Content2DE666>
- Kivelä, P. (2014). *Syrjässä syrjäytyneet: pelon sosiaalipolitiikka ja verkostoyhteistyön mahdollisuudet maaseudulla*. Saatavilla 29.9.2017 http://www.sininauhaliitto.fi/sites/default/files/syrjassa_syrjaytyneet_kirja_sininauhaliitto.pdf
- Kirkkojärjestys 8.11.1991/1055 v. 1993. 4. luku. Saatavilla 29.9.2017 <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931055>
- Kirkkolaki 26.11.1993/1054. 1. luku. Saatavilla 29.9.2017 <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931054>
- Malkavaara, M. (2015). *Diakonia ja diakonivirka*. Suomen ev.lut. kirkon julkaisu 26. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Niemi, H. & Siirto, U. (2017). *Hätämajoituksesta Aleppon kelloihin: Evankelis-luterilaisten seurakuntien turvapaikkatyö Suomessa*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus. Saatavilla 18.5.2017 <http://sakasti.evl.fi/verkkojulkaisu49>
- Payne, M. (2005). *Modern Social Work Theory*. Kolmas painos. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.

- Raamattu*. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Helsinki: Kirjapaja.
- Rättyä, L. (2012). Diakoniatyö yksilöiden ja perheiden parissa. Teoksessa R. Gothóni, R. Helosvuori, K. Kuusimäki & K. Puuska (toim.) *Kantakaa toistenne kuormia. Diakoniatyön perusteet* (s. 80–110). Helsinki: Kirjapaja.
- Suonio, M., Kainulainen, S., Gävert, T., Väisänen, R. & Saari, J (2017). Kun vaikeudet kasautuvat - Pitkäaikaisasiakkuudet sosiaalialan aikuistyössä. Teoksessa J. Saari (toim.) *Sosiaaliturvariippuvuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?* (s. 259–286) Tampere: Suomen Yliopistopaino.
- Thitz, P. (2013). *Seurakunta osallisuuden yhteisönä*. (Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisu, A Tutkimuksia 40). Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu. (Väitöskirja, Itä-Suomen yliopisto). Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-493-214-1>
- Vapaaehtoistyö Suomessa 2010 ja 2015. Saatavilla 25.5.2017 http://www.kansalaisareena.fi/Vapaaehtoistyö_Suomessa_2010ja2015.pdf

Heidi Böckerman

SOSIAALINEN KUNTOUTUS TYÖELÄMÄOSALLISUUTTA EDISTÄMÄSSÄ

Johdanto

Sosiaalinen kuntoutus ymmärretään ja sijoitetaan monissa kunnissa sosiaalihuollon vastuulle, koska sosiaalinen kuntoutus on osa sosiaalihuoltolakia ja toiminta mielletään sosiaalityöksi. Tässä artikkelissa tarkastellaan kuitenkin sosiaalisen kuntoutuksen roolia työllisyyspolulla työllisyyspalveluissa, osana kuntouttavaa työtoimintaa, jossa pidemmän tähtäimen tavoitteena on edistää sosiaalisen kuntoutuksen starttiryhmätoiminnassa olevien asiakkaiden osallisuutta, työelämäosallisuutta ja sosiaalista toimintakykyä. Asiakaskohderyhmässä on pitkäaikaistyöttömiä, joiden taustalla on päihde- tai mielenterveysongelmia tai muita elämänhallinnallisia haasteita, joiden vuoksi he ovat olleet pitkään työelämäosallisuuden ulkopuolella.

Pitkään työttömänä oleminen syrjäyttää palveluista ja kaventaa sosiaalista elämänpiiriä sekä työllistymisen mahdollisuuksia, jolloin tavoitteita ei joko kyetä asettamaan tai tavoitteet ovat epärealistisia. Pitkittyneen työttömyyden on todettu heikentävän elämänlaatua muun muassa terveyden osalta sekä lisäävän syrjäytymisen riskiä. Heikomman yhteiskunta-aseman on todettu myös siirtyvän ylisukupolisesti. Elämän laadun ja -hallinnan kohentaminen on olennaista ennen työnhaun aloittamista, ja prosessi voi olla pitkäkestoinen.

Työelämäosallisuuden ja sosiaalisen toimintakyvyn vahvistamisen lisäksi tavoitteena on vaikuttaa myönteisesti asenteisiin, odotuksiin ja elämäntilanteiden hallintaan. Sosiaalisen kuntoutuksen työskentelyote ja toimintatapa ovat lähellä sosiaalipedagogista ajattelu- ja toimintatapaa. Molempien tavoitteena on vahvistaa toimijuutta ja tukea asiakasta itsepuun. Osallisuuden vahvistamisella voidaan edistää asiakkaan työllistymisen polkua silloin, kun toiminta on työllistymiseen tähtäävää ja työllistymisen polun rakenne on jo luotuna. Työllistämisen polun rakenne on sellainen, jossa työllistämistä edistävän toiminnan voi aloittaa hyvin matalalla kynnyksellä tuettuna ja jossa edetään vaiheittain esimerkiksi itsenäisempää otetta edellyttävään työkokeiluun.

Artikkelin ensimmäisessä osassa esitellään sosiaalista kuntoutumista työllistymisen polulla ja pohditaan, mihin sosiaalisella kuntoutuksella tähdätään. Seuraavassa osassa esitellään tarkemmin työtoimintaa, työllistymispolkua ja työtoimintaa sosiaalisen kuntoutuksen osana sekä miten sosiaalinen kuntoutus edistää osallisuutta. Lisäksi pohditaan kuntoutumisen ja voimavaraistamisen prosessin liittymistä osallisuuteen sekä osallisuutta työelämäosallisuuden edistämisen näkökulmasta.

Sosiaalinen kuntoutuminen työllistymisen polulla

Työllistymisen polulla sosiaalisen kuntoutuksen ja kuntoutumisen tavoitteena on työelämäosallisuuden lisääminen ja sosiaalisen toimintakyvyn edistäminen. Tarkoituksena ei ole kuntouttaa välittömästi työelämään, vaan lähinnä vahvistaa osa-alueita, joita tarvitaan työllistymisen ja työelämäosallisuuden edistämiseen. Työelämäosallisuuden määrittely on jäsentymätöntä ja väljää. Käsite liitetään työllistymisen edistämiseen, toimintakyvyn ylläpitoon, syrjäytymisen ehkäisemiseen sekä palveluihin ja toimenpiteisiin osallistumiseen. (Raivio & Nykänen 2014, 23.)

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos toteutti vuonna 2016 kuntakyselyn sosiaalisesta kuntoutuksesta. Kysely lähetettiin kaikkien Suomen kuntien sosiaali- ja terveydenhuollon kuntayhtymien tai yhteistoiminta-alueiden perusturvajohtajille, sosiaali- ja terveysjohtajille tai vastaaville viranhaltijoille. Tulosten mukaan kuntouttavan työtoiminnan ja sosiaalisen kuntoutuksen välinen suhde ei ole selkeä. Kuntouttava työtoiminta nähtiin sosiaalisen kuntoutuksen osana. Toisaalta ryhmätoiminta mainittiin usein sosiaalisen kuntoutuksen sisältönä ja yksilötoimintaa pidettiin tärkeänä ryhmätoiminnan rinnalla. Kyselyyn vastanneiden mukaan sosiaalisen kuntoutuksen keskeinen tehtävä on vahvistaa ihmisen sosiaalista toimintakykyä ja osallisuutta yhteiskunnassa. Keskeisenä nähtiin myös työkyvyn ja työmarkkinavalmiuksien vahvistaminen välittömästi tai välillisesti, vaikka työl-

listymistä ei pidetty ensisijaisena tavoitteena. (Puromäki, Kuusio, Tuusa & Karjalainen 2016, 25.)

Sosiaalihuoltolaissa (L 1301/2014) sosiaalisella kuntoutuksella tarkoitetaan sosiaalityön ja sosiaaliohjauksen keinoin annettavaa tehostettua tukea sosiaalisen toimintakyvyn vahvistamiseksi, syrjäytymisen torjumiseksi ja osallisuuden edistämiseksi. Myös työllistymisen polulla sosiaalinen kuntoutus ymmärretään laaja-alaisesti samoin. Sosiaalisen kuntoutuksen prosessina voi toimia voimavaraistamisen kohteiden vahvistaminen. Voimavaraistamisen kohteita ovat itsensä toteuttaminen, kontaktit ja kuuluminen, kasvaminen ja kehittyminen sekä toimeentulo ja itsensä elättäminen (Raivio 2016, 4; ks. myös Raivion artikkeli).

Työllisyyspalveluissa työllistämisen edistäminen on oleellinen osa sosiaalista kuntoutusta ja asiakkaan jatkopolkua mietitään jo kuntoutuksen aikana. Kuntoutus lähtee asiakkaan elämäntilanteen kartoituksesta ja tavoitteiden asettamisesta. Käytännössä työ sisältää sosiaaliohjausta, neuvonta- ja ohjauspalveluita, palveluohjausta sekä tukea arjen- ja elämänhallintaan, sosiaalisiin suhteisiin ja tilanteisiin.

Kuntoutumisen tuen palvelun, sosiaalisen kuntoutuksen ryhmätoiminnan tavoitteena on kohdentua elämään ja työelämään. Laki kuntouttavasta työtoiminnasta on työllisyyspolitiikan näkökulmasta osa pitkäaikaistyöttömien aktiivointiprosessia ja se asettaa itsessään tavoitteen, jonka mukaan toiminnalla tuetaan elämän- ja arjenhallintaa, sekä työ- ja toimintakykyä (L 189/2001). Kun kysymyksessä on työllisyyspalveluiden toiminta, jossa kuntoutuminen ei lähde sairaudesta tai vammasta, vaan sosiaalisesta ongelmasta, tavoitteet ovat samansuuntaiset. Tällöin kuntoutuksen keskeinen periaate on tunnistaa asiakkaan sosiaaliset vahvuudet ja rajoitteet. (Kanaoja 2012, 39–40.)

Palveluohjauksen ja ryhmätoiminnan lähtökohtina käytetään voimavaralähtöisiä, sosiaalipedagogisia ja luovia menetelmiä. Sosiaalisen kuntoutuksen ja sosiaalipedagogiikan viitekehyksissä on löydettävissä yhtäläisyyksiä. Sosiaalipedagogiikka on työskentelyote, jolla pyritään tukemaan integroitumista yhteiskuntaan. Sosiaalipedagogisin toimenpitein pyritään vaikuttamaan yksilöihin ja ryhmiin, joilla on haasteita elämässään. (Ranne, Sankari, Rouhiainen-Valo & Ruusunen 2005, 17.) Sosiaalipedagogiikan näkökulmasta toiminta on tuen antamista, rinnalla kulkemista ja itsepuun ohjaamista (Hämäläinen 1999). Myös Raivion mukaan (kirjan artikkelissa) sosiaalinen kuntoutus voi luonteeltaan olla sosiaalipedagogista, kun sosiaalisella kuntoutuksella tähdätään itsekasvatukseen sekä elämänhallinnan ja yhteiskunnallisen integraation vahvistamiseen. Sosiaalinen kuntoutus, sosiaalipedagogiikka sekä ratkaisu- ja voimavarasuuntautunut työskentelyote tukevat toisiaan asiakkaan subjektiivista vahvistettaessa (ks. Keskitalon & Vuokila-Oikkosen sekä Raivion artikkelit).

Subjektiivisuus on yhteiskunnan jäsenyyttä, osallisuutta, osallistumista ja henkilön itsetoteutusta jokapäiväisessä elämässä (Hämäläinen 1999, 61–62). Sosiaalipedagogisessa toiminnassa keskeisiä käsitteitä ovat arkielämä, yhteisöllisyys, osallisuus ja dialogisuus. Arkisuuntautunut sosiaalipedagoginen työskentelyorientaatio korostaa toivon näköalaa, jossa oleellista on saada ihmiset tiedostamaan muutoksen mahdollisuudet arjessaan sekä tarjota mahdollisuus osallistumiseen, toisten ihmisten kohtaamiseen, mielekkääseen tekemiseen ja itsensä tarpeelliseksi tuntemiseen. (Ranne ym. 2005, 16–17; Hämäläinen 1999, 72.)

Sosiaalipedagogista toimintatapaa voidaan tarkastella myös huono-osaisuusnäkökulmasta, jolloin työn tavoitteena on tukea tuen tarpeessa olevia. Pitkäaikaistyöttömällä asiakkailla on tunne ja kokemus ulkopuolisuudesta, eräänlaisesta osattomuudesta, mutta itseä ei silti kutsuta syrjäytyneeksi. Eräänlainen huono-osaisuus ja ulkopuolisuus tunnustetaan pääsääntöisesti työttömyyden kautta, vaikka työelämään siirtyminen ei usein ole realistinen tai välitön tavoite. Huono-osaisuuden käsite on epämääräinen. Ojalan (2014) mukaan käsitteen epämääräisyys johtuu siitä, että sen merkitys muuttuu eri aikakausina muuttuvan yhteiskunnan mukaan. Käsite voidaan tarkentaa kouluttamattomuudeksi tai työttömyydeksi, vaikka huono-osaisia ei käsitetä yhdeksi homogeeniseksi ryhmäksi.

Huono-osaisuudella on taipumus kasaantua. Yhden elämänalueen huono-osaisuus tuottaa usein huono-osaisuutta muillakin elämänalueilla, esimerkiksi koulutus- ja terveystieteillä. Sen on myös todettu osin siirtyvän ylisukupolisesti. (Hämäläinen 1999, 76). Tällöin esimerkiksi kuntouttavaan työtoimintaan osallistuminen voi toimia palveluna, jonka tavoitteena on edistää asiakkaan hyväosaisuutta tarjoamalla mahdollisuuden integroitua yhteisöön ja työyhteisöön. Esimerkiksi perheen lapsille on tärkeää nähdä, että vanhemmat osallistuvat päivittäin jonkinlaiseen toimintaan. Huono-osaisuustutkimuksissa on todettu, että kouluttamattomuudella, köyhyydellä ja mielenterveysongelmilla on yhteyksiä toisiinsa. Matala koulutustausta ennustaa työttömyyttä, jolloin työttömyys ja matala koulutustaso lisäävät todennäköisyyttä eri tavoin ilmenevään psyykkiseen pahoinvointiin. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2016.)

Kuntouttava työtoiminta

Kuntouttava työtoiminta on sekä sosiaalihuoltolain (L 1301/2014) mukainen sosiaalipalvelu, johon sovelletaan sosiaalihuoltoa koskevaa lainsäädäntöä, että työttömyysturvalain (L 2002/1290) mukainen työllistymistä edistävä palvelu, jolloin palveluun sovelletaan työttömyysetuuksia koskevaa lainsäädäntöä. Kuntouttavasta työtoiminnasta säädetään erikseen kuntouttavan työtoiminnan laissa

(L 189/2001), jossa esitetään toimenpiteitä, joilla parannetaan pitkään jatkuneen työttömyyden perusteella työmarkkinatukea tai toimeentulotukea saavan henkilön edellytyksiä työllistyä avoimilla työmarkkinoilla. Kuntouttavan työtoiminnan tavoitteena on vahvistaa asiakkaan elämän- ja arjenhallintaa sekä työ- ja toimintakykyä. Toiminnalla pyritään myös ehkäisemään syrjäytymistä. Palveluiden suunnittelussa huomioidaan kokonaisvaltaisesti asiakkaan henkilökohtainen tilanne ja tehdään työllistymistä edistävä suunnitelma.

Työllistymistä edistävää suunnitelmaa kutsutaan yleensä aktivointisuunnitelmaksi. Suunnitelma järjestettävistä palveluista tehdään työ- ja elinkeinotoimiston, kunnan ja asiakkaan välisenä yhteistyönä. Kunta on velvollinen laatimaan aktivointisuunnitelman työttömälle asiakkaalle, joka saa työmarkkinatukea tai toimeentulotukea. Vastuu prosessin käynnistämisestä on sillä viranomaisella, jonka pääasiainen asiakas on kyseessä. TE-toimisto on velvollinen käynnistämään suunnitelman työmarkkinatukea saaville asiakkaille ja kunta toimeentulotukea saaville asiakkaille. (L 189/2001; L 1994/201.)

Karjalainen ja Karjalainen (2010) ovat tutkineet kuntouttavaa työtoimintaa ja todenneet, että työtoiminta edistää pitkäaikaistyöttömien hyvinvointia ja osallisuutta toimien ensisijaisesti asiakkaan hoidon ja kuntoutumisen apuvälineenä. Työtoiminnan asiakkaiden nopeat työelämään siirtymiset ovat harvinaisia, ja asiakkaiden näkökulmasta työtoiminnalla on toimintakykyä ylläpitävä luonne, ja toiminta voi olla ainoa yhteisöllinen toiminta, jossa he selviytyvät. Tutkimuksen tulokset osoittivat, että kuntouttava työtoiminta on enemmänkin sosiaalipoliittinen kuin työllisyyspoliittinen toimenpide. Tutkimus osoittaa, että työtoiminta vahvistaa asiakkaan elämän- ja arjenhallintaa sekä työ- ja toimintakykyä. Toisaalta, kun toiminta koetaan ainoaksi yhteisölliseksi toiminnaksi, jossa selviydytään, kertoo se siitä, että toimintajakson aikana tulisi panostaa vielä vahvemmin asiakkaan osallisuuden edistämiseen ja kuntoutumisen tukemiseen, jotta toiminnasta edetään esimerkiksi jatkopoluille.

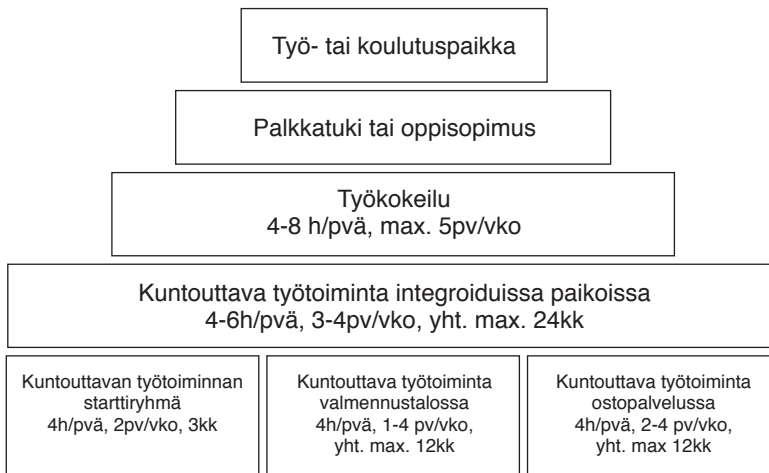
Työllistymispolun malli

Vantaan työllisyyspalvelun tavoite on edistää työllistymistä ja työllistää. Toimintaan kuuluvat esimerkiksi kuntouttava työtoiminta, monialainen yhteispalvelupiste (Typ) sekä työllistämisen edistämiseen liittyviä hankkeita, kuten Vantaan SOSKU-osahanke. (Vantaan kaupunki 2017.) Työllisyyspalvelujen monialaisen yhteistyön tavoitteena on asiakkaan työllistämisen ja työllistymispolun edistäminen.

Työttömyysetuuksiin oikeutetut moniammatillisen tuen tarpeessa olevat työttömät työnhakijat asioivat Typ:ssa, jossa kartoitetaan asiakkaan kokonaisvaltainen tilanne ja ohjataan työllistämistä edistäviin palveluihin. Näitä palveluita voivat olla esimerkiksi kuntouttavan työtoiminnan yksiköt tai Vantaan SOSKU-osahankkeen kuntouttavan työtoiminnan sopimuksella järjestettävä sosiaalisen kuntoutuksen ryhmätoiminta. Tavoitteena on vastata palvelutarpeeseen, jossa henkilöllä on erityisiä haasteita palveluihin sitoutumisen ja toimimisen, esimerkiksi aktiivisuuden ja itseohjautuvuuden suhteen. Tällöin sovittuja kriteereitä sosiaalisen kuntoutuksen ryhmätoimintaan ohjaamisessa ovat esimerkiksi palvelutarpeen arvioinnin kriteerit, työttömyys ja heikompi työmarkkina-asema.

Kokeilussa järjestetään vertaistuellista sosiaalisen kuntoutuksen ryhmätoimintaa. Palvelu on kohdennettu ensimmäiseksi askelmaksi työllistymisen polulla (kuvio 1) asiakkaille, joilla ei sillä hetkellä ole edellytyksiä osallistua esimerkiksi kaupungin työpajatoimintaan valmennustaloilla tai integroituun työtoimintaan. Pitkään kestäneen työttömyyden jälkeen työllistymispolulla eteneminen on perusteltua aloittaa matalalla kynnyksellä, kun asiakkaalla on tarve vahvempaan ja kokonaisvaltaisempaan tukeen. Esteinä saattavat olla sosiaalisten tilanteiden pelkoa, paniikkihäiriötä tai haasteita noudattaa annettua aikataulua ja pysyä päivärytmissä.

Työtoimintajakson aikana pohditaan jatkopolkuja yhdessä. Usein jatkopolkuna on kuntouttava työtoiminta esimerkiksi valmennustalojen työpajoilla. Jatkopolkuna voi olla myös työkokeilu tai palkkatuettu työ, mutta polutusmallissa (kuvio 1) näiden palveluiden nähdään ajoittuvan usein kuntouttavan työtoimintajakson jälkeen.

KUVIO 1. Työllistymisen polutusmalli (Vantaan kaupunki 2017)

Työllisyyspolulla etenemiseen vaikuttaa esimerkiksi joustavaksi kehitetty matkakynnyksinen palvelupolku. Työtoimintaa järjestetään niin kaupungin omista yksiköissä, kuten kirjastoissa ja päiväkodeissa, kuin valmennustaloillakin, joita Vantaalla on kolme. Ryhmämuotoisen työtoiminnan järjestäminen valmennustaloissa madaltaa siirtymisen kynnyksiä, koska tilat, henkilökunta ja toimintatavat ovat jo tuttuja ja turvallisia. Lisäksi valmennustalossa on mahdollisuus kohdata vertaisia ja saada vertaistukea. Ryhmätoiminnan aikana on myös mahdollista luoda asiakkaan ympärille tarvittava yhteistyöverkosto sekä tarkastella jo ensimmäisen palvelun aikana verkoston toimintaa ja riittävyttä.

Ryhmätoiminta kestää kolme kuukautta ja asiakkaat osallistuvat toimintaan kahtena päivänä viikossa neljän tunnin ajan. Osallistuessaan kuntouttavaan työtoimintaan asiakas on oikeutettu työttömyysetuuksiin ja yhdeksän euron kulukorvaukseen päiviltä, jolloin on toiminnassa läsnä. Työttömyysetuuden ja kulukorvauksen lisäksi maksetaan kaupungin sisäinen matkalippu kuukausittain. Palvelun aikana asiakkailla on prosessista vastaava palveluohjaaja, jolta saa henkilökohtaista tukea sekä neuvontaa ja jonka kanssa sovitaan tavoitteet, joiden toteutumista seurataan palvelun aikana. Toiminnan lähtökohtina ovat vertaistuki ja suljettu keskusteluryhmä, jossa voi jakaa kokemuksia muiden samassa elämäntilanteissa olevien kanssa. Vertaisuuden tavoitteina ovat osallisuuden, sosiaalisen toimintakyvyn ja sosiaalisten vuorovaikutustaitojen edistäminen. Toiminta suunnitellaan teemoittain, joiden mukaan esimerkiksi vierailaan työpaikoissa, järjestöissä sekä terveys- ja hyvinvointipalveluissa. Ryhmässä vierailee luennoitsijoita ja eri alojen asiantuntijoita. Yhdistäviä teemoja ovat olleet muun muassa päivärytmi, velkaneuvonta, asunnonhaku, työtoimintaan tutustuminen ja oman jatkopolun suunnittelu. Ryhmätoiminnan harjoitteissa keskitytään itsetunnon ja minäkuvan rakentamiseen ratkaisu- ja voimavarasuuntautuneella työotteella.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen toteuttaman sosiaalisen kuntoutuksen kuntakyselyn tulosten perusteella (Puromäki ym. 2016) yleisimpiä jatkopaikkoja ja sosiaalisen kuntoutuksen tai sosiaalisen toimintakyvyn kohentumisen jälkeen oli työllisyyspalveluiden toiminta, esimerkiksi työkokeilu tai kuntouttava työtoiminta. Tosin aina jatkopaikkaa ei kyetty nimittämään sosiaalisen kuntoutuksen monipuolisuuden vuoksi.

Noin puolet starttiryhmän käyneistä asiakkaista siirtyi jatkopoluille, esimerkiksi työpajajaksolle kuntouttavaan työtoimintaan. Kun asiakkaan jaksaminen ja voimavarat kasvavat, seuraava tavoite voi olla työkokeiluun osallistuminen. Tässä artikkelissa keskitytään lähinnä matalan tuen ryhmätoimintaan ja työllistämispolun aloittamiseen, minkä vuoksi työllisyyspolun mallia ei esitellä tarkemmin.

Asiakkaat, jotka eivät jatkopoluille siirtyneet, katosivat tai ohjautuivat muiden palveluiden pariin. Terveyspalveluihin ohjattiin henkilöitä, joilla oli jokin akuutti työllistymisen esteenä oleva vaiva, esimerkiksi tuki- ja liikuntaelinten sairaudet. Takaisin ohjatuissa oli henkilöitä, jotka syystä tai toisesta eivät motivoituneet tai kyenneet jatkamaan työllistymistä edistävissä toimenpiteissä.

Kuntoutumisen ja voimavaraistamisen prosessi

Kuntoutuminen on usein pitkäkestoinen voimavaraistamisen prosessi, jonka ensimmäisinä tavoitteina ovat elämänhallinnan parantaminen sekä sosiaalisen toimintakyvyn ja osallisuuden edistäminen. Voimavaraistuminen yksilön prosessina on osallisuuden vahvistamista. Osallisuuden vahvistamisen voi jäsenellä voimavaraistamisen kohteiden (kuvio 2) mukaan, joita ovat itsensä toteuttaminen, kontaktit ja kuuluminen, kasvaminen ja kehittyminen sekä toimeentulo ja itsensä elättäminen. (Raivio 2016, 4, ks. myös Raivion artikkeli.)

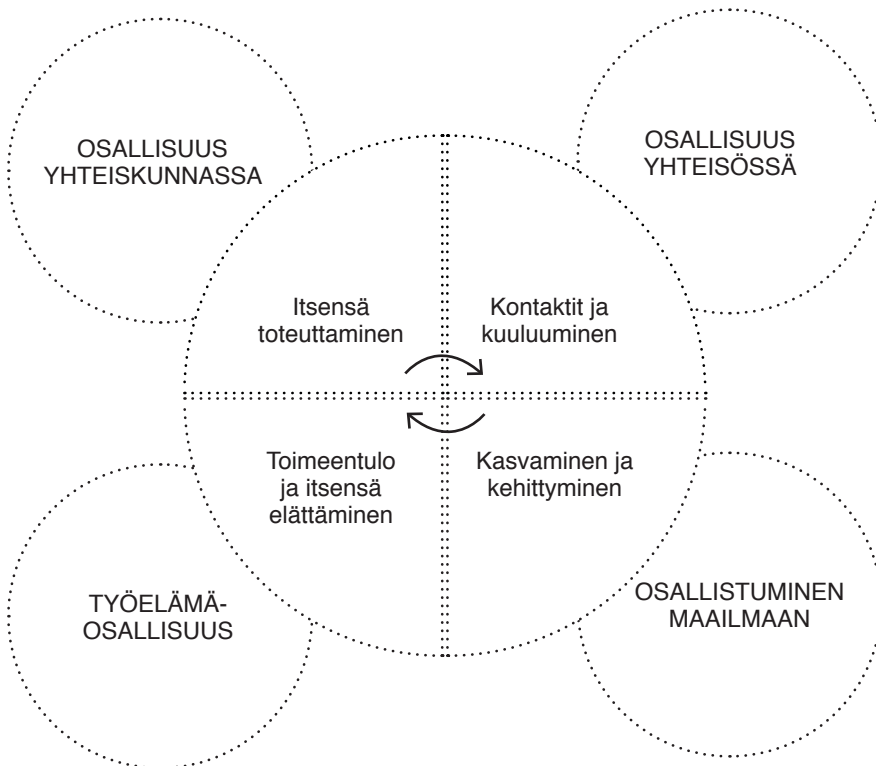
Ryhmätoimintaan osallistuminen mahdollistaa uudet kontaktit ja kuulumisen tunteen. Itsensä toteuttaminen ja uuden oppiminen esimerkiksi erilaisten tutustumiskohteiden ja ulkopuolisten luennoitsijoiden myötä edistävät osallisuutta maailmaan ja yhteiskuntaan sekä tukevat kasvamista ja kehittymistä. Sosiaalisen kuntoutuksen ryhmätoiminnalla voidaan edistää asiakkaan toimijuuden lisääntymistä vahvistamalla yhteisöön, yhteiskuntaan ja työyhteisöön osallistumista. Raivio ja Nykänen (2014, 16) pohjaavat sosiologi Erik Allardtin (1976, 88–94) jäsenyykseen hyvinvoinnin ulottuvuuksista pohtiessaan osallisuuden rakennetta, jossa hyvinvoinnin ulottuvuuksia voidaan jäsentää perustarpeiden kautta, englanniksi *having, loving, being*. *Having* viittaa materiaalsiin olosuhteisiin, *loving* ihmissuhteisiin ja *being* tarpeeseen integroitua yhteiskuntaan.

Osallisuus yhteisössä lisääntyy esimerkiksi lisääntyneen vuorovaikutuksen myötä. Asiakas on saattanut olla pitkään toimeentulona kotona, ja sosiaalinen elinpiiri on rajoittunut heikoimmillaan vain lähikaupoissa ja lähipalveluissa käymisiin. Yhteisöosallisuutta tukee ryhmätoimintaan osallistuminen, jonka myötä päivittäinen keskustelu ja kontaktit lisääntyvät. Matkalippukorvauksen myötä on mahdollista laajentaa sosiaalista elinympäristöään myös vapaa-ajallaan.

Sosiaalisen osallisuuden kolmas ulottuvuus, riittävä toimeentulo, ei useinkaan pitkäaikaistyöttömien kohdalla täyty, ja useilla on kokemus jatkuvasta rahattomuudesta. Toimintaan osallistuminen kuntouttavan työtoiminnan sopimuksella parantaa taloudellista tilannetta hieman matkalipun ja kulukorvausten myötä, sillä ne ovat toimeentulotuen normin ulkopuolelle jätettäviä tuloja. Lisäksi pitkään työttömänä olleilla henkilöillä on mahdollisuus saada työttömyyskorvausta koro-

tettuna ensimmäisiltä 200 päivältä. Toiminnallinen osallisuus, yhteisöihin kuuluminen ja jäsenyys vahvistuvat ryhmätoiminnan aikana, kun aktiivisuus omassa elämässä lisääntyy säännöllisen toiminnan ja arkirytmien myötä.

Starttiryhmän asiakkaat osallistuivat ryhmähaastatteluun ja työpajatyöskentelyyn osana YAMK-opinnäytetyöni tutkimusta (Böckerman 2017). Tutkimukseni tulosten perusteella toimintaan osallistumisella on positiivinen vaikutus elämälaatuun. Osallistuminen lisäsi aktiivisuutta elämässä ja vahvisti itsetuntoa sekä resilienssiä. Asiakkaiden henkinen hyvinvointi lisääntyi merkittävästi, kun tekevämmät asiat eivät kuormittaneet mieltä. Esimerkiksi posteja oli voinut kertyä pidemmältä ajalta, ja ne oli heitetty avaamattomina pois. Starttiryhmän toimintaan osallistuminen toi elämään rohkeutta kohdata vastoinkäymisiä. Esimerkiksi Kelan lähettämä kirje koettiin lannistavaksi, vaikka sisältöä ei tiedetty. Kirjeen avaaminen toi kuitenkin paremman mielen, erityisesti jos sisältö oli myönteinen, kuten päätös asumistuesta. (Böckerman 2017.)

KUVIO 2. Sosiaalisen voimavaraistamisen kohteet asiakastyössä ja niiden suhde osallisuuden (mukaillen Raivio 2016)

Tutkimukseni tulosten mukaan sosiaalinen kuntoutuminen tarkoitti fyysisen, psyykkisen, sosiaalisen ja kognitiivisen toimintakyvyn lisääntymistä. Fyysiseen toimintakykyyn kuului arkiaktiivisuuden ja liikkumisen lisääntyminen, psyykkiseen toimintakykyyn puolestaan voimavarat ja itsearvostus. Fyysinen hyvinvointi koheni säännöllisen päivärytmin ja parempien elintapojen myötä, kun jo esimerkiksi lämpimän aterian syöminen päivittäin tuki jaksamisessa. (Böckerman 2017.)

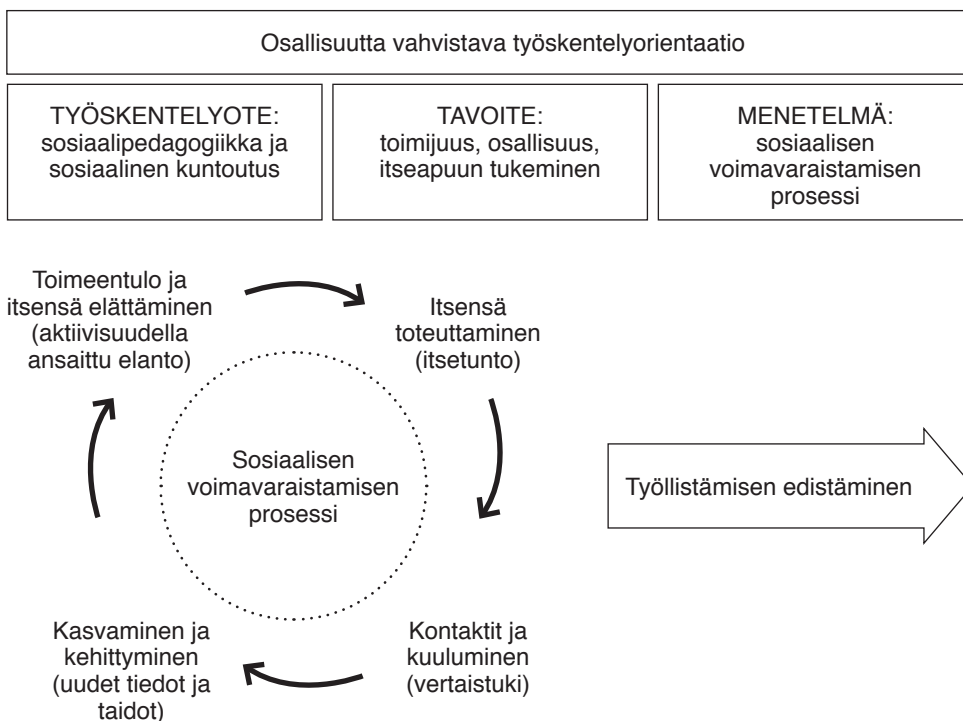
Sosiaalisen toimintakyvyn kasvu näkyi vertaisuutena ja poisoppimisena esimerkiksi siten, että uskallettiin toimia toisin kuin aiemmin. Kognitiivinen toimintakyky näyttäytyi prosessin tiedostamisena. Osallisuutta lisääviä tekijöitä olivat tunne yhteenkuulumisesta, itsensä merkitykselliseksi kokemisesta ja autonomian lisääntymisestä. Ryhmätoiminta edistää työllistymistä ja sosiaalista integraatiota tarjoamalla kulttuurisia resursseja esimerkiksi tutustumiskohteiden, luennoitsijoiden ja uuden informaation myötä, joita on mahdollista hyödyntää arjessa laajemmin. (Böckerman 2017.)

Työllistämistä voidaan edistää osallisuutta vahvistavalla työskentelyorientaatiolla (kuvio 3) silloin, kun rakenteet ja resurssit, kuten työllistämisen polku ja riittävä ammattilaisten tuki, ovat saatavilla ja jo luotuina. Työelämäosallisuuden edistämiseen tarvitaan itsetunnon vahvistumista, vertaistukea, uusia tietoja ja taitoja sekä tunnetta siitä, että on omalla aktiivisuudellaan edistänyt tilannettaan. Kontaktit ja kuuluminen eli vertaisuus ovat merkittävässä roolissa voimavaraistumisen prosesseissa. Usein jo tieto toisten samankaltaisista kokemuksista, esimerkiksi pitkäaikais-työttömyyteen liittyvistä haasteista, lisää yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Sosiaalinen kuntoutus on myös sosiaalihuoltolain mukainen palvelu ja osa sosiaalista turvaa. Isolan (Yle, Suomi 2017) mukaan suomalainen sosiaaliturva on ennakoimatonta, turvatonta ja siitä puuttuu tiettyä varmuutta ja myönteistä sattumanvaraisuutta; jos henkilö ei näe mahdollisuuksia, hän ei kykene asettamaan tavoitteita. Siten sosiaalisen kuntoutuksen osallisuutta edistävä työskentelyote tarjoaa työvälineitä myönteiseen sattumanvaraisuuteen. Kun henkilöllä on mahdollisuus osallistua, itsetunto kasvaa, ja hän kykenee näkemään omia mahdollisuuksia työllistymisen polulla sekä asettamaan itselleen tavoitteita, joita kohti pyrkii. Myös sosiaalisen elinpiirin laajentaminen tuo uusia näkökulmia ja sitä kautta mahdollisuuksia.

Elämän mielekkyyden löytäminen uudelleen sekä itsensä arvokkaaksi ja tarpeelliseksi kokeminen edistävät prosessointia, jonka myötä vastuullisuus kasvaa ja omia tavoitteita on helpompi asettaa. Nämä yhdessä tukevat asiakkaan toimijuutta, aktiivisuutta, päivän- ja arjen rytmittämistä, sosiaalisten tilanteiden hallintaa, itsenäistymistä sekä vastuunottoa.

Osallisuutta vahvistava työskentelyorientaatio (kuvio 3) muodostuu työskentelyotteesta, tavoitteesta ja menetelmästä. Menetelmänä käytetään sosiaalisen voimavaraistamisen prosessia, jossa vertaistuki, eli kontaktit ja kuuluminen edesauttavat yhteenkuulumisen tunnetta ja osallisuutta. Itsensä toteuttaminen ja itse-tunnon vahvistuminen ovat seikkoja, jotka ilmenevät, kun asiakkaat huomaavat, että osaavat ja pystyvät esimerkiksi osallistumaan toimintaan säännöllisesti ja tulemaan ajoissa paikalle. Kasvaminen ja kehittyminen tarkoittavat uusien tietojen ja taitojen oppimista. Tällaisia voivat olla esimerkiksi it-taidot ja työnhakutaidot. Toimeentuloon ja itsensä elättämiseen liittyy vahvasti tunne, jossa koetaan, että toimeentulo on omalla aktiivisuudella hankittu. Työskentelyotteena voidaan käyttää erilaisia toimintatapoja, esimerkiksi sosiaalisen kuntoutuksen ja sosiaalipedagogiikan työskentelyotetta tai yhdistää molempia.

KUVIO 3. Osallisuutta vahvistava työskentelyorientaatio

Osallisuus on kuulumista senkaltaiseen kokonaisuuteen, jossa voi olla yhteydessä merkityksellisyyttä lisääviin vuorovaikutussuhteisiin ja hyvinvoinnin lähteisiin. Hyvinvoinnin lähteet voivat olla aineellisia, esimerkiksi asuminen ja

kohtuullinen toimeentulo tai aineettomia, kuten luovuus, turva ja luottamus sekä palveluita, jotka sijoittuvat näiden välille. Osallisuus on siten vaikuttamista oman elämän kulkuun, palveluihin, toimintoihin ja mahdollisuuksiin. Osallisuus ilmenee esimerkiksi oman elämän päätösvaltana toimintaympäristöissä jotka ovat hallittavia, ymmärrettäviä ja ennakoitavia sekä prosesseissa joissa voi vaikuttaa. Lisäksi osallisuus ilmenee paikallisesti, kun voi osallistua merkityksellisyyden kokemiseen ja luomiseen. (Isola ym. 2017, 5.)

Kuntoutumisen ja voimavaraistamisen prosessilla tähdätään osallisuuden ja työelämäosallisuuden edistämiseen. Työelämäosallisuutta lisätään tukemalla työyhteisöön kiinnittymistä, työtoiminnassa onnistumista sekä pohtimalla työelämäneköydestä vahvuuksia, heikkouksia, kehittämiskohteita ja näihin liittyviä tuen tarpeita. Lisääntynyt osallisuus vahvistaa itsetuntoa, motivaatiota ja lisää aktiivisuutta omassa elämässä sekä yhteiskunnassa. Osallistuminen vaikuttaa työllistymispolulla etenemiseen esimerkiksi vahvistamalla resilienssiä.

Lopuksi

Sosiaalisen kuntoutuksen tavoitteena on osallisuuden edistäminen, johon jokaisella tulisi olla mahdollisuus. Kuntoutusta tulee tarjota henkilöille, joilla on siihen tarve, eikä palvelua saisi rajata pelkästään yhteiskunnallisen aseman, esimerkiksi työttömyyden perusteella joillekin kuuluvaksi. Osattomuus, yksinäisyys ja huono-osaisuus ovat läsnä monien arjessa. Syrjäytyminen palveluista heikentää kokonaisvaltaista hyvinvointia ja lisää yhteiskunnallista eriarvoistumista. Yhteiskunnassamme tulisi olla toimintamalleja, joissa kenellä tahansa on mahdollisuus voida olla osallinen ja saada tukea sosiaalisen toimintakyvyn edistämiseen. Toiminnan tulee perustua vapaaehtoisuuteen, sillä elämän mielekkyyden löytäminen uudelleen sekä itsensä arvokkaaksi ja tarpeelliseksi kokeminen edellyttävät ja edistävät prosessointia, jonka myötä vastuullisuus kasvaa ja omia tavoitteita on helpompi asettaa.

Sosiaalisen kuntoutuksen palvelu on monin osin vielä jäsentymätöntä, erityisesti työllistymisen edistämiseen liittyvissä palveluissa. Myös Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksen kuntakyselyn sosiaalihuoltolaista ja sosiaalisesta kuntoutuksesta (Puromäki ym. 2016, 4) mukaan kunnissa on yleinen kokemus siitä, ettei sosiaalisen kuntoutuksen palveluita ole riittävästi, palvelut ovat jäsentymättömiä, palveluiden tulisi olla yhdenvertaisesti kaikkien saatavilla ja sosiaalinen kuntoutus pitäisi määritellä palveluna, josta käy ilmi, mitä se on ja kuka siihen on oikeutettu.

Sosiaalisessa kuntoutumisessa on edistytty, kun aktivoituminen on tukenut työelämäosallisuutta, vahvistanut itsetuntoa, rohkaissut ja herätellyt ajattelemaan

elämää uusista näkökulmista sekä vahvistanut sosiaalista toimintakykyä. Työllisyyspolulla päästään eteenpäin, kun resilienssi vahvistuu. Osallistumisen vaikutuksena on siten motivaation lisääntyminen ja usko tulevaisuuteen, jolloin tulevaisuudessa nähdään mahdollisuuksia, joita uskalletaan tavoitella. Yhteiskuntaan kiinnittyminen edistää työllistymispolulla etenemistä, kun vastakohtana on esimerkiksi työttömänä tai toimeettomana oleminen.

Sosiaalisena kuntoutuksena järjestettävä kuntouttavan työtoiminnan ryhmätoiminta edistää sosiaalista integraatiota huono-osaisuuden sijaan. Vauhkonen, Kallion ja Erolan (2017, 501–510) mukaan sosiaalinen huono-osaisuus ei pohjaa materiaaliseen tai taloudelliseen eriarvoisuuteen vaan arvojen, asenteiden, motivaation ja tottumusten periytymiseen. Tutkimuksen mukaan huono-osaisuuteen kasvetaan perheissä, mutta matala tulotaso ei itsessään selitä huono-osaisuuden ja työttömyyden periytymistä ylisukupolvisesti. Tutkimuksen mukaan huono-osaisilta vanhemmilta puuttuu kulttuurisia resursseja.

Hyväosaisuuden ylisukupolvisuutta selitetään tavallisemmin taloudellisten, kulttuuristen ja sosiaalisten resurssien periytymisellä, koska korkeasti koulutetuilla hyvätuloisilla vanhemmilla on enemmän resursseja tukea lapsiaan. Huono-osaisuuden ylisukupolvisuutta perustellaan näiden resurssien niukkuudella. Huono-osaisilta vanhemmilta saattaa puuttua kulttuurista pääomaa, resursseja, joita ovat esimerkiksi korkea koulutus ja kulttuuriharrastuneisuus. Nämä edesauttavat vanhempia tukemaan lapsia esimerkiksi opiskeluissa oppivelvollisuuden jälkeen. (Vauhkonen ym. 2017, 501–503.)

Sosiaalisen kuntoutuksen ryhmätoiminta tarjoaa kulttuurisia resursseja esimerkiksi tutustumiskohteiden, luennoitsijoiden ja näistä saadun uuden informaation myötä. Sosiaalinen kuntoutus kuntouttavaa työtoimintaa tukevana toimintana tarjoaa runsaasti mahdollisuuksia asiakkaille, joilla on tarve vahvempaan tukeen. Yhteiskunnassa käydään keskustelua, tulisiko kuntouttavaa työtoimintaa tarjota myös niin sanottuna ylläpitävänä toimintana. Ylläpitävä ja taas toisaalta tavoitteellinen toiminta ovat jo termeinä eriarvoistavia, jolloin päädytään myös eettisten kysymyksien äärelle siitä, kenellä on oikeus työllistymistä edistävään palveluun ja kenelle tarjotaan ylläpitävää toimintaa.

Sosiaalinen kuntoutus kuntouttavaa työtoimintaa tukevana palveluna voi tuoda uusia näkökulmia kehittämistyöhön. Palvelua ei tällöin kutsuttaisi ylläpitäväksi vaan esimerkiksi yhteiskunnallista osallisuutta edistäväksi toiminnaksi. Osallisuutta edistävä toiminta tarjoaisi esimerkiksi kulttuurisia resursseja, joiden myötä voisi tapahtua poisoppimista, edistää sosiaalista integraatiota sekä tarjota keinoja huono-osaisuuden torjumiseen.

LÄHTEET

- Allardt, E. (1976). *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. Porvoo: WSOY.
- Böckerman, H. (2017). *Sosiaalinen kuntoutus työelämäosallisuutta edistämässä*. (Yamk-opinnäytetyö. Diakonia ammattikorkeakoulu, Sosiaalialan koulutusohjelma). Saatavilla <http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2017112618238>
- Hämäläinen, J. (1999). *Johdatus sosiaalipedagogiikkaan*. Kuopion yliopiston koulutus- ja kehittämiskeskus. Opetusjulkaisuja 1/1999. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Isola, A.-M. (2017). Päivän kasvo, haastattelu (video). YLE, Suomi (Areena). Saatavilla 19.7.2017 <http://areena.yle.fi/1-4129759>
- Isola, A.-M., Kaartinen H., Leemann L., Lääperi M., Schneider T., Valtari S. & Keto-Tokoi (2017). *Mitä osallisuus on? Osallisuuden viittekehystä rakentamassa*. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. työpaperi 33/2017). Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kanaoja, A. (2012). Sosiaalinen kuntoutus ja sosiaalihuollon uudistuksen suunta. *Kuntoutus* 4/2012, 35-40. Saatavilla <https://issuu.com/kuntoutussaatio/docs/4-12-valmis>
- Karjalainen, J. & Karjalainen, V. (2010). *Kuntouttava työtoiminta – aktiivista sosiaalipolitiikkaa vai työllisyyspolitiikkaa? Empiirinen tutkimus pääkaupunkiseudulta*. (Terveyden ja hyvinvoinninlaitos, raportti 38). Helsinki: Yliopistopaino. Saatavilla <http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/80039/4aa5eb26-0e0e-4dac-928e-4597d8c7a8d9.pdf?sequence=1>
- L 1994/201 Kotikuntalaki. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1994/19940201>
- L 2001/189 Laki kuntouttavasta työtoiminnasta. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2001/20010189>
- L 1301/2014 Sosiaalihuoltolaki 3 luku 17 § Sosiaalinen kuntoutus. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141301>
- L 2002/1290 Työttömyysturvalaki. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141301>
- Ojala, M.-L. (2014). *Näkökulmia huono-osaisuuteen. Sosiaalietikan käsiteanalyysi*. Saatavilla <https://www.teologia.fi/54-opinnaytteet/pro-gradut/1020-naekokulmia-huono-osaisuuteen-sosiaalietikan-kaesiteanalyysi>
- Puromäki, H., Kuusio, H., Tuusa, M. & Karjalainen, J. (2016). *Sosiaalihuoltolaki ja sosiaalinen kuntoutus. Kuntakyselyn tulokset*. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, työpaperi 47/2016). Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-803-6>
- Raivio H & Nykänen, N., Era, T. (toim.) (2014). *Osallistavan työllisyyspolitiikan elementtejä – yhdenvertaisuutta vai aktiivointia? Sosiaalisten oikeuksien ja vastikkeellisuuden ristivetoa vaikeassa työmarkkina-asetmassa olevien työllisyyden edistämässä*. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, työpaperi 14/2014). Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-171-6>
- Ruuth, M. (toim.) (2016). *Sosiaalisen kuntoutuksen kehittämishanke (SOSKU) Väliraportti I*. Mari Ruuth Kuntoutussäätiö. Saatavilla https://www.thl.fi/documents/10531/3149614/SOSKU_V%C3%A4liraportti_I_181116.pdf/713b2ce4-18a5-4fb9-9c9f-0b56cb72d552
- Ranne, K., Sankari, A., Rouhiainen-Valo, T. & Ruusunen, T. (toim.) (2005). *Sosiaalipedagoginen ammatillisuus. Madsenin kukasta toiminnan tulppaaniksi*. Pori: SPOY Satakunnan painotuote Oy.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2016). Huono-osaisuuden ylisukupolvisuus. Saatavilla 24.7.2017 https://www.thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/tyon_tueksi/nuorten-syrjailyminen/huono-osaisuuden-ylisukupolvisuus
- Vantaan kaupunki (2017). Työllisyyspalvelut. Saatavilla 12.2.2017 http://www.vantaa.fi/hallinto_ja_talous/tyo_ja_elinkeinot/apua_tyonhakuun
- Vauhkonen, T., Kallio, J. & Erola, J. (2017). Sosiaalisen huono-osaisuuden ylisukupolvisuus Suomessa. Artikkel. *Yhteiskuntapolitiikka* 82 (5), 501-512. Saatavilla <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2017102650308>

Minna Kivipelto & Helena Palojärvi

NOVAT-RYHMÄT NAISTEN VALTAISTUMISEN TUKENA

Johdanto

Uudistettu ehkäisevän päihdetyön lainsäädäntö astui voimaan vuonna 2015. Ehkäisevällä päihdetyöllä tarkoitetaan toimintaa, jolla vähennetään päihteiden käyttöä ja päihteiden käytöstä aiheutuvia terveydellisiä, sosiaalisia ja yhteiskunnallisia haittoja. Ehkäisevän päihdetyön on perustuttava päihteiden käytön ja siitä aiheutuvien haittojen seurantaan, käytävissä olevaan tieteelliseen näyttöön ja hyviin käytäntöihin. Lain mukaan kunnat vastaavat ehkäisevän päihdetyön järjestämisestä ja koordinoinnista alueellaan. Järjestöjen tehtävä ei ole korvata kunnan toimia, vaan tuoda yhteistyöllä ja asiantuntemuksellaan lisäarvoa kunnan toimintaan (L 523/2015).

Naistenkartano ry. on noin 20 vuoden ajan toteuttanut valtaistavaa naisten tarpeista räätälöityä ehkäisevän päihdetyön ohjelmaa nimeltään NOVAT. NOVAT on lyhenne sanoista ”naisen omat vaatteet” erotuksena ”kiltin” tytön vaateista, joihin kulttuuri naiset pukee. Nimi viittaa siihen, että ohjelma on räätälöity naisten, ei muiden tarpeista käsin. Kyseessä on räätälöityä yksilöllistä varhaista tukea tarjoava ohjelma perustuen ihmisten omiin voimavaroihin ja omaehtoiseen avun ja tuen hakemiseen ennen varsinaisten riippuvuuksiin liittyvien haittojen ja ongelmien kriisiytymistä ja hoidon tarvetta. NOVAT-ohjelman avulla on tavoitettu lukuisia naisia pohtimaan suhdettaan itseensä ja päihteisiin tai muihin riippuvuuksiin. NOVAT-ohjelmaan hakeutuva nainen voi kokea esimerkiksi määrältään pienen, mutta usein toistuvan alkoholin käytön ongelmaksi tai vaikeaksi

lopettaa. Myös riippuvuudet läheisiin, ruokaan, suorittamiseen tai pelaamiseen voivat tulla kyseeseen. Ohjelmaan voi hakeutua myös epämääräisen pahan olon, parisuhdeongelmien tai yksinäisyyden takia. Ohjelma on siis monipuolisesti kuntouttavaa toimintaa.

NOVAT-toiminnan kysynnän kasvu ja nopea kehitys aiheutti sen, että yhdistys alkoi seurata asiakkaiden palautteita ohjelman vaikutuksista. Myös silloinen toiminnan rahoittaja Raha-automaattiyhdistys (RAY) edellytti järjestöiltä oman toiminnan tulosten ja vaikutusten tarkastelua. Koska NOVAT-ohjelmaa toteuttaa Naistenkartano ry. toimii yleishyödyllisenä järjestönä pelkäämään ulkopuolisen rahoituksen varassa, se ei voi myydä palveluja esimerkiksi kunnille lakisääteisten päihdepalvelujen tuottamiseksi. Saatu rahoitus on ollut jatkuvasti riittämätön toiminnan kysyntään nähden.

Artikkelissa tarkastellaan, millaiset tekijät NOVAT-ohjelmassa auttavat tukemaan naisia ja millaiset tekijät hankaloittavat tavoitteiden saavuttamista. Laajempaan tavoitteena on saada näyttöä siitä, voivatko NOVAT-ryhmät toimia naisten valtaistumisen tukena ja tällä tavoin ehkäistä päihde- ja toiminnallisten riippuvuuksien pahenemista. Aineistona käytetään NOVAT-ryhmistä tehtyjä tutkimuksia, selvityksiä ja arviointeja (Palojärvi 2009; Tuomala 2006; Jaatinen 2005; Salmela 2000). Täydentävänä materiaalina hyödynnetään Naistenkartano ry:n kokoamia NOVAT-seurantatietoja (2005–2013) ja NOVAT-ryhmistä koottuja palautteita (2011–2012).

Tutkimuksen teoreettisena viitekehyksenä käytetään realistista arviointia. Kiinnostus kohdistuu erityisesti siihen, millaiset mekanismit tukevat tavoitteita, jotka edistävät valtaistumista (empowerment). Realistinen arviointi on valittu sen vuoksi, että se antaa teoreettisia välineitä tutkia tavoitteita ja niiden saavuttamiseen liittyviä toimintoja (menetelmiä) ja mekanismeja.

Naisten varhaisvaiheen riippuvuudet ja niiden hoito

Päihderiippuvuuksia määritellään eri tieteenaloilla eri tavoin (Brown 2002, 43; ks. myös Winter 2016). Erilaiset määritelmät johtavat niihin soveltuvien hoitomenetelmien ja lääkkeiden kehittämiseen. Jos riippuvuus katsotaan pääosin biologiseksi kysymykseksi, on ratkaisu lääketieteellinen. Jos taas riippuvuus mielletään opitukseksi asiaksi, etsitään ratkaisuja kognitiivisten menetelmien avulla.

Usein riippuvuuksien määrittelyissä merkityksellisinä pidetään sekä yksilön sisäisiä prosesseja että olosuhteita, jotka vaikeuttavat hänen elämäänsä. Erityisesti yhteiskuntatieteilijät näkevät riippuvuuksien synnyssä vahvan yhteyden sosiaalisiin verkostoihin, yhteisöihin ja yhteiskuntaan (esim. Simonen 2013; Connell

2012). Näiden eri suunnista vaikuttavien syiden vuoksi ihminen voi turvautua niin sanottuun pakkokäyttäytymiseen ja kehittää addiktioon. Koski-Jännes (1998) kuvaa addiktioon kehittymistä asteittaisena prosessina, jossa on erilaisia vaiheita ja ilmentymiä. Väärinkäytöstä siirrytään vähitellen pakonomaiseen riippuvuuskäyttäytymiseen ja viimein varsinaiseen addiktioon (ks. esim. Kasl 1992). Matka addiktioon ja siitä irtautumiseen tapahtuu monin tavoin.

Addiktioon voi kehittää moniin asioihin, kuten ruokaan tai liikuntaan. Viime vuosina myös erilaiset toiminnalliset riippuvuudet ovat tulleet keskusteluun mukaan. Vaikka henkilö olisi kehittänyt riippuvuuden johonkin toimintaan tai aiheeseen, ei hän välttämättä itse sitä myönnä tai huomaa. Brownin (2002, 36, 43) mukaan ne, jotka huomaavat tai myöntävät riippuvuuden, voivat kokea tunnetta kontrollin menettämisestä.

Suomessa näkyvin ja ongelmallisin riippuvuus koskee alkoholin käyttöä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (2015a, 36) mukaan alkoholin väärinkäytön aiheuttamat kustannukset Suomen julkiselle sektorille olivat 887–1 089 miljoonaa euroa vuonna 2013. Suurin taakka (25 % kokonaiskustannuksista) lankesi sosiaalipalveluille (223–270 miljoonaa euroa).

1960-luvulta lähtien myös naisten alkoholin kulutus on lisääntynyt (Simonen 2013; Salonsalmi, Laaksonen, Lahelma & Rahkonen 2012). Kasvu on liittynyt yhteiskunnalliseen muutokseen, joka on mahdollistanut naisten vapaamman alkoholin käytön (Mäkelä, Mustonen & Huhtanen, 2010, 52). Vielä vuonna 1982 yli 55-vuotiaista naisista 57 % ei käyttänyt alkoholia lainkaan, vuonna 2014 luku oli vain 15 %. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2015a, 126.) Vuonna 2010 tehtyjen alkoholinkäyttöä koskevien tutkimusten mukaan suomalaisten naisten alkoholinkäyttö oli kuusinkertaistunut viimeisten 40 vuoden aikana. Miesten juominen on vastaavassa ajassa kaksinkertaistunut. Myös kotona juominen puolisoitten kesken on lisääntynyt. (Mäkelä ym. 2010, 76.)

Jenni Simosen (2013) tutkimuksen mukaan juomiskulttuurin muutokseen liittyy naisten muuttunut suhtautuminen alkoholiin osana omaa identiteettiä. Hän havaitsi, että nuoremmilla ikäluokilla (25-vuotiaat) oli erilainen suhde alkoholiin kuin vanhemmilla ikäluokilla (50–60-vuotiailla). Nuoremmilla ikäluokilla alkoholikulttuurin väljentyminen näkyy myös välittömämmässä, vähemmän häpeilevässä suhtautumistavassa omaan juomiseen. Vanhemmilla ikäluokilla kokemus naisten alkoholinkäytön paheksumisesta heijastelee esimerkiksi vahvempana pyrkimyksenä kontrolloida omaa juomista.

On myös paljon riippuvuuksia, joita palvelujärjestelmä ei tavoita ollenkaan. Esimerkiksi naisten keskuudessa ovat varhaisvaiheen päihde- ja toiminnalliset

riippuvuudet ovat usein auttamisjärjestelmän tavoittamattomissa. Tämänkaltaisista, piilossa olevista ongelmista voi ajan kuluessa koitua suurempia vaikeuksia, jollei ongelmien kanssa päästä työskentelemään ajoissa (Palojärvi 2012, 111). Tällöin joudutaan etsimään tunnuspiirteitä varhaisvaiheessa olevien riippuvuuksien määrittämiseksi.

Suomessa julkisen sektorin ohella päihdepalveluja voi tarjota yksityinen sektori ja rekisteröidyt yhdistykset. Lain mukaan kunnan tulee tarjota palveluja joko järjestämällä ne itse tai ostaa ne yksityisiltä yrityksiltä tai yhteisöiltä. Laitoshoidossa virallinen sektori tuottaa 40 % päihdehuollosta, järjestöt ja yhdistykset 52 % ja yksityiset palveluntuottajat 8 %. Avohoidossa virallinen sektori tuottaa 94 % palveluista ja rekisteröidyt yhdistykset loput. (Mellin, Vihmo & Österberg 2006, 33.) Jotkut järjestöt, kuten Naistenkartano ry., saavat rahoitusta sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön avustusosastolta, eivätkä ne voi tarjota palveluja markkinahintaan. Sosiaali- ja terveystoimen uudistuksen (sote) käynnistyminen vuoden 2019 alusta vaikuttaa myös palvelujen tuotantotapoihin ja järjestöjen toimintaedellytyksiin.

Vaikka tilastollisesti eniten alkoholinkäyttö ja sen ongelmat kohdistuvat siis vanhempiin ikäluokkiin, hakeutuvat perusterveydenhuollon päihdeongelmallisille tarkoitettuun avohoitoon lähinnä nuoremmat (25–49-vuotiaat) ikäluokat (Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos 2015a, 140). Syitä tähän on monia. Yksi syy on luultavasti se, että nuoremmilla ikäluokilla oleva mutkattomampi suhtautumistapa päihteisiin (ks. esim. Simonen 2013) näkyy myös kynnyksettömämpänä hoitoon hakeutumisena. Useimmat Suomessa käytössä olevat menetelmät ja interventiot ovat sukupuolineutraaleja, jolloin naisten erityistarpeet huomioidaan vain niukasti tai ei ollenkaan (Palojärvi 2012, 104). Ainoastaan naisille suunnattua tukea, hoitoa ja apua on saatavissa Suomesta vain rajallisesti (Palojärvi 2012). Hoito perustuu melko usein myös vaatimukseen, että hoitoa hakevan on tunnistauduttava alkoholi- tai päihdeongelmaiseksi ennen hoidon aloittamista, koska palveluja tarjoavat ilmoittavat olevansa päihdeongelmaisten ja heidän läheistensä hoitoon keskittyviä. Tämä tarkoittaa sitä, että ongelmakäytön varhaisvaiheessa tuen saamien on hankalaa.

Naistenkartanon novat-ohjelman tausta ja missio

Naistenkartano ry. (ent. Naisten Raittiuskeskus perustettu 1922) syntyi osaksi suomalaista raittiusliikettä tukemaan kieltolain toteuttamista. Naisten juomisen lisääntyttyä toisen maailmansodan jälkeen ja erityisesti keskioluen vapauttamisen myötä vuonna 1968 alettiin yhdistyksessä ajaa vain naisille tarkoitettua hoitoa sekä tehdä vaikuttamistyötä naisten näkökulman huomioimiseksi alkoholo-

lipolitiikassa. Vain naisille tarkoitettu päihdeongelmien hoitolaitos Leppävirran Naistenkartano käynnistyi yhdistyksen toimesta vuonna 1991. Hoito perustui amerikkalaisen 12 askeleen ohjelman pohjalta naisille kehitettyyn Betty Ford -toimintaan, johon oli perehdytty vierailuilla USA:ssa. Leppävirran Naistenkartanon toiminta päättyi lamaan, kun kunnat eivät antaneet enää maksusitoumuksia. Lisäksi pelkästään vain naisille tarkoitettun hoitolaitoksen perustamista ei pidetty tärkeänä. (Palojärvi 2003.)

Yhdistyksestä käsin oli seurattu amerikkalaisen sosiologian tohtorin Jean Kirkpatrickin 1970-luvulla kehittämää ”uuden elämän ohjelmaa”, jonka hän oli kehittänyt kriittisenä AA-ryhmiä kohtaan omiin kokemuksiin perustuen. Yhdistys toi ohjelman Suomeen 1990-luvun puolessa välissä, ja se toteutettiin avokuntoutusohjelmalla päihdeongelmallisille naisille. Ohjelman amerikkalaisuus herätti kriittisyyttä toiminnan alusta alkaen, ja sitä alettiin vähitellen kehittää suomalaisen naisen tarpeisiin ja painottamaan ohjelman ehkäisevää merkitystä. (Palojärvi 2003, 2012.)

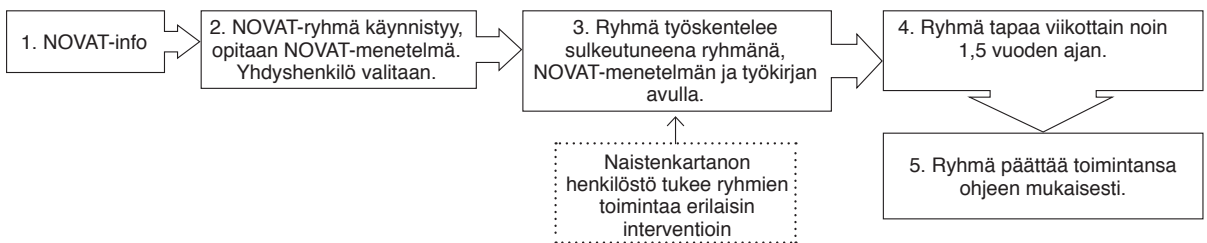
NOVAT-avohoitomallista kehitettiin siten asteittain matalan kynnyksen varhaisvaiheen päihde- ja toiminnallisia riippuvuuksia ehkäisevä päihdeohjelma suomalaisille naisille. Se on tarkoitettu kaikille naisille jotka haluavat tehdä muutoksia elämässään erilaisten varhaisvaiheen päihde- ja muiden riippuvuuksien suhteen. Matalakynnyksisen toiminnan tavoitteena on tarjota mahdollisuus vastaanottaa tukea niin varhain kuin mahdollista ennen kuin vaikeudet ja ongelmat muuttuvat pahoiksi.

NOVAT-ohjelman tavoitteena on ehkäistä, kuntouttaa ja valtaistaa naiset oppimaan ottamaan vastuuta omasta elämästään ja tekemään elämässään haluttomia muutoksia. Ohjelmassa yhdistyvät asiakaslähtöinen vertaisryhmätoiminta, naisten addiktioita koskeva tieto ja taito sekä ammatillinen valtaistava päihdesosiaalityö ryhmien parissa.

Novat-ohjelman toteutus ryhmäprosessina

NOVAT-ohjelma ja sen ydin, vertaisryhmä, käynnistyy ohjatuin istunnoin, joissa informoidaan ryhmäprosessin etenemisestä ja käynnistymisten aikatauluista (kuviot 1, NOVAT-infot). Ryhmiä järjestetään Helsingissä, Tampereella ja Turussa. Vuosina 2006–2013 osallistujien määrä NOVAT-ryhmissä vaihteli 215:stä 283:een. Vuoden 2013 jälkeen osallistujien määrä on jonkin verran pienentynyt resurssien niukkenemisen myötä. Toisaalta ryhmätoiminnan laatu, koko, ohjelman kokonaan käyvien osuus ja osallisuusaste ovat jatkuvasti kohonneet. Osallisuuden astetta voi pitää korkeana ottaen huomioon, että osallistujat ovat pääosin

työssäkäyviä ihmisiä. Nämä tilaisuudet ovat avoimia kaikille NOVAT-ryhmätyötoiminnasta kiinnostuneille naisille. Infot toteutetaan Naistenkartanon yleisötilaisuuksien yhteydessä ja paikallistoimistoissa. Niistä kerrotaan Naistenkartanon omilla nettisivuilla sekä tiedottamalla monin tavoin esimerkiksi sähköpostitse, alan ammattilaisten kautta ja paikallisissa sanomalehdissä. Puolitoistavuotiseen ryhmään osallistuminen maksaa osallistujalle yhteensä 110 euroa. Sitoutuminen ryhmään tapahtuu infon ja ensimmäisen menetelmäopetuksen jälkeen. Ryhmät sulkeutuvat pääsääntöisesti kolmannen käynnistyskerran jälkeen.

KUVIO 1. NOVAT-ryhmäprosessin vaiheet

NOVAT-ryhmätyömenetelmän avulla naiset oppivat työskentelemään ryhmässä. Menetelmässä opetetaan ryhmässä toimimisen perussääntöjä ja ohjeistetaan viikoittaisiin tehtäviin NOVAT-käsikirjaa hyödyntäen. Ohjelman avulla vahvistetaan naisten itsearvostusta, tuetaan itseluottamusta ja helpotetaan kielteisiä tuntemuksia ja pahaa oloa sekä autetaan työstämään suhdetta itseensä. Ryhmä käynnistyy vaiheessa 2 (kuvio 1, vaihe 2). Vaiheessa 2 Naistenkartanon henkilöstö perehdyttää ryhmät käyttämään NOVAT-ryhmätyömenetelmää. Menetelmän käytön oppiminen on tärkeää, jotta ryhmä voi työskennellä ilman ammattilaisen vetoapua. Opittuaan menetelmän ryhmäläiset työskentelevät itseohjautuvasti hyödyntäen NOVAT-käsikirjaa (kuvio 1, vaihe 3). Ryhmäkokoontumisten ulkopuolella naiset tekevät viikoittaisia tehtäviä joita työtetään ryhmässä. Tässä vaiheessa ryhmään ei enää oteta uusia jäseniä. Muutaman ohjatun istunnon jälkeen ryhmä kokoontuu työskentelemään itsenäisesti (kuvio 1, vaihe 4). Ryhmät tapavat istunnoissa kerran viikossa noin 1,5 tunnin ajan. Itseohjautuviin ryhmiin valitaan yhdyshenkilö osallistujien keskuudesta toimimaan ryhmän ohjaajana, välittämään tietoa Naistenkartanolta sekä pitämään läsnäololistaa. Ryhmät saavat tukea myös Naistenkartanon henkilökunnalta. Ryhmät päättävät toimintansa, kun NOVAT-ohjelma on käyty läpi (kuvio 1, vaihe 5). (Palojärvi 2012.)

NOVAT-ohjelmassa on kuusi tasoa, joissa etenemällä tasolta toiselle pyritään muutoksiin naisen elämässä. Näiden tasojen ja 13 lauselman taustalla on edelleen tohtori Jean Kirkpatrickin (1990) kehittelemän ohjelman lähtökohtia, mutta nykyisin ohjelma ja sen lauseimat perustuvat naisten päihde- ja toiminnallisia riippuvuuksia ehkäisevään ajatteluun ja teoriaan valtaistavasta ryhmästä. Ohjelmassa lähdetään liikkeelle osallistujan erilaisten vaikeuksien ja ongelmien hyväksymisestä, koska ajatellaan, että niiden kohtaamattomuus estää naisen tunnetason kehitystä ja sosiaalista kasvua ja pitää kiinni kielteisissä toimintatavoissa. Kielteisestä ajattelusta irtautuminen tapahtuu asteittain tutustumalla itseen ja omiin voimavaroihin. Osallistujia tuetaan lisäämään myötätuntoa itseä kohtaan. Tällä tavoin pyritään pääsemään eroon erilaisista syyllisyyden ja häpeän tunteista. Samalla aletaan opiskella uudenlaisia käyttäytymisen ja toiminnan tapoja, joiden tulisi näkyä myös omissa ihmissuhteissa. Tasoja työstetään yhdistyksen NOVAT-aineiston avulla, mikä sisältää oppimistehtäviä ja naisten addiktioihin liittyviä keskusteluaiheita.

Tutkimuksen toteuttaminen

Tämän artikkelin tutkimus perustuu empiirisiin arviointeihin (Jaatinen 2005; Salmela 2000) ja NOVAT-ryhmiä koskeviin tutkimuksiin (Palojärvi 2009; Tuomala 2006). Naistenkartano ry:n kokoamia NOVAT-seurantaraportteja (2005–2013) ja NOVAT-ryhmiltä koottuja palautteita (2011–2012) käytetään täydentävänä materiaalia. Lisäksi hyödynnetään Helena Palojärven (2009) lisensiaatintutkimusta, joka pohjautuu kahdentoista NOVAT-ryhmäprosessin läpikäyneen naisen puolistrukturoituun haastatteluun.

Käytettävissä olleiden tutkimusten ja selvitysten perusteella ryhmiin osallistui erilaisissa elämäntilanteissa ja elämänvaiheissa olevia naisia. Suurin osa naisista oli keski-ikäisiä ja heillä oli lapsia. Naiset kamppailivat erilaisten ongelmien kanssa, kuten riippuvuudet, uupumus, määrittelemätön mielenterveysongelmia ja masentuneisuus. Useilla oli esimerkiksi levottomuutta, yksinäisyyttä, huono tai heikko itsetunto, tarve muuttaa omaa minäkuvaa tai tarve parantaa omia ihmissuhdetietoja (ks. myös Gavriel-Fried & Ajzenstadt 2015).

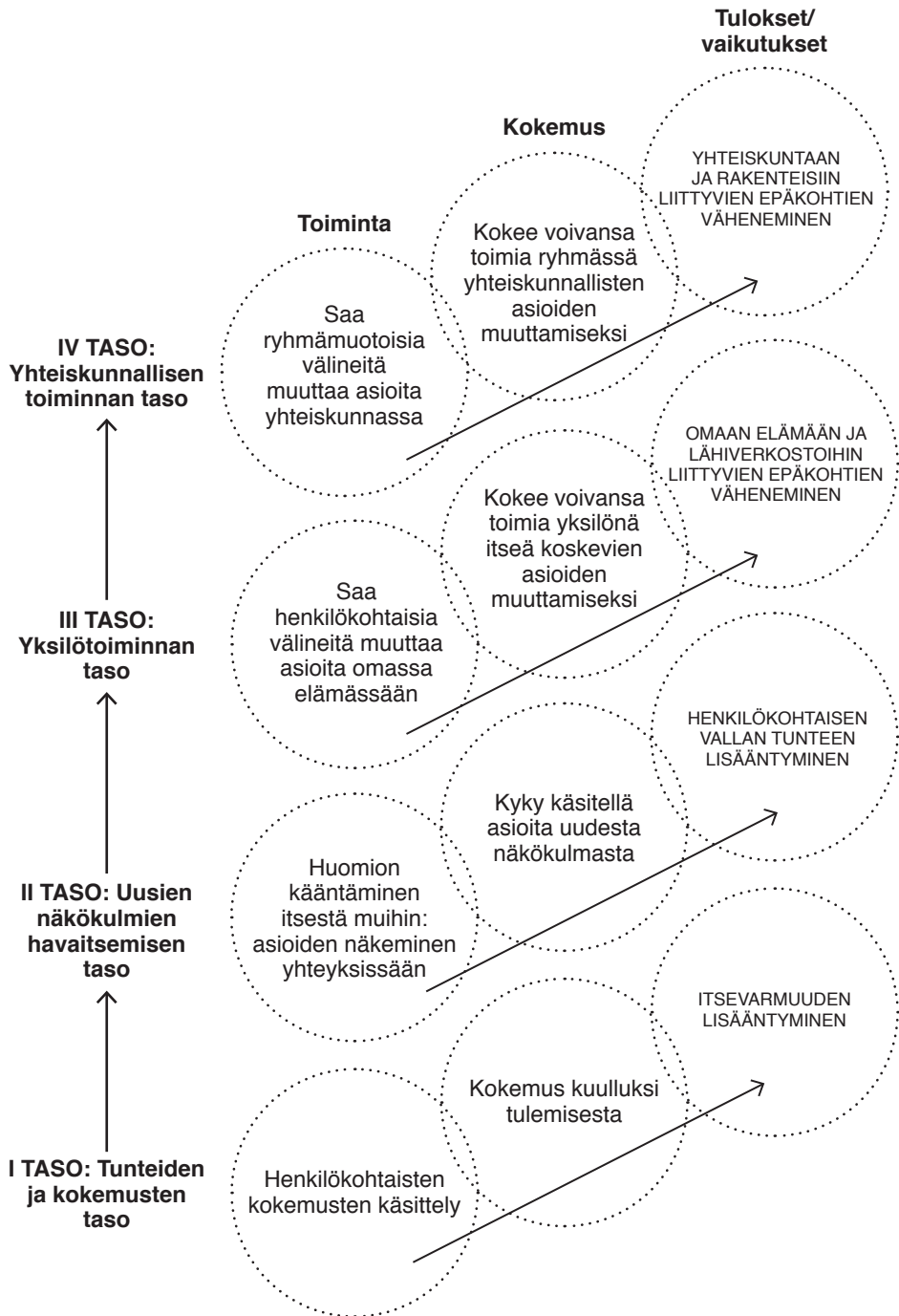
Tässä artikkelissa käytetty aineisto on pääosin laadullista. Määrällistä aineistoa on käytetty täydentävänä materiaalina. Aineistoa tarkasteltiin realistisen arvioinnin viitekehyksessä. Tämä tarkoittaa sitä, että aineistosta paikannettiin NOVAT-ryhmissä käytetyt sellaiset menetelmät ja toimintatavat, joilla oli asiakkaiden mukaan ollut suotuisa merkitys heidän tavoitteidensa kannalta. Tiedonkäsitys on kriittinen realismi, jolloin ”tieto” nähdään paitsi objektiivisesti havainnoitavana

ja myös subjektiivisesti koettavana. Osa tiedosta on rakentunut myös eri tasoille, jolloin asioita täytyy tarkastella niiden keskinäisten yhteyksien avulla (esimerkiksi mekanismit, jotka vaikuttavat tulosten saavuttamiseen). (Mark, Henry & Julnes 1998; Pawson & Tilley 1997.)

Realismin mukaan tieto on paitsi objektiivisesti havaittavaa, myös kerrostunutta ja erilaisten välittävien tekijöiden kautta saavutettavissa. Ray Pawsonin (2012, 4) mukaan arvioinneissa ei ole enää mielekästä tutkia esimerkiksi sitä, toimiiko joku hoito- tai tukimuoto. Sen sijaan olisi keskityttävä tarkastelemaan niitä tekijöitä, joiden avulla hyvät tulokset saadaan. Kriittinen realismi ei edellytä kausaalisuuden osoittamista, vaan selitysvoima tulee mekanismien ymmärtämisestä (Töttö 2006, 55). Kriittisen realismin mukaan myös konteksti eli tilannetekijät vaikuttavat tavoitteiden saavuttamiseen. Sen vuoksi aineistosta etsittiin tekijöitä, jotka tukivat tai hankaloittivat tavoitteiden saavuttamista. Tällaisia voivat olla esimerkiksi ryhmän koostumus, tapaamisajat tai ohjauksen määrä. On huomiotava, että ihmisten käsitykset todellisuudesta ovat välittyneitä (Mark, Henry & Julnes 1998; Pawson & Tilley 1997), jolloin käsitykset eivät ole aina objektiivisesti todennettavissa. Kriittisen realismin näkemys on, että sekä objektiivinen että subjektiivinen kokemus ovat yhtä arvokasta tietoa. Tässä tutkimuksessa olemme tutkineet välittävinä tekijöinä erilaisia tavoitteen saavuttamista tukevia ja ehkäiseviä tekijöitä.

Tulokset

Valtaistuminen on prosessi, joka edellyttää henkilökohtaista muutosta niin tunteiden, ajatusten kuin toiminnan tasoilla (Dalrymple & Burke 2006, 119). Aineistossa NOVAT-ryhmiin osallistuneiden kohdalla oli havaittavissa kolme valtaistumiselta edellytettävää tasoa: I) tunteiden ja kokemusten taso, II) uusien näkökulmien havaitsemisen taso ja III) yksilötoiminnan taso. Ainostaan yhteiskunnallisen toiminnan taso (IV taso) puuttui ohjelman läpikäyneiltä henkilöiltä. Sosiaalityössä toiminta yhteiskunnallisten ja laajempien rakenteellisten tekijöiden muuttamiseksi on osoittautunut harvinaisemmaksi kuin yksilötason muutosten tavoittelu (Abramoviz 1998). Tasot I–III ovat kuitenkin välttämättömiä, jotta laajoja, yhteiskuntatason muutoksia voidaan ylipäänsä ryhtyä tavoittelemaan. Valtaistumisen tasot on esitetty kuviossa 2.

KUVIO 2. NOVAT-ohjelmassa olevat valtaistumisen elementit (ks. myös Dalrymple & Burke 2006, 119)

Tunteiden ja kokemusten tason (I) ryhmiin osallistuneet naiset olivat motivoituneita tekemään muutoksia elämässään, mikä toimi tukevana mekanismina ohjelman läpikäymisessä. Noin kolmasosa naisista toi esiin haluavansa ”kasvaa” tai ”kehittyä”. Neljännes halusi löytää ratkaisuja riippuvuuksiin ja noin neljännes heistä halusi pitää yhteyttä muiden naisten kanssa, parantaa vuorovaikutustaitojaan ja jakaa kokemuksia muiden kanssa.

Henkilökohtaisten kokemusten käsittely on osa NOVAT-ohjelmaa. Kokemuksia käsiteltiin sekä ryhmässä että itsenäisesti viikoittaisin tehtävin. Monet naiset, jotka osallistuivat NOVAT-ryhmiin, katsoivat, että heidän identiteettinsä on nyt vahvempi kuin ennen ryhmään osallistumista. He kokivat löytäneensä uuden, aiempaa yhtenäisemmän minäkuvan ja identiteetin. Tätä edellytetään, mikäli valtaistuminen on asetettu tavoitteeksi.

Jotkut naiset toivat esiin, että NOVAT-prosessia on vaikea pukea sanoiksi. Tällaisia naisten tunnistamia muutoksia olivat esimerkiksi ”seesteisyys” ja ”rentouden tunne”. NOVAT-seurannan mukaan 61 % naisista kertoi, että heidän ajatuksensa itsestään olivat positiivisia. Menetelmänä naisille suunnatut ryhmät ovat siis mahdollistaneet henkilökohtaisten kokemusten käsittelyn. Menetelmän vaikutuksena henkilöiden kokemus itsestä on muuttunut myönteisempään suuntaan.

Uusien näkökulmien havaitsemisen tasolla (II) ”uusi identiteetti” on esimerkiksi vaikutuksesta, jonka mittaaminen on yleensä vaikeaa. Ohjelmaan osallistuneet naiset kuvasivat uutta minäkäsitystä siten, että se näkyi erityisesti suhteessa muihin ihmisiin (ks. myös Connell 2012). Naiset kokivat, että he ovat siirtäneet ajattelussaan painopistettä ”muista itseän”. Tämä tarkoitti sitä, että naiset kokivat olevansa tunnustettuja ja että heitä kuunnellaan ja heidän tarpeitaan ja ajatuksiinsa arvostetaan paremmin kuin ennen ryhmiin osallistumista.

Lisäksi osallistujien asenne itseä kohtaan oli muuttunut myönteisemmäksi. Osa naisista koki tulleen entistä ”sallivammaksi” itseään kohtaan. Näkyvin löydös NOVAT-seuranta-aineistosta (2011–2012) oli muutos siitä, miten naiset ajattelivat itsestään. Seuranta-aineiston mukaan 73 % naisista koki, että itseymmärrys ja ajattelu itsestä olivat muuttuneet NOVAT-ohjelmaan osallistumisen jälkeen.

Itseilmaisuus oli ollut vaikeaa joillekin naisille ennen ohjelmaan osallistumista. Merkittävää on, että osallistujat kokivat ryhmien parantaneen myös itseilmaisuun. Jotkut osallistujat ilmoittivat oppineensa tunnistamaan ja käsittelemään omia tunteitaan paremmin. Jotkut kertoivat oppineensa puhumaan ja jakamaan vaikeita asioita muiden ihmisten kanssa. Tässä vain naisille suunnattu ryhmä ja siihen liittyvä luottamus ovat toimineet edistävänä mekanismeina.

Suurin naisten kokema muutos oli tapahtunut ”sisäisinä muutoksina”, joita saattaa olla vaikea havaita ulospäin. Jotkut naiset kertoivat, että nämä sisäiset muutokset olivat merkittävämpiä kuin näkyvät muutokset. Sisäiset muutokset liittyvät muun muassa siihen, että naiset kokivat saaneensa aiempaa enemmän positiivista elämänasennetta ja kykyä löytää iloa pienistäkin asioista. Tulkitsemme tätä niin, että valtaistumisessa on tapahtunut asioiden näkemistä eri näkökulmista, mikä on mahdollistanut huomion kääntämisen (pelkästään) itsestä muihin ja ympärillä oleviin asioihin.

Yksilötoiminnan tasolla (III) joillain naisilla oli ongelmia erityisesti sosiaalisissa suhteissaan ennen NOVAT-ohjelmaa. Ohjelman koettiin antaneen tukea naisille, jotka halusivat lähteä huonosta parisuhteesta ja löytää omaa elämäänsä. Naiset olivat saaneet apua myös kokemaansa läheisriippuvuuteen. Osa heistä kertoi myös, että ohjelman jälkeen oli aiempaa helpompaa tehdä eroa omien ja muiden tekemien virheiden välillä. Suurella osalla oli myönteisiä ajatuksia muista ihmisistä ohjelman loputtua.

Yksilötason toimintaan liittyvistä muutoksista kertoo myös se, että naiset kokivat voineensa muuttaa omaan elämäänsä ja lähi-ihmissuhdeverkostoihin liittyviä epäkohtia. Jotkut naiset oppivat kertomansa mukaan asettamaan rajoja läheisilleen NOVAT-ohjelman läpikäytyään. Tämä viestii siitä, että valtaistumista on tapahtunut jo kolmannella tasolla, jolloin ihminen saa henkilökohtaisia välineitä muuttaa asioita omassa elämässään. Jotkut naiset ilmoittivat vähentäneensä alkoholin tai muiden päihteiden käyttöä. Pääasiassa tietoisuuden lisääntyminen oli tuonut mukanaan myös harkintaa riippuvuuksista irti pääsemisestä. Alkanut raitius mainittiin muutamissa vastauksissa. Toiset olivat taas tulleet tietoiseksi liiallisesta riippuvuudesta ja kyenneet irtautumaan siitä. Jotkut olivat oppineet olemaan aiempaa itsekkäämpiä ja asettamaan omat tarpeet muiden tarpeiden edelle, mikä oli ollut heille aiemmin vaikeaa.

Lisääntynyt vastuu itsestä viittaa myös yksilötoiminnan tasolla tapahtuvien tavoitteiden saavuttamiseen. Jotkut naiset sanoivat, että he olivat oppineet ottamaan vastuuta omasta elämästään. He olivat esimerkiksi alkaneet harrastaa uusia asioita ja luoda uusia kontakteja muihin ihmisiin. Valtaistumisen elementeistä yhteiskunnallisen toiminnan taso (IV) puuttui aineistosta.

Tulosten tarkastelua varhaisvaiheen ehkäisevän päihdetyön ja sosiaalisen kuntoutuksen kannalta

Yksi syy siihen, miksi NOVAT-ohjelma onnistui tuottamaan positiivisia tuloksia, on se, että ryhmät eivät ole vain oma-apuryhmiä, vaan niiden takana on järjestelmällinen ohjelma ja ohjaus. Strukturoitu malli on se, joka parhaimmillaan mahdollistaa naisten henkilökohtaisen voimaantumisen. Realistisen arvioinnin kielellä NOVAT-ryhmät ovat menetelmä, jonka avulla on saatu aikaan erilaisia voimaantumista tukevia mekanismeja. Mekanismeina ohjelman käsikirja ja strukturoitu malli ovat omiaan tukemaan voimaantumisen (empowerment) ensimmäisessä vaiheessa tapahtuvaa tiedostamista ja asioiden eri näkökulmien ja yhteyksien havaitsemista. Tämänkaltaista ymmärryksen lisääntymistä edellytetään myös sosiaaliselta kuntoutukselta (Mattila-Aalto 2012, 71). Ryhmissä tätä tarjottiin tarjoamalla mahdollisuus ilmaista, keskustella ja pohtia tunteita ja elämän tavoitteita ryhmässä.

Tässä tutkimuksessa valtaistuminen on ymmärretty ennen muuta kollektiivisenä prosessina (Dalrymple & Burke 2006, 110–111). Mekanismina kollektiivisen foorumi ja rakenne näyttäisi tukevan omien kokemusten reflektointia. Tämä näkyi ryhmissä siten, että ryhmässä omista tunteista ja ongelmista pääsi keskustelemaan muiden naisten kanssa. Omat kokemukset saivat konkretiaa, kun niitä käsiteltiin muiden kanssa.

Tietoisuuden lisääntyminen ei automaattisesti johda muutokseen, jollei esimerkiksi uuden minäkuvan muodostumista tueta. Ryhmissä kannustaminen on mekanismi, joka tukee osallistujia tuomaan asioitaan avoimesti esille. Näin usean osallistujan kanssa päästiin etenemään valtaistumisessa jo toiseen vaiheeseen, jossa tiedostamisen jälkeen ihminen alkaa muodostaa uutta käsitystä asiasta tai ilmiöstä vanhan, puutteellisen tai muusta syystä tietoisesti hylätyn näkemyksen päälle tai sijaan. (Dalrymple & Burke 2006, 117.)

Valtaistuminen edellyttää rohkeutta, jota myös tuettiin ryhmissä monin tavoin. Ryhmissä toimiminen oli tuonut suurelle osalle rohkeutta ja tunnetta omien ajatusten julkittuomiseen. Itsenäinen henkilö kykenee määrittelemään omat tarpeensa ja kykenee tekemään päätöksiä, mitä tehdä elämässään (Dalrymple & Burke 2006, 110). Ryhmissä naiset kokivat voivansa määritellä omat tarpeensa aiempaa paremmin ja pystyivät vaikuttamaan omaa elämäänsä koskeviin päätöksiin.

Valtaistumiseen liittyy keskeisesti resurssien saaminen, tarvittavien resurssien havaitseminen tai niiden entistä parempi ja tietoisempi käyttö. Naiset saivat ryhmissä esimerkiksi henkilökohtaisia voimavaroja omien tunteidensa, ajatustensa ja päätöstensä ohjaamiseen. Sananmukaisesti valtaistuminen tarkoittaa kokemusta siitä, että ihmisellä on valta omaan elämäänsä ja siihen liittyviin asioihin (Dal-

rymple & Burke 2006, 111; ks. myös Keskitalon ja Vuokila-Oikkosen artikkeli). Ryhmiin osallistuminen paransi naisten luottamusta ja itsetuntoa ja kehitti itsevarmuutta.

Ryhmätoiminnoissa merkittävä tekijä on myös ohjauksen saatavuus ja se, milaista ohjausta ryhmäläisille tarjotaan. Tulosten perusteella osa asiakkaista kaipasi lisää ohjausta. Ohjausta ei kuitenkaan ole mahdollista lisätä ryhmiin niukkojen henkilöstöresurssien vuoksi. Verkossa tapahtuvaa toimintaa on kehitetty jo 2000-luvun alkupuolelta lähtien.

Hyvinvointi- ja terveyserojen kaventaminen, syrjäytymisen ehkäisy, toimintakykyisyyden tukeminen ja esimerkiksi terveyshyötyajattelu on tuotu esille sosiaalista kuntoutusta tukevinä toimenpiteinä terveyden edistämisen lisäksi (Saikku 2016, 35). NOVAT-toiminnan voidaan ajatella olevan kuntouttavan toiminnan ehkäisevä muoto, jossa hyödynnetään kuntoutettavan henkilön jäljellä olevia voimavaroja. Vastaavasti päihdevaikeuksista kuntoutunut voi osallistua toimintaan, kun voimavarat ovat palanneet.

NOVAT-ohjelman arviointi osoitti, että vertaistuen ja ammattiavun yhdistelmään perustuva menetelmä tuottaa mahdollisuuden kasvattaa hauraassa elämäntilanteessa olevien henkilöiden osallistumiseen ja vaikuttamismahdollisuuksiin liittyviä taitoja, resursseja ja rohkeutta (ks. Böckermanin artikkeli). Nämä mekanismit näkyivät siten, että ryhmäprosessin alussa jotkut naiset kokivat, että heidän oli vaikea sitoutua ryhmään. Tämä saattoi hankaloittaa erityisesti niiden naisten osallistumista, joilla ei ollut aiempaa kokemusta henkilökohtaisista asioista puhumisesta heille vieraiden ihmisten kanssa. Läsnäolo ryhmässä toimi kuitenkin vahvistavana mekanismina. Naiset kuvasivat, että muiden ryhmäläisten ilmaisema empatia auttoi heitä. Siten luottamuksen ilmapiiri ja hyväksyntä oli tärkeä tekijä ryhmässä jatkamisen kannalta. Tukevana mekanismina toimi myös se, että naisilla oli oikeus tulla kuulluksi ryhmässä. Tämä nosti heidän itsetuntoaan ja auttoi heitä ilmaisemaan tunteitaan avoimemmin myös ryhmän ulkopuolella.

Lopuksi

Sote-uudistuksen myötä palvelujen järjestäminen ja tuottaminen ovat muutoksessa. Ehkäisevän päihdetyön toimintaohjelman mukaan (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2015b, 9) myös uudistuksen jälkeen ehkäisevä päihdetyö ja sitä laajempi hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen kuuluvat kunnan vastuulle eli mahdollisimman lähelle asukkaiden arkielämää.

Pienet järjestöt ovat kehittäneet erilaisia toimivia ja vaikuttavia malleja, joiden hyödyntäminen vastaisi suureen kysyntään erityisesti päihtheisiin ja riippuvuuk-

siin liittyvien haittojen ehkäisemisessä ja vähentämisessä. Tällaisella toiminnalla tulee olla paikka kuntien ehkäisevän päihdetyön ja varhaisvaiheen kuntoutuksen toteuttamisessa. Räätelöidyllä varhaisella tuella voidaan tuottaa tuloksia ja vaikuttaa naisten arkeen. Tässä tutkimuksessa tuotiin esiin, miten vertaisryhmät ja itseapuryhmät ovat tärkeitä sosiaalisen kuntoutuksen välineitä. Niiden avulla on mahdollisuus auttaa naisia, jotka kärsivät diagnosoimattomista riippuvuuksista, päihteiden käytöstä tai ihmissuhdeongelmista. Varhaisvaiheen tuella voitaisiin säästää paitsi ongelmien pahenemista myös kustannuksia, joita ongelmien pitkittymisestä aiheutuu.

Päihde- ja riippuvuusongelmien aiheuttava paine yhteiskunnassa on kasvamassa koko ajan. Naisten varhaisvaiheiden riippuvuuksiin ei ole olemassa yhtä selkeää ratkaisua tai hoitomallia. Tämän vuoksi naisille suunnattuja hoito- ja tukimuotoja tarvitaan kipeästi lisää (Briggs & Pepperell 2009). Tutkimuksemme pyrki omalta osaltaan osoittamaan, että varhaisvaiheen riippuvuuksiin suunnattu NOVAT-ohjelma tukee naisten itsetuntoa, vahvistaa heidän identiteettiään ja antaa naisille turvallisen ympäristön keskustella henkilökohtaisista asioistaan muiden naisten kanssa. Ohjelmasta kehitetty 14 viikon verkkokurssi on tarkoitettu naisille, jotka haluavat työstää elämäänsä yhdessä muiden naisten kanssa, mutta joilla ei ole mahdollisuutta osallistua kasvokkain kokoontuviin NOVAT-ryhmiin. Verkkokurssin vaikutuksia on selvitettävä erikseen, kun kurssi vakiintuu ja sen arviointi tulee mahdolliseksi.

Sukupuoleen liittyviä tutkimuksia ja vaikutuksia sekä sukupuolisensitiivisiä ja sukupuolen tarpeet huomioivia tuen ja hoidon muotoja tarvitaan (Bright, Osborne & Greif 2011), ja niitä on tutkittava lisää myös Suomessa. Tämä edellyttää sukupuolierityistä ja naisten tarpeet huomioivaa tutkimusta, jossa huomioidaan naisten asema yhteiskunnassa, kulttuuri, perhe, väärinkäytön historia, suru ja menetys ja taloudelliset tekijät (ks. esim. Greenfield, Kuper, Cummings, Robbins & Gallop 2013; Stevens, Andrade & Ruiz 2009, 354). Toimintatapana NOVAT-ohjelmassa on paljon elementtejä, joita voitaisiin soveltaa sosiaalisessa kuntoutuksessa laajemminkin.

LÄHTEET

- Abramovitz, M. (1998). Social Work and Social Reform: An Arena of Struggle. *Social Work* 43(6), 512–526.
- Briggs, C. A. & Pepperell, J. L. (2009). *Women, Girls, and Addiction: Celebrating the Feminine in Counseling Treatment and Recovery*. New York: Routledge/Taylor & Francis Group.
- Bright, C.L.; Osborne, V. A., & Greif, G. L. (2011). One dozen considerations when working with women in substance abuse groups. *Journal of Psychoactive Drugs* 43(1), 64–68.
- Brown, S. (2002). Women and Addiction: Expanding Theoretical Points of View. Teoksessa S. L. A. Straussner & S. Brown (toim.) *The Handbook of Addiction Treatment for Women: Theory and Practice* (s. 26–51). San Francisco: Jossey-Bass.
- Connell, R. (2012). Gender, Health and Theory: Conceptualizing the Issue, in Local and World Perspective. *Social Science and Medicine* 74(11), 1675–1683.
- Dalrymple, J. & Burke, B. (2006). *Anti-oppressive Practice: Social Care and the Law* (2. painos). Maidenhead: Open University Press.
- Gavriel-Fried, B., Peled, E. & Ajzenstadt, M. (2015). Normative Identity Construction among Women Diagnosed with Gambling Disorder. *American Journal of Orthopsychiatry* 85(2), 159–169.
- Greenfield, S. F., Kuper, L. E., Cummings, A. M., Robbins, M. S., & Gallop, R. J. (2013). Group Process in the Single-Gender Women's Recovery Group Compared With Mixed-Gender Group Drug Counselling. *Journal of Groups in Addiction & Recovery* 4(8), 270–293.
- Jaatinen, J. (2005). *Arviointitutkimus NOVAT-toiminnan vaikuttavuudesta asiakasnäkökulmasta tarkasteltuna*. Helsinki: Naistenkartano ry.
- Kasl, C.D. (1992). *Many roads, One journey. Moving beyond the 12 steps*. New York: Harper Perennial.
- Kirkpatrick, J. (1990). *On the Road to Sell Recovery*. W.F.S: Quakertown.
- Koski-Jännes A. (1998). Mistä riippuvuudessa on kyse? Teoksessa A. Koski-Jännes, A. Jussila & v. Hänninen (toim.), *Miten riippuvuus voitetaan?* (s. 24–36). Helsinki: Otava.
- L (523/2015). Laki ehkäisevän päihdetyön järjestämisestä. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150523>
- Mark, M. M., Henry, G. T., & Julnes, G. (1998). A Realist Theory of Evaluation Practice. *New Directions For Evaluation* 1998(78), 3–32.
- Mattila-Aalto, M. (2012). Järjestöt ja sosiaalinen kuntoutus. *Kuntoutus* (4) 71–76.
- Mellin, N., Vihmo, J. & Österberg, E. (2006). *Alkoholihaittojen yhteiskunnalliset kustannukset Suomessa vuonna 2003*. (Raportteja 10/2006). Stakes: Helsinki.
- Mäkelä, P., Mustonen, H. & Huhtanen, P. (2010). Miten Suomi juo? Alkoholinkäyttötapojen muutokset 1968–2008. Teoksessa P. Mäkelä, H. Mustonen & C. Tigerstedt (toim.), *Suomi juo. Suomalaisen alkoholinkäyttö ja sen muutokset 1968–2008* (39–54). Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Naistenkartano Ry:n kokoamat NOVAT-seurantatiedot. (2005–2013). Julkaisematon kooste. Helsinki: Naistenkartano ry.
- NOVAT-ryhmiltä kootut palautteet. (2011–2012). Julkaisematon kooste. Helsinki: Naistenkartano ry.
- NOVAT seuranta-aineisto. (2005–2013). Määrällinen yhteenveto NOVAT-toiminnasta. Julkaisematon kooste. Helsinki: Naistenkartano ry.
- NOVAT seuranta-aineisto. (2011–2012). Yhteenveto NOVAT-toiminnasta. Naisten raportoidut muutokset ryhmätoiminnan lopulla. Julkaisematon kooste. Helsinki: Naistenkartano ry.
- Palojärvi, H. (2003). *Raittiuuden ihanteesta omaan elämänhallintaan – Naistenkartano ry:n toimintastrategian haasteista edeltäjäyhdistysten valossa*. (Järjestöasiantuntemuksen pd-koulutuksen päättötyö). Tampere: Tampereen yliopiston täydennyskoulutuskeskus.

- Palojärvi, H. (2009). *Vertaistuki voimaantumisen välineenä sosiaalityössä. Miten NOVAT-ryhmä auttaa ja tukee, kun naisella on paha olo?* (Sosiaalityön ammatillinen lisensiaatintutkimus, yhteisösosiaalityön erikoisala). Helsingin yliopisto, yhteiskuntapolitiikan laitos. Saatavilla <http://www.sosnet.fi/loader.aspx?id=2e2fa159-6aa2-43a1-94bc-a83464eac4ea>
- Palojärvi, H. (2012). Pohdintaa naisen avuntarpeesta ja tuen saamisesta suomalaisessa päihdetyössä. Teoksessa M. Strömberg-Jakka, & T. Karttunen (toim.), *Sosiaalityön haasteet. Tukea ammattilaisten arkeen* (s. 103–124). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Pawson, R. (2012). Realist Thoughts on Cinderella, Alice in Wonderland and Health Care Interventions. *Nursing Inquiry* 19(1): 4–5.
- Pawson, R. & Tilley N. (1997). *Realistic Evaluation*. London: Sage.
- Saikkü, P. (2016). Työttömien ammatillinen kuntoutus. Teoksessa P. Juvonen-Posti & T. Pensola (toim.), *Kohti koordinoitua yhteistoimintaa: ammatillisen kuntoutuksen työnjako* (s. 25–85). Helsinki: Työterveyslaitos.
- Salmela, T. (2000). *NOVAT-toiminta Suomessa. Nyp ry:n NOVAT-oma-aputoiminnan arviointi*. Helsinki: Naiset irti päihhteistä ry.
- Salonsalmi, A., Laaksonen, M., Lahelma, E. & Rahkonen, O. (2012). Drinking Habits and Disability-Retirement. *Addiction* 107(12), 2128–2136.
- Simonen, J. (2013). *Lähentyvätkö naisten ja miesten juomatavat? Kvalitatiivinen tutkimus sukupuolesta ja juomisesta*. (Tutkimus 113/2013). Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. (Väitöskirja, Helsingin yliopisto)
- Stevens, S. J., Andrade, R. A., & Ruiz, B. S. (2009). Women and Substance Abuse: Gender, Age, and Cultural Considerations. *Journal of Ethnicity in Substance Abuse* 8(3), 341–358.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2015a). *Päihdetilastollinen vuosikirja 2015. Alkoholi ja huumeet*. (Sosiaaliturva 2015). Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2015b). Ehkäisevän päihdetyön toimintaohjelma. *Alkoholi-, huume- ja rahapelihaittojen sekä tupakoinnin vähentäminen* (Julkaisuja 19/2015). Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Tuomala, K. (2006). *”Olen saanut löytää naisen, joka itseltänikin on ollut hukassa”*. Naisten vertaisryhmä identiteetin rakentumisen ja voimavaraistumisen välineenä. Tampereen yliopisto, Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos (Pro gradu-tutkielma). Saatavilla <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uta-1-15868>
- Töttö, P. (2006). Kriittinen realismi ja sosiaalityöiden menetelmät. Teoksessa P. Kuusela & V. Niiranen (toim.), *Realismin haaste sosiaalityöissä* (s. 45–75). Kuopio: UNIPress.
- Winter, K. (2016). Coproduction of Scientific Addiction Knowledge in Everyday Discourse. *Contemporary Drug Problems* 43(1), 25–46.

Piia-Elina Ikonen

OIKEASTAAN EI OLE KYSE SOSIAALISESTA KUNTOUTUKSESTA – ON KYSE NUORISTA

Johdanto

Tökkiikö koulu? Ärsyttääkö elämä? Kaipaatko uudenlaista puhtia arkeen? Haluaisitko olla oman elämäsi ohjaaja, näyttelijä, stuntti, maskeeraaja, lavastaja vai jopa käsikirjoittaja?

Tämä artikkeli käsittelee nuorten sosiaalisen kuntoutumisen mahdollisuuksia Mikkelin Teatterin ympäristössä. Artikkelin kuvaa teatterissa toteutettavaa Arki on draamaa -toimintaa, joka mukailee sosiokulttuurisen innostamisen teoriaa sekä yhteiskehittämisen mallia (ks. Hietalan artikkeli). Lisäksi artikkelissa kerrotaan toimintaan osallistuvien nuorten kokemuksista, sekä pohditaan oppimisen, ympäristön ja vuorovaikutuksen merkitystä sosiaalisen kuntoutuksen orientaatioissa. Tässä artikkelissa esitetyt nuorten, ammattilaisten ja verkostotoimijoiden kokemukset pohjautuvat Tuusan (2017) toteuttamaan Arki on draamaa -toiminnan arviointiin vuosilta 2016–2017, Lipposen (2017) sosiaalialan opinnäytetyöhön sekä avoimeen keskusteluun toimijoiden kesken. Artikkelissa käytetään käsitettä nuori kuvaamaan toimintaan osallistuneita 18–29-vuotiaita.

Arki on draamaa -toiminnan suunnittelemiseen, toteuttamiseen ja arvioimiseen on osallistunut 26 nuorta vuosien 2016–2017 aikana. Aktiivitoiminnassa on

mukana kymmenkunta nuorta. Nuorten lisäksi toiminnan yhteiskehittämiseen ovat osallistuneet teatterikuraattori-näyttelijä, ammattivalokuvaaja, etsivä nuorisotyö, nuorten työpajat, sosiaalisen kuntoutuksen ammattilaisia, Etelä-Savon Ammattiopisto, Kuntoutussäätiö sekä Kaakkois-Suomen Ammattikorkeakoulun opiskelijoita.

Tätä kirjoitettaessa toiminta on nuorten sosiaalisen kuntoutuksen matalan kynnyksen palvelu, jota organisoidaan Mikkelin Ohjaamo Olkkarista. Ohjaamolla tarkoitetaan alle 30-vuotiaiden matalan kynnyksen palvelumallia, joka rakentuu eri hallinnonalojen peruspalveluista ja laajasta yhteistyöverkostosta. Ohjaamo tukee erityisesti nivelvaiheessa olevia nuoria, edistää koulutukseen ja työelämään kiinnittymistä nuorten yksilöllisen tilanteen huomioiden. (Nuorisotakuu 2014.)

Ohjaamot ovat rakentuneet alueellisen tarpeen mukaan, kuitenkin noudattaen kansallisia Ohjaamo-toiminnan vaatimuksia. Mikkelin Ohjaamo Olkkarin palveluverkostoon kuuluvat muun muassa ehkäisevä päihdetyö, nuorisopalvelut, lastensuojelun- ja aikuissosiaalityön toimijoita, opinto-ohjaus, mielenterveys- ja päihdepalvelut sekä TE-palvelut. Mikkelin Ohjaamo Olkkarin toimintaa koordinoi toiminnanohjaaja. Nuorten sosiaalisen kuntoutuksen palvelu, johon myös Arki on draamaa -toiminta kuuluu, on liitetty osaksi Ohjaamo-verkostoa.

Arki on draamaa -toiminta mukailee sosiokulttuurista innostamista (mm. Kurki 2000). Sosiokulttuurisen innostamisen ulottuvuuksina pidetään pedagogista, sosiaalista ja kulttuurista ulottuvuutta. Kyse on persoonan kehittämisestä, kuten asenteiden ja kriittisen ajattelun kypsymisestä, luovuuden kehittämisestä, oman vastuun tiedostamisesta, herkistymisestä sekä motivaation heräämisestä. Lisäksi kyse on ryhmästä ja yhteisöstä, jossa olennaista on nuoren osallistuminen ja sitoutuminen. Kulttuurisesta näkökulmasta oleellista on kulttuurinen demokratia, jolloin kulttuuri ja taide nähdään tasa-arvoisesti kaikille kuuluvana oikeutena. Sosiokulttuurisessa innostamisessa nuoren aktiivisuus, osallisuuden merkitys sekä dialogisuus nousevat toiminnan keskiöön. Tavoitteena on vahvistaa kykyä osallistua sosiaaliseen, kasvatukselliseen ja kulttuuriseen toimintaan. (Kurki 2000, 23, 46–57.)

Arki on draamaa -toiminnassa on vaikutteita myös yhteiskehittämisen mallista, jossa sosiaali- ja terveystalvveluja käyttävät asiakkaat ja muut yhteistyökumppanit kutsutaan yhteistyökumppaneiksi kehittämistyöhön (ks. Hietalan artikkeli). Ajatus pohjautuu intressiin rakentaa tuloksellisia ja vaikuttavia hyvinvointipalveluja sekä ymmärrykseen asiakkaiden aseman ja osallisuuden vahvistamisesta. Parhaimmillaan on kyse asiakkaiden ja ammattilaisten uudenaiaisista rooleista sekä palvelujärjestelmän tarkoitusta ja toimintatapaa koskevien perusolettamusten uudistamisesta. Yhteiskehittäminen on luonteeltaan avointa, alhaalta ylöspäin vi-

rittävää ja käytäntöjä uudistavaa. Kyse on uudenlaisten vuorovaikutussuhteiden muodostamisesta, jossa edetään työnjaollisesta tai vastakkaisuuteen perustuvista suhteista vastavuoroisuuteen ja yhteistyöhön. (Hietala 2017, 3–5.)

Parhaimmillaan taiteella elävöitetty yhteisöllinen toiminta voi syrjäyttää yksinäisyyden kokemuksen tai ohjata toisistaan tietämättömät tahot yhteen yhteisen tekemisen avulla. (Känkänen 2013, 78.) Luova toiminta kuuluu kaikille ja siihen osallistumisen tukemiseen vaaditaan muutakin kuin vapaalippuja teatteriin, museoihin tai ilmoitus alkavasta matalan kynnyksen toiminnasta. Nämä ovat toki alkuja, mutta osallisuuden kokemus edellyttää inhimillistä kohtaamista, jossa nuori ei ole aktivoinnin kohteena oleva objekti vaan tasavertaista todellisuutta kaipaava oman elämänsä asiantuntija.

Mennään teatteriin - yhteistyötä ammattiteatterin kanssa

Nuorten sosiaalisen kuntoutuksen toiminta on matalan kynnyksen palvelukokonaisuus, jolloin toimintaa toteutetaan inklusion hengessä erilaisissa toimintaympäristöissä. Arki on draamaa -toimintaa toteutetaan monialaisena yhteistyönä Mikkelin teatterissa. Toiminnan taustalla on ollut tavoite mahdollistaa kulttuuritoimintaa nuorille, jotka eivät kykene osallistumaan perinteisiin harrastajaryhmiin tai ohjattuihin toimintoihin. Lisäksi tavoitteena on ollut hyödyntää erilaisten instituutioiden osaamista, ja rakentaa pysyvää yhteistyörakennetta näiden välille. Jokainen toiminnassa mukana oleva taho, on sitten kyse ammattilaisesta tai nuoresta, opettelee löytämään rooliaan toiminnassa ja toimimaan kumppanina muille. Kyseessä on sosiaalisen kuntoutuksen kulttuurin ja orientaation yhteisestä muodostamisesta, jossa toimintaa kehitetään nuorten todellisista voimavaroista ja tarpeista käsin yhdessä heidän kanssaan eikä järjestelmämme määrittämän maailmankuvan mukaisesti.

Millaista Arki on draamaa -toiminta on käytännössä? Sosiokulttuurisen innostamisen näkökulmasta toiminnan alussa lähdetään liikkeelle hermeneuttisesta paradigmasta eli yksilön kokemuksista ja sen merkityksestä toimintaan. Tämän jälkeen edetään kriittisempään paradigmaan, jossa sitoudutaan transformaatioon eli laadulliseen muutokseen tähtäävään toimintaan. (Kurki 2006, 75–76.) Kyse on aina tavoitteellisen toiminnan toteuttamisesta, jonka keinoina ovat eri kulttuuriset elementit. Arki on draamaa -toiminnassa osallistujien kokemukset, vahvuudet ja merkitykset ovat keskiössä, koska nämä ohjaavat toiminnan kaarta eteenpäin. Tämä edellyttää ammattilaisten herkkyyttä, uskallusta tulla hetkeen oman kokemuksensa ja osaamisensa kautta, sekä toisaalta eri näkökulmien hyväksymistä osana ohjausprosessia.

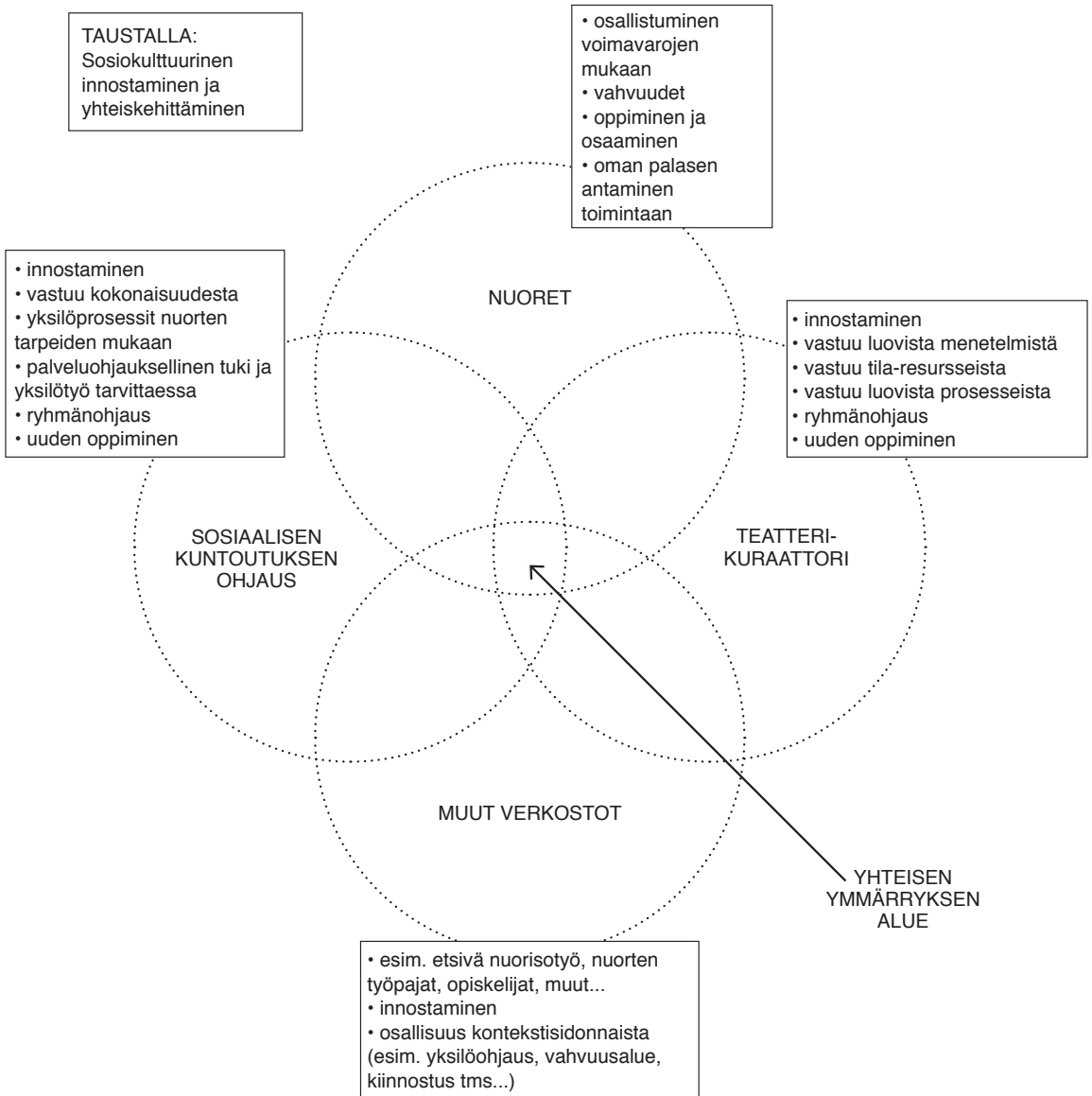
Toiminnan taustalla on ylätavoitteita, kuten elämänhallinnan, ryhmätaitojen, toimintaan motivoitumisen ja sitoutumisen ja työelämätaitojen osalta. Nämä tavoitteet saavat konkreettisen muotonsa ajan kuluessa läsnäolon, nuorten kuulukuksi ja nähdyksi tulemisen kokemuksen muotoutuessa, sekä yhteisen toiminnan suunnittelemisen, toteuttamisen ja arvioinnin kautta. Esimerkkeinä toiminnan näkyvistä tuloksista ovat yleisönäytelmä, avoimien ovien päivä ja pikkujouluesitys. Kuitenkin tärkeimmät toiminnan tulokset liittyvät yksilöllisiin sekä ryhmän yhteisiin prosesseihin, joiden seurauksena on tapahtunut konkreettista oppimista, osaamista ja voimaantumista. Tätä kuvataan tarkemmin artikkelin loppupuolella.

Toiminnan prosessikuvauksessa voidaan nähdä hapuilevan kokeilukulttuurin muotoutuminen nuorten sosiaalisen kuntoutuksen palveluksi. Aluksi toimintaa käynnisteltiin eri luovien alojen ja sosiaalisen kuntoutuksen ammattilaisten yhteistyönä. Toiminnan siemeninä olivat teatteri fyysisenä ympäristönä, eri luovien alojen ammattilaisten osaamisen yhdistäminen, nuorten motivoiminen toimintaan sekä monialaisen työskentelyn opetteleminen. Ryhmäprosessin edetessä toiminta kiinnittyi yhä vahvemmin osaksi teatteria sekä sen keinoja nuorten palautteiden ja kiinnostuksen mukaisesti. Toiminnan ohjaamisen kaari mukailee ryhmäprosessin kaarta, jossa havaitaan selkeä voimaantuminen yhteiskehittämisen näkökulmasta, mitä pidemmälle toiminta ajallisesti kulkee.

Konkreettisesti nuorten teatteriryhmän toimintapäivä saattoi muodostua seuraavalla tavalla. Osallistujat saapuvat Mikkelin teatterille, ottavat kahvia tai muuta tarjottavaa. Tarjottavalla on erityinen merkitys, se virittää myönteistä ilmapiiriä ja luonnollista kohtaamisen aluetta. Osa nuorista saapuu hyvissä ajoin, osa tulee myöhässä. Yhteisesti on sovittu, että toimintaan voi aina tulla, myös myöhässä. Jokainen tulija on arvokas, saapuu sitten ajallaan tai raahautuu vähäisin voimavaroin paikalle. Toiminnassa ei tuomita, vaan hyväksytään aidosti nuorten erilaiset tarpeet, toimintatarjoitteet tai mahdollisuudet. Tavoitteena on mahdollistaa muttei pakottaa.

Toiminnan aluksi vaihdetaan kuulumiset, minkä jälkeen siirrytään menetelmällisen osioon, kuten luoviin harjoituksiin, tulevan toiminnan suunnittelemiseen tai tarvittaessa intensiivisempään keskusteluun, jos tarve herää ryhmässä. Toiminta on nuorilähtöistä, jolloin sosiokulttuurisen innostamisen viitekehyksessä voidaan todeta, että toiminnan ydin on nuorten yhteisöllisessä sitoutumisessa, jokaisen henkilökohtaisten arvojen ja kykyjen kehittämisessä sekä kulttuurisen toiminnan ja luovuuden heräämisen ulottuvuuksissa. (Kurki 2000, 46–47.) Kyse on pyrkimyksestä virittää ja ruokkia uteliaisuutta, kiinnostusta sekä inspiraatiota sekä raivata tilaa yhteiselle spontaaniudelle, kuten Hietalakin kuvaa yhteisheittämisen tyyllilajia tässä kirjassa.

Arki on draamaa -toiminnan toteuttamisen vastuualueet muotoutuvat eri asiantuntijuuksista käsin (kuvio 1). Sosiaalisen kuntoutuksen ohjaajan vastuulla on kokonaisvastuu palvelun organisoitumisesta, suunnittelemisesta, toteutuksesta ja arvioimisesta. Lisäksi hänen vastuullaan ovat tarvittaessa mahdollistuva yksilö- ja palveluohjauksen toteutuminen ja -prosessit sekä ryhmän ohjaustyöhön osallistuminen.

KUVIO 1. Asiantuntijuroolit Arki on draamaa -toiminnassa

Teatterikuraattorin vastuualueina ovat sisällöllinen vastuu luovista menetelmistä, vastuu luovista prosesseista sekä tilaresurssit. Nuorten vastuualueiksi ovat muodostuneet osallistuminen toimintaan ja omien näkökulmien, kokemusten ja ajatusten tuominen siihen mukaan. Nuorelle mahdollistetaan omien vahvuuksien kautta työskenteleminen sekä osallistuminen toimintaan voimavarojensa ja tarpeidensa mukaan.

Verkostotoimijoiden asiantuntijuusalue on kontekstisidonnainen. Esimerkiksi nuorten työpajat ovat mahdollistaneet ohjaajaresurssia sekä tarvittaessa lavasteiden ja puvustuksen toteuttamista. Etsivä nuorisotyö on ollut mukana muun muassa nuorten yksilöohjauksen tai menetelmien ohjaajina. Ammattikorkeakoulun opiskelijat ovat osallistuneet toimintaan kehittämisenäkökulmasta, esimerkiksi opinäytetyön tai työharjoittelujen kautta.

Asiantuntijuuksien rajapinnalle muodostuu yhteisen ymmärryksen alue, joka ohjaa toimintaa eteenpäin. Kyseessä on ikään kuin hybridi, joka muuttaa jatkuvasti muotoaan osallistujensa, tarpeidensa ja vahvuksiensa mukaisesti. Jokainen toimintaan osallistuva taho toimii kumppanina toiselle, pääsee oppimaan uutta ja olemaan asiantuntijana omasta tulokulmastaan käsin. Sosiaalisen kuntoutuksen ympäristö ja konteksti kietoutuvat vahvasti oppimisen ympärille. Kyse on toimijuuden vahvistumisesta ja tieto- ja taitovarojen yhdistymisestä osaksi toimintaa ja yhteisen ymmärtämisen aluetta.

Toiminnan periaate: jokaisessa on vahvuuksia

Kun ihminen astuu sisään johonkin instituutioon, häntä odottaa jonkinlainen tulkintakehys, johon häntä sovitellaan (Juhila 2006). Sosiaalipalvelut eivät aina määrity nuorelle houkuttelevina mahdollisuuksina, vaan pikemmin leimaavina toimenpiteinä, vaikka palvelut sisältävät monenlaisia identiteettejä. Sosiaalisen kuntoutuksen palvelu olisi mahdollista identifoida osallisuutta vahvistavaksi ja kumppanuutta edistäväksi palveluksi, mikäli palvelu muotoillaan viisaasti. Olisiko sosiaalinen kuntoutus jopa mahdollista brändätä vetovoimaiseksi, matalan kynnyksen sosiaalipalveluksi?

Jäsenämme käsitteiden avulla maailmaa ja koettua todellisuutta. Tämän vuoksi on merkityksellistä, millaisia käsitteitä ja kieltä käytämme eri tilanteissa. Kuten sosiaalisen kuntoutuksen palvelun identiteettikysymyksiä, myös käytettäviä käsitteitä ja -kieltä kannattaa tarkastella. Kun nuoria innostettiin Arki on draamaa -toimintaan, valtasuhteita edullisesti rikkovia ja kontekstiin soveltuvia käsitteitä olivat Mikkelin teatteri, mahdollisuus saada oppia luovien alojen ammattilaisilta ja rento meininki. Käsitteitä sosiaalinen kuntoutus, sosiaalitoimi,

elämänhallinnan haasteet, työelämätaitojen vahvistuminen ei ollut tarvetta nuorelle korostaa.

Käsitteiden, kielen sekä sosiaalisen kuntoutuksen palvelun identiteetin lisäksi on merkityksellistä pohtia, millä tavalla kohtaamme yksittäisen nuoren tai joukon nuoria. Miten saamme luotua luottamusta, joka saa osallistumaan, saati sitoutumaan? Sanat ovat muutakin kuin väline, joka mahdollistaa väylän dialogin kehittymiselle. Sanoihin liittyy toiminnan ja reflektion ulottuvuudet, ja näiden vuorovaikutus on niin kiinteää, että toisen ulottuvuuden kadotessa toinenkin ulottuvuus kärsii. (Freire 2016, 95.) Muodostamme käsityksiä myös katseen keinoin ja joskus jopa tiedostamatta peilaamme, miten itse sovellumme vallitsevaan ympäristöön. Katse on vahvasti osallisena myös identiteetin määrittelyssä, joten kaikkiaan katseella on vahva sosiaalinen voima (Seppänen 2011). On siis erittäin merkityksellistä pohtia, miten katsomme, mitä sanoja käytämme ja miten olemme läsnä, kun kohtaamme nuoria tai ketä tahansa. Miten herättää luottamusta ja kiinnostusta, etenkin jos aikaisemmat kokemukset luottamuksesta, nähdyksi tulemisesta tai arvostuksesta ovat hyvin ohuet? Sanotaan, että parikymmentä sekuntia riittää, että pystymme pelkällä katseella tuomitsemaan toisen ihmisen. On siis oltava erittäin tietoisia omista katsomisen ja olemisen tavoista, etenkin kun kohtaamme nuoria.

Sosiaalisen kuntoutuksen toiminnan tulisi olla aitoa ja nuorta oikeasti motivoivaa, on se sisällöltään minkäläistä tahansa. Toiminnan tavoitteiden tulisi aina pohjautua yksilöllisesti nuoren vahvuuksiin ja tuen tarpeisiin, eikä ainoastaan järjestelmämme saati yksittäisen työntekijän määrittelyihin tai toimenpiteisiin. Harva nuori kiinnostuu pitkäjänteisesti toiminnasta, jossa ei saa tulla nähdyksi ja kuulluksi itse määrittelemällään tavalla tai jossa ei ole aitoa mahdollisuutta vaikuttaa. Nuoren luottamus on aidosti ansaittava, sitä ei voi teknisesti opetella tai kiirehtien suorittaa.

Autonomiaa tukeva sosiaalinen ilmapiiri edistää yksilön motivoitumista, hyvinvointia ja suorituksia. Se huomioi jokaisen yksilöllisen näkökulman. Ilmapiiriä voisi tarkemmin kuvata niin, että *yksilö kokee valinnanvapautta* ja siinä käytetään mahdollisimman vähän yksilöä kontrolloivaa puhetapaa. Tähän yhdistyy myös myönteisen palautteen merkitys (Vasalampi, 2017.) Hietala (2017, 26–27) kuvaa hyväksyvää ilmapiiriä yhteiskehittämisen näkökulmasta. Tällöin kaikki näkökulmat, kokemustiedot, asiantuntemukset ja tietämisen tavat ovat oikein. Perinteistä objektiivisuuteen tähtäävää asiantuntijatietoa ei ole tarkoitus haastaa asiakkaiden kokemustiedolla, vaan nämä asettuvat rinnakkaisiksi, toisiaan tukeviksi ja tarvitseviksi. Hietala kuvaa tämän kirjan artikkelissaan, että parhaimmillaan

kyse on siitä, että ulkopuolinen ei pysty erottamaan, ketkä ovat ammattilaisia, ketkä asiakkaita, eikä se ole enää toiminnassa edes oleellista.

Rinnakkaiset asiantuntijuudet korostuvat Arki on draamaa -toiminnassa muun muassa tuen tarpeen ja minäpystyvyyden (self-efficacy) vaihtelemisen kollektiivisina kokemuksina. Partanen (2011) määrittelee väitöskirjassaan Banduran teoriaa mukaillen, että minäpystyvyydellä tarkoitetaan yksilön käsitystä omasta pystyvyydestään sekä odotuksista saavuttaa itselleen asettamansa päämäärät. Minäpystyvyyden uskomukset ovat myös yksilön kehittymisen keskeinen lähtökohta. Minäpystyvyyden kehittymiseen vaikuttavat sosiaalinen ympäristö sekä kehittynyt kyky säädellä omaa toimintaa. Vahva luottamus omaan pystyvyyteen edesauttaa suuntaamaan toimintaa sinnikkäämmiin päämääriä kohti. (Partanen 2011, 21.)

Esimerkiksi teatterikuraattorin vahvuusalueena on tuttu toimintaympäristö ja substanssi, mutta kontekstisidonnainen tarve opetella työskentelyä sosiaalisen kuntoutuksen viitekehityksessä. Nuori puolestaan kokee epävarmuutta, hyväksytäänkö hänet porukkaan, mutta saakin raikuvat ja hyväksynnän kokemusta vahvistavat aplodit improvisaatioharjoituksessa. Sosiaalisen kuntoutuksen ohjaajan tehtävänä on nuoren elämänhallinnan tukeminen, mutta hän voi kokea puolestaan suunnatonta epävarmuutta osaamisestaan osallistuessaan samaan improvisaatioharjoitukseen nuorten kanssa.

Ympäristö ja toiminta tukevat jäsentensä minäpystyvyyttä. Kun sosiaalisen kuntoutuksen ohjaaja epäröi improvisaatioharjoituksessa, nuoret ottavat kannustajan roolin. Tämä vahvistaa ammattilaisen tunnetta selviytymisestä, mutta mikä tärkeintä, nuorille tarjoutuu tilaisuus olla pystyvämpiä jossakin asiassa tai roolissa kuin ammattilainen. Kyse on myös kumppanuuden kokemusten vahvistamisesta yhteiskehittämisen mallin mukaisesti, jolloin jokainen toiminnassa mukana oleva voi kokea aiemmin kuvattua mukaisesti pystyvyyttä tai tarvetta ympäristön tukeen.

Yhteinen hukassa olemisen tila

Yhteiskunta voidaan nähdä valta-asetelmien rakennelmina. Inklusiivisen sosiaalisen kuntoutuksen näkökulmasta on merkityksellistä, että luomme toimintaa sosiaalisesti korkealle määriteltyihin paikkoihin, kuten ammattiteatteriin. Teatteri paikkana saattaa määrittänytä monelle sosiaalisesti heikommassa asemassa olevalle nuorelle vieraana, jännittävänä, mutta etäisesti kiinnostavana paikkana. Kaikki kohtaamistani nuorista eivät olleet koskaan käyneet teatterissa, saati kuvitelleet pääsevänsä mukaan toimintaan, joka toteutetaan ammattilaisvoimin ammattiteatterissa.

Saloviita (2012) toteaa, että inkluusio ei tarkoita avuttomien ihmisten dumpaamista (”dumping”) ympäristöihin, jotka ovat heille mahdottomia. Syrjinnän purkaminen on sitä, että erityistä tukea tarvitsevien nuorten tukitoimet tuodaan sinne, missä he haluavat olla. Mietola (2015) toteaa, että kriittinen, sosiologisesti virittynyt analyysi puolestaan nostaa esille sen, että normaliteetin rajat ovat kaventuneet viime vuosikymmenten saatossa. Tällöin esimerkiksi erityisopetuksen piiriin siirretään oppilaita, jotka aikaisemmin olisivat kuuluneet normaaliopetukseen. Sosiaalisessa vammaistutkimuksessa on inkluusiota taas pohdittu kulttuurisen konstruktion kautta, jolloin yhteiskunnalliset käytännöt tuottavat vammaisuudesta ongelman. Huomio siirtyy ihmisen yksilöllisistä tuen tarpeista ympäristön fyysisiin ja sosiaalisiin esteisiin, jotka todellisuudessa aiheuttavat vammaisuudesta syntyvän haitan sekä osallisuuden haasteet yksilölle. (Vehmas 2015.)

Hyvinvointijärjestelmä ei saisi muodostaa nuorelle ongelmia, vaan yksilöllisten haasteiden ja erilaisuuden tulisi mahtua järjestelmään inkluusion hengessä. Oli sitten kyse millaisesta inkluusion tulokulmasta tai tilasta hyvänsä. Tärkeää olisi huomioida nuorista lähtevät voimavarat ja tuen tarpeet sekä riittävät henkilöstöressurssit, kun kehitetään inkluusion tiloja. Mikäli yksilöllinen tarve ja palvelu eivät kohtaa, ei osallisuuden tavoitteista kannata edes haaveilla.

Sosiaalisen kuntoutuksen inkluusion tilat voidaan nähdä osallisuuden tiloina, jotka rakentuvat yhdessä yhteisön kanssa ehkäisemään sosiaalisten ongelmia, kuten yksinäisyyttä, eristyneisyyttä ja toimettomuutta, kuten Niemisen artikkelissa tämän kirjan alussa esitetään. Haasteena oletettavasti on se, kuinka rakennetaan tiloja, jotka vastaavat inkluusion aitoihin tarpeisiin eivätkä pelkästään yhteiskuntajärjestelmän määrittämään tavoitteeseen.

Sosiaalisesti heikommassa asemassa olevien nuorten ryhmätoimintaa ei usein toteuteta sosiaalisesti arvostetuissa ympäristöissä, joten toiminnan toteuttaminen ammattitatterissa rikkoo olemassa olevia yhteiskunnallisia valta-asetelmia. Kulmala (2006) nostaa esille väitöstutkimuksessaan leimatun identiteetin ja toiseuden kokemuksia ja painottaa niiden tietoista purkamista ja murtamista. Tutkimus ilmentää, että ihminen rakentaa hyvin merkittävästi itsestään käsitystä suhteessa siihen, millaisia määrityksiä hän kokee ulkopuolelta saavansa. Tämän vuoksi olisi tärkeää pyrkiä vaikuttamaan sosiaalisen kuntoutuksen ympäristöihin ja osallisuuden tiloihin siten, että normittuneita valta-asetelmia rikotaan tietoisesti.

Arki on draamaa -toiminnasta on muodostunut prosessin myötä yhteisöllinen paikka tai osallisuuden tila, jossa voi olla voimavarojensa rajoissa: olla huonolla tuulella, seurata sivussa tai olla aktiivinen. Toisin sanoen toiminnassa pyritään vahvistamaan osallistujien omaa autonomian tunnetta ja tämän avulla vaikut-

tamaan myönteiseen ja kuntoutumista edistävään ilmapiiriin. Salliva ja yhteisesti muokattava toimintakulttuuri vahvistaa osallistujien sitoutumista, luottamusta sekä hyväksytyksi tulemisen kokemuksia.

Oppiminen + osaaminen = sosiaalista kuntoutumista

Raivio kuvaa artikkelissaan sosiaalisen toimintakyvyn suhdetta kasvatukseen ja oppimiseen. Ihmistä voidaan tukea sosiaalisen kuntoutuksen menetelmin saavuttamaan tai täydentämään elämäntaitojaan, ja tätä kautta ikään kuin täyttämään eriasteisia yhteiskunnallisia ja elämään liittyviä oppimistehtäviä. Sosiaalisen kuntoutuksen kontekstissa nämä ovat sosiaalisia arki- ja yhteisötaitoja, kuten esimerkiksi kykyä itseilmaisuuksiin, kouluttautumiseen tai tulevaisuuden suunnitteluun (ks. Raivion artikkeli, kuvio 2).

Sosiaalinen kuntoutuminen voidaan siis nähdä osana kasvu- ja oppimisprosessia ja parhaimmillaan se voitaisiin nivoa osaksi ammatillisen koulutuksen rakenteita. Arki on draamaa -toiminnassa toteutettiin opinnollistamisen pilotointia yhteistyössä Etelä-Savon ammattiopiston kanssa. Opinnollistamisella tarkoitetaan tässä yhteydessä ammatillisen koulutuksen tutkintojen opetussuunnitelmien kielien muuttamista käytännön työtehtäviksi. Opinnollistamisen avulla nuori pystyi halutessaan hyödyntämään osaamistaan, jota hän Arki on draamaa -toiminnan avulla saavutti osaksi toisen asteen ammatillisen tutkinnon vapaasti valittavia opintoja. Arki on draamaa -toiminnan oppimiselle asetettiin seuraavia tavoitteita: Opiskelija oppii tunnistamaan ja nimeämään vahvuuksiaan, opiskelija vahvistaa ryhmä- ja yhteistyötaitojaan ja sitoutuu pitkäkestoiseen ryhmäprosessiin sekä vahvistaa sosiaalisia taitojaan ja esiintymisvalmiuksiaan. Opiskelija oppii valokuvatyöskentelyn perustaidot, hankkii työelämätaitoja ja tutustuu teatteriin työympäristönä. Lisäksi opiskelija vahvistaa ja syventää oman vahvuusalueensa tieto- ja taitoperustaa esimerkiksi näyttelijäntyössä, valaistuksessa, äänitekniikassa, musiikissa tai lavastuksessa ja soveltaa niitä yhteisessä projektissa.

Vuoden 2018 alusta voimaan astunut ammatillisen koulutuksen reformiuudistus avaa oppimista yhä vahvemmin työelämälähtöiseksi ja voimistaa yhteistyötä työelämän edustajien kanssa. Lisäksi se lisää opiskelijan osaamisperustaisuutta, esimerkiksi yksilöllisiä opintopolkuja ja aikaisemmin hankittua osaamista hyödyntämällä. Työpaikoilla tapahtuvaa oppimista lisätään ja sääntelyä puretaan. (Ammatillisen koulutuksen reformi, 2015.) Reformiuudistus edellyttää Arki on draamaa -toiminnan opinnollistamisen tavoitteiden ja mahdollisuuksien uudelleentarkastelua. Lisäksi se edistää sosiaalisen kuntoutuksen ja koulutuksen yhteistyömahdollisuuksia, esimerkiksi yhteisten oppimisen ja kuntoutuksen ym-

päristöjen luomista. Yhteistyömalleja olisi mahdollista rakentaa monenlaisiin, nuorten tarpeista nouseviin ympäristöihin hyödyntäen yhtä aikaa erilaisia oppimisen tasoja, tarpeita ja tavoitteita sekä monialaista asiantuntijaosaamista.

Saikka ja Kokko (2012) pohtivat toimintavalmiuksien teorian suhdetta kuntoutukseen ja nostavat esille kuinka institutionaaliset rakenteet tukevat yksilön todellisia mahdollisuuksia toimia itselle merkityksellisellä tavalla. Kuntoutuksen näkökulmasta tulisikin pohtia, kuinka vahvoin rakenteellisin keinoin voidaan tukea nuorten toimijuutta ja lisätä heidän konkreettisia, heille itselleen merkityksellisiä toimintamahdollisuuksia yhteiskunnassa? Sosiaalisen kuntoutuksen sekä ammatillisen koulutuksen siirtymävaihetta tukevia opiskelumahdollisuuksia tulee jatkossa tunnistaa sekä kehittää. Raivio pohtii tämän kirjan artikkelissaan sosiaalisesti esteetöntä yhteiskuntaa, jota voidaan pitää sosiaalisen kuntoutuksen yhteisötason funktiona. Tässä funktiossa korostuvat myös koulutuksen ja sosiaalisen kuntoutuksen yhteistyömahdollisuudet, jotka parhaimmillaan edistävät yksilön sosiaalista kuntoutumista sekä toisaalta voivat parhaimmillaan vastata omalta osaltaan ammatillisen koulutuksen reformiuudistuksen tavoitteisiin.

Osallisuudesta ja voimaantumisesta - mitä sosiaalisesta kuntoutumisesta seuraa?

”Olen ryhmän ansiosta tullut pois huoneestani. Symbolisesti ja konkreettisesti” (nuoren ajatuksia ensimmäisen Arki on draamaa -toimintavuoden jälkeen).

Osallisuutta on määritelty eri näkökulmista. Sitä pidetään lähikäsitteenä myös asiakaslähtöisyydelle. Laitilan (2010) väitöstutkimuksessa kuvataan osallisuutta Peckin ja kumppaneiden teorian mukaan, jossa osallisuus toteutuu neljällä eri tasolla. Ensimmäisenä tasona on vuorovaikutus palveluiden käyttäjien kesken, kuten vertaistuki. Toisella tasolla on vuorovaikutus palveluiden käyttäjien sekä ammattilaisten kesken. Kolmannella tasolla osallisuus liittyy vuorovaikutukseen paikallisten palveluiden tuottajien ja johtajien kanssa. Neljäs taso kuvaa osallistumista yleisemmin palveluiden suunnitteluun.

Osallisuuden vahvistaminen arvona tai toimintakulttuurina on helppo sulauttaa mainostarraksi ikkunaan tai arvolauseeksi toimiston seinälle. Osallisuuden eri tasoja peilaten sosiaalisen kuntoutuksen kehittämistyössä on vielä tehtävää. Arki on draamaa -toiminnassa osallisuudella tarkoitetaan nuorten, ammattilaisten, toiminnassa mukana olevien opiskelijoiden sekä yhteistyöverkoston osallisuutta. Jokainen toimija tuo toimintaan mukaan omanlaisensa osallisuuden palasen, eikä kukaan voi valmiiksi määritellä, miten toiminnassa tulisi olla mukana. Tämä toisaalta myös haastaa tulokkaan perehdyttämistä, koska valmiita vastauksia tai

toimintamalleja toiminnan toteuttamiseen ei ole. Tavoitteena on, että jokainen mukaan tuleva taho, oli kyse nuoresta, sosiaalialan opiskelijasta, verkostokumppanista tai esimiehestä saisi mahdollisuuden määrittellä itse, haluaako olla osallinen tai millä tavalla haluaisi olla osallinen, sekä löytäisi omien vahvuuksiensa kautta tavan liittyä tai osallistua toimintaan.

Yhteisen kehittämisen toimintatapa on ollut Arki on draamaa -toimintaan osallistuville uutta, niin nuorille kuin ammattilaisillekin. Kyseessä on ollut yhteisen matkan suunnitteleminen ja toteuttaminen teatteriympäristössä, jossa kukaan ei määrity tittelinsä, taustansa tai ongelmiansa kautta vaan itse määrittelemällään tavalla. Ryhmässä on Janneja, Jaanoja, Pirkkoja ja Pekkoja; ei nuoria, joilla on ongelmia, eikä ammattilaisia, jotka ovat immuuneja elämän erilaisille kolhuille. Eräs nuori kuvaakin Arki on draamaa -toimintaa ”yhteiseksi hukassa olemiseksi”, millä hän tarkoittaa toiminnassa mukana olevien jaettua kokemusta positiivisesta jännytyksestä ja sen erilaisista ilmenemismuodoista.

Karvonen (2013) pohtii voimaantumista Siitosen väitöskirjan pohjalta. Voimaantumista ei voi antaa toiselle eikä sitä voi opettaa. Voimaantuminen on yksilön toimintakyvyn ulottuvuuksien vahvistumista, kuten elämänhallintaa sekä osallisuutta. Lisäksi se on toimintaedellytysten vahvistumista, joka lähtee tunteen ja luottamuksen tasolta näyttäytyen itsetunnon vahvistumisena, kykynä asettaa ja saavuttaa päämääriä. Voimaantuminen on koettu elämänhallinnan tunteeksi, toiveikkuudeksi tulevaisuutta kohtaan, itsensä johtamiseksi sekä motivaatioksi.

Nuoren toimintakyvyn vahvistumista on todettu edistävän myös toimintaympäristö sekä realistiset tavoitteet (Karvonen 2013). Arki on draamaa -toiminnassa mukana olevien nuorten arvioinnin perusteella voidaan todeta, että suurin motivaatiotekijä osallistumiseen oli ammattiteatteri. (Tuusa 2017, 4.) Toisin sanoen toiminnan paikka, ympäristö tai tila – miten haluammekin sitä sosiaalisen kuntoutuksen näkökulmasta kuvata – on toiminnan onnistumisen kannalta tärkeä tekijä. Toiminnan tavoitteet määrittyvät toiminnan aikana, yhteistyössä osallistuvien nuorten kanssa.

Arki on draamaa -osallistujat kuvasivat erilaisia voimaantumisen elementtejä toiminnassa. Hyvän ryhmähengen, vuorovaikutuksen ja vertaistuen merkitystä pidettiin tärkeänä koko prosessissa. Nuoret pitivät tärkeänä aitoa mahdollisuutta ilmaista itseään ja omia mielipiteitään. Myös kokemuksia omien pelkojen kohtaamisesta sekä ylittämisestä kuvattiin. Toiminnan muun muassa koettiin tukevan itsevarmuuden syntymistä sekä mahdollisuutta tutustua tarkemmin itseensä ja rajoihinsa. Nuoret korostivat, että toiminnassa sai olla oma itsensä ja siitä pystyi saamaan onnistumisen kokemuksia. (Lipponen 2017, 23.) Myös pois pääsyä arjen

tavallisista rutiineista tai toisaalta elämänhallinnan paranemista esimerkiksi päivrytmin ansiosta pidettiin merkittävänä. Tämä on heijastunut myös muuhun elämään, kuten keskeneräisten opintojen uudelleen käynnistämiseen tai omien ammatillisten suunnitelmien tekemiseen. (Tuusa 2017, 2–3.)

Arki on draamaa -osallistujat kuvasivat Tuusan (2017) arvioinnissa ja Lipposen (2017) opinnäytetyössä myös ryhmän merkitystä. Jokaisella ryhmänjäsenellä oli tärkeä rooli ja merkitys ryhmän kehitykselle. Toimintaan osallistuvien välillä valitsi luottamus, jonka myötä ryhmässä pystyi puhumaan arjen hyvistä ja huonoista asioista ympäristössä, jossa kukaan ei tuominut. Toiminta oli auttanut myös kaverisuhteiden muodostumisessa. (Lipponen 2017, 23.) Ryhmän jäsenten välille oli syntynyt keskinäistä huolenpitoa: esimerkiksi viestittelyn ja sosiaalisen median avulla huolehdittiin, että kaikki pysyvät mukana myös vaikeampina aikoina. (Tuusa 2017, 3.) Vertaistuen konkreettisina esimerkkeinä olivat tuki masennukseen, uniongelmiin, henkiseen pahaan oloon sekä koulunkäyntiin. Vertaisten kokemukseen samaistuttiin ja jaetuista kokemuksista pystyi oppimaan. (Lipponen 2017, 23.)

Tuusan (2017) arvioinnin mukaan Arki on draamaa -prosessi kokonaisuudessaan oli vahvistanut nuorten osallisuuden kokemuksia. Nuoret olivat vähitellen alkaneet ottaa vastuuta tekemisestään ja toimimaan itseohjautuvasti. Ryhmähenki ja keskinäinen huolenpito olivat vahvistuneet, ja osaltaan vahvistaneet nuoria yksilöinä. Tämä edesauttoi nuorten yksilöllistä kohtaamista, jossa oli havaittavissa keskustelujen suuntautuminen yhä vahvemmin koulutukseen ja työelämään liittyviksi, mitä pidemmälle yksilöllinen ohjausprosessi eteni.

Hyppy epävarmuusalueelle - työote ja orientaatio

”Ota tarina vastaan nätisti, niin nätisti, ettei se mene rikki. Anna sille ruokaa ja juomaa, laita viltti päälle. Loisteputket häikäsee, tarinan näkee iltahämärissäkin. Tarinoilla ei ole alkua ja loppua, ne jatkuvat siitä mihin jäivät. Sinä kirjoitat siihen lukusi, jos sinut siihen kutsutaan. Joskus se on yksi sana, joskus vähän enemmän. Tarinoita ei tilata, ne eletään tässä ja nyt, joskus kovaa ja kipeästi, joskus lempeämmin. Tarinoissa voi olla sinunkin lukusi, mutta se ei tee siitä sinun omaasi. Kaiken muun voi toiselta viedä, mutta ei hänen tarinaansa. Jos otat jotain pois, älä ota ennen kuin on antaa jotain tilalle. Sellaista, mitä tarinaan tarvitaan. Miten osaan lukea tarinasi niin, että voin näyttää näkymättömän?” (SOSKU-hankkeen projektityöntekijän ajatuksia syksyllä 2017.)

Artikkelin lopuksi tarkastelen vielä kuntoutusta laajemmassa kokonaisuudessaan, koska tähän myös sosiaalinen kuntoutus kuuluu. Kuntoutumisen prosessien on katsottu rakentuvan yksilön ja toimintaympäristön välisessä vuorovaikutukses-

sa. Nykyistä kuntoutuksen paradigmaa kutsutaan ekologiseksi- tai valtaistavaksi paradigmaksi. Siinä kuntoutuja on entistä vahvemmin prosessin subjektina, ja paradigmassa kuntoutuja halutaan nähdä ympäristö- ja vuorovaikutussuhteissaan. Uuden paradigman mukainen työskentelyote edellyttää kaikilta kuntoutuksen toimijoilta hakeutumista sellaisiin vuorovaikutussuhteisiin kuntoutujan kanssa, jolloin erilaiset näkökulmat saadaan avoimesti esille. Tavoitteena on tuoda kuntoutujan oma kokemuksellinen asiantuntijuus muun asiantuntijatiedon rinnalle, jolloin palvelukäytäntö on mahdollista rakentua ja kehittyä luottamuksellisessa vuorovaikutussuhteessa. (Karjalainen 2010, 20–22.)

Kuntoutuksen paradigmassa tiivistyy myös oleellinen osa sosiaalisen kuntoutuksen orientaatiota ja tavoitetta, kuten sosiaalisen toimintakyvyn, vuorovaikutuksen sekä yhteiskunnallisen osallisuuden vahvistaminen. Sosiaalinen kuntoutus edellyttää pyrkimystä dialogiin, yhteyksien rakentamista sekä useiden näkökulmien tilannekohtaista yhteensovittamista. (Karjalainen & Rajavaara 2012, 3.) Sosiaalisen kuntoutumisen tukimuotojen on perustuttava tarvelähtöisyyteen, vapaaehtoisuuteen sekä ihmisten väliseen, todelliseen kunnioitukseen. Mikäli tavoittelemme vaikuttavaa sosiaalisen kuntoutumisen rakennetta, orientaatiota tai yksittäistä asiakaskohtaamista, on viimeistään nyt ekologiseen paradigmaan vedoten tarkasteltava omaa työskentelyorientaatiota ja vaikutettava palvelujärjestelmämme tahtotilaan rakentaa sosiaalisen kuntoutuksen palvelua aidosti asiakaskumppanuuden kautta. Pelkkä osallisuuslogo sosiaalitoimen, oppilaitoksen tai Ohjaamo-palvelun ulko-ovessa ei riitä, elleivät ammattilaiset esimiehineen uskalla haastaa itseään asiakkaiden kanssa yhteistyökumppanuuteen, tarkastelemaan yhteistyössä maailmaa ja ilmiöitä eri asiantuntijaroleista sekä niiden ulkopuolelta.

Myös sosiaalisen kuntoutuksen näkökulmasta nuorille tulee mahdollistaa vaikutusvaltaa ja näkyvyyttä omissa asioissaan. Nuoria tulisi tukea siihen, että heidän elämänsä ja kuntoutumisensa asiantuntijuus nousisivat keskustelujen keskiöön. (Rintala, 2013 10.) Tämä edellyttää kuntoutuksen ammattilaisilta herkkyyttä ja halua aidosti kuunnella, koska nuoren näkökulma omasta hyvästä elämästään saattaa poiketa ammattilaisen näkökulmasta tai heidän arvoistaan. Kyse on kuitenkin nuoren tarpeista, ei järjestelmän tai yksittäisen toimijan tarpeista. Asetelma edellyttää malttia olla määrittelemättä nuoren maailmankuvaa ja tulevaisuutta hänen puolestaan. Tulisi pikemminkin kuunnella, kiinnostua ja asettua aidosti vuorovaikutukseen, ja etenkin olla tietämättä nuoren puolesta, kuten aikaisemmin yhteiskehittämisen tausta-ajatuksina kuvasin.

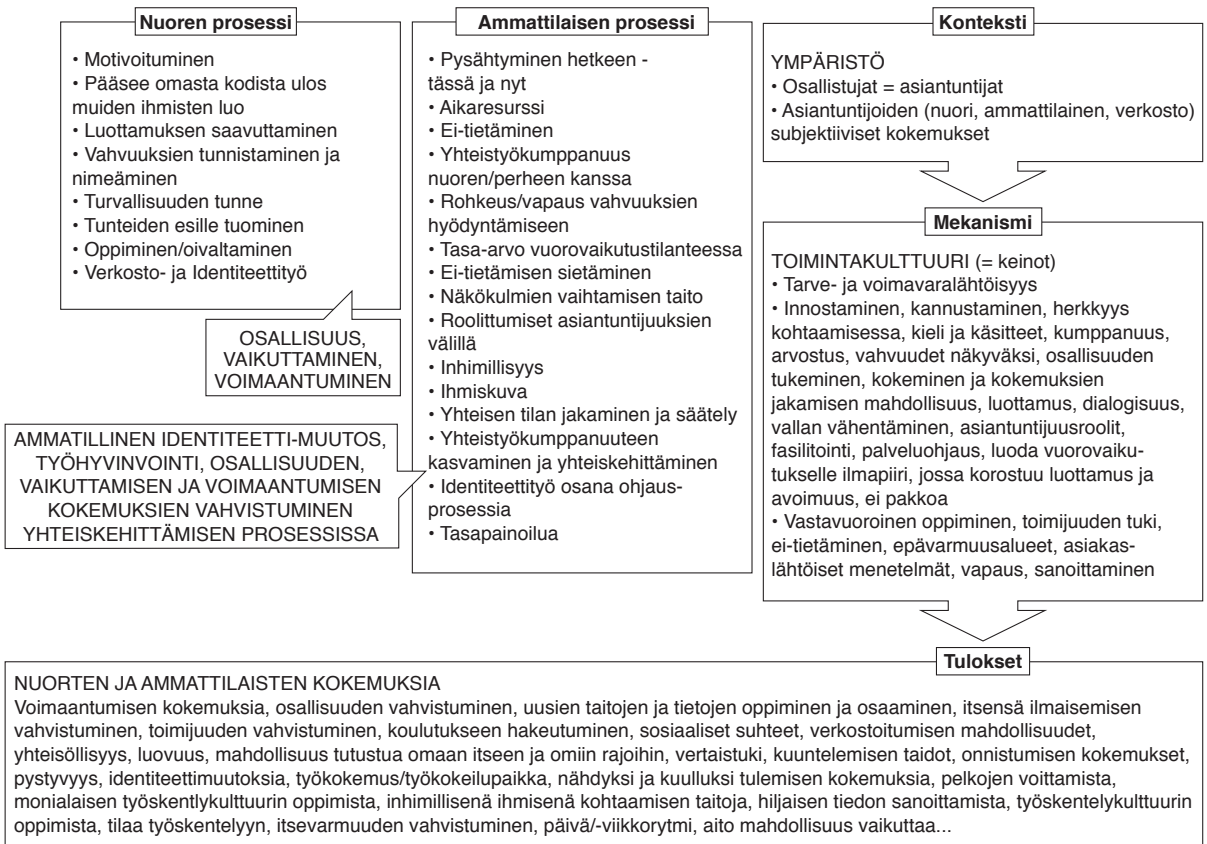
Uusi paradigma voi aiheuttaa monialaisessa asiantuntijaverkossa epävarmuutta. Epävarmuus voi kuitenkin ruokkia uudenlaista toimintakulttuuria. Yhteiskehittä-

misen toimintakulttuuria voidaan ajatella osana oppivan organisaation toimintaa (ks. Hietalan artikkeli). Hietala (2017 18–19). kuvaa teemaan liittyen, että epävarmuuden sietämistä voi opetella ja siitä voi oppia jopa nauttimaan. Kun erillisten, keskenään ehkä kilpailevienkin näkökulmien välinen suhde alkaa muuttua arvostavaksi, sallivaksi ja uteliaisuutta ruokkivaksi, oleminen helpottaa. Kun keskinäinen tuttuus ja luottamus lisääntyvät toiminnassa, ei tarvitse pelätä epäonnistumista, virheitä tai väärinkäsityksiä. Tämä edesauttaa erilaisten kokemisen tai ajattelemisen tapojen esille tuloa ja tekee tilaa luovuudelle. Yhteiskehittämisen ytimen on koettu käynnistyvän luovista prosesseista, joissa ideat ja toiminta kehkeytyvät osallistujien välillä, eri todellisuuksien kohtaamisen alueella.

Arki on draamaa -toiminta muuttaa jatkuvasti hybridin omaisesti muotoaan. Kyseessä ei ole perinteinen teatteriryhmä, jonka ensisijaisena tavoitteena on toteuttaa esittävää taidetta tai kulttuuria muille, vaikka moni nuori määrittelee toiminnan merkityksellisyyden itselleen harrastuksena. Tämä on tärkeä näkökulma ja osoittaa, että voimme olla samassa toiminnassa osallisina eri tarpeista, rooleista ja asiantuntijuuksista käsin ja saamme oikeuden määrittää toiminnan haluamallamme tavalla. Olkoonkin kyse harrastuksesta, kuntouttavasta työtoiminnasta, opintojen tukimuodosta, työharjoittelusta, luovasta työskentelyotteesta, yhteiskehittämisestä tai mistä vain.

Sosiaalisen kuntoutuksen viitekehyksessä kyseessä on nuoria ja eri alojen ammattilaisia, jotka kokoontuvat yhdessä ja rakentavat yhteisen ymmärryksen aluetta. Kyse on ikään kuin matkasta, jota suunnitellaan yhdessä, mutta jonka päämäärä ei ole se tärkein. Tärkeintä on nähdä ja kuulla tulemisen kokemukset, yhteisen ymmärryksen rakentaminen sekä toiminnan merkitys osallistujille. Lisäksi on kyse sosiaalisen kuntoutuksen palvelusta, joka on toimintaan osallistuville vapaaehtoista sekä olemukseltaan edistyksellistä sosiaalihuollon palvelua ja jota toteutetaan yhteistyössä nuorten, sosiaalitoimen, teatterin sekä verkostotoimijoiden kanssa ammattilaisteatterin ympäristössä.

Kuvio 2 havainnollistaa sosiaalisen kuntoutuksen orientaation prosessia. Kuvio mukailee realistisen arvioinnin teoriaa, jossa huomio kiinnitetään kontekstisidonnaisesti tarkasteltavaan ilmiöön (Pawson & Tilley 1997). Kontekstina kuvataan sosiaalista ilmiötä eli teatterin ympäristössä tapahtuvaa Arki on draamaa -toimintaa. Mekanismi kuvaa toimintakulttuuria eli keinoja, jotka ovat edesauttaneet prosessia ja tavoitteiden saavuttamista. Tuloksina kuvataan nuorten ja ammattilaisten kokemuksia prosesseistaan. Kokemukset nousevat Tuusan (2017) toteuttamasta ryhmäprosessin arvioinnista, Lipposen (2017) opinnäytetyöstä sekä toimijoiden keskusteluista.

KUVIO 2. Sosiaalisen kuntoutuksen orientaation prosessikuvaus Arki on draamaa -toiminnassa (mukailien Pawson & Tilley 1997)

Jotta nuoren prosessi voi käynnistyä, se edellyttää ammattilaisen rinnakkaisprosessin käynnistymistä. Molempien osapuolien muutosprosessit ruokkivat toisiaan ja tarjoavat mahdollisuuden muutokselle. Jokainen vuorovaikutustilanne on ainutlaatuinen, eikä valmista käsikirjoitusta ole. Kyse on yhteiskehittämisen prosessista, jota Hietala kuvaa tässä kirjassa kaikkien toimintaan osallistuvien osallisuutta vahvistavana muutoksena, mikä voi näyttäytyä asiakkaiden voimaantumisenä sekä ammattilaisten toiminnan muuttumisena, jopa työhyvinvointina. Raivio puolestaan kuvaa artikkelissaan sosiaalista kuntoutusta aikuiskasvatuksellisenä toimintana ja sosiaalipedagogisena oppimiskäsityksenä. Kun tähdätään ihmisessä itsessään olevien mahdollisuuksien kehittämiseen, ollaan aina tekemisissä kasvun ja kasvatuksenkin kanssa.

Lopuksi

Yhteiskunnallisessa keskustelussa kuulemme ajoittain puhetta erityistä tukea tarvitsevista nuorista, jotka eivät sitoudu tarjottuihin palveluihin. En kokonaan kumoa väitettä, mutta uskallan kyseenalaistaa sitä hieman. Tuleeko ihmisestä toimenpiteiden ja järjestelmän määrittelemä passiivinen ja itsenäiseen ajatteluun kykenemätön objekti, kun hänestä tulee sosiaalisen kuntoutuksen asiakas? Onko nuorella aito mahdollisuus olla aidosti yksi osallisuuden palanen oman kuntoutumisensa suunnittelemisessa, toteuttamisessa ja arvioimisessa? Uskallan väittää, että osallisuuden kokemukseen edellytetään tasa-arvoista vuorovaikutusta sekä luottamusta asiakkaan ja työntekijän välillä, toisin sanoen aitoa yhteistyökumppanuutta. Kyse on eritoten nuoren kokemuksista: Tulenko aidosti kuulluksi, nähdyksi ja ymmärretyksi? Voinko vaikuttaa elämäni ja asioihini? Hyväksytäänkö minut oman elämäni asiantuntijakumppaniksi?

Vai elämmekö vielä ajassa, jossa on tarpeen luokitella erityistä tukea tarvitsevat, Ohjaamon, nuorisovaltuuston, lukion, pienryhmän ja muut nuoret? Olisiko kyse nuorista eri konteksteissa – vahvuuksineen ja tarpeineen? Uskon, että osallisuuspyrkimys edellyttää jokaista työntekijää poistumaan oman asiantuntijuuden kaavun sisältä näkyväksi ja inhimilliseksi ihmiseksi, joka haluaa kohdata toisen inhimillisen ihmisen. Identiteetihän syntyvät ja muotoutuvat vuorovaikutus- ja valtasuhteissa (Hyväri 2011, 232), joten annetaan jokaiselle mahdollisuus kokemuksiansa kautta määritellä, millainen on oma, riittävän hyvän elämä.

Nuoren kuntoutumisen kokemukset ja niihin liittyvä identiteettityö voitaisiin nostaa jopa kokemuksen politiikaksi. Kuntoutusprosessissa voi syntyä näköalapaikkoja, uusia mahdollisuuksia ja marginaalin murtumia, jotka antavat uutta suuntaa esimerkiksi leimaavan identiteetin muodonmuutokselle. (Hyväri 2011, 253.) Tästä on kyse, kun sosiaalisen kuntoutuksen palvelua on sidottu osaksi ammattiteatteria. Kun Arki on draamaa -ryhmä toteutti ensimmäisen yleisönäytöksensä, eräs kenraaliharjoituksia seurannut sosiologi kysyi nuorilta, kuinka moni oli tietoinen siitä, että he olivat sosiaalisen kuntoutuksen toiminnassa mukana. Yksikään nuorista ei tiennyt. En tiedä, oliko se lainkaan huono asia.

Tämä artikkeli on kuvannut nuorten sosiaalisen kuntoutuksen ja oppimisen mahdollisuuksia teatterin ympäristössä sekä toivottavasti haastanut lukijaansa pohtimaan ympäristön ja vuorovaikutuksen merkitystä sosiaalisen kuntoutuksen orientaatioissa. Artikkelin teema nojaa teatterin luovan toiminnan kontekstiin, jättäen mekaanisen, käsikirjamaisen kuvauksen tarkoituksella taka-alalle. Kyse ei ole teknisestä menetelmien ulkoa opettelemisesta, vaan ihmisen kohtaa-

misen taidoista. Hietala (2017, 18) kuvaa yhteiskehittämistä ”vallattomuutena”. Oman valta-asetelman ylläpitämisestä tai sen tavoittelusta siirrytään tavoittelemaan mahdollisimman vapaata yhteyttä toiseen ihmiseen. Tällaisen toiminnan piirteinä voivat esimerkiksi olla pysähtyminen, kiireetön läsnäolo, kohtaamisen haurautta kunnioittava hienovaraisuus, huumori ja improvisointi sekä uskallus nähdä jokainen ihminen oman kokemusmaailman omaavana yksilönä.

Oikeastaan ei siis ole kyse sosiaalisesta kuntoutuksesta. On kyse nuorista, itse määrittelyn oikeudesta, osallisuutta vahvistavasta toiminnasta sekä toimijuuden tukemisen tavoista, joita voidaan toteuttaa yhteiskunnallisesti ja sosiaalisesti korkealle määrittyneessä instituutiossa, kuten ammattiteatterissa.

LÄHTEET

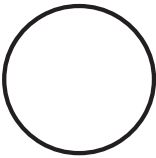
- Ammatillisen koulutuksen reformi, 2015. Opetus- ja kulttuuriministeriön Internet-julkaisu. Saatavilla 20.9.2017 <http://minedu.fi/amisreformi>
- Freire, P. (2016). *Sorrettujen pedagogiikka*. Tampere: Vastapaino.
- Hietala, O. (2017). *Verkottajan kammareissa. Kutsu päihde- ja mielenterveyspalvelujen yhteiskehittämisen tiloihin ammattilaisina ja kokemusiantuntijoina*. Verkottaja 2013- 2017. A-klinikkasäätiö. Saatavilla 5.1.2018. http://www.a-klinikka.fi/sites/default/files/julkaisut/verkottajan_kammareissa.pdf
- Hyväri, S. (2011). Kamppailu stigmaa ja syrjäytymistä vastaan -kaksi potilastarinaa. Teoksessa I. Helen (toim.), *Reformin pirstaleet. Mielenterveyspolitiikka hyvinvointivaltion jälkeen*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, K. (toim.) (2006). *Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat*. Tampere: Vastapaino.
- Karjalainen, V. & Rajavaara, M. (2012). Sosiaalinen kuntoutus lakisäätiseksi - mikä muuttuu? *Kuntoutus*, 2012, 4, 3-4.
- Karjalainen V. (2010). Yksilöllistymiskehitys muuttaa kuntoutusta – mutta miten? Teoksessa, V. Karjalainen – I. Villkumaa. *Kuntoutus kansamme*. Jyväskylä: STAKES.
- Karvonen, R. (2013). Voimaantumista ei voi opettaa, mutta sen voi mahdollistaa. Teoksessa: A-L. Lämsä, (toim.), *Mieli maasta. Masentuneen nuoren kohtaaminen ja tukeminen*. Juva: Bookwell Oy.
- Kulmala, A. (2006). *Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudesta*. (Väitöskirja. Tampereen Yliopisto, Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos). Saatavilla <http://urn.fi/urn:isbn:951-44-6615-2>
- Kurki, L. (2000). *Sosiokulttuurinen innostaminen*. Tampere: Vastapaino.
- Kurki, L. (2006). Sosiaalikirjuriina koulussa. Teoksessa: L, Kurki, E, Nivala & P. Sipilä-Lähdekorpi. *Sosiaalipedagoginen sosiaalityö koulussa*. Helsinki: FinnLectura.
- Känkänen, P. (2013). *Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa –kohti tilaa ja kokemuksia*. Helsinki: Juvenes print –Suomen Yliopistopaino Oy.
- Laitila, M. (2010). *Asiakkaan osallisuus mielenterveys- ja päihdetyössä. Fenomenografinen lähestymistapa*. (Väitöskirja, Itä-Suomen yliopisto, Hoitotieteen laitos). Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-0224-5>
- Lipponen, T. (2017). *Kokemuksia arki on draamaa -ryhmämenetelmästä*. (Opinnäytetyö, Kaakkois-Suomen Ammattikorkeakoulu, sosiaalialan koulutusohjelma). Saatavilla 5.1.2018. https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/133921/Lipponen_Tiina.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Mietola, R. (2014). *Hankala erityisyys. Etnografinen tutkimuserityisopetuksen käytännöistä ja erityisyyden muotoutumisesta yläkoulun arjessa* (Väitöskirja, Helsingin yliopiston käyttäytymistieteiden laitos). Saatavilla 5.1.2018. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/135619/hankalae.pdf?sequence=1>
- Nuorisotakuu, 2014. Nuorille suunnatun Ohjaamo-toiminnan käynnistäminen ja kehittäminen. Saatavilla 5.1.2018. http://www.rakennerahasotot.fi/documents/10179/308807/Ohjaamo-toiminnan_yleiskuvaus_marraskuu_2014.pdf/97c65806-9a92-4756-98e4-7f2527acd592
- Partanen, A. (2011). *”Kyllä minä tästä selviän”. Aikuisopiskelijat koulutustarinnansa kertojina ja koulutuksellisen minäpystyvyytensä rakentajina* (Väitöskirja, Jyväskylän Yliopisto, Kokkolan yliopistokeskus Chydenius). Saatavilla 5.1.2018. <https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/27071/978-951-39-4273-1.pdf>
- Pawson & Tilley (2017) julkaisussa Peitola, P. (2005). *Arvioinnin soveltuvuus sosiaalityössä. Tapauksena realistinen arviointi huumeongel- maisen yksilökohtaisessa palveluohjauksessa*. Työpapereita 4/2005. FinSoc. Helsinki: Stakes. Saatavilla <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201204193599>
- Rintala, J. (2013). *Kuntoutuksen kohtaaminen. Kuvaus harvinaisiin sairaus- ja vamma-ryhmiin kuuluvien kuulovammaisten nuorten aikuisten elämäntilanteesta ja kuntoutuskokemuksista*. Helsinki: Kuuloliitto ry. Saatavilla 5.1.2018. https://www.kuuloliitto.fi/wp-content/uploads/2017/03/kl_kuntoutuksen-koht_062013_web.pdf

- Saikku, P. & Kokko, R-L. (2012). Kuntoutuksen käytännöt Paltamon työllisyyskokeilussa: Toimijuiden tukeminen ammatillisessa ja sosiaalisessa kuntoutuksessa. *Kuntoutus*, 2012, 4, 5-16.
- Saloviita, T. (2012). *Inklusio eli "osallistava kasvatus"* lähteitä sekä 13 perustetta inklusiota vastaan. Jyväskylä: Jyväskylän Yliopisto. Saatavilla 5.1.2018. <http://users.jyu.fi/~saloviit/tutkimus/inclusion.html>
- Seppänen, J. (2011). *Katsomisen voima. Kohti visuaalista lukutaitoa*. Tampere: Vastapaino.
- Tuusa, M. (2017). *Mikkelin Sosku-osahankkeen teatteriprojektin arviointi*. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Vasalampi, K. (2017). Itsemääräämisteoria. Teoksessa: K. Salmela-Aro & J.- E. Nurmi (toim.) *Mikä meitä liikuttaa. Motivaatiopsykologian perusteet*. Juva: PS-kustannus. Bookwell Digital.
- Vehmas, S. (2012). Vammaisuus kulttuurisena konstruktiona. Teoksessa: M-L. Honkasalo & H. Salmi (toim.) *Terveyttä kulttuurin ehdoilla. Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen* (s. 265-289). Turku: Turun Yliopisto.

Suvi Hietanen

TERVEISIÄ AMIKSESTA! KOGNITIIVIS- ANALYYTTINEN TYÖSKENTELYOTE SOSIAALISESSA KUNTOUTUKSESSA

Johdanto

 n torstai iltapäivä kello 13.55. Olen saapunut työpisteelleni, ja minulla on alkamassa varattu tapaaminen kello 14.15. Katson työpuhelintani. Olen saanut kaksi tekstiviestiä nuorelta. Molemmissa viesteissä on pyydetty tapaamista kanssani. Viimeisin viesteistä kuuluu osittain näin: ”Olisi oikein hyvä, jos saisin pian ajan tapaamiseen”. Mietin, ettei kalenterini salli tapaamista ennen puolentoista viikon päässä olevaa tyhjää aikaa. Olen jo kirjoittamassa: ”Seuraava mahdollinen aika on tarjolla...”, kunnes pysähdyn, mietin hetken ja pyyhin jo kirjoittamani tekstin pois. Intuitioni sanoo, että aika on annettava heti. Kirjoitan, että voin tavata samana päivänä kello 16. Nuori vastaa välittömästi, että saapuu tapaamiseen. Kello 16 eteeni istuu 15-vuotias nuori. Hän katsoo minua silmiin ja toteaa: ”Minä en jaksa enää elää, olen suunnitellut itsemurhani, miettinyt, miten sen toteutan. En vain pystynytäkään sitä tekemään.”

Tämä on kuvaus eräästä syksyisestä työpäivästäni projektisuunnittelijana ja koulukuraattorina Rovaniemen kaupungin koulutuspalveluiden koordinoimassa hankkeessa. Toiminta-areenan työlleni muodostivat peruskoulut, joiden ensisijaisena tehtävänä on tarjota nuorelle oppimisen mahdollisuuksia. Peruskouluista on tullut yhä vahvemmin psyykkisen ja sosiaalisen tuen saannin paikka monille nuo-

rille. Erityisesti kouluyhteisön merkitys korostuu silloin, kun nuoren koti ei tarjoa riittävästi tukea nuorelle. Näin kouluarjella on erittäin suuri merkitys nuorten elämään ja heidän psyykkiseen ja sosiaaliseen hyvinvointiinsa. Työssäni keskiössä oli hyvin vahvasti juuri 13–17-vuotiaiden nuorten sosiaalinen vahvistaminen.

Artikkelissa selvitetään nuorten peruskouluissa kohtaamia psyykkisiä ja sosiaalisia ongelmia ja kuvataan, miten peruskoulun oppilashuollossa voi hyödyntää kognitiivis-analyyttistä lähestymistapaa nuorten, alle 16-vuotiaiden oppilaiden kanssa heidän elämönhallintataitojensa, osallisuutensa ja toimijuutensa vahvistamiseksi. Keskiössä on työmenetelmä ja tapa tehdä sosiaalista kuntoutusta yläkouluikäisten nuorten keskuudessa siellä, missä nuoret arkeaan suurelta osin viettävät.

Artikkelini koostuu teoreettisesta osuudesta ja empiirisestä aineiston eli asiakasdokumenttien tarkastelusta. Pysin kuvailemaan parin tapausesimerkin avulla niitä tilanteita, joissa voi hyödyntää kognitiivis-analyyttistä hahmotustapaa ja työotetta nuorten sosiaalisessa vahvistamisessa ja sitä, millaista elämönhallintataitojen, toimijuuden ja osallisuuden sekä toimintakyvyn muutosta menetelmää hyödyntäen nuorten tilanteissa on ollut mahdollista saavuttaa. Luvat aineiston käyttöön olen kysynyt sekä nuorilta että huoltajilta. Kirjoituksessani käytän käsitteitä nuori ja oppilas, jotta häivyttän tunnistamiseen liittyviä riskejä. Olen siis tietoisesti valinnut, etten edes paljasta nuorten sukupuolta artikkelissani. Tapauseimerkeistä on myös jätetty paljon yksityiskohtaisia kuvauksia pois ja tuotu tekstiä yleistettävämpään muotoon.

Kognitiivis-analyttisessä lähestymistavassa työntekijä ja asiakas pyrkivät yhteistyössä hahmottamaan asiakkaan ongelmien ja oireiden taustoilla olevia sisäistyneitä asetelmia, toimintatapoja ja selviytymismalleja. Nämä voivat näkyä esimerkiksi toistuvana tapahtumien kulkuna tai asiakkaan tapana suhtautua muihin ihmisiin ja itseensä. Kognitiivis-analyttistä hahmotustapaa käytetään psykoterapiamuotona. Alun perin se on kehitetty vastaamaan nimenomaan julkisen sektorin mielenterveystyön tarpeisiin.

Käsittelen nuorten saamaa tukea sosiaalisen toimintakyvyn vahvistamiseksi, syrjäytymisen ehkäisemiseksi ja osallisuuden edistämiseksi palveluissa, joissa olisi mahdollisimman matala kynnyks. Lähtökohtana sosiaalisessa kuntoutuksessa on tukea yksilön, tässä artikkelissa siis nuoren, toimijuutta omassa elämäntilanteessaan ja siten lisätä hänen todellisia toimintamahdollisuuksiaan (ks. esim. Palola 2012).

Opiskeluhoolto työskentelyn areenana

Lain mukaan opiskeluhoolto tulee järjestää monialaisessa yhteistyössä oppilaiden, heidän huoltajiensa sekä opetustoimen ja sosiaali- ja terveystoimen kanssa siten,

että siitä muodostuu toimiva ja yhtenäinen kokonaisuus. Opiskeluhoolto terminä sisältää sekä peruskouluissa tapahtuvan oppilashuollon että toisella asteella kuin lukiossa olevan opiskeluhoollon. Oppilas- ja opiskeluhooltolain (L 1287/2013) mukaan koulussa opiskeluhoolto on kaikkien kouluyhteisössä työskentelevien ja opiskeluhooltopalveluista vastaavien työntekijöiden tehtävä. Opiskeluhoollon palvelurakenne muodostuu yhteisöllisestä ja yksilökohtaisesta opiskeluhoollosta sekä opiskeluhooltopalveluista.

Yksilökohtaisella opiskeluhoollolla, jota tässä artikkelissa käsitellään, tarkoitetaan oppilaalle annettavia opiskelu- ja kouluterveydenhuollon palveluja, opiskeluhoollon psykologi- ja koulukuraattoripalveluja sekä yksittäistä oppilasta koskevaa monialaista oppilashuoltoa, kuten monialaisen asiantuntijaryhmän kokoamista lapsen ja nuoren tueksi. Yksilökohtaisen opiskeluhoollon tavoitteena on seurata ja edistää lapsen ja nuoren kokonaisvaltaista kasvua, kehitystä, terveyttä, hyvinvointia ja oppimista. (L 1287/2013.) Erityisen tärkeää on turvata lapselle ja nuorelle mahdollisimman varhainen tuki ja ongelmien ehkäisy. Yksilökohtainen opiskeluhoolto perustuu aina oppilaan sekä tarpeen vaatiessa huoltajan suostumukseen. Kyse on siis vapaaehtoisesta palvelusta.

Oppilas- ja opiskeluhooltolain (L 1287/2013) mukaisesti oppilailla on oikeus keskustella henkilökohtaisesti koulukuraattorin tai -psykologin kanssa viimeistään seitsemäntenä koulun työpäivänä sen jälkeen, kun hän on tätä pyytänyt. Kiireellisessä tapauksessa mahdollisuus keskusteluun on järjestettävä samana tai seuraavana työpäivänä. Rovaniemellä koulukuraattorit ja -psykologit ovat pääsääntöisesti kyenneet vastamaan lain edellyttämiin, jopa lastensuojelulta edellytetyä tiukempiin, määräaikoihin. Kuten johdannon alussa olevan nuoren tilanteesta ja hänen kokemastaan elämän toivottomuudesta kävi ilmi, on ilmeisen tärkeää pysähtyä lapsen tai nuoren esittämän tapaamispyynnön äärelle ja tarjota kasvokkain tapaamista mahdollisimman pian. Toki lapselle ja nuorelle on järjestettävä henkilökohtainen keskustelu myös huoltajan tai muun henkilön yhteydenoton perusteella, jollei kyseessä ole yhteydenottajan neuvonta ja ohjaus. Tällöin arvion keskustelun tarpeellisuudesta tekee kuitenkin se opiskeluhoollon työntekijä, johon yhteyttä on otettu.

Yksilökohtainen opiskeluhoolto osana nuorten sosiaalista kuntoutusta

Sosiaalisella kuntoutuksella tarkoitetaan prosessia, jolla pyritään ensisijaisesti parantamaan sosiaalista toimintakykyä, eli kykyä selviytyä arkipäivän välttämättömistä toiminnoista, vuorovaikutussuhteista sekä oman toimintaympäristön

rooleista (Järvikoski 2014; Puromäki, Kuusio, Tuusa & Karjalainen 2016). Vuonna 2015 voimaan astunut sosiaalihuoltolaki (L 1301/2014) edellyttää kiinnittämään huomiota myös nuorten sosiaaliseen kuntoutukseen tukemalla nuorten työelämä- ja opiskeluvalmiuksia sekä ehkäisemällä työ- ja opiskelupaikkojen keskeyttämistä. Lähtökohtana työskentelylle pidetään sitä, että kuntoutuspalveluja toteutettaisiin mahdollisimman paljon ihmisten luonnollisissa ympäristöissä, kuten kotona, koulussa tai työssä. Nimenomaan nuorten sosiaalisessa kuntoutuksessa ennaltaehkäisevän toiminnan ajattelu on laajemmin käytössä kuin työikäisten keskuudessa. (Puromäki ym. 2016.) Tällöin puhutaan enemmän nuorten sosiaalisesta vahvistamisesta kuin varsinaisesta kuntouksesta. Sosiaalinen vahvistaminen tähtää nuorten elämäntaitojen parantamiseen ja syrjäytymisen ehkäisemiseen (Puromäki ym. 2016).

Rovaniemen kaupunki päätti omalta osaltaan kehittää nuorten sosiaalista kuntoutusta ja lähti mukaan vuosiksi 2015–2018 sosiaalisen kuntoutuksen valtakunnalliseen kehittämishankkeeseen, SOSKU:un. Päätaavoitteeksi valikoitui nimenomaan nuorten sosiaalinen vahvistaminen nuorten arjen keskeisellä toiminta-areenalla, eli koulussa.

Lasten ja nuorten kohtaamat haasteet tulevat herkästi näkyviksi nimenomaan koulu- ja opiskelumaailmassa, jossa oppilaat viettävät ison osan päivittäisestä ajastaan. Tuusan ja Ala-Kauhaluoman (2014, 18) mukaan peruskoulussa, ammatillisessa koulutuksessa tai lukiassa opiskelevat nuoret, joilla on erilaisista syistä johtuen koulunkäyntivaikeuksia tai riski keskeyttää opintonsa, ovat laaja sosiaalisen kuntoutuksen ja vahvistamisen kohderyhmä. Lukumäärää on silti vaikeaa täsmällisesti arvioida.

Rovaniemellä vuosina 2014–2015 peruskoulun oppilashuollon asiakkaina oli yhteensä 719 oppilasta (Rovaniemen kaupunki 2016). Kaupungin peruskoulukäisten oppilaiden määrä oli vuoden 2014 syyskuussa 5486. Opiskeluhuollon asiakasrekisteristä (Aura) tehdyn tilastollisen koonnin perusteella koulukuraattorien asiakkaina oli 519 (72 %) ja koulupsykologien 200 oppilasta. Oppilashuollon asiakkaina olevista oppilaista hieman yli puolet oli poikia (54 %). Suurimmat opiskeluhuollon palveluita käyttävät ikäluokat ovat yläkouluikäisistä 8.- ja 9.-luokkalaiset. Alakoulusta eniten asiakkaita löytyi 3. vuosiluokalta.

Taulukosta 1 nähdään opiskeluhuollon asiakkaiden tulosityiden jakautuminen. Selkeästi suurimmat syyt peruskoulun opiskeluhuollon palveluiden käyttöön liittyvät oppilaille käyttäytymisen ja tunne-elämän vaikeuksiin. Kolmanneksi suurimman ryhmän muodostivat sosiaalisten suhteiden haasteet.

TAULUKKO 1. Oppilashuollon asiakkaiden tulossyyt Rovaniemellä lukuvuonna 2014–2015 (Rovaniemi 2016)

Yhteydenoton syy	Kpl	%
käyttäytyminen	215	32
tunne-elämä	177	26
sosiaaliset suhteet	85	13
perhe	76	11
oppiminen	66	10
koulunkäyntijärjestelyt	54	8
Yhteensä	673	100

Kategorisoidusti tilanteet, joissa nuori on itse hakenut apua tai joissa ystävä, koulukaveri, opettaja tai huoltaja on ohjannut hänet hakemaan apua ongelmiinsa, ovat olleet omassa työssäni seuraavanlaisia: koulupoissaolot, ahdistuneisuus, masentuneisuus, paniikkikohtaukset, sosiaalisten tilanteiden pelko, itsetuhoiset ajatukset, syömishäiriöt, pakko-oireet, koulukiusaaminen, itsetunto-ongelmat, keskittymisvaikeudet, sosiaalisten suhteiden ongelmat, väkivaltainen käyttäytyminen, perheongelmat, läheisen menetys tai suru, vanhempien avo- tai avioero, päihteiden käyttö, seksuaalinen häirintä tai jopa hyväksikäyttö ja perheväkivalta.

Taulukosta 2 on nähtävissä, että Rovaniemellä keskittymisvaikeudet ja uhmakkuus ovat tilastollisesti suurimmat käyttäytymiseen liittyvät tulossyyt opiskeluhoollon palveluihin. Puolestaan ahdistuneisuus tai pelot ja masentuneisuus tai alakulo liittyvät yleisimmin tunne-elämän asioissa alkutapaamiseen koulupsykologin tai -kuraattorin kanssa. Taulukossa 2 nähdään alkutilanne eli asiakkuuden perustamisen yhteydessä laadittu kategorisointi oppilaan tulossyistä (opiskeluhoollon Aura-asiakastietojärjestelmään). Usein kuitenkin alkuselvittelyn edetessä havaitaan useita erilaisia ongelmia, joihin oppilas tarvitsee hoitoa, tukea ja kuntoutusta. Näin esimerkiksi masentuneisuuden vuoksi oppilashuollon työntekijän kanssa tapaamiseen tulleen nuoren tilanteesta voi selvittää myöhemmin luottamuksellisen suhteen synnyttyä esimerkiksi pakko-oireita, syömishäiriötä, univaikeuksia ja itsetuhoisia ajatuksia. Ne eivät enää tilastoidu.

TAULUKKO 2. Oppilashuollon asiakkaiden käyttäytymiseen ja tunne-elämään liittyvät yhteydenottosyyt Rovaniemellä 2014–2015 (Rovaniemi 2016)

Käyttäytyminen	Kpl	%	Tunne-elämä	Kpl	%
keskittymis- vaikeudet	85	33,3	ahdistuneisuus/pelot	44	22,1
uhmakkuus, sääntöjen rikkominen	36	14,1	masentuneisuus/ alakuloisuus	32	16,1
motivaatio-ongelmat	28	11,0	oman kasvun ja kehityksen tuki	27	13,6
poissaolot	25	9,8	muut tunne-elämän syyt	21	10,6
muut käyttäytymiseen liittyvät syyt	24	9,4	fyysinen oireilu	14	7,0
oman kasvun ja kehityksen tuki	20	7,8	arkuus/ jännittäminen	14	7,0
väkivaltaisuus	12	4,7	ei tarkennusta	13	6,5
koulutyön laiminlyönti	9	3,5	univaikeudet	11	5,5
elämäntapa/ elämänhallinta	8	3,1	stressi/uupumus	9	4,5
ei tarkennusta	5	2,0	kriisi/trauma	7	3,5
seuranta	1	0,4	itsetuhoisuus	5	2,5
päihteet	1	0,4	vakavat mielen- terveyden häiriöt	1	0,5
oppilaan lainvastainen teko	1	0,4	syömishäiriöt	1	0,5

Nuori siis tulee tapaamiseen oppilashuollon työntekijän luo sen tilanteen kanssa, mikä hänelle tai hänen lähiympäristölleen näyttäytyy sillä hetkellä ongelmallisena ja selvittelyä vaativana. Kanninen & Uusitalo-Arola (2015, 37) kutsuvat tätä tilannetta ilmiongelmaksi, jota nuori ja hänen perheensä ovat ehkä pitkäänkin yrittäneet ratkaista omien keinojensa puitteissa. Lisäksi esiin tulleita tilanteita voivat sävyttää ongelmallinen suhde itselle tärkeään ihmiseen tai asiaan.

Elämänhallintaansa jollain tavalla menettäneet lapset ja nuoret tarvitsevat usein tuekseen pitkäkestoisia, yksilöllisiä ja integroituja palvelupolkuja (Tuusa & Ala-Kauhaluoma 2014, 2). Sosiaalista vahvistamista tarvitsevien nuorten tunnistamisessa ja palvelutarpeiden arvioinnissa ja heidän ohjaamisessaan sopivien palvelujen piiriin tarvitaan sujuvia yhteistyöverkostoja nuoriso- ja sosiaalityön, oppilaitosten opiskelija- ja oppilashuollon, opettajien, nuorten ja heidän vanhempiensa välille. (Tuusa & Ala-Kauhaluoma 2014, 18.) Selkeästi parhaimpia tuloksia saadaan yhden luukun periaatteella toimivissa palveluorganisaatioissa (Kesä ym. 2013). Nuorten sosiaalinen vahvistaminen lähtee liikkeelle jo varhaisen reagoinnin ja tuen tarjoamisen muodossa elämäntilanteissa, joissa nuorella on selkeä riski jäädä yksin kohtaamansa haasteen kanssa. (Puromäki ym. 2016, 14).

Koulumaailmassa nuoriin kohdistuvissa palveluprosesseissa merkittävänä toimijoina ovat oppilashuollon työntekijät, terveydenhoitajat, koulukuraattorit ja -psykologit. He tukevat nuoria tavoitteellisella ja pitkäjänteisellä yksilökohtaisella asiakastyöllä ja palveluohjauksella yhdessä nuorten ja heidän lähiyhteisönsä kanssa. Keskiössä on sosiaalisen kuntoutuksen palveluissa yksilöllinen ja ryhmämuotoinen tuki ja valmennus, jonka avulla edistetään nuorten osallisuutta, elämänhallintaa, vuorovaikutustaitoja, tulevaisuudensuunnitelmia, arjessa selviytymistä ja itsenäistä asumista. Tarkastelen seuraavaksi nimenomaan yksilökohtaista matalan kynnyksen tuen muotoa kognitiivis-analyttisellä viitekehyksellä koulun arjessa.

Kognitiivis-analyttinen lähestymistapa nuoren sosiaaliseen vahvistamiseen

Kognitiivis-analyttinen viitekehys on alkuaan kehitelty lyhytkestoiseksi, integraatiiviseksi terapiaksi ja erityisesti julkisen terveydenhuollon toimintaympäristöön sovellettavaksi hoitomuodoksi. Näin se soveltuu lähtökohdiltaan ja lähestymistavaltaan todella hyvin myös työskentelymuodoksi koulujen ja oppilaitosten opiskelijahuollon palveluihin kuten myös sosiaalisen kuntoutuksen työmuodoksi. Työhallinnon alueella hahmotustapaa on kokeiltu Joensuun seudun työllisyys-hankkeessa dialogisen ohjauksen ja neuvonnan menetelmällä asiakkaan itsenäisen toimijuuden vahvistamiseksi (Leiman 2008).

Kognitiivis-analyttisessä hahmotustavassa asiakkaan kuvaamia tilanteita tarkastellaan vastavuoroisten asetelmien, toimintatavan ja minätilan käsitteillä. Näin myös koulun oppilashuollossa koulukuraattorina työskennellessäni nämä peruskäsitteet jäsentävät omaa tapaani hahmottaa nuoren kertomusta, ja samalla ne myös suuntaavat dialogista vuorovaikutustamme tapaamisen aikana. Vastavuoroi-

sessä asetelmassa (reciprocal role) on kyse siitä, että kaikella toiminnalla (ajatukset, tunteet, teot), on aina kohde (esim. esine, asia, ihminen). Hahmotustavassa ihminen nähdään asemoituneena eli positioituneena suhteessa niin mielen sisäisiin kuin ulkoisiin kohteisiin ja suhteisiin (Leiman 2004, 262). Vastavuoroinen asetelma muodostuu positioista ja vastapositiosta, ja nämä positiot ovat vastavuoroisessa suhteessa toisiinsa. Eli esimerkiksi itsemurha-ajatuksistaan minulle ker-tonut oppilas on asemoitunut tiettyyn positioon, jolloin kohde on vastapositiassa. Artikkelin alussa kuvatussa tilanteen selvittelyssä selviää, että oppilas tunsii olevansa totaalisen yksin koko maailmassa. Hänet olivat hylänneet hänelle tärkeät ystävät. Tällöin vastavuoroiseksi asetelmaksi muodostuu hylkää ↔ hylätty, totaalisen yksin. Asetelma myös toistuu toisinpäin, jolloin kokiessaan yksinäisyyden uhkaa, oppilas suojaa itseään ajattelemalla hylkäävänsä toiset totaalisesti. Tähän itsemurha olisi yksi ratkaisu. Asetelmassa siis toiset ihmiset asettuvat vastapositioon. Kohde on usein toinen ihminen, mutta se voi olla myös esine, tapahtuma tai asia. Kun ihminen puhuu jostakin, hän samalla ilmaisee, kuinka hän suhtautuu asiaan. Vastavuoroisuus voi myös ilmetä ihmisen tapana suhtautua omaan itseensä. Esimerkiksi koulutyön vaativuuden edessä nuori voi vastata vaativuuteen olemalla hyvin vaativa ja ankara itseään kohtaan. Sisäinen ääni voi soimata: ”Et kuitenkaan osaa!” mikä piiskaa tekemään koulutyötä vielä lujemmin, jopa totaaliseen uupumiseen asti. Herkästi pienikin epäonnistuminen kokeessa voi viestiä nuorelle: ”Olen huono ja epäonnistuja!”.

Toimintatapa koostuu ihmisen toiminnassa toistuvista ja toimintaa ohjaavista vastavuoroisten asetelmien ketjusta. Toistuvat ongelmalliset toimintatavat aiheuttavat ja ylläpitävät ihmisen oireilua ja ongelmia. Leiman (2008, 29) on todennut, että toimintatavan etenemisen kuvaamiseksi on hyödyllistä erottaa sietämätön (ydinkipu), kielletty, tavoiteltu ja sallittu positio. Suojaavat toimintatavat pyrkivät auttamaan meitä suojautumaan joltakin hyvin kipeältä ja sietämättömältä asemoitumiselta. Itse käytän työssäni nuorten kanssa tästä nimitystä ydinkipu. Se on käsitteenä sellainen, jonka avulla nuorikin hahmottaa, miltä asioilta hän toistuvilla toimintatavoillaan pyrkii suojautumaan. Ydinkivut ovat usein syntyneet hyvin traumaattisen tai kehityksen myötä koetun ylivoimaisen kokemuksen myötä. Kielletty positio on puolestaan paikka, jonne asemoituminen on hyvin kiellettyä ja häpeällistä (Leiman 2008, 29). Tavoiteltavat positiot Leiman kuvaa vastauksiksi kiellettyihin ja sietämättömiin tiloihin. Tästä esimerkkinä on päihteiden ongelmakäyttö. Se on siirtymistä epämiellyttävästä tilasta toiseen, eli positioista toiseen. Sallittu positio kuvastaa tilannetta, jossa ihminen on sovussa itsensä ja toimintatapojensa kanssa (Leiman 2008).

Minätila (self state) kuvaa Leimanin (2004, 263) mukaan ylivoimaisen edessä tapahtuvaa psyykkisten toimintojen katkoksellisuutta sekä voimakkaita tilan vaihteluita. Hänen mukaansa minätila on kognitiivis-analyttisessä psykoterapiassa tärkeä kliininen näkökulma psyykkiseen integraatioon. Ryle (1997) kuvasi minätilaa dissosioituneena vastavuoroisena asetelmana. Minätilat voivat vaihdella hyvinkin äkillisinä tilanvaihteluina. Ryle (1997) jäsensi kolmenlaisia minätilan siirtymiä. Ensimmäinen niistä oli positionvaihdos, jossa esimerkiksi alun katkelman oppilas on itsemurha-aikomuksillaan siirtymässä hylätystä hylkääjäksi (hylkää ↔ hylätty → hylätty ↔ hylkää). Toinen siirtymä käsittelee positionsiirtymää, jossa esimerkiksi eräs asiakkaanani ollut nuori mies reagoi koulun määräyksiin: ensin mukautuen ja alistuen, mutta hetken kuluttua oven suljettuaan uhmaten ja kapinoiden (määrää ↔ mukautuu → määrää ↔ kapinoi). Kolmas Rylen hahmottelema siirtymä oli minätilanvaihdos. Tällöin ihminen siirtyy tilasta toiseen. Leiman (2008, 30) kuvaa esimerkkinä narsistisessa häiriössä helposti näyttäytyvät kaksi erillistä tilaa, josta toisessa ihaillaan – on ihailtu ja toisessa samaa kohdetta halveksitaan, torjutaan – ollaan arvottomia, suorastaan mitättömiä.

Lisäksi kognitiivis-analyttisessä lähestymistavassa hyödynnetään havaitsijaposition, subjektiposition, objektiposition ja lähikehityksen vyöhykkeen käsitteitä. Kun nuoret lähtevät hakemaan itselleen apua, he ovat ahdistuneita tai kiusaantuneita läsnä olevista ilmiongelmista tai -oireista, tai sitten kouluympäristössä on ohjattu nuori näkyvien ongelmien vuoksi hakemaan apua tilanteeseensa. Tätä tilannetta nimitetään objektipositioksi (Leiman 2012, 128). Ihminen kokee ongelmiansa edessä voimattomuutta ja avuttomuutta, eikä hän koe voivansa vaikuttaa tilanteeseen. Ongelmalliset positiot ja toimintatavat estävät toimijuuden. Itsehavainnoinnin ja oman toiminnan säätelyn lisääntyminen ovat useimpien terapiasuuntausten tärkeä tavoite ja asiakkaan muutosta edistävä prosessi (Leiman 2012, 126). Toistuvien toimintatapojen tunnistamisen edellytys on havaitsijaposition kehittyminen. Havaitsijapositionista käsin voi hahmottaa toistuvuuden yhteyksiä ja vaihtoehtoisia toiminnan tapoja. Tätä kautta mahdollistuu subjektiposition saavuttaminen. Tällöin löydetään muuntunut ja uudenlainen suhde käsillä oleviin ongelmiin, oireisiin tai ei-toivottuihin toistuviin toimintatapoihin (Leiman 2012, 127). Lähikehityksen vyöhyke (Zone of Proximal Development, ZPD) puolestaan tarkoittaa tiedollisen toiminnan aluetta, jolla ihminen pystyy toimimaan ohjaajan tuella mutta ei vielä itsenäisesti (ks. Ryle 1991, 312). Tämä tarkoittaa työssäni nuoren kykyä autettuna tavoittaa uutta näkökulmaa ongelmaansa, itseensä tai oireisiinsa.

Kuntoutuksen nelikenttäjaossa (lääkinnällinen, ammatillinen, kasvatuksellinen ja sosiaalinen kuntoutus) kognitiivis-analyyttinen psykoterapia asettuu selkeästi yhdeksi kuntoutusmuodoksi lääkinällisen kuntoutuksen palvelutarjontaan. Työssäni käyttämä kognitiivis-analyyttinen työskentelyote nuorten sosiaalisessa vahvistamisessa osallisuuden, elämänhallinnan, vuorovaikutustaitojen, tulevaisuudensuunnitelmien ja arjessa selviytymisen kohentamiseksi ankkuroituu enemmän sosiaalisen kuntoutuksen kenttään. Työskentely nuorten kanssa on vahvasti arjen ytimessä tapahtuvaa, arkisien haasteiden kohtaamista ja toimintamahdollisuuksien löytämistä niissä. Se tapahtuu siellä, missä lapset ja nuoret kouluun käyvät (vrt. osallisuuden tilan idea Niemisen artikkelissa). Kohtaamisissa nuorten kanssa nuoren havainnoinnin keskiössä ovat usein vastavuoroiset suhteet toisiin nuoriin, vanhempiinsa, itseensä ja kouluun. Työskentelyllä on peruskoulumaailmassa vahva ennaltaehkäisevä tavoite. Työskentely perustuu dialogisuuteen ja yhteistoiminnallisuuteen, jossa nuoren kohtaavana työntekijänä en asemoidu paremmin tietävän, asiantuntijan rooliin, vaan kanssatutkijaksi. Työskentelyn tavoitteena on ehkäistä opintojen keskeytymistä ja siten nuoren syrjäytymistä.

Ensitapaaminen ja yhden kerran työskentely

Käsitteellisten lähestymisten tarkastelun jälkeen on aika palata alussa esitellyn oppilaan tilanteeseen. Oppilas on toivonut saavansa tavata koulukuraattoria ja tapaamisen aluksi kertoo itsemurha-ajatuksistaan: ”Minä en jaksakaan enää elää, olen suunnitellut itsemurhani, miettinyt miten sen toteutan. En vain pystynytäkään sitä tekemään.”

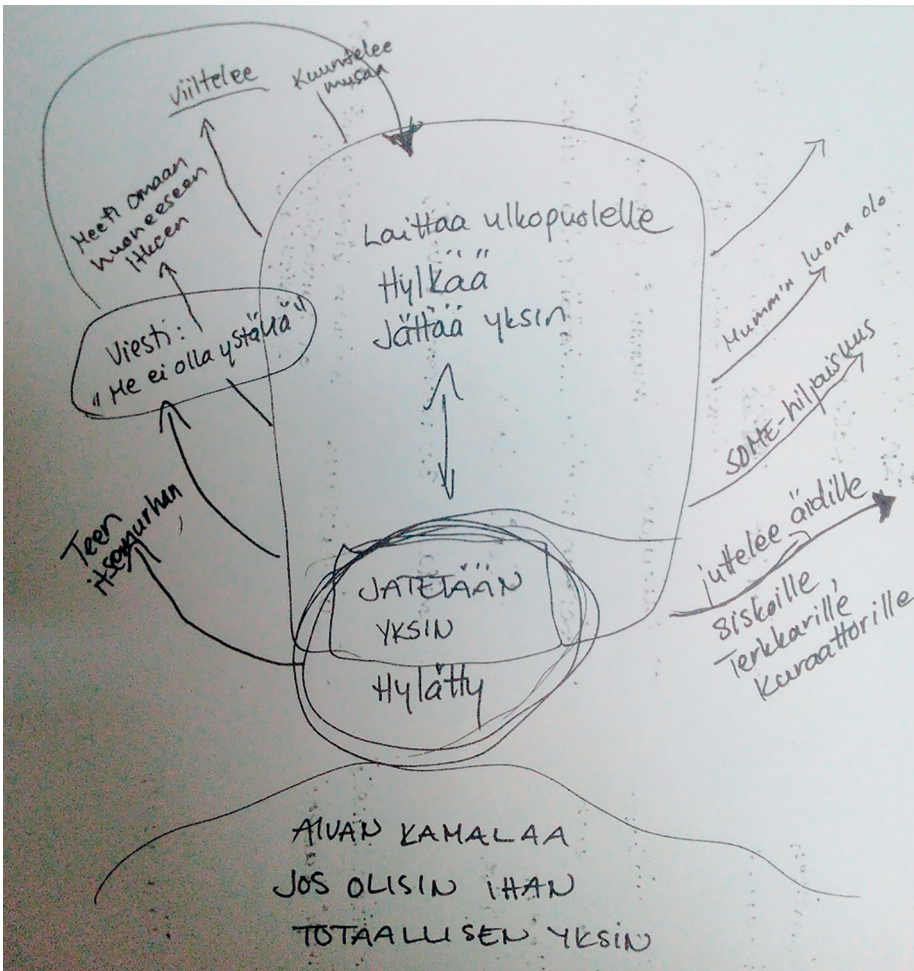
Ensitapaamiselle saapuva nuori odottaa yleensä helpotusta omaan olotilaansa, mutta samalla hän väijäämättä pohtii, voiko työntekijä mitenkään auttaa häntä hänen tilanteessaan. Oppilas on kohdannut edellisellä viikolla koulussa tilanteen, jossa hän on ainoana ratkaisunaan nähnyt itseltään hengen riistämisen. Tapaamisellamme nuori kertoi, ettei kyennyt tekoon. Esitetyn avauksen edessä työntekijä voi hyvin kadottaa oman varmuutensa ja tapaamisen tarkoituksen. Jokainen nimittäin asemoituu tilanteeseen omien kokemusten ja eletyn elämänsä kerroksellisuuden kautta. Näin ollen edes auttamistyössä olevalle työntekijälle ei ole aina selvää, kuinka hän reagoi odottamattomiin tilanteisiin. Työntekijän mielessä voi pyöriä, mitä hän enää uskaltaa sanoa nuorelle. Ensitapaamisen aluksi kerrotuissa asioissa on voimakas lataus. Viestin äärelle on pysähdyttävä.

Kanninen ja Uusitalo-Arola (2015, 98) kuvaavat, että ensikäynnin tärkeimpänä tehtävänä on avata tilannetta, josta käsin nuori on hakemassa apua ja joka mahdollistaa luottamuksellisen yhteistyösuhteen syntymisen. He ovat jäsentäneet

ensitapaamisen rakennetta Skovholtin vuonna 2012 esittämän auttamisen kehän vaiheiden kautta. Vaiheet ovat empaattinen yhteenliittymä, aktiivinen suhteessa olo ja jälleenrakennus. Leiman (2008, 21–22) puolestaan painottaa kognitiivis-analyttisestä psykoterapiasta syntyneen dialogisen ohjauksen ja neuvonnan työtöteellä yhteistoiminnallisten puitteiden rakentamista ja edellytysten luomista havainnoivalle yhteistoiminnalle. Hänen mukaansa keskeisimmät työvälineet työntekijän ja nuoren välillä ovat levollisuus, avoin ja kuvaileva ilmaisutapa ja taito olla joutumatta asiakkaan kannalta vaikeaan positioon, kuten syyttävään, rankaisevaan tai kontrolloivaan asemaan.

Kognitiivis-analyttisessä hahmotustavassa on huomattu, että yleensä jo ensitapaamisen aikana asiakas tuo esille keskeiset vastavuoroiset asetelmansa ja ongelmalliset, suojaavat toimintatapansa (Maliniemi 2015, 193). Tapaamisen alussa nuori vastasi kysymykseeni, miksi hän haluaa kuolla: ”Jotta toisilla olisi helpompaa elää”. Tilanteen rauhallisessa selvittelyssä tarkentui, että nuori toivoi kuolemaansa, koska hän tunsii olevansa hyvin erilainen kuin muut. Tämän vuoksi hän uskoi muiden (koulukavereiden) vihaavan häntä. Hän kuvasi syntyneitä ristiriitatilanteita omien ystäviensä kanssa, joissa hän oli kokenut itseensä kohdistuvaa uhkaa ja syyllistämistä. Myös menneisyyden tapahtumat olivat seuranneet tiukasti kokemuksellisina mukana, eivätkä ne olleet jättäneet mielikuvina rauhaan. Menneisyyden tapahtumilla nuori viittasi koulukiusaamiseen ja syrjittynä olemisen kokemukseen koulukavereidensa keskuudessa. Oppilas kertoi myös kokevansa suurta yksinäisyyttä, jos hänen ystäväillään onkin jokin häntä itseään tärkeämpi ystävä.

Nuoren kertomuksen edetessä toistan hänelle hänen jo kertomiaan asioita, ja jäsenän hänelle kuulemaani. Jäsennyksessä käytän apunani sekä puhettani että paperille kirjoittamista, jota kognitiivis-analyttisessä lähestymistavassa kutsutaan karttatyöskentelyksi tai mäppäykseksi. Pyrin käyttämään nuoren itsensä käyttämiä ilmauksia, minkä vuoksi kirjaan niitä ylös molempien nähtäville. Tällä varmistan lähikehityksen vyöhykkeellä etenemisen. Tapaamisen aikana kirjaamme ylös kaikki kuoleman puolesta puhuvat ja sitä vastaan olevat näkemykset omalle paperilleen. Toiselle paperille kerään havaitsemiani vastavuoroisia asetelmia, toistuvina näyttäytyviä ongelmallisia tai suojaavia toimintatapoja, nuoren kuvaamaa ydinkipuaan ja mahdollisia vallitsevaan tilanteeseen nähden vaihtoehtoisia toimintatapoja eli exittejä. Ohessa on nuoren kanssa tapaamisella hahmotettu jäsenitys vallitsevasta tilanteesta ja siinä toimimisen mahdollisuuksista (kuva 1).

KUVA 1. Jäsennys nuoren tilanteesta yhden tapaamisen aikana

Nuoren kertomien hänen kuolemaansa puoltavien näkemysten perusteella vaikuttaa siltä, että hän kokee koulukavereidensa ja ystäviensä olevan hylkääviä, ulkopuolelle laittavia ja yksin jättäviä. Tällöin nuori asettuu yksin jätetyn ja hylätyn positioon suhteessa koulukavereihinsa ja ystäviinsä. Yhteisesti keskustellessa on käynyt ilmi, että tapaamisella oleva nuori pelkää yli kaiken tilannetta, jossa olisi ihan totaalisen yksin ja hylätty. Tätä ydinkipuaan hän on kuvannut väistävänsä seuraavilla suojaavilla toimintatavoilla: viittelyllä, omaan huoneeseen eristäytymisellä ja itkemisellä, uhkailemalla sosiaalisessa mediassa ystäviä heidän jättämisellään ja näiden keinojen oltua toimimattomia lopulta päättäen tehdä itsemurhan. Vastavuoroisissa asetelmissa tapahtuu näin myös positionvaihdosta, eli hylätystä tulee hylkääjä. Keskustelun edetessä sekä oppilaille että minulle hahmottuu myös

vaihtoehtoisia toimintatapoja, joita nuori on jo käyttänyt pyytäessään keskusteluaikaa oppilashuollon työntekijän kanssa. Lisäksi hän on ystäviensä uhkailun edessä valinnut oman aktiivisen toiminnan ja keskustellut äitinsä ja sisarustensa kanssa uhkailuun liittyneestä teostaan eli alkoholin juonnista. Tapaamisen edetessä myös huoltaja on soitettu tapaamiseen läsnä olevaksi, ja toiminta- ja turvasuunnitelma on laadittu olemassa olevien toimintavaihtoehtojen mukaisesti yhteisesti neuvotellen. Nuoren itsensä ja hänen huoltajansa toivomuksesta nuorelle pyydetään lähetettävä koululääkäriltä nuorisopsykiatriaan, ja tämä järjestyykin heti seuraavana päivänä.

Jokainen terapeuttinen jäsenitys syntyy aina vastavuoroisuudessa nuoren kanssa, siinä hetkessä ja niiden asetelmien vallitessa, jotka ovat käsillä tapaamisessa. Leiman (2004, 256; Leiman 2012, 123) muistuttaa, että henkilön historia eli aikaisemmat kokemukset vaikuttavat siihen, miten ja mitä hän ilmaisee, miten hän suhtautuu vastaanottajaan (eli työntekijään ja mahdollisiin muihin, näkymättömiin toisiin) ja itseensä puhujana. Samoin tapahtuu myös työntekijällä. Tämä vastavuoroinen asemoituminen on mahdollista myös sanattomasti, ilmeiden, eleiden ja asentojen välityksellä. Se, mitä olemme sanomassa ja kenelle, vaikuttaa tapaamme ja tyyliimme, joilla ilmaiseimme asiamme. Nuoren kanssa yhteisesti jäsenellessä olemassa olevaa tilannetta vahvistetaan samalla nuoren omaa toimijuutta, osallisuutta elämänsä tapahtumissa ja ulospääsymahdollisuuksia ongelmalliseksi koetusta tilanteesta. Samalla tapahtuu sosiaalista vahvistamista ja elämänhallinnan tunteen voimistamista.

Lyhytterapeuttinen työskentely nuoren tukemiseksi

”Alkutapaamiseen saapuu 15-vuotias nuori, joka istuttuaan yhteisen pöydän ääreen kertoo olevansa masentunut. Hän kuvaa olevansa ahdistunut, väsynyt, jännittynyt, ja koulusta on tullut poissaoloja migreenin ja astmakohtausten takia, ja nyt koulu etenee huonosti. Vatsaa ja päätä särkee usein. Olo on vetämätön.”

Edellisessä kappaleessa on kuvaus tapaamisesta peruskoulun viimeistä vuotta käyvän oppilaan kanssa. Kuvaus ei ole mitenkään poikkeuksellinen: hyvin usein tapaan työssäni nuoria, joiden mieliala on pidempään ollut alavireinen, koulusta on paljon poissaoloja, kouluarvosanat ovat laskeneet, ja nuoren olo on surkea. Opettaja on voinut havahtua poissaoloihin ja ohjata nuorta keskustelujen pohjalta tapaamaan opiskeluhuollon henkilöstöä. Ranta (2015, 377) on todennut, että tutkimuksellisesti on voitu osoittaa, että nuoruudessa vakavien masennustilojen ja ahdistuneisuushäiriöiden esiintyvyys kaksin-kolminkertaistuu lapsuuteen nähden.

Alun kahden ensimmäisen tapaamisen ja huoltajan kanssa yhteisen tapaamisen jälkeen oli alkanut yhteensä 20 kertaa kestänyt lyhytterapeuttinen työskentely nuoren kanssa. Työskentely oli ollut työnohjattua. Varsinaiset ensimmäiset kuusi käyntikertaa olivat hahmotus- eli selvittelyvaihetta. Tuolloin selvittelimme keskustellen nuoren kuvaamien ilmiongelmien taustalla olevia vastavuoroisia asetelmia ja toistuvia toimintatapoja. Kolmannella tapaamisella nuori toi keskusteluun kokemuksensa siitä, miten isä hylkäsi hänet. Nuoren isä oli kadonnut jo useita vuosia aiemmin nuoren elämästä, eikä hän ollut millään tavalla pitänyt yhteyttä lapseensa. Isän poistumiseen liittyi paljon kysymyksiä, joita nuorella oli tapaamisella tarve pohtia ääneen. Neljännen tapaamisen aikana kävimme yhdessä läpi nuoren täyttämää kognitiivis-analyttisessä lähestymistavassa käytössä olevaa psykoterapiaesitettä. Oppilaan kohdalla esimerkiksi korostui välttämisen ansa. Tämä tuli esille koulutehtävien tekemisessä ja koulunkäynnissä. Nuori kertoi välttävänsä koulutehtävien tekoa ja olevansa usein, jopa viikoittain poissa koulusta. Koulussa tuli myös fyysisiä reaktioita, kun ahdisti. Keskustelimme kehämäisistä reaktioista, eli miten välttäminen lisää välttämistä ja pahentaa kierrettä. Hahmottelujakson lopuksi kirjoitin kognitiivis-analyttisessä terapiatyöskentelyssä käytössä olevan reformulaatiokirjeen nuorelle. Kirje sisälsi yhteisesti keskusteluissa olleet teemat, eli ilmiongelmia mielialasta ja fyysistä reaktioista, kokemukset koulukiusaamisesta, isän hylkäämisestä, äidin arkea häiritsevistä vuorokausirytmistä ja vastuusta, joka näin siirtyy perheen lapsille. Seuraavassa otteessa on kirjeen sisältämiä kuuvauskeskeisistä vastavuoroisista asetelmista sekä toistuvista toimintatavoista:

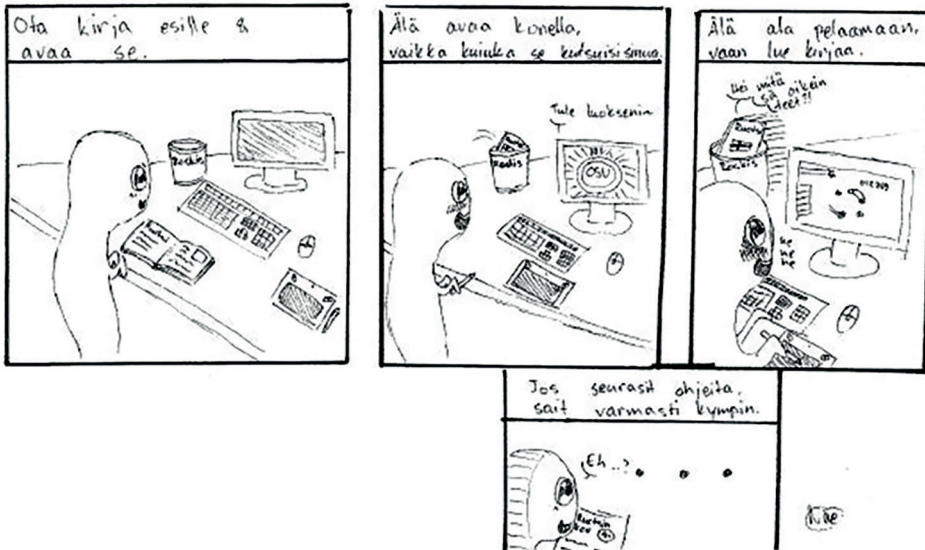
”Olet todennut, että viihdyt paljon yksin ja hankalissa tilanteissa saatat herkästi vetäytyä omiin oloihisi. Toisaalta toivot kaveriporukassa saavasi huomiota ja hyväksyntää. Koet helposti olevasi kaveripiirissäsiikin ohitettu. Jäin miettimään, missä määrin kiusatuksi joutumisen kokemus, isän jättäytyminen pois elämästä, äidin eriaikainen rytmi, vaatimukset äänettömyydestänne ja tarpeidenne sivuuttaminen ovat vaikuttaneet kokemuksiisi siitä, millaisena näet itsesi ja muut. Kun itselle tärkeät ihmiset tuntuvat ohittavan ja torjuvan, ei ole ihme, että kokee olevansa ohitettu, ei arvostettu tai kuin ei olisi ylipäättään olemassakaan. Yleensä aikuisten antamat toimintatavat siirtyvät herkästi myös lapsiin, ja näin ohittaminen ja torjunta voi tulla osaksi lapsenkin toimintatapaa arkisissa asioissa. Ei siis ole ihme, että hankalat, vaikeat tilanteet arjessa ja ihmissuhteet tulevat helposti omassa elämässäänkin ohitetuksi tai torjutuksi. Aina on mahdollisuus oppia toimimaan toisin. Työskentelymme aikana voimme tarkastella näitä asioita ja toimintatapoja lisää.”

Nuori oli joutunut kohtaamaan paljon traumaattisia kokemuksia koulukiussaamisen, isän hylkäämisen ja äidin sivuuttamisen muodossa. Vastavuoroisesti oppilas oli kokenut olleensa ohitettu, ei arvostettu ja ikään kuin ei edes olemassa. Asetelma oli myös sisäistynyt suojaavaksi toimintatavaksi, jolloin nuori ohittaa ja välttää vaikeina kohtaamiaan tilanteita koulutyössä ja ihmissuhteissa. Tämä näyttäytyi ihan jokapäiväisten läksyjen teon välttämisenä ja koulusta poissaoloina. Vastavuoroisessa asetelmassa käyttämäni käsitteet nuori oli itse tuottanut jo ensimmäisellä tapaamiselle liitutaululle, kertoessaan tapahtumista kotona ja ystäviensä kanssa. Reformulaatiokirje oli eräänlainen yhteenveto siihenastisesta työskentelystämme. Sen sijaan voisi käyttää myös karttatyöskentelyä ja suullista tapausjäsenystä ja yhteenvetoa.

Tapaamiset 7–16 koostuivat työskentelyvaiheesta. Usein vielä lyhyemmässä lyhytterapeuttisessa työskentelyssä vaiheet muodostuvat tapaamisten 7 ja 12 välille. Seitsemännellä tapaamisella mietimme yhdessä terapiasopimukseen tavoitteen uudelleen muotoilua. Nuoren itsensä sanoittama tavoite tuli esiin pelkojen muodossa. Hän pelkäsi, ettei pääse peruskoulusta. Näin kirjasimme jatkotyöskentelymme tavoitteeksi nimenomaan: ”Pääsen ysiltä.” Lisäksi keskustelun tässä kohdassa nousi esille se, että kontakti isään oli useiden vuosien jälkeen mahdollistunut kotona äidin kanssa tapahtuneen riidan päätteeksi. Nuori oli saanut keskustella isänsä kanssa puhelimitse, ja he olivat sopineet tapaamisesta. Tämä oli iso muutos oppilaan tilanteessa. Hänestä oli tullut aktiivinen toimija, eikä hän suostunut toimimaan vanhojen toistuneiden toimintatapojensa mukaan vetäytymällä, sivuuttamalla. Uudelleen rakennettu yhteys isän kanssa rakentaa parhaimmillaan korjaavia kokemuksia ja täyttää menneisyydessä mustina olevia aukkoja.

Työskentelyvaiheessa jatkoimme toistuvien toimintatapojen ja vastavuoroisen asetelman tarkastelua koulutyössä ja ihmissuhteissa, ja käytännössä myös harjoitelimme kohtaamaan edessä odottavia väistettyjä kokeita ja sosiaalisia tilanteita. Tässä suhteessa työskentely nuorten kanssa voi vaatia työntekijältä paljon joustavia toimintatapoja ja liikkumiskykyä pois totutulta toiminta-alueelta. Lyhytterapiassa olleen nuoren kanssa tämä tarkoitti muun muassa kokeisiin harjoittelua yhdessä, koulussa sopimusten laatimista opettajien kanssa sekä tutustumiskäyntejä eli altistumisharjoituksia sosiaalisiin tilanteisiin. Lisäksi nuoren taiteellisuus näkyi hänen tavassaan käsitellä tapaamistemme sisältöjä. Hän esimerkiksi piirsi tapaamisemme sarjakuvan (ks. kuva 2).

Kuinka valmistautua kokeisiin...

KUVA 2. Nuoren piirtämä sarjakuva

Kuvasarja käsittelee kokeisiin valmistautumista. Sarjakuva on humoristisessa mielessä laadittu, ja se käsittelee nimenomaan ohittamista ja väistämistä. Kokeeseen pitäisi lukea, mutta tietokone houkuttelee. Koneetta ei pitäisi avata, vaikka se kuinka kutsuu nuorta luoksensa. Silti kuvasarjassa kirja lentää roskikseen ja touhut koneella alkavat. Päätöskuvassa todetaan, että jos tuli seurattua ohjeita, kokeesta tuli numeroksi täysi kymppi. Usein nuorten piirtämät kuvat toimivat itseilmaisun välineenä. Kajanne (2015, 251) on tapaustutkimuksen avulla tuonut esiin kuvien monitasoisia merkityksiä terapiaprosessissa. Hänen mukaansa kuvien välityksellä on mahdollista saada kosketus asioihin, joihin ei aluksi ole ollut löydettävissä sanoja. Rauhallisessa ja luottamuksellisessa tapaamisessa kuvien tarkastelu yhdessä luo pohjaa havaintasijaposition kehittymiselle. Sarjakuva valottaa hyvin havaintasijaposition kehittymistä terapeutin työskentelyn aikana.

Tapaamiset 17–20 keskittyvät sitten lopetusvaiheeseen. Lopetteluvaihe sisältää siis terapeutin työskentelyn neljä viimeistä tapaamista. Särkelä (2015, 57) toteaa, että lopetteluvaiheessa uusien toimintatapojen harjoittelu terapian ulkopuolella lisääntyy ja samanaikaisesti myös vanhojen totuttujen ongelmallisten ja suojaavien toimintatapojen tuskalliset tuntemukset tulevat kohdattaviksi. Tässä kuvatus työskentelyn lopetteluvaihe ajoittui kesän aikaan, jolloin kävi jo selväk-

si, että nuoren työskentelyllemme asettama tavoite oli täyttynyt. Hän oli päässyt peruskoulusta, suhde isään oli muodostunut uudelleen ja vanhempienkin välinen yhteydenpito oli mahdollistunut. Lopetteluvaiheen aikana nuori sai tiedon pääsystä jatko-opintoihin haluamalleen ammattialalle. Nuori tuotti viimeisen varsinaisen tapaamisemme alussa valkotaululle seuraavan piirroksen (Kuva 3).

KUVA 3. Lopetustapaamisen piirros

Annoin lopetustapaamisella nuorelle palautetta siitä, kuinka nopeasti ja taiteellisesti hän osaaan piirtää. Piirretty kuva oli mitä mainioin kiteytys kuluneesta vuodesta. Siinä on kaikki oleellinen yhteisen matkamme ajalta. Tavoitteena oli ollut päästä peruskoulusta kunnialla läpi. Silmälasit voisivat kuvata sitä, kuinka noiden lasien läpi olimme yrittäneet luoda ymmärrystä ympärillä tapahtuneista asioista, ja samalla tähtäys oli ollut ammattikoulua ja itsenäisempää elämää kohti. Toisaalta lasit voisivat edustaa myös ”cooleja aurinkolaseja” ilmaisten tyytyväisyyttä nuoren omasta muuttuneesta tilanteesta. Valkotaululle kirjoitettu lausahdus ”Terveisiä amiksesta!” kiteyttää sen, millainen sosiaalinen vahvistuminen ja toimijuuden muutos ovat mahdollisia nuorelle matalan kynnyksen palveluna lyhytterapeuttisella työskentelyotteella koulumaailmassa.

Pohdinta

Koulumaailmassa lapset ja nuoret saavat mahdollisuuden oppia, kasvaa, kehittyä, luoda sosiaalisia suhteita ja harjoitella oppimiaan taitojaan. Yhä useammalle nuorelle kouluympäristö on myös merkittävä tuen antaja. Lapsia ja nuoria varten on kouluissa ja oppilaitoksissa opiskeluhuollon henkilöstöä, johon kuuluviksi mielle-

tään yleensä opiskelu- tai kouluterveydenhoitaja, -lääkäri, -kuraattori ja -psykologi. Tässä artikkelissa olen tarkastellut nimenomaan opiskeluhuollossa tehtävää matalan kynnyksen palvelua ja auttamisen mahdollisuuksia kognitiivis-analyttisen hahmotustavan kautta nuorten sosiaalisen kuntoutuksen kentällä. Työssä kohdatut nuorten ongelmat liittyvät suurimmaksi osaksi käyttäytymisen ja tunte-elämän haasteisiin, jotka rajoittavat nuoren toimintamahdollisuuksia.

Kun lapset ja nuoret saapuvat hakemaan apua opiskeluhuollon työntekijältä, he ovat usein ahdistuneita tai kiusaantuneita läsnä olevista tapahtumista, asioista, ongelmista tai oireista. Nuori tuntee ongelmiansa edessä voimattomuutta ja avuttomuutta, eikä hän koe voivansa vaikuttaa omaan tilanteeseensa. Ongelmalliset asetelmat ja toimintatavat ovat estäneet hänen toimijuutensa. Opiskeluhuollossa työskennellään hyvin monisyisten ja moninaisten kehityksellisesti rakentuneiden ilmiongelmien kanssa. Lasten ja nuorten kertomat lähtötilanteet voivat vaihdella itsemurha-ajatuksista, seksuaaliseen hyväksikäyttöön, syömishäiriöihin, ahdistuneisuuteen, masentuneeseen mielialaan, koulukiusaamiseen, kaverihuoliin, fyysisiin kipuihin, koulupoissaoloihin tai koettuun epävarmuuteen. Usein opiskeluhuollon työntekijät ovat niitä henkilöitä, jotka pyrkivät reagoimaan lasten ja nuorten tilanteisiin mahdollisimman varhaisessa vaiheessa ja myös ennaltaehkäisevästi.

Usein tilanne on kuitenkin myös asemoitunut hyvin toisin palvelujärjestelmässä. Lapset ja nuoret eivät aina saa tarvitsemaansa riittävää henkilökohtaista tukea palveluista, kuten lastensuojelusta, erikoissairaanhoidon lapsiin ja nuoriin kohdistamista palveluista (ks. esim. Tuusa & Ala-Kauhaluoma 2014). Olen työssäni kohdannut tilanteita, joissa varhaisen tuen työntekijänä saan nuoren hoidettavakseni erikoissairaanhoidon yksiköstä. Opiskelijahuollon työntekijä kykeneekin useimmiten paljon intensiivisempään ja pitkäkestoisempaan työskentelyyn kuin mitä erityispalveluista voidaan tarjota. On myös tilanteita, joissa nuorelle ei saa järjestettyä hänen tarvitsemaansa tukea ja hoitoa. Nuorten tilanteet eivät sallisi pitkiä, kuukausien jonotuksia tarvitsemansa palvelun äärelle, sillä odotusajat ovat hyvin kriittisiä aikoja nuoren elämässä. Ainoaksi vaihtoehdoksi jää koulumaailmassa tarjota nuorelle kaikki se mahdollinen tuki, jota voidaan antaa odotellessa avun ja hoidon saamista toisaalta.

Tässä vallitsevassa tilanteessa varhaisen tuen henkilöstön kouluttautuminen myös haastavien tilanteiden kohtaamiseen on varsin perusteltua. Kognitiivis-analyttinen hahmotustapa (KAT) tarjoaa dialogisuuteen ja yhteistoiminnallisuuteen perustuvan tavan jäsentää nuorten ilmiongelmia, suhteissa muodostuvia vastavuoroisia asetelmia, toistuvia ongelmallisia ja suojaavia toimintatapoja sekä minätilan

vaihdoksia unohtamatta uudenlaisten toimintatapojen ja ratkaisuvaihtoehtojen löytämistä kunnan peruspalveluissa. KAT-näkökulmaa voi yhtä hyvin soveltaa vain 15 minuutin pituisessa tapaamisessa, ensitapaamisen yhteydessä, lyhyissä terapeuttisissa tai ohjauksellisissa yksilöä tai yhteisöä koskevissa työskentelyissä kuin pitkässä kuntoutuspsykoterapiassa. Se soveltuu sosiaalisen kuntoutuksen työmuodoksi, sillä sen avulla tavoitellaan kykyä selviytyä arkipäivän välttämättömistä toiminnoista, vuorovaikutussuhteista sekä oman toimintaympäristön rooleista. Nuorten kanssa työskennellessä vanhempien integroiminen mukaan työskentelyyn korostuu äärimmäisen tärkeänä.

Kuluneiden työvuosien aikana olen havainnut, että kognitiivis-analyttinen hahmotustapa toimii silmälasinani, olinpa töissä missä yksikössä tahansa. Noiden silmälasien läpi katselen uudella tavalla nuorten kohtaamia elämäntilanteita niin sosiaalityöntekijänä kuin terapeuttina tekemääni työtä. On siis helppoa yhtyä nuoren lopetustapaamisella piirtämään piirroksen ja KAT-silmälasien syntyymiseen ohjaavaksi navigaation välineeksi yhteisellä matkalla. Mikä voikaan olla sosiaalisen kuntoutuksen alueella palkitsevampaa kuin se, että jo peruskoulussa on voitu tukea nuoria niin, että he voivat huudahtaa: ”Terveiset amiksesta!”

LÄHTEET

- Järvikoski, A. (2014). *Monimuotoinen kuntoutus ja sen käsitteet* (Raportteja ja muistioita 2013:43). Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön. Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3457-3>
- Kajanne, A. (2015). Kuvat muutoksen välittäjinä ja ilmentäjinä kognitiivis-analyttisessä psykoterapiassa. Teoksessa L. Särkelä, S. Tikkanen & P. Haanpää (toim.), *Kognitiivis-analyttinen psykoterapia* (s. 239–252). Helsinki: Duodecim.
- Kanninen, K. & Uusitalo-Arola, L. (2015). *Lyhytterapeuttinen työote*. Juva: Ps-kustannus.
- Kesä, M., Kinnunen, R., Ala-Kauhaluoma, M., Laiho, M., Myller, J. & Joutsen, M. (2013). *Sosiaalisen kuntoutuksen selvitystyö. Loppuraportti*. Innolink Research, Sosiaalikehitys Oy. Helsinki: Kuntoutussäätiö. Saatavilla 3.10.2017 https://www.thl.fi/documents/470542/1449675/Loppuraportti_TYPA_sosiaalinen+kuntoutus_10092013.pdf/0a5e669c-4d43-4ae4-b03f-a5a03e99d9e7
- Leiman, M. (2004). Dialogical Sequence Analysis. Teoksessa H. Hermans & G. Dimaggio (toim.), *The Dialogical Self in Psychotherapy: an Introduction* (s. 255–269). Oxfordshire, New York: Brunner-Routledge.
- Leiman, M. (2008). Dialoginen ohjaus ja neuvonta. Teoksessa Polku työmarkkinoille-osahanke (toim.), *Tuetusta toimijuudesta itsenäiseen toimijuuteen. Dialoginen ohjaus ja neuvonta käytännössä*, (s. 9–43). Joensuun Seudun työllisyys – Equal. Saatavilla 9.1.2018 <https://www.ely-keskus.fi/documents/10191/1506373/Dialoginen+ohjaus+ja+neuvonta/c1637dbb-3feb-447f-938d-65eb0bca1198>
- Leiman, M. (2012). Dialogical Sequence Analysis in Studying Psychotherapeutic Discourse. *International Journal for Dialogical Science*, 6 (1), 123–147.
- Maliniemi, S. (2015). Kognitiivis-analyttinen hahmotustapa nuoruusikäisen yksilöpsykoterapiassa. Teoksessa L. Särkelä, S. Tikkanen & P. Haanpää (toim.), *Kognitiivis-analyttinen psykoterapia* (s. 193–209). Helsinki: Duodecim.
- L 1287/2013. Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2013/20131287>
- Palola, E. (2012). *Sosiaalinen kuntoutus uudessa sosiaalihuoltolaissa*. Kuntoutus 4, 30-34.
- Puromäki, H., Kuusio, H., Tuusa, M. & Karjalainen, J. (2016). *Sosiaalihuoltolaki ja sosiaalinen kuntoutus. Kuntakyselyn tulokset* (Työpapereita 47/2016). Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Saatavilla: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-803-6>
- Ranta, K. (2015). Nuorten kognitiivinen psykoterapia. Teoksessa S. Kähkönen, I. Karila & N. Holmberg (toim.), *Kognitiivinen psykoterapia* (s. 376–395). Helsinki: Duodecim.
- Rovaniemen kaupunki (2016). Opiskeluhuollon asiakasrekisteri (Aura).
- Ryle, A. (1991). Object Relations Theory and Activity Theory: A Proposed Link by Way of the Procedural Sequence Model. *British Journal of Medical Psychology*, 64. CAT papers I, 307–316.
- Ryle, A. (1997). *Cognitive Analytic Therapy and Borderline Personality Disorder. The Model and Method*. Chichester: Wiley.
- L 1301/2014. Sosiaalihuoltolaki. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2014/20141301>
- Särkelä, L. (2015). Kognitiivis-analyttisen psykoterapian neljä kulmakiveä. Teoksessa L. Särkelä, S. Tikkanen & P. Haanpää (toim.), *Kognitiivis-analyttinen psykoterapia* (s. 14–30). Helsinki: Duodecim.
- Tuusa, M. & Ala-Kauhaluoma, M. (2014). Selvitys nuorten sosiaalisesta kuntoutuksesta (Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön raportteja ja muistioita 2014:42). Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö. Saatavilla 3.10.2017 <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3545-7>

Suvi Hietanen, Laura Pönkänen & Mikko Sipola

SOSIAALINEN VAHVISTAMINEN PERUSOPETUKSESSA – VUOSIKELLO JA TEEMATUNNIT YHTEISÖLLISEN HYVINVOINTITYÖN VÄLINEINÄ

Johdanto

Peruskoulu on lakisääteinen osa lasten ja nuorten arkea, ja siten keskeinen osa-alue tarkasteltaessa nuorten elämänhallintaa ja sen riskitekijöitä. Koulu voi olla tärkeä yhteisö erityisesti niille nuorille, joiden perheillä on haasteita tukea nuoren sosiaalista toimintakykyä (Kannasoja, 2013). Niinpä peruskoulujen arkeen on luontevaa suunnitella toimintaa, jonka tavoitteena on vahvistaa lasten ja nuorten elämänhallintataitoja ja osallisuutta. Rovaniemen kaupunki osallistui Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen koordinoimaan valtakunnalliseen sosiaalisen kuntoutuksen kehittämishankkeeseen (SOSKU) vuosina 2015–2017. Rovaniemen osahankkeen ”Kuntoutuskokeilu 13–17-vuotiaiden sosiaalisen vahvistamisen tukemisesta” toimintaympäristönä oli peruskoulujen yhteisöllinen oppilashuoltotyö. Osahankkeessa keskityttiin nuorten sosiaaliseen kuntoutukseen nuorten sosiaalisella vahvistamisella.

Palolan (2012, 31–32) mukaan sosiaalisella kuntoutuksella tarkoitetaan laajasti ymmärrettynä kaikkia niitä erilaisia toimintoja, jotka tukevat ihmisten sosiaalista toimintakykyä; heidän kykyään selvitä arkipäivän tilanteista vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa. Tällöin sosiaalisella kuntoutuksella halutaan edistää

kuntoutuvan henkilön kykyä selviytyä arkipäivän toiminnoista ja vuorovaikutussuhteista sekä vahvistaa hänen yhteiskunnallista osallisuuttaan. Tähän pyritään luomalla edellytyksiä sosiaaliseen osallistumiseen ja sosiaalisten verkostojen toimivuuteen. Rovaniemen osahankkeessa sosiaalista kuntoutusta käsitettiin toimintana, jolla voidaan vahvistaa nuorten elämänhallintaa ja osallisuutta sekä ehkäistä syrjäytymistä. Tätä toimintaa kutsuimme hankkeessa sosiaalisesti vahvistamiseksi. Hankkeessa sosiaalisen vahvistamisen tavoitteena oli tukea peruskouluikäisten nuorten elämänhallintaa ja siten vaikuttaa nuorten hyvinvointiin sekä peruskoulun jälkeiseen sijoittumiseen työ-, työkokeilu-, opiskelu-, työpajatai kuntoutuspaikkaan.

Sosiaalinen kuntoutus edellyttää kokonaisvaltaisen hyvinvointipolitiikan mukaisesti joustavaa monialaista yhteistyötä (Palola 2012, 31–32.). Sosiaalisen kuntoutuksen palveluissa keskeistä on yksilöllinen ja ryhmämuotoinen tuki ja valmennus. Näiden avulla edistetään nuorten osallisuutta, elämänhallintaa, vuorovaikutustaitoja, tulevaisuuden suunnittelua ja arjessa selviytymistä. Nuorten sosiaalisessa kuntoutuksessa voidaan hyödyntää monialaisen ammatillisen tuen lisäksi nuorten vertaistukea ja omaehtoista toimintaa sekä kolmannen sektorin toimijoita. (Tuusa & Ala-Kauhaluoma 2014, 2.) Yleensä nuoria tukevan sosiaalisen kuntoutuksen palveluprosessia jäsentää sosiaalityön ammattilaisten tekemä tavoitteellinen ja pitkäjänteinen asiakastyö sekä palveluohjaus. Tässä artikkelissa esittelemme, miten Rovaniemen SOSKU-osahankkeessa sosiaalinen kuntoutus tuotiin osaksi peruskoulun yhteisöllistä, monialaista toimintaa (vrt. osallisuuden tilan idea Niemisen artikkelissa).

Rovaniemen osahankkeen keskeiseksi tavoitteeksi muodostui elämänhallintaan liittyvien taitojen vahvistaminen koko kouluyhteisössä. Näiden taitojen vahvistamiseksi kehitettiin nuorten osallisuutta ja koko kouluyhteisön hyvinvointitaitoja lisäävä toimintamalli. Hankkeen pilottikouluissa suunniteltiin tuntien sisältöä, määrää ja toteutusta perusopetuksen opetussuunnitelman, koulun toimintakulttuurin ja laaja-alaisen osaamisen mukaisesti. Perusopetuksen opetussuunnitelman (Opetushallitus 2014) mukaan koulu toimii dialogisena, oppivana yhteisönä, jossa yhdessä tekeminen ja osallisuuden kokemukset vahvistavat yhteisöä. Opetussuunnitelmassa mielen hyvinvoinnin, vuorovaikutuksen ja arjen taitojen vahvistaminen nähdään kasvun ja kehityksen tärkeinä osa-alueina. Rovaniemellä hankekoulujen kanssa tehdyn yhteistyön tuloksena syntyi läpi lukuvuoden kestävä, hyvinvointitaitojen vahvistamiseen suunnattu opetuskokonaisuus, joka otettiin käyttöön hankkeen pilottikouluissa syksyllä 2016. Opetuskokonaisuuteen sisältyvillä ”hyvän mielen tunneilla” harjoiteltiin mielen hyvinvointiin,

sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja elämänhallintaan liittyviä taitoja. Opetuskokoukaisuus sidottiin hyvinvoinnin vuosikelloon, joka suunniteltiin ohjaamaan koulujen hyvinvointityön kokonaisuutta vuositasolla.

Tässä artikkelissa tarkastelemme hankkeen pilottikouluissa lukuvuonna 2016–2017 toteutetun hyvinvoinnin vuosikellon ja siihen sisältyvän opetuskokonaisuuden rakennetta, toteutustapoja ja sisältöjä. Lisäksi hyödynnämme kokeiluvuoden jälkeen pilottikoulujen oppilailta ja opettajilta saatua arviointiaineistoa ja tarkastelemme hyvinvoinnin vuosikellon mukaisen opetuskokonaisuuden toimivuutta peruskoulujen hyvinvointityössä sosiaalisen vahvistamisen menetelmänä. Lopuksi pohdimme, miten koulun hyvinvointityötä voidaan hyödyntää lasten ja nuorten sosiaalisessa vahvistamisessa.

Koulujen hyvinvointityön vuosisuunnittelu

Koulujen oppilas- ja opiskeluhuollon tehtävänä on edistää lapsen ja nuoren kasvua, kehitystä ja oppimisen edellytyksiä. Oppilas- ja opiskeluhoito on psyykkisen, fyysisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin edistämistä ja ylläpitämistä sekä niiden edellytyksiä lisäävää toimintaa oppilaitosyhteisössä (L 1287/2013). Oppilas- ja opiskeluhuollon yhteisöllisyys tarkoittaa erityisesti sitä, että kouluhyvinvoinnista ovat vastuussa kaikki koulu yhteisön jäsenet.

Yhteisöllisen opiskeluhoollon avulla voidaan rakentaa syrjäytymistä ennaltaehkäisevää toimintamallia ja kulttuuria osaksi koulun ja nuorten arkea. Oppilas- ja opiskeluhoitolain mukaan yhteisöllisellä opiskeluhoollotyöllä edistetään opiskelijoiden oppimista, hyvinvointia, terveyttä, sosiaalista vastuullisuutta, vuorovaikutusta ja osallisuutta sekä ympäristön terveellisyyttä, turvallisuutta ja esteettömyyttä. Yhteisöllisten toimintatapojen kehittämisessä tehdään yhteistyötä oppilaiden, huoltajien, opettajien, oppilaitosten muun henkilökunnan sekä muiden lasten ja nuorten hyvinvointia edistävien viranomaisten ja toimijoiden kanssa. (L 1287/2013.) Oppilaitosten hyvinvointityötä suunnitellaan monialaisessa oppilaitoskohtaisessa opiskeluhoolloryhmässä, jota Rovaniemen perusopetuksen oppilaitoksissa kutsutaan hyvinvointiryhmäksi. Hyvinvointiryhmä vastaa opiskeluhoollon suunnittelusta, kehittämisestä, toteuttamisesta ja arvioinnista vuositasolla. Hyvinvointiryhmä kirjaa oppilaitoskohtaisen opiskeluhoollosuunnitelman, joka laaditaan yhteistyössä oppilaitoksen henkilöstön, opiskelijoiden ja heidän huoltajiensa kanssa.

Hankkeen pilottikouluja, joissa hyvinvointityöryhmät ottivat ensimmäisenä käyttöön hyvinvoinnin vuosikellon ja sen sisältämän opetuskokonaisuuden, olivat Rantavitikan peruskoulu ja Yläkemijoen koulu. Rantavitikan koulu sijaitsee

kaupungin keskustan alueella, ja lukuvuonna 2016–2017 siellä opiskeli noin 420 oppilasta 1.–9.vuosiluokilla. Yläkemijoen koulu puolestaan sijaitsee 52 kilometrin päässä kaupungin keskustasta, ja siellä peruskoulua suoritti kyseisenä lukuvuonna noin 50 oppilasta. Näiden koulujen hyvinvointiryhmissä suunniteltiin hyvinvoinnin vuosikello (ks. kuvio 1), josta muodostui yhteisöllisen oppilashuollon suunnittelun, järjestämisen ja seurannan työväline. Vuosikellon mukaisia teemoja toteutettiin ensisijaisesti kuukausittaisilla opetuskokonaisuuksilla. Hyvinvointiryhmässä sovittiin, että koulupsykologi, SOSKU-hankkeen sosiaaliohjaaja ja koulukuraattori valmistivat yksityiskohtaiset tuntisuunnitelmat ja toimittivat tarvittavan materiaalin tunnin mittaisille, kuukausittaisille oppitunneille. Materiaalit ladattiin sähköiselle alustalle, jonne jokaisella koulun henkilökuntaan kuuluvalla oli oma tunnuksensa.

KUVIO 1. Hyvinvoinnin vuosikellon mukaiset teemat

Toimintamallissa oli keskeistä, että luokanopettajilla ja ryhmänohjaajilla oli vastuu tuntien toteuttamisesta, kun taas hyvinvointiryhmän tehtävänä oli opetuskokonaisuuden koordinointi. Opettaja sai tarvittaessa konsultoida oppilashuollon työntekijöitä oppituntien suunnittelussa ja keskustella oppilashuollon sekä hyvinvointiryhmän muiden jäsenten kanssa omista teemoihin liittyvistä ideoistaan ja ajatuksistaan. Vaikka oppitunneille oli valmiit tuntisuunnitelmat, ne eivät kuitenkaan olleet sitovia, vaan opettajilla oli vapaus hyödyntää suunnitelmia ja materi-

aaleja haluamallaan tavalla ja suunnitella teeman mukainen oppitunti osittain tai kokonaan omien ideoidensa pohjalta. Tavoitteena on käsitellä teemat vuosikellon mukaisesti. Rantavitikan koulussa oli ollut jo aikaisemmin käytössä kuukausittainen luokanopettajan tai ryhmänohjaajan oma tunti, jossa käsiteltiin luokan tai ryhmän ajankohtaisia asioita. Näin koulussa oli luontevaa ottaa näiden tuntien sisällöiksi hyvinvoinnin vuosikellon mukaiset oppitunnit.

Hyvinvoinnin vuosikellon rakenne ja hyvän mielen tuntien teemat päätettiin hankekoulujen hyvinvointiryhmissä. Teemojen valikointiin vaikuttivat opetussuunnitelman tavoitteet, koulumaaailman ajankohtaiset aiheet ja valmiit mielen hyvinvoinnin opetusaineistot (Uusitalo-Malmivaara & Vuorinen 2016; Nurmi, Sillanpää & Hannukkala 2014; Suomen Mielenterveysseura 2009). Vuosikello pyrittiin rytmittämään kouluvuoden ajankohtaisten ilmiöiden ja tavoitteiden mukaisesti. Koulujen henkilökunnalla on paljon tietoa siitä, millaiset asiat ja ilmiöt korostuvat lukuvuoden eri vaiheissa. Elokuussa, kun koulut alkavat, korostuvat yleensä yhteishengen, luokan sääntöjen, ryhmäyttämisen ja turvallisen yhteisön kysymykset. Tuolloin orientoidutaan tulevaan kouluvuoteen ja yhteisön jäsenyyteen. Syksyn teemoissa tavoitteena oli vahvistaa oppilaiden itsetuntemusta ja tunteita. Nämä taidot voivat tukea selviytymistä kouluarjen ja ihmissuhteiden haasteista. Vuoden päätteeksi tavoitteena oli arvioida ryhmäytymistä uudelleen ja pohtia, miten luokan ilmapiiriä voitaisiin vielä kehittää.

Tammikuussa hyvän mielen tunneilla harjoiteltiin arjen taitoja. Arjen taidoilla viitataan tässä muun muassa unen, ravinnon ja liikkumisen tasapainoon. Helmikuussa tarkasteltiin oppilaiden unelmia ja harjoiteltiin tavoitteiden asettamista. Samalla pohdittiin siirtymää luokka-asteelta toiselle sekä peruskoulusta toiselle asteelle. Tämä oli monille oppilaille ajankohtaista, sillä heidän opintopolkunsa oli kevään jälkeen jatkumassa mahdollisesti uuteen yläkouluun tai toisen asteen oppilaitokseen. Lisäksi kesätöiden ja kesätyöseteleiden hakuaika sijoittuu yleensä helmikuulle, joten kesätyönhakua voitiin lähestyä tavoitteita ja unelmia tarkastelemalla. Myöhemmin kevätlukukaudella itsetuntemusta syvennettiin pohtimalla oman ja muiden toiminnan taustalla olevia arvoja ja asenteita. Huhtikuussa kouluyhteisössä pohdittiin koulumotivaatioon ja omaan jaksamiseen liittyviä asioita. Teematunnin tavoitteena oli vahvistaa oppilaiden kykyä selviytyä huolista ja uupumuksesta. Kevään lopuksi opettajat ja oppilaat keskustelivat yhdessä, mitä he olivat vuoden aikana hyvän mielen tunneilla oppineet. Lisäksi he arvioivat kyselylomakkeella kuluneen vuoden tunteja ja antoivat kehittämisohjeita seuraavan lukuvuoden vuosikelloon ja teematunteihin.

Teematuntien rakenne ja työskentelytavat

Hyvinvoinnin vuosikellon teematunnit koostuvat kolmesta eri työskentelyvaiheesta, jotka ovat aloitus-, työvaihe ja lopetus. Aloituksessa pohjustetaan teemaa lyhyellä toiminnallisella harjoituksella tai keskustelulla. Työvaiheessa syvennytään ajankohtaiseen teemaan erilaisin harjoituksin tai keskusteluin. Lopetuksessa tunti päätetään yhteiseen pohdintaan tai teemaan liittyvään toiminnalliseen tuokioon. Rakenteella pyritään aktiiviseen keskusteluun ja koulun aikuisten sekä opiskelijoiden dialogiseen vuorovaikutukseen. Tavoitteena on kannustava ja keskustelevalta ilmapiiri, jossa oppilaat ja opettaja tekevät yhteistyötä. Pääpaino hyvinvointitunneilla on taitojen harjoittelussa ja soveltamisessa. Yhdessä oppimalla yhteisön vastuu hyvinvoinnista jakautuu kaikille. Syrjäytymisvaarassa olevia lapsia ja nuoria ei eristetä omaksi ryhmäkseen, vaan kiinnitetään vahvasti osaksi omaa vertaisryhmää. Tällä pyritään siihen, että koko ryhmä ymmärtää olevansa vastuussa luokan ja kouluyhteisön ilmapiiristä ja konfliktien ennaltaehkäisystä. Tavoitteina ovat oppilaan lähiyhteisön kiinteytyminen ja ryhmässä toimimisen vahvistuminen sekä vertaispalautteen antaminen ja vastaanottaminen (vrt. Böckermanin ja Ikosen artikkelit).

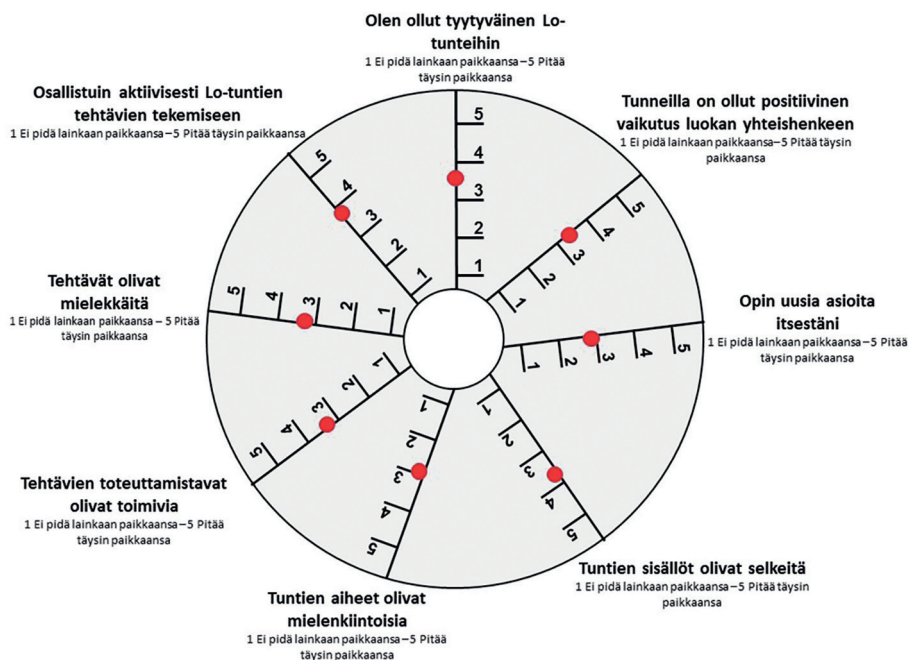
Hyvinvoinnin vuosikellon teematunneilla työskentely oli ratkaisu- ja voimavaralähtöistä. Oppilaista ja oppilasryhmistä opeteltiin tunnistamaan erilaisia vahvuuksia ja voimavaroja. Voimavaratyöskentelyssä tärkeää oli tulevaisuuteen suuntautuminen, kehittymässä olevien taitojen harjoittelu ja onnistumisen huomioiminen. Erilaisiin pulmatilanteisiin etsittiin yksin ja yhdessä uusia näkökulmia sekä ratkaisutapoja. Vahvuuksia haettiin myös oppilaiden lähiyhteisöistä. Harjoitusten avulla opittiin oivaltamaan, että yksilöiden vahvuudet ovat toisiaan täydentäviä ja niitä voi opetella yhdessä omissa vertaisryhmissä. Tavoitteena oli saada oppilaat oivaltamaan, että myös yhteisöillä, kuten oppilasryhmällä, on yhteisiä vahvuuksia, joita voidaan hyödyntää, ja yhteisiä toimintatapoja, joita voidaan tarvittaessa muuttaa.

Hyvinvoinnin vuosikellon teematuntien tehtävien tavoitteena oli mallintaa niitä arkielämän tilanteita ja asioita, joissa lasten ja nuorten taitoja haluttiin vahvistaa. Tunneilla harjoiteltiin esimerkiksi rakentavaa palautteen antamista ja negatiivisten tunteiden ilmaisemista sosiaalisesti kestäväällä tavalla. Harjoituksissa haluttiin tuoda esille, että mielen hyvinvoinnin taitoja voi harjoitella yksin ja yhdessä, eivätkä nämä taidot ole ihmisissä olevia muuttumattomia ominaisuuksia. Tavoitteena oli, että oppilaat löytäisivät uusia, oman ja yhteisön hyvinvointiin liittyviä voimavaroja.

Hyvinvoinnin vuosikellon ja teematuntien arviointi

Palautetta kerättiin, kun hyvinvoinnin vuosikellon mukaiset teematunnit olivat olleet käytössä pilottikouluissa yhden lukuvuoden (2016–2017) ajan. Arviointiaineistoa hyvinvoinnin vuosikellon vaikutuksista ja kokemuksista kerättiin teematunneille osallistuneilta opiskelijoilta ja opettajilta toukokuussa 2017. Opettajilta ja oppilailta saatiin pääosin hyvää palautetta hyvinvoinnin vuosikellosta, hyvän mielen tuntien sisällöstä ja aiheiden käsittelytavoista. Opettajat arvioivat oppineensa uusia asioita oppilasryhmistään.

Palautetta kerättiin 1.–4. luokilta suullisesti opettajan kirjaamana ja 4.–9.-luokilta itsenäisesti täytettävällä kyselylomakkeella. Keskityimme tässä artikkelissa käsittelemään 4.–9. luokkien antamaa palautetta. Kyselyyn vastasi 191 oppilasta 4.–9. luokilta sekä 1.–9. luokkien luokanopettajat ja luokanvalvojat. Kyselyssä oli monivalintakysymyksiä ja avoimia kysymyksiä, joilla selvitettiin, mikä teematunneissa oli ollut toimivaa, mitä voitaisiin vielä kehittää ja millaisia taitoja oppilaat halusivat harjoitella lisää. Lisäksi tiedusteltiin tyytyväisyyttä tuntien aiheisiin, sisältöön, tehtävien mielekkyyteen, toteuttamistapoihin sekä omaa tuntiaktiivisuutta ja vaikutusta itsetunnon ja yhteishengen kehittymiseen viisiportaisella asteikolla (ks. kuvio 2).

KUVIO 2. Hyvinvoinnin vuosikellon teematuntien arviointi

Kyselyyn vastanneet 4.–9.-luokkalaiset arvioivat, että hyvinvoinnin vuosikellon teematuntien aiheet olivat kohtuullisen mielenkiintoisia. Monivalintakysymyksissä ja avoimissa vastauksissa yläkouluikäiset nuoret asettivat ensisijaiseksi toiveikseen tulevaisuuden suunnitteluun liittyvien taitojen harjoittelun. Tämän lisäksi tärkeiksi aiheiksi nousivat ulkonäköpaineet, itseluottamus ja myönteinen minäkuva sekä rentoutuminen ja rauhoittuminen, omien vahvuuksien tunnistaminen, myönteinen ajattelu sekä uni ja rasituksesta toipuminen. Alakouluikäisten toiveet tulevien hyvinvointituntien sisällöistä liittyvät sosiaaliseen mediaan, kiusaamiseen puuttumiseen, tunteiden tunnistamiseen ja tulevaisuuden suunnitteluun.

Palautteessa lasten ja nuorten kokemus tulevaisuuden suunnittelun tärkeydestä oli erityisen kiinnostavaa. Väitöskirjatutkimuksessaan Kannasoja (2013, 199) on havainnut, että yläkouluikäisten nuorten sosiaalisessa toimintakyvyssä korostuu suunnitelmallisuus. Tulevaisuuden tavoitteet ja toiveet ovat nuorille merkityksellisiä. Oman toiminnan suunnittelua pidetään tärkeänä, sillä yhteiset tavoitteet luovat turvallisuutta. Oman luokan yhteiset tavoitteet ovat heille myös tärkeitä, sillä ne luovat yhteisöllisyyttä kouluarkeen ja luovat suuntaviivoja tulevaisuuteen. Tulevaisuuteen liittyvistä peloista ja ajatuksista puhuminen voi myös kasvattaa myös voimavaroja. Ratkaisukeskeisestä viitekehyksestä tarkasteltuna tulevaisuuteen asetetut tavoitteet motivoivat ponnistelemaan tavoitteiden saavuttamiseksi.

Palautekyselyn mukaan hyvinvoinnin teematuntien sisällöt vastasivat hyvin lasten ja nuorten odotuksia. Opettajien palaute oli vaihtelevaa: joidenkin mielestä sisällöt olivat tarpeellisia, mutta niiden käsittely olisi vaatinut selvästi enemmän aikaa. Tuntien rakenne oli silti koettu selkeäksi (aloitus-, työ- ja lopetusvaihe). Tuntien suunnittelussa olisi jatkossa hyvä huomioida, että opettajia ohjeistetaan arvioimaan tunnin toteutukseen kuuluva aika ja valitsemaan sisältö siten, että se ehditään toteuttamaan oman luokan kanssa. Tuntien suunnittelussa on jatkossa hyvä keskittyä vielä enemmän siihen, että yhden teematuntin tehtävät muodostavat selkeän jatkumon, ja keskustelulle on varattu riittävästi aikaa. Siirtymiä tehtävästä toiseen on hyvä olla mahdollisimman vähän.

Oppilaat arvioivat teematuntien tehtävät melko mielekkäiksi, ja tehtävien toteuttamistapoihin oltiin tyytyväisiä. Oppilaat pitivät teematuntien toiminnallisuudesta sekä ryhmätöistä, ja niitä he toivoivat lisää. Toisaalta monet oppilaat toivoivat lisää pelillisyyttä sekä liikkumista ja vähemmän paperille kirjoittamista. Oppilaat toivoivat myös tuntien pitämistä muuallakin kuin luokkatiloissa, ja useat heistä halusivat tunteihin lisää mahdollisuuksia rentoutumiseen ja rauhoittumiseen. Joidenkin oppilaiden mukaan tunneilla voitaisiin hyödyntää erilaisia mediaalähteitä jatkossa enemmän (elokuvia, pelejä ja videoita). Näitä toiveita enemmän

palautteissa korostuivat kuitenkin yhdessä tekeminen ja keskusteleminen ilman digitaalista välitteisyyttä. Oppilaat halusivat enemmän keskustelua mediasisällöistä kuin hyödyntää tehtävien tekemisessä medialaitteita ja sisältöjä. Opettajien arvioiden mukaan toiminnallisuutta ja teoreettisuutta oli painotettu sopivasti suhteessa toisiinsa, ja keskimäärin opettajat olivat tyytyväisiä tuntien toteutustapoihin ja sisältöihin. Heidän mukaansa tehtäviä oli mukava toteuttaa oppilaiden kanssa.

Oppilaat arvioivat osallistuneensa tunneille aktiivisesti. Pohdimme, että tunteiden toiminnallisuus ja vaihtelevat tehtävät saattoivat vaikuttaa oppilaiden kokemukseen omasta tuntiaktiivisuudestaan. Avoimissa vastauksissa sekä oppilaat että opettajat olivat pohtineet, että tehtävien tulisi olla nykyisiä haasteellisempia uusien asioiden oppimiseksi 6.–9. luokilla. Näillä luokka-asteilla oppilaat ja opettajat toivoivat aikaisempaa iänmukaisempia ongelmanratkaisutehtäviä. Oppilaat toivoivat lisää toiminnallisuutta sisältöihin, keskustelua omassa luokassa ja vähemmän opettajajohtoisuutta teeman käsittelyssä. Oppilaat arvioivat, että teema-tunneilla oli melko myönteinen vaikutus oppilasryhmien yhteishengen, mutta yhteishengen ja ilmapiirin kehittämistä he myös toivoivat tunneilta lisää. Seuraavassa on otteita yläkoulun oppilaiden ja opettajien kirjoittamista avoimista vastauksista. Otteet ovat vastauksia kysymykseen, mikä tunneissa oli hyvää ja mitä niissä voisi vielä kehittää.

“Yhdessä tekeminen on ollut kivaa. Tunneilla voisi olla enemmän pohtimista vaativia tehtäviä.” Oppilas, 9. lk

*“Hyvää oli että sai tutustua luokkalaisiin paremmin.” Oppilas,
8. lk*

“Oli rentoa ja oppi käytännön asioita. Aiheisiin pitäisi pureutua selkeämmin.” Oppilas, 9. lk

“Haluaisin lisää ryhmäytymistä ja asettaa tavoitteita aikuisen kanssa.” Oppilas, 9. lk

“Oli hyviä kivoja tunteja. Hyviä aiheita ja vapaamuotoisempaa kuin yleensä.” Oppilas, 7. lk

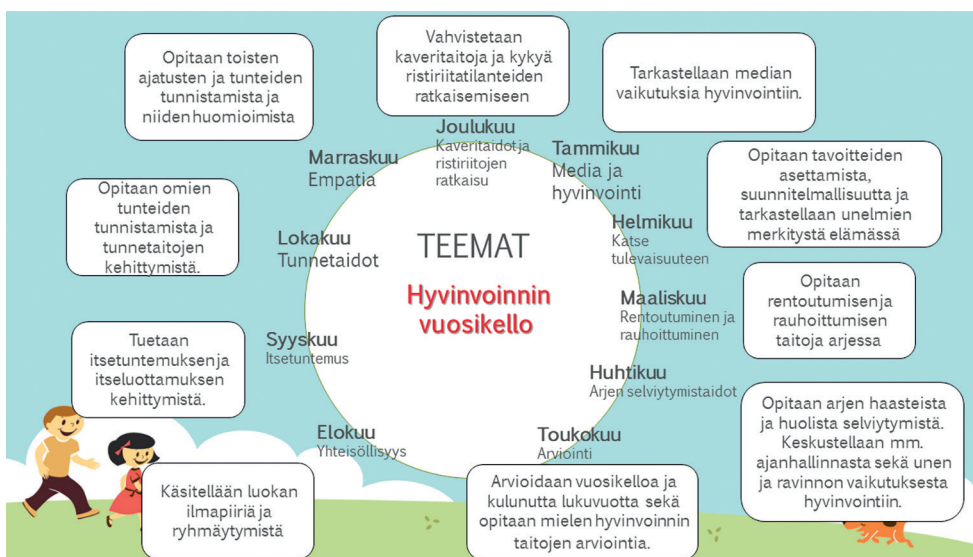
“Tunteja voisi vähentää ja kohdistaa aiheita kullekin luokka-asteelle sopivimmiksi. Muuten melko hyviä tunteja, oppilaat viihtyivät aika hyvin.” Opettaja, yläkoulu

“Aihepiirit tärkeitä. Osin jäi tunne, ettei itsellä ole kompetenssia käydä tällaisia asioita läpi – ohjata.” Opettaja, yläkoulu

Oppilaiden vastauksissa tuli toistuvasti esiin yhdessä tekemisen ja ryhmäytymisen merkitys. Yhteistä keskustelua ja pohdintaa pidettiin tärkeänä, ja sitä toivottiin useissa palautteissa lisää. Oppilaiden antaman palautteen mukaan myös toiminnallisuutta ja leikkiä pidettiin tärkeänä. Kiinnostavaa on, että moni yläkoululainen oli maininnut, että tunneilla olleet “leikit” olivat mieluisia, ja toivoivat niitä lisää. Ehkä toiminnallisten tehtävien mieltäminen leikillisiksi myös lisäsi intoa osallistua tehtävien tekemiseen. Leikillisyyden kautta on toisinaan myös helpompaa lähestyä vaikeilta tai henkilökohtaisilta tuntuvia aiheita.

Yläkoulun oppilaiden avoimesta palautteesta nousi vahvasti esiin myös kiinnostus tunneilla käsiteltyihin aihepiireihin. Toisaalta aiheisiin toivottiin lisää ajankohtaisuutta ja perusteellista käsittelyä. Etenkin 8. ja 9. luokka-asteiden oppilaat toivoivat lisää sopivan haastavia pohdintatehtäviä, joihin voisi rauhassa syventyä. Oppilaat pitivät myös aikuisen antamaa tukea tärkeänä taitojen harjoittelussa, erityisesti tulevaisuuden suunnittelussa. Ajankohtaisuuden huomiointi oppilaiden näkökulmasta olisi hyvinvointitunteja suunniteltaessa tärkeää. Hyvinvoinnin vuosikelloa suunniteltaessa oppilaiden osallisuus saisi jatkossa tulla selkeästi esiin jo vuosikellon aihepiirien suunnitteluvaiheessa. Vuosikellon suunnittelussa olisi hyödyllistä osallistaa myös oppilaiden huoltajia. Kotien ja koulun yhteistyötä voitaisiin lisätä ottamalla hyvinvoinnin vuosikellon teemoja mukaan vanhempainiltoihin ja koulun tapahtumiin. Huoltajia voisi myös tiedottaa kuukausittain vaihtuvista hyvinvointiteemoista ja taidoista, joita kuhunkin teemaan liittyen koulussa opetellaan. Lisäksi koteihin voisi antaa erilaisia teemaan liittyviä keskusteluaiheita, joita voisi ottaa esille lapsen tai nuoren kanssa kuluvan kuukauden aikana.

Kerätyn palautteen ja arvioinnin perusteella hyvinvoinnin vuosikellon teemoja muokattiin jonkin verran lukuvuodelle 2017–2018 (kuvio 3).

KUVIO 3. Arviointiaineiston pohjalta muokattu hyvinvoinnin vuosikello Rovaniemen peruskouluissa lukuvuonna 2017-2018

Hyvinvoinnin vuosikelloa ja hyvän mielen tunteja kehitettiin saadun palautteen ja arvioinnin perusteella vastaamaan paremmin lasten ja nuorten tuen tarvetta. Kaveritaitojen harjoittelussa sekä oppilaat että opettajat halusivat painottaa ristiriitajien ratkaisemista. Olisi tärkeää opetella konkreettisia toimintamalleja vertaisryhmien ristiriitatilanteissa ja vahvistaa sekä oppilaiden että opettajien kykyä tarkastella kaveritaitoja ja konfliktien ratkaisemista ryhmäilmapiirinä. Media ja hyvinvointi lisättiin uutena teemana oppilaiden antaman palautteen ja hyvinvointiryhmässä käydyn keskustelun tuloksena. Rentoutuminen ja rauhoittuminen yhtyivät omaksi teemakseen opettajilta ja oppilailta saadun palautteen perusteella. Sekä opettajat että oppilaat toivoivat, että hyvinvointitunneilla voitaisiin harjoitella taitoja, jotka liittyvät uupumuksen ehkäisemiseen ja vähentämiseen.

Rovaniemellä hyvinvoinnin vuosikellon mukainen tuntityöskentely laajeni syksyllä 2017. Mukaan lähti lukuvuonna 2017–2018 useita Rovaniemen kaupungin peruskouluja ja kaksi esikoulua. Mallia esiteltiin alustavasti syksyllä 2016 kaikkien Rovaniemen peruskoulujen rehtoreille, ja pilottikouluista kerätyn myönteisen palautteen tuloksena useat koulut halusivat lähteä mukaan kokeiluun. Myös varhaiskasvatuksessa hyvinvoinnin vuosikello ja hyvän mielen tunnit saivat innostuneen vastaanoton. Syksyllä 2017 alkoi kokeilu kahdessa varhaiskasvatyksyksikössä. Oppilashuollon työntekijät suunnittelivat yhdessä esiopetuksen kanssa varhaiskasvatukseen soveltuvan vuosikellon ja kokeilussa mukana olle-

den ryhmien lastentarhanopettajat suunnittelivat varhaiskasvatukseen soveltuvat hyvinvointitunnit.

Pohdinta

Hyvinvoinnin vuosikellossa ajatuksena on sosiaalisen kuntoutuksen näkökulmasta ennaltaehkäistä nuorten syrjäytymistä sekä vahvistaa lasten ja nuorten mielen-terveys- ja vuorovaikutustaitoja, sosiaalisia taitoja, elämänhallintaa, tulevaisuuden suunnittelua ja siirtymistä itsenäiseen elämään peruskoulun jälkeen (ks. kuvio 1 sosiaalisen kuntoutuksen prosessin vaiheista Niemisen artikkelissa). Näiden taitojen järjestelmällisellä harjoittelulla tavoitellaan omat vahvuutensa tunnistavaa nuorta, jolla on taitoa ymmärtää sekä omia että toisten tunteita ja kykyä toimia yhteistyössä ja löytää oma paikkansa yhteiskunnassa. Lisäksi tavoitteena on, että peruskoulunsa päättävä ja hyvän mielen tunteihin osallistunut nuori tunnistaa omat turvaverkkonsa, osaa kiinnittyä erilaisiin yhteisöihin ja hakea apua sekä antaa tukea toisille tarvittaessa.

Vuosikellon sisällön ja teematuntien työskentelytapojen kehittämisessä lähtökohtana oli pilottikoulujen hyvinvointityöskentelystä kerätty palaute. Jatkossa sisällön suunnittelussa voitaisiin käyttää apuna myös esimerkiksi kouluterveyskyselyn tai erilaisten hyvinvointiprofilien tuottamaa tietoa. Teemat voisi rakentaa tarkemmin vuosiluokittain, jolloin kyettäisiin huomioimaan kunkin ikäryhmän ajankohtaiset kehitystehtävät ja kehityshaasteet sekä koulumaailman ajankohtaiset kysymykset.

Voidaan myös pohtia, voisiko vuosikellon sisältöä erillisten teematuntien lisäksi käyttää osana eri oppitunteja. Monet hyvinvointiteemat voisivat soveltua esimerkiksi äidinkielen, terveystiedon, taito- ja taideaineiden oppitunteihin. Peruskoulun opetussuunnitelma (2014) mahdollistaa ja kannustaa tällaiseen oppiainerajoja ylittäviin kokeiluihin. Lisäksi vuosikellon mukaiset teemat voisi ottaa puheeksi oppilaiden arviointikeskusteluissa.

Keväällä 2017 arvioimme hyvinvoinnin vuosikellon ja sen mukaisten teematuntien toimivuutta. Jatkoimme hyvinvoinnin vuosikellon ja opetuskokonaisuuden suunnittelua hankekoulujen monialaisessa yhteistyössä. Oppilaitosten sisällä hyvinvoinnin vuosikellon vaikuttavuutta olisi hyvä jatkossa tutkia hyödyntämällä erilaisia arviointimenetelmiä yhteisö- ja yksilötasolla. Olisi mielenkiintoista tarkastella, millaisia lyhyt- ja pitkäkestoisia vaikutuksia hyvinvoinnin vuosikellon mukaisella toiminnalla voitaisiin saavuttaa erityisesti silloin, jos hyvinvoinnin vuosikellon soveltamista ja hyvän mielen tunteja jatketaan säännöllisesti koko perusopetuksen ajan. Hyvinvoinnin vuosikellon ja hyvän mielen tuntien vaikut-

tavuutta sosiaalisessa vahvistamisessa, eli arjen taitojen ja mielen hyvinvoinnin taitojen kehittymisessä, voitaisiin tällöin tutkia pitkittäisasetelmalla. Voitaisiin myös tarkastella, millaisia vaikutuksia hyvän mielen tunneilla on yksilö- ja ryhmätasolla peruskouluaikana sekä peruskoulun jälkeisessä elämässä (ks. Kettusen, Steffansonin ja Pehkonen-Elmin artikkeli kuntoutuksen vaikutuksista).

Hyvinvoinnin vuosikello ja hyvän mielen tunnit olivat merkityksellisiä koko kouluyhteisön toimintakulttuurille. Kaikki vuosiluokat ja opettajat käsittelivät tiettyyn teemaan kuuluvia asioita samaan aikaan, jolloin kulloinkin käsiteltävästä asiasta heräsi keskustelua myös oppituntien ulkopuolella. Kuukausittaiset teemat ja teematunnit virittivät käsitelyihin aiheisiin liittyvää keskustelua myös välitunneilla ja kodeissa. Kun esimerkiksi tunteista keskustellaan yhdessä koulussa, luodaan alusta tunteista puhumiselle myös vapaa-ajalla. Kaikille luokka-asteille samaan aikaan pidetyt teematunnit voivat myös herättää keskustelua ja vahvistaa yhteenkuuluvuuden tunnetta yli vuosiluokkarajojen. Mietimme myös sitä, että hyvinvointiteemojen näkyvyyden lisääminen juurruttaisi hyvinvoinnin vuosikelloa vahvemmin osaksi koulujen toimintakulttuuria. Lastentarhanopettajat ehdottivat, että koulun tai luokkien omiin ”hyvinvointiseiniin” voisi kerätä tietoa ja oppilaiden hyvinvointitunneilla tuottamaa aiheisiin liittyvää materiaalia. Myös koulun tapahtumissa, juhlissa ja yhteisissä säännöissä hyvinvointiteemat voisivat saada vuorollaan erityistä näkyvyyttä.

Vuosikellon mukaiset hyvinvointitunnit voivat myös tuottaa arvokasta tietoa koulujen hyvinvointiprofilista ja seurata yksilöiden ja ryhmien tasolla hyvinvointitaitojen kasvamista. Kun koko koulussa käsitellään järjestelmällisesti erilaisia hyvinvoinnin taitoja, opettajat saavat oppilaiden kanssa yhdessä työskentelemällä tietoa oppilaidensa hyvinvointitaidoista ja näin myös heidän kasvuunsa ja kehitykseensä liittyvistä riskitekijöistä. Teematunneilla voidaan käsitellä monia sellaisia huolenaiheita, joihin olisi hyvä puuttua varhain. Tätä tietoa voidaan hyödyntää koulupolun suunnittelussa, jatko-opintoihin ohjaamisessa ja sosiaalisessa kuntoutuksessa. Koulun hyvinvointityö voi parhaimmillaan olla vaikuttavaa sosiaalista kuntoutusta. Se on elämisen taitojen vahvistamista ja vahvistumista, oppimisen iloa ja itsetuntemuksen kehittymistä arjessa, lähellä nuorta.

LÄHTEET

- Hyvää mieltä yhdessä - Käsikirja alakoululaisen mielenterveyden edistämiseen (2014). Suomen mielenterveysseura. Saatavilla <https://www.mielenterveysseura.fi/fi/kirjat/hyv%C3%A4%C3%A4-mielt%C3%A4-yhdess%C3%A4-k%C3%A4sikirja-alakoululaisen-mielen-terveyden-edist%C3%A4miseen>
- Kannasoja, S. (2013). *Nuorten sosiaalinen toimintakyky* (Jyväskylä studies in education, psychology and social research 484). Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. (Väitöskirja, Jyväskylän yliopisto.) Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-5459-8>
- L 1287/2013. Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki. Saatavilla <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2013/20131287>
- Mielen hyvinvointi – Opetuskokonaisuus terveystietoon (2009). Suomen mielenterveysseura. Saatavilla <https://www.mielenterveysseura.fi/fi/kirjat/mielen-hyvinvointi-opetuskokonaisuus-terveystietoon-7-9luokka>
- Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet (2014). Laaja-alainen osaaminen. Saatavilla http://www.oph.fi/download/163777_perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf
- Palola, E. (2012). Sosiaalinen kuntoutus ja sosiaalihuollon uudistuksen suunta. *Kuntoutus*, 4, 31-32. Saatavilla 8.3.2016 <http://www.kuntoutussaatio.fi/files/1341/4-12-valmis.pdf>
- Rovaniemen kaupunki (2016). *Perusopetuksen paikallinen opetussuunnitelma: oppilashuolto*. Rovaniemi: Rovaniemen kaupunki.
- Tuusa, M. & Ala-Kauhaluoma, M. (2014). *Selvitys nuorten sosiaalisesta kuntoutuksesta* (Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2014:42). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3545-7>
- Uusitalo-Malmivaara, L. & Vuorinen, K. (2016). *Huomaa hyvä! Näin ohjaat lasta ja nuorta löytämään luontevahvuutensa*. Jyväskylä: PS-kustannus.

KIRJOITTAJATIEDOT

Böckerman Heidi, Sosionomi Yamk, Vantaan SOSKU-osahankkeen hankevastaava. Artikkelin kirjoittaminen on ollut osa SOSKU-hankkeen toimintaa.

Gävert Titi, TM, diakoni, asiantuntija, Kirkkohallitus.

Hietala Outi, VTT, erikoistutkija-kehittäjä, Sosiaalisen kuntoutuksen kehittämishanke SOSKU, Järvenpään kaupunki. Artikkelin kirjoittaminen on ollut osa SOSKU-hankkeen toimintaa.

Hietanen Suvi, YTM, psykoterapeutti, erityissosiaalityöntekijä, Rovaniemen kaupunki. Artikkelin kirjoittaminen on ollut osa SOSKU-hankkeen toimintaa.

Ikonen Piia-Elina, TtM, projektipäällikkö, Kaakkois-Suomen ammattikorkeakoulu. Artikkelin kirjoittaminen on ollut osa SOSKU-hankkeen toimintaa.

Kauppila Reijo, KM (aikuiskoulutus), psykodraamakouluttaja TEP, työnohjaaja, business coach ACC, Muutosvalmennus Reijo Kauppila Oy. Artikkelin kirjoittaminen on ollut osa SOSKU-osahankkeessa (Kuntoutussäätio) toteutetusta johdon valmennuksesta.

Keskitalo Elsa, VTT, MSc, yliopettaja, Diakonia-ammattikorkeakoulu. Artikkelin kirjoittaminen on ollut osa SOSKU-hankkeen toimintaa.

Kettunen Aija, VTT, asiantuntija, aluekoordinaattori, Diakonia-ammattikorkeakoulu. Artikkelin kirjoittaminen on ollut osa SOSKU-hankkeen toimintaa.

Kinnunen Seija, YTM, projektipäällikkö, Sosku-hanke, Jyväskylän kaupungin aikuissosiaalityö. Artikkelin kirjoittaminen on ollut osa SOSKU-hankkeen toimintaa.

Kivipelto Minna, YTT, dosentti, tutkimuspäällikkö, Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (THL).

Kostilainen Harri, VTM, asiantuntija (TKI), tutkija, Diakonia-ammattikorkeakoulu. Kirjan toimitus on ollut osa SOSKU-hankkeen toimintaa.

Määttä Anne, VTT, Palvelujärjestelmäkehityksen erityisasiantuntija, Diakonia-ammattikorkeakoulu. Artikkelin kirjoittaminen on ollut osa SOSKU-hankkeen toimintaa.

Nieminen Ari, VTT, lehtori, Diakonia-ammattikorkeakoulu. Kirjan toimitus ja artikkelin kirjoittaminen ovat olleet osa SOSKU-hankkeen toimintaa.

Palojärvi Helena, VTL, Toiminnanjohtaja, Naistenkartano ry.

Pehkonen-Elmi Tuula, KTM, TtM (terveystaloustiede), asiantuntija, tutkija, Diakonia-ammattikorkeakoulu.

Piirainen Keijo, YTT, dosentti, lehtori, Diakonia-ammattikorkeakoulu. Artikkelin kirjoittaminen on ollut osa SOSKU-hankkeen toimintaa.

Pönkänen Laura, PsM, koulupsykologi, Rovaniemen kaupungin koulutuspalvelut, oppilas- ja opiskeluhuolto.

Raivio Helka, VTM, tutkija-kehittäjä, Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Artikkelin kirjoittaminen on ollut osa SOSKU-hankkeen toimintaa.

Rasilainen Sina, yhteisöpedagogi (yamk), AmO, Asumisen rahoitus- ja kehittämiskeskus ARA. Artikkelin kirjoittaminen on ollut osa Asunnottomuuden ennaltaehkäisyyn kuntastrategiat -varhainen välittäminen, osallisuus ja asumisen tuki -hankkeen toimintaa.

Sipola Mikko, Yhteisöpedagogi, projektiohjaaja, Rovaniemen kaupunki. Artikkelin kirjoittaminen on ollut osa SOSKU-hankkeen toimintaa.

Steffansson Marina, TtM (terveystaloustiede), asiantuntija, TKI, Diakonia-ammattikorkeakoulu. Artikkelin kirjoittaminen on ollut osa Hoitava liikunta-aktiivointi-hankkeen toimintaa.

Thitz Päivi, YTT, diakoni, lehtori, Diakonia-ammattikorkeakoulu.

Vuokila-Oikkonen Päivi, TtT, työelämän kehittäjä-muutos valmentaja – työnohjaaja, asiantuntija, TKI, Diakonia-ammattikorkeakoulu. Artikkelin kirjoittaminen on ollut osa SOSKU-hankkeen toimintaa.

DIAKONIA-AMMATTIKORKEAKOULUN

JULKAISUJEN KRITEERIT

DIAK TUTKIMUS -sarjassa julkaistaan uutta ja innovatiivista tietoa tuottavia tieteellisiä tutkimuksia Diakonia-ammattikorkeakoulun opetus-, tutkimus- ja kehittämistoiminnan alueilta. Julkaisut ovat monografioita tai artikkelikokoelmia.

DIAK TYÖELÄMÄ -sarjassa julkaistaan tutkimus- ja kehittämisraportteja sekä opinnäytetöitä, jotka ovat tuottaneet innovatiivisia ja merkittäviä työelämää kehittäviä tuloksia. Sarjaan voivat tarjota julkaisuja Diakonia-ammattikorkeakoulun työntekijät, opinnäytetyöntekijät ja ulkopuoliset kirjoittajat.

DIAK PUHEENVUORO -sarjassa julkaistaan Diakonia-ammattikorkeakoulun temaattisia puheenvuoroja, erilaisia selvityksiä sekä opinnäytetöitä. Tekstilajiltaan julkaisut voivat poiketa tieteellisestä tai raporttoivasta tekstistä.

DIAK OPETUS -sarjassa julkaistaan pedagogista kehittämistä kuvaavia julkaisuja, oppimateriaaleja, oppaita ja työkirjoja.

DIAK TYÖELÄMÄ

DIAK TYÖELÄMÄ -sarjassa julkaistaan tutkimus- ja kehittämisraportteja sekä opinnäytetöitä, jotka ovat tuottaneet innovatiivisia ja merkittäviä työelämää kehittäviä tuloksia. Sarjaan voivat tarjota julkaisuja Diakonia-ammattikorkeakoulun työntekijät, opinnäytetyöntekijät ja ulkopuoliset kirjoittajat.

Diak Työelämä 1: Koski Arja & Vogt Ilse (toim.) 2015. Osallistavaa kehittämistä asumisyksikössä. Asukkaat ja työntekijät kehittäjinä.

Diak Työelämä 2: Arja Koski & Eila Jantunen (toim.) 2016. Työnohjaus – välttämätön hyvä ammattikorkeakoulussa

Diak Työelämä 3: Jari Helminen (toim.) 2016. Työelämälähtöistä ammattikorkeakoulupedagogiikkaa rakentamassa.

Diak Työelämä 4: Sami Kivelä & Hanna Huovila & Anitta Juntunen & Antti Peltari & Kaisu Laasonen (eds.) 2016. Towards Global and Sustainable Higher Education. The GLORE Project Fostering North-South Partnerships in Finnish Universities of Applied Sciences.

Diak Työelämä 5: Aija Kettunen, Päivi Vuokila-Oikkonen & Anne Määttä (toim.) 2016 Hyvinvointipalvelut toimiviksi

Diak Työelämä 6: Minna Valtonen ja Päivi Sutinen (toim.) 2016. Varhaiskasvatus ja perhetoiminta seurakunnissa.

Diak Työelämä 7: Raili Gothóni, Susanna Hyväri, Marjo Kolkka & Päivi Vuokila-Oikkonen (toim.) 2016. Osallisuus yhteiskunnallisena haasteena – Diakonia-ammattikorkeakoulun TKI-toiminnan vuosikirja 2.

Diak Työelämä 8: Karvinen Ikali & Karjalainen Anna Liisa (toim.) 2016. Työelämää tutkien ja kehittäen – opinnäytetöitä työelämästä ja työelämälle.

Diak Työelämä 9: Laitinen Kristiina, Uhlbäck Saara, Eskelinen Niko & Saari Juhon 2017. Sumuisten sielujen hyvinvointi – terveysneuvontapisteiden asiakkaiden hyvinvointi ja palvelujärjestelmään kiinnittyminen.

Diak Työelämä 10: Jarmo Kokkonen (toim.) 2017. Tehdään ihmeitä! Osallisuus, vapaaehtoisuus, jäsenyys ja hengellisyys isostoiminnassa.

Diak Työelämä 11: Marina Steffansson 2017. Hoitoliikunta sosiaali- ja terveydenhoitoon. Pieksämäen liikunta-aktiivisuusmallin vaikutusten ja kustannusten arviointi.

Diak Työelämä 12: Pekka Launonen & Minna Valtonen (toim.) 2017. Diaconia in Dialogue – The Challenges of Diversifying Context. 6th Biennial Conference for Research in Diaconia and Christian Social Practice (ReDi). Helsinki, Finland 14/15–17 September 2016.

Diak Työelämä 13: Harri Kostilainen & Ari Nieminen (toim.) 2018. Sosiaalisen kuntoutuksen näkökulmia ja mahdollisuuksia.

